

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ADLIYA VAZIRLIGI

TOSHKENT DAVLAT YURIDIK INSTITUTI

M.H. RUSTAMBOYEV, A.T.ALLAMURATOV

**HUQUQNI MUHOFAZA
QILISH ORGANLARI**

TOSHKENT - 2007

Mualliflar: Rustamboyev M.H., yuridik fanlari doktori, professor,
Allamuratov A.T. yuridik fanlari nomzodi, dotsent

M.H.Rustamboyev, A.T.Allamuratov
Huquqni muhofaza qilish organlari: kasb-hunar
kollejlari uchun darslik. -T.: nashriyoti, 2007. -.
Sarlavhada.: O‘zbekiston Respublikasi Adliya
vazirligi, TDYI.

Yuridik fanlari nomzodi, dotsent, **Z.F. Inog‘omjonov**ning umumiy
tahriri ostida.

Taqrizchilar: yuridik fanlari doktori, professor- Pulatov
B.X.
yuridik fanlari nomzodi – Abzalov E.M.

Darslikda O‘zbekiston Respublikasida amalda bo‘lgan qonunchilikka, huquqni muhofaza qilish faoliyatining tushunchalari, uning belgilari, funksiyalari, yuridik yordam ko‘rsatishni tashkil qilishga alohida e‘tibor berilgan. Bundan tashqari jinoyatlarni aniqlash va tergov qilish tushunchasi, surishtiruv, dastlabki tergov, prokuratura organlari, shuningdek, xorijiy mamlakatlar huquqni muhofaza qilish organlari tizimiga to‘xtalib o‘tilgan.

Mazkur darslik kasb-hunar kollejlari talabalari, aspirantlar, ilmiy xodimlar va o‘qituvchilar, shuningdek, huquqni muhofaza qilish organlar xodimlari uchun mo‘ljallangan.

© M.H. Rustamboyev, Allamuratov A.T. .
© Toshkent davlat yuridik instituti, 2007 yil.

MUNDARIJA

KIRISH	7
I bob. "O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA HUQUQNI MUHOFAZA QILISH ORGANLARI" FANINING PREDMETI, ASOSIY TUSHUNCHALARI VA TIZIMI	
1.1. "Huquqni muhofaza qilish organlari" fanining tushunchasi, vazifasi va maqsadi.	
1.2. "Huquqni muhofaza qilish organlari" fanining predmeti va tizimi	
1.3. "Huquqni muhofaza qilish organlari" fanining boshqa yuridik fanlar bilan bogliqligi	
.....	30
II bob. HUQUQNI MUHOFAZA QILISH ORGANLARI TO‘G‘RISIDAGI QONUNCHILIK	
2.1. Huquqni muhofaza qilish organlari to‘g‘risidagi qonunchik	
2.2. Fanga oid normativ-huquqiy aktlar	57
2.3. Huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatining qonunlar bilan tartibga solinishi	
2.4 Huquqiy aktlarning guruhlariga bo‘linishi.....	
III bob. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ADLIYA VAZIRLIGI VA UNING TIZIMI	
3.1. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi haqida tushuncha.....	75
3.2. Vazirlikning asosiy vazifalari va huquqlari.....	81
3.3. Vazirlik faoliyatini tashkil etish	84
3.4. Vazirlik tizimi	85
3.5. Sud organlarining moddiy-tehnika ta`minoti	90
IV bob. PROKURATURA VA PROKUROR NAZORATI	

4.1. Prokuror nazorati, uning vazifalari. Prokuratura faoliyatining asosiy yo‘nalishlari	314
4.2. Prokuratura organlarini tashkil etish va ular faoliyatining asosiy tamoyillari	328
4.3. O‘zbekiston Respublikasi prokuratura organlarining tizimi va ularning tashkil etilishi	333
4.4. Prokuratura organlari xodimlari	341
4.5. O‘zbekistonda prokuratura organlarining tashkil topishi va rivojlanishi	

V bob. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ICHKI ISHLAR VAZIRLIGI VA UNING TIZIMI

5.1. Ichki ishlar vazirligining tuzilishi	131
5.2. Vazirlik va uning organlarining asosiy vazifalari.....	133

6.1.SOLIQ ORGANLARI HAQIDA TUHSUNCHA VA TIZIMI

6.1.Soliq organlari haqida tuhsuncha va tizimi	
6.2. Soliq organlarining vazifalari.....	145
6.3. Soliq organlarining mansabdor shahslari, ularni lavozimga tayinlash va lavozimdan ozod qilish tartibi.	
6.4.Davlat bojhona hizmati tushunchasi. Bojhona organlarining asosiy vazifalari. Bojhona organlari hizmatchilarining mansab darajalari va maxsus unvonlari	

VII bob. O‘zbekiston Respublikasi Miilliy Xavfsizlik Xizmati

7.1. Milliy xafvsizlik xizmati tizimi va tuzilishi	
7.2. Milliy xafvsizlik xizmatining asosiy huquq va majburiyatlari	

VIII bob YURIDIK YORDAM KO‘RSATISHNI TASHKIL QILISH

7.1. Advokatura tushunchasi, uning vazifalari va advokatlik faoliyatining turlari	440
---	-----

7.2. O‘zbekistonda advokaturaning rivojlanish bosqichlari	446
7.3. Advokatlik faoliyatining tashkiliy shakllari	456
14.4. Advokatlarning huquqlari va majburiyatlari	172

VIII bob. Xorijiy davlatlarda sud, prokuratura va advokatura

15.1. Buyuk Britaniya.....	472
15.2. Germaniya	477
15.3. AQSH	487
15.4. Fransiya	497
15.5. Yaponiya.....	506

Nazorat testlar:.....	520
-----------------------	-----

KIRISH

Mamlakatimizda bugungi kunda turmushning barcha sohalarida islohotlar bo'layotganligi hech kimga sir emas. Ushbu islohotlardan ko'zlangan eng dolzarb maqsad- "iqtisodiyot, odil sudlov, davlat tuzilmalari yo'lida g'ov b'ylib turgan, har bir insonga uning munosib turmush kechirishi, o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon etishi uchun shart-sharoit yaratishga hamda fuqarolarimiz farovonligining oshishiga xalal berayotgan barcha t o'siqlarni bartaraf etish" dan iborat¹.

Ushbu islohotlarni amalga oshirishda davlat organlarining o'rni juda muhimdir. Chunki O'zbekiston Respublikasining yangi mustaqil davlat barpo etish borasidagi kontsepsiyasining muhim tamoyillaridan biri «davlat bosh islohotchi» ekanligidir.

Islohotlarni o'tkazish borasida davlat organlari «xalqimizga rivojlangan mamlakatlardagi kabi turmush sharoitini yaratib berishi kerak»². Davlat organlari oldiga yuqoridagi vazifalarning qo'yilishi o'z navbatida ularning faoliyati takomillashgan bo'lishini taqozo qiladi. Yurtimizda fuqarolik jamiyatini qurish maqsadida olib

borilayotgan islohotlarning muvafaqqiyatli bo'lishini ta'minlashda huquqni muhofaza qiluvchi organlar alohida o'rin tutadi. Chunki ushbu organlar qonunlar ijrosini joylarda ta'minlashda, mintaqalarda vujudga kelgan turli muammolarni hal qilishda, ma'muriy-hududiy tuzilmalarning eng kichik

bo'g'inlarida ham qonun ustuvorligi talablarini amalga oshirishda hal qiluvchi vazifalarni amalga oshiradilar.

Bugungi kunda yuridik ta'lim tizimida sud organlari va ququqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini alohida-alohida o'rganish lozim degan fikrga kelindi.

Chunki sud tizimining huquqni muhofaza qiluvchi organlar doirasida o'rganilishi sud-huquq islohotlarining asosiy

yo'nalishlarini aniq maqsadli o'rganishga, uning ahamiyati, o'rni va rolini ochib berishga imkon bermaydi³.

¹ Каримов.И.А. Империя даврида бизни иккинчи даражали одамлар, дебхисоблашар эди.Т.Ўзбекистон.2005. Б.20

² Каримов.И.А.Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т 13.Т.Ўзбекистон.2005.Б. 144.

³ Отахонов.Ф.Х. Юридик таълим: сифат ва самарадорлик. "Ҳуқуқ ва бурч" журналі, №2, 2006. Б 7

Mazkur darslik bu boradagi ilk qadam b o'lganligi bois mualliflar kelgusida uni yanada takomillashtirish borasida bildiriladigan taklif va mulohazalarni kutib qoladilar.

I bob. "O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA HUQUQNI MUHOFAZA QILISH ORGANLARI" FANINING PREDMETI, ASOSIY TUSHUNCHALARI VA TIZIMI

1.1. " Huquqni muhofaza qilish organlari" fanining tushunchasi, vazifasi va maqsadi.

"Huquqni muhofaza qilish organlari" fanidan ta'lim berishning asosiy maqsadi talabalar, bo'lajak huquqshunoslar ongida huquqni muhofaza qilish faoliyati va uni amalga oshiruvchi davlat va nodavlat muassasalari haqida aniq tassavvur (tushunchani) shakllantirishdan iboratdir. Bunday muassasalar qatoriga prokuratura, surishtiruv va dastlabki tergov organlari, adliya organlari, shuningdek, advokatura kiradi.

"Huquqni muhofaza qilish organlari" fanidan ta'lim berish huquqni muhofaza qilish tushunchasi, uning asosiy yo'nalishlari, prokuror nazorati va prokuratura, jinoyatlarni fosh etish va tergov qilish, advokatura va huquqiy yordam ko'rsatishning boshqa shakllari to'g'risida bilim olishni ko'zda tutadi. Bunday bilimlar talabalarining o'quv muassasasini yakunlaganlaridan so'ng huquqiy faoliyatning barcha jabhalarida kelgusi amaliyotlari uchun zarurdir.

"Huquqni muhofaza qilish organlari" fanining vazifalari quyidagilar hisoblanadi: mantiqiy fikrlash, o'quv kursining asosiy nazariy qoidalarini mustahkamlash, talabalar tomonidan qonunchilikni amaliyotning muayyan holatlarida qo'llay olish yuzasidan amaliy tajribani egallash. Davlatning huquqni muhofaza qiluvchi organlarining vujudga kelishi va rivojlanishi tarixi hamda uning zamonaviy tuzilishi va faoliyatini o'rganish, talabalar tomonidan, prokuratura, surishtiruv va dastlabki tergov organlari, adliya organlari va advokatura kabi huquqni muhofaza qiluvchi organlar to'g'risida amaldagi qonunchilikni chuqur o'zlashtirilishiga yordam berishi kerak. Bu organlarning vazifalari, tuzilish tartibi, tarkibi, tizimi, tuzilmasi, amalga oshirayotgan funksiyalari va bir-biri bilan aloqa-dorlikda faoliyat yuritishi to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'lish mazkur fanni o'rganishning maqsadi hisoblanadi.

"Huquqni muhofaza qilish organlari" fani "Jinoyat protsessi", "Prokuror nazorati", "Fuqarolik protsessi",

"Ma'muriy huquq" va boshqa shu kabi ilmiy-amaliy huquqiy fanlarni o'rganish va o'zlashtirish uchun muhim ahamiyatga egadir.

Shuning uchun ham huquqni muhofaza qilish faoliyati va uni amalga oshiruvchi davlat va nodavlat muassasalari to'g'risidagi ma'lumotlar talaba-huquqshunoslar uchun nihoyatda zarurdir.

«Huquqni muhofaza qilish organlari» fani ta'lim olayotgan talabalarda huquqni muhofaza qiluvchi organlarga, shaxs, uning huquq va erkinliklari, jamiyat va davlat manfaatlari hamda atrof tabiiy muhitni jinoiy ta'qiblardan himoya qilishning qat'iy vositasi sifatida chuqur hurmat tuyg'usini tarbiyalash uchun xizmat qiladi.

Fanni o'zlashtirish ta'lim berishning an'anaviy va interaktiv uslublari vositasida amalga oshiriladi, bular: ekspress so'rovlar, test so'rovlari, dastur asosida ta'lim berish, davra suhbatlari o'tkazish, rolli o'yinlar, kollokviumlar, ta'lim berishning texnik vositalaridan foydalanish, huquqiy klinika, kichik guruhlarda ishlash va boshqalardir.

O'rganilayotgan fanning murakkabligi shundan iboratki, talaba bir emas, bir qancha turli darajadagi huquqiy aktlar bilan ishlashga to'g'ri keladi. Ular qatoriga O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, xalqaro shartnomalar, qonunlar, qarorlar va boshqa me'yoriy-huquqiy aktlar kiradi. Jamiyatimiz hayoti juda tez rivojlanib bormoqda, mamlakatimiz hayotining barcha jabhalarida chuqur o'zgarishlar yuz bermoqda. Ayniqsa, jiddiy o'zgartirishlar prokuraturaga, sudlar faoliyatini tashkiliy va moddiy-texnikaviy jihatdan yaxshilashga, advokaturaning tashkil etilishiga tegishlidir.

Davlat organlari turli xil masalalarni hal qiladilar, ya'ni iqtisodiyot faoliyatini ta'minlash, tashqi siyosatni amalga oshirish, ilm-fan rivojiga sharoit yaratib berish, ta'lim, fan, madaniyat, mudofaa qobiliyatini ta'minlash v.b. Har bir davlat organi o'z vazifalari va funksiyalarini amalga oshirish bilan bir qatorda qonuniylikni ta'minlash, inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilish, davlat va nodavlat tashkilotlari, mehnat jamoalarining huquq va qonuniy manfaatlarini qo'riqlash, huquqbuzarlik va jinoyatchilikka qarshi kurash kabi bir qator huquqni muhofaza qilish sohasidagi faoliyatni ham amalga oshiradilar.

Davlat va jamiyatning asosiy institutlarining huquqni muhofaza qilish yoʻnalishi Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida oʻz aksini topgan. xususan, Konstitutsiyaning 13-moddasida: "Oʻzbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy prinsiplarga asoslanadi, ularga koʻra inson, uning hayoti, erkinligi, shaʼni, qadr-qimmatini va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi.

Demokratik huquq va erkinliklar Konstitutsiya va qonunlar bilan himoya qilinadi," deyilgan.

Ushbu masalalar OʻzR Konstitutsiyasining 2,15,19,20,43-moddalari va boshqa bir qator moddalarda oʻz aksini topgan. Shu bilan bir qatorda, fuqarolar oʻzlarining huquq va erkinliklarini qonuniy yoʻllar bilan taʼminlashni talab qilishga haqlidirlar.

Shuni taʼkidlash kerakki, koʻpgina davlat organlarining faoliyat doirasi inson huquq va erkinliklarini taʼminlash, jinoyatchilik va boshqa huquqbuzarliklarning oldini olish, qonuniylikni taʼminlash masalalarini hal qilish bilan chegaralanib qolmaydi. Birinchi navbatda ular xoʻjalik, fan, madaniyat, mudofaa qobiliyati, tashqi siyosat va boshqa sohalar bilan shugʻullanadilar. Qonuniylikni va huquq tartibotni muhofaza qilish funksiyalarini ular oʻzlarining asosiy faoliyat-lari bilan birgalikda uygʻun ravishda amalga oshiradilar.

Huquqni muhofaza qilish organlari bu – davlat organlari va jamoat tashkilotlari boʻlib, ular oʻz faoliyatini qonun hamda demokratik prinsiplarga asoslangan holda amalga oshiradilar, qonuniylik va huquqiy tartibotni taʼminlaydilar, fuqarolar, mehnat jamoalari, jamiyat va davlatning huquq va erkinliklarini himoya qiladilar, huquqbuzarlik-ning oldini olish va qonun hamda huquq tartibotni buzgan shaxslarga davlatning majburlov yoki jamiyatning taʼsir choralarini qoʻllaydilar.⁴

Ushbu tushuncha oʻzining mohiyatiga koʻra barcha davlat organ-lariga tegishlidir, chunki sanab oʻtilgan funksiyalar ularning barcha-siga xosdir.

⁴ Семенов В.М. Правоохранительные органы: Учебник. – М.: Юрид. лит., 1991. – В. 28-29.

Ushbu tushunchaning asosini qonuniylik hamda huquq tartibot tashkil etadi. 1992-yil qabul qilingan O‘zR Konstitutsiyasida qonuniylik va huquq-tartibot iboralari ko‘p ishlatilgan, aniqrog‘i 121-moddaning 2-qismida: "Qonuniylik va huquqiy tartibotni, fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini himoya qilishda huquqni muhofaza qiluvchi organlariga jamoat tashkilotlari va fuqarolar yordam ko‘rsatishlari mumkin" deb aytilgan. Qonuniylik va huquq-tartibot O‘zR Konstitutsiyasining 24-42, 43-54 hamda boshqa moddalarda ham ko‘rsatilgan va kafolatlangan.

Huquqni muhofaza qilish organlari tushunchasi huquq-tartibotni muhofaza qilish organlari tushunchasi bilan turdoshdir. Bu tushunchalar nihoyatda o‘xshash lekin bir xil emas. Ularning har biri belgilaydigan organlar doirasi turlichadir. Huquq-tartibotni muhofaza qilish organlarning barchasini ham huquqni muhofaza qilish organlari deb hisoblab bo‘lmaydi. Xuddi shuningdek, huquqni muhofaza qiluvchi organlar qatoriga huquq-tartibotni muhofaza qilish organlarining ayrimlarini kiritib bo‘lmaydi.

U yoki bu davlat organini huquqni muhofaza qilish organlari safiga qo‘shishda amal qiladigan talablarni anglashda "huquqni muhofaza qilish faoliyati" deb nom olgan faoliyatning xususiyatlarini aniqlash zarur. Ushbu tushuncha nisbatan yosh tushuncha bo‘lib, yuridik muomalaga 50-yillarning oxiri -60-yillarning boshlarida kirib kelgan.

Amaldagi qonunchilikda "huquqni muhofaza qilish faoliyati" tushunchasini belgilovchi huquqiy norma mavjud emas. Bu esa o‘z o‘rnida, asosli ravishda huquqni muhofaza qiluvchi organlar qatoriga kiritilishi mumkin bo‘lgan davlat yoki nodavlat organlari ro‘yxatida turlicha talqinlarga olib keladi. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyati huquqiy normativ hujjatlar bilan tartibga solingan jismoniy yuridik shaxslar va davlatning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilishga hamda qonuniylik va huquq-tartibotni ta‘minlashga qaratilgan harakatlarni amalga oshirish va qarorlarni qabul qilishni ko‘zda tutadi⁵. Ilmiy adabiyotlarda mazkur tushunchaning boshqacha talqini ham mavjud. Xususan, unga maxsus vakolatga ega bo‘lgan organlar

⁵ Рыжаков А. П. Правоохранительные органы: Краткий курс. –М.: Инфра-М, 2002. -Б.1.

tomonidan huquqni muhofaza qilish maqsadida qonunga va belgilangan tartibda qat'iy rioya etgan holda huquqiy ta'sir choralari qo'llash yo'li bilan amalga oshiriladigan davlat faoliyati deb tushuncha berilgan⁶.

Huquqni muhofaza qilish faoliyatining yanada muhim belgisi shuki, faoliyatni amalga oshirish, avvalo, maxsus vakolatlarga ega bo'lgan davlat organlariga yuklatiladi va ular o'z navbatida tegishli ravishda tayyorlangan xodimlar - aksariyat holda yuristlar va boshqa sohalarni egallagan mutaxassislardan iboratdir. Ularning ixtiyorida moddiy va texnik vositalar bo'ladi. Bunday davlat organlarini tashkil etish va ularning faoliyati alohida qonunda belgilanadi va shu bilan bir qatorda, muhim masalalarni hal etishning protsessual tartibi ham mavjud. Bularning barchasi huquqni muhofaza qilish organlariga tayyorlanayotgan yoki sodir etilgan huquqbuzarliklar uchun huquqiy ta'sir choralari qo'llashga qaror qilishda tezkorlik, asoslilik, qonuniylik va adolatlilikni ta'minlash uchun zarur.

Fan yoki o'quv kursining predmetini aniqlash, ilmiy bilimlar mazmunini tashkil etuvchi bilish jarayonining chegaralarini aniqlash, ushbu ilmiy tarmoq mazmunini o'rganish bilan bog'liq.

Avvalambor, shuni ta'kidlash joizki, mazkur o'quv fani *masalan*, konstitutsiyaviy huquq, jinoyat huquqi, fuqarolik huquqi va boshqa huquq sohalari kabi huquqiy tarmoq hisoblanmaydi. Chunki bu fan huquqning boshqa o'ziga xos tarmoqlari tarkibidan tashkil topgan ixtisoslashgan o'quv kursi bo'lib hisoblanadi. Biroq «Huquqni muhofaza qilish organlari» fani davlat va huquq sohasidagi barcha tadqiqotchilar uchun o'zining funksional yo'nalishi nuqtai nazaridan o'ta foydali va muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur o'quv fani murakkab va aralash xarakterga egadir. «Huquqni muhofaza qilish organlari» fani predmetining mazmuni huquqni muhofaza qilish faoliyatini amalga oshiruvchi davlat organlari, shuningdek, mazkur faoliyatda ishtirok etish uchun jalb etilgan ayrim nodavlat tashkilotlar to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Ularning orasida nafaqat huquqni muhofaza qilish

⁶ Гуценко К.Ф., Ковалев М.А. Правоохранительные органы. Учебник для юридических вузов. –М.: Зерцало, 2002. –Б.9; Гуляев А.П. Правоохранительная деятельность (понятие, виды, субъекты). Маъруза. –М.: Спарк, 1999. –Б.3-7.

to'g'risidagi ma'lumotlar, balki uning aniq yo'nalishlari (funktsiyalari) to'g'risida, shuningdek, ma'lum bir organlar yoki tashkilotlarning tashkil topishi haqida, ularning tuzilishi, o'zaro aloqadorligi va bir-biriga bog'liqligi, ularning asosiy vakolatlari va vazifalari hamda butun davlat mexanizmi to'g'risidagi va bir-biri bilan o'zaro munosabatlari haqidagi ma'lumotlar markaziy o'rin egallaydi.

Shunday qilib, «Huquqni muhofaza qilish organlari» yuridik fani o'z doirasida huquqni muhofaza qilish faoliyatini amalga oshiruvchi davlat organlari tizimi (shuningdek, ayrim nodavlat birlashmalari), ularning tashkil etilishi, faoliyatining asosiy yo'nalishlari va o'zaro hamkorligini o'rganuvchi fan hisoblanadi.

Bu tizimga o'z faoliyatlari maqsadlarining mushtarakligi bo'yicha birlashgan davlat muassasalari va jamoat tashkilotlari kiradi.

Bunday maqsadlar qonun va huquq-tartibotning ustuvorligini ta'minlash, ijtimoiy adolat, fuqarolarning tinch va totuvligi, huquqbuzarliklar jumladan, jinoyatlarga qarshi kurash va ularning oldini olish, fuqarolarda huquqiy madaniyat va huquqiy ongni tarbiyalash kabilarda namoyon bo'ladi. Yuqorida ko'rsatib o'tilgan umumiy maqsad qo'yilgan davlat muassasalariga prokuratura, adliya organlari va jinoyatlarni tergov qilish organlari, notariat kiradi.

Advokatura faoliyati ham o'z mazmuniga ko'ra shu maqsadlarni ko'zlaydi. Ushbu huquqiy institutga O'z.R fuqarolariga, fuqaroligi bo'lmagan shaxslarga, korxonalar, muassasa, tashkilotlarga yuridik yordam ko'rsatuvchi mustaqil, ixtiyoriy, o'z kasblari bo'yicha birlashgan shaxslar kiradi.

Yuqorida qayd etilgan muassasa va tashkilotlar davlatning umumiy qonunchiligiga asoslangan holda, shuning bilan birga o'zlarining tarkib topishi, rivojlanishi va takomillashishining ichki qonuniyatlaridan kelib chiqib, yagona maqsadlarni ko'zlagan holda o'ziga xos aniq masalalarni hal etadi, o'zining tamoyillari, tizimi, tuzilishi, vakolatlari ega, bir-birlari bilan turlicha munosabatlarda bo'lgan holda davlat va jamiyatning huquqni himoya qilish va huquqni qo'llash faoliyatida o'z o'rnini egallaydi.

1.2. "Huquqni muhofaza qilish organlari" fanining predmeti va tizimi

Har qanday o'quv kursining predmeti odatda ushbu fan doirasida o'rganiladigan va uning mazmunini taskil qiladigan ijtimoiy munosabatlar, masalalar doirasi va muammolardan iborat bo'ladi⁷.

«Huquqni muhofaza qilish organlari» fanining predmeti huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatining asosiy tamoyillari, vazifalarini, tuzilishini belgilovchi huquqiy normalar, shuningdek, huquqni muhofaza qilish organlari to'g'risidagi qonunchilik shakllanishida yuzaga keladigan o'ziga xos tarixiy sharoitlar va sabablar yig'indisidan iborat.

«Huquqni muhofaza qilish organlari» fanining tizimi *quyidagi lardan tashkil topgan:*

- 1) huquqni muhofaza qilish organlari fanining asosiy tushunchasi, predmeti va xususiyatlari, huquqni muhofaza qilish organlari to'g'risida qonunchilik;
- 2) Adliya vazirligi va sudlar faoliyatini tashkiliy va moddiy-texnik jihatdan ta'minlash;
- 3) Prokuratura va prokuror nazorati;
- 4) Yuridik xizmat ko'rsatuvchi organlar, ularning tashkil etilish va amal qilishi;
- 5) Xorijiy mamlakatlarning sud, prokuratura va boshqa huquq-tartibot organlari.

Oxirgi yillarda «Huquqni muhofaza qilish organlari» fani mazmuni va tizimi yuzasidan bir qancha izlanishlar olib borilmoqda. Rossiya Federatsiyasida oxirgi yillarda nashr etilgan ayrim darslik-larda huquqni muhofaza qilish organlari qatoriga hisob palatasi, FVV (Favqulodda vaziyatlar vazirligi), Mehnat va

⁷ Савюк Л.К.Правоохранительные и судебные органы.Учебник для студентов образовательных учреждений среднего профессионального образования. М.:Юристь, 2005.-Б 30

aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi, Statistika, Standartlashtirish, Meteorologiya davlat qo'mitalari kiritilgan⁸.

Shubhasiz, ushbu organlar davlat mexanizmida o'ta muhim ahamiyat kasb etadi. Bo'lajak huquqshunoslar yuqorida qayd etilgan organlarni tashkil etish bo'yicha masalalarni o'rganishi kerak. Lekin «Huquqni muhofaza qilish organlari» fani doirasida emas, balki Konstitutsiyaviy huquq, ma'muriy huquq, moliya huquqi fanlari ushbu organlarga ko'proq e'tibor beradi. Bu esa bo'lajak huquqshunoslarga mazkur organlarni yanada chuqurroq o'rganish uchun imkoniyat yaratadi.

«Huquqni muhofaza qilish organlari» – yuridik fan emas, balki o'quv fani bo'lib, u talabalarga huquqni muhofaza qilish sohasida boshlang'ich bilim berib, keyinchalik ushbu bilimlar boshqa o'quv fanlarida aniq va kengroq beriladi. «Huquqni muhofaza qilish organlari» fani o'zining predmetiga ega va yuridik fanlar tizimida o'ziga xos o'rinni egallaydi.

1.3. "Huquqni muhofaza qilish organlari" fanining boshqa yuridik fanlar bilan bogliqligi

"Huquqni muhofaza qilish organlari" fani boshqa yuridik fanlar bilan ma'lum bir munosabatda va aloqadadir.

Avvalambor, bularning orasida davlat va huquqning kelib chiqishi va mohiyatini, ularning harakatlanish mexanizmi rivojlanishi-ni o'rganuvchi "Davlat va huquq nazariyasi" fanini ko'rsatib o'tish lozim. «Huquqni muhofaza qilish organlari» fani davlat va huquq nazariyasida belgilangan tushunchalarga ya'ni davlat, uning funktsiya va vazifalari, mexanizmi hamda huquq, huquq ijodkorligi, huquqiy norma, huquqni anglash, qonuniylik va hokazolarga tayanadi.

«Huquqni muhofaza qilish organlari» fani "Davlat va huquq tarixi" yuridik fani bilan ham chambarchas bog'liqdir. Sud, prokuratura, adliya, ichki ishlar va advokatura organlarining tashkil etilishi va ularning faoliyati bilan bog'liq masalalarni bilish uchun

⁸ Qarang.: Габричидзе Б.Н., Елисеев Б.П., Чернявский А.Г. и др. Правоохранительные органы Российской Федерации: Учебно-справочное пособие. –М.: Дело и Сервис, 2002. Б. 464.

tarixiy jihatdan yondashish kerak. Shuningdek, aniq huquqiy jarayon-larni statistikada emas, balki tarixiy hodisalar manzarasida, to'plangan yuridik tajribalarni xorijiy mamlakatlar tajribalari bilan taqqoslash orqali o'rganish lozim. Bunday ma'lumotlarni o'rganish o'zimizning va xorijiy tarixni bilish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

«Huquqni muhofaza qilish organlari» fani "Konstitutsiyaviy huquq" fani bilan bog'liqligi shundaki, unda huquqni muhofaza qilish organlarining barcha davlat organlari tizimidagi o'rni va roli haqida umumiy tavsif berilgan. Bundan tashqari, ular o'rtasidagi o'zaro aloqalarning xususiyatlari va tuzilishi hamda ushbu organlarning faoliyati bilan bog'liq bo'lgan konstitutsiyaviy tamoyillar va boshqa ko'plab masalalar yoritib berilgan. Yuqorida ko'rsatilgan masalalarni ko'rib chiqish O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Konstitutsiyasi va boshqa qonunlar asosida amalga oshiriladi.

«Huquqni muhofaza qilish organlari» fani "Ma'muriy huquq" fani bilan bog'liq. Bu fanda barcha davlat boshqaruv organlarining vakolati va tizimiga oid normalar o'rganiladi. Ushbu bog'liqlik, avvalambor O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi, Adliya vazirligi va unga bo'ysunuvchi muassasalar tomonidan amalga oshiriladigan vazifalarda ko'rinadi. "Ma'muriy huquq" fanida ko'rsatilgan organlar davlat boshqaruvining butun tizimi sifatida ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, unda tegishli qilmishlar uchun ma'muriy javobgarlikni qo'llash to'g'risidagi asosiy qoidalar o'rganiladi.

Mazkur o'quv kursi "Jinoyat huquqi" va "Jinoyat protsessual huquqi" fanlari bilan har tomonlama aloqador. Ushbu fanlar inson va fuqarolarning hayoti, sog'lig'iga qarshi jinoyatlarga, terrorizm, iqtisodiy va boshqa jinoiy huquqbuzarliklarga qarshi kurash, shuningdek, jinoyatlarni fosh etishning protsessual tartibi, jinoyatni sodir etgan shaxslarni javobgarlikka tortish va bunday shaxslarga nisbatan huquqiy ta'sir etish choralarini qo'llashga oid masalalarni o'zida ifodalaydi.

Huquqni muhofaza qilish organlarini tashkil etish, ular tomonidan bajariladigan faoliyatning mazmuni va amalga oshiriladi-

gan aniq harakatlarning tartibi (jarayoni)ga ma'lum miqdorda bog'liq-dir. Aksincha: tashkiliy faoliyatning mazmuniga doir masalalarni hal qilishga, aniqrog'i, prokuror bilan tergovchi, prokuror bilan sud hamda ayblanuvchining himoyachisi – advokati bilan tergovchi o'rtasidagi o'zaro munosabatlar qanday bo'lishi va amalda qanday bo'layotganiga bog'liq.

«Huquqni muhofaza qilish organlari» fani "Soliq huquqi" bilan ham ma'lum aloqada bo'lib, xususan, huquqni muhofaza qilish funksiyasi soliq organlari faoliyatiga ham taalluqlidir. Soliq organlari soliq sohasiga oid huquqbuzarliklarni fosh etadi va bartaraf etadi.

Bundan tashqari ular soliq va yig'implarning o'z vaqtida to'lanishini ta'minlaydi, shuningdek, soliq va yig'implarni to'lashdan bo'yin tovlagan yuridik va jismoniy shaxslarni aniqlab, ularni javobgarlikka tortadilar.

«Huquqni muhofaza qilish organlari» o'quv fani sifatida "Fuqarolik protsessi" fani bilan ham chambarchas bog'liq. Bu fanda huquqni muhofaza qilish organlari tomonidan sudlarga kiritiladigan huquqiy aktlarni ko'rib chiqish tartibi o'rganiladi.

Bundan tashqari, yuridik oliy o'quv yurtlarining yuqori bosqichida ta'lim olayotgan talabalarga "Prokuror nazorati" fani ham o'tilmoqda. Bu fan – «Huquqni muhofaza qilish organlari» fanining ma'lum bir bobini bo'lmish prokuratura organlari faoliyati bo'yicha ma'lumotlar beradi. Ushbu ma'lumotlar prokuraturani tashkil etish asoslari haqida ma'lum tushunchalarni kengaytirib beradi, ya'ni prokuror nazorati va prokuratura faoliyatining boshqa yo'nalishlarini amalga oshirish mazmuni, shakli va uslublari haqidadir. Shunday qilib, «Huquqni muhofaza qilish organlari» fani yuqorida ko'rsatilgan huquq tarmoqlari va yuridik fanlar bilan aloqadorligi to'g'risidagi masalani ko'rib chiqishni yakunlash mumkin.

Nazorat savollari

1. "Huquqni muhofaza qilish organlari" fanining predmeti va tizimini so'zlab bering.

2. Huquqni muhofaza qilish organlarining asosiy belgilarini tavsiflab bering.

3. Huquqni muhofaza qilish faoliyatining asosiy yo‘nalishlarini (funksiyalarini) tavsiflab bering.

4. Ushbu funksiyalarni amalga oshiruvchi huquqni muhofaza qilish organlarini sanab o‘ting.

II BOB. HUQUQNI MUHOFAZA QILISH ORGANLARI TO‘G‘RISIDAGI QONUNCHILIK

2.1. Huquqni muhofaza qilish organlari to‘g‘risidagi qonunchik

“Хуқуқни муҳофаза қилувчи органлар” ўқув фани- ҳуқуқий фан сифатида ҳуқуқий актлардан иборат бўлган юридик базага эга бўлади.

Ҳуқуқий акт ҳуқуқнинг асосий манбаларидан бири бўлиб, давлат органининг ҳуқуқ нормаларини ўрнатувчи, ўзгартирувчи, бекор қилувчи мажбурий кучга эга бўлган иродасини ўзида акс эттиради.

Барча ҳуқуқий актлар қўлланилиш соҳасига қараб норматив ҳуқуқий актлар ва индивидуал характердаги ҳуқуқий актлардан иборат бўлади.

Норматив ҳуқуқий актлар деганда давлат белгиланган тартибда ҳокимиятининг ваколатли органи, маҳаллий ўз-ўзини бошқарув органи ёки мансабдор шахс томонидан қабул қилинган ҳуқуқ нормаларни ўрнатувчи, муаян доирадаги шахслар учун мажбурий бўлган, такрорий ижтимоий муносабатлар учун қўлланилувчи акт тушунилади⁹.

Норматив ҳуқуқий актларда индивидуал масалаларни ҳал қилиш учун ҳуқуқий асослар кўрсатилади.

Индивидуал характердаги ҳуқуқий актлар деганда аниқ шахсларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини ўрнатувчи, ўзгартирувчи, бекор қилувчи ҳуқуқий актлар тушунилади.

Норматив-ҳуқуқий актлар ягона изимни ташкил қилади.

Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолияти бўйича норматив-ҳуқуқий актлар тизими-бу давлат органлари ҳуқуқий актларининг, уларнинг юридик кучига асосланувчи субординациявий¹⁰ муносабатлари йиғиндисидир.

2.2. Fanga oid normativ-huquqiy aktlar

Barcha huquqiy aktlarni ularning mazmuniga qarab quyidagicha guruhlarga bo'lish mumkin:

- Umumiy xarakterdagi;
- Prokuror nazorati va prokuratura organlari to'g'risida;

⁹ Савюк Л.К.Правоохранительные и судебные органы.Учебник для студентов образовательных учреждений среднего профессионального образования. М.:Юристъ, 2005.-Б 30

¹⁰ Субординация-конун ҳужжатларининг юридик кучи бўйича каътий бўйсунуви.

- Jinoyatchilarni aniqlash va tergov qilishni tashkillashtirish to'g'risida;

- Yuridik yordamni tashkillashtirish to'g'risida.

Predmetiga ko'ra normativ-huquqiy hujjatlar quyidagicha tasnif etiladi.

Umumiy xarakterdagi aktlar:

1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.

"O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish to'g'risida"gi 2003-yil 24-aprelda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi qonuni.

"O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qonunchilik palatasi to'g'risida"gi 12.12.2002-y. O'zbekiston Respublikasi qonuni.

"O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati to'g'risida"gi 12.12.2002-y. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy qonuni.

Xalqaro hujjatlar:

1) Inson huquqlari Umumjahon deklaratsiyasi 1948-yil 10-dekabr (30.09.1991-yil qo'shilgan);

2) Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro Pakt 1966-yil 10-dekabr (31.08.95-yil qo'shilgan);

3) Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro Paktga fakultativ bayonnoma 1966-yil 10-dekabr (31.08.95-yil qo'shilgan, 28.12.95 da kuchga kirgan);

4) xorijiy arbitraj qarorlarini tan olish va ijro etish to'g'risida Konvensiya 1958-yil 10-iyul (O'zR Oliy Majlisining №184-I sonli qarori bilan 22.12.95 da ratifikatsiya qilingan);

5) MDHning inson huquqlari va asosiy erkinliklari to'g'risidagi Konvensiyasi 26.05.95-yil;

6) huquqiy yordam va fuqarolik, oila hamda jinoyat ishlari bo'yicha huquqiy munosabatlar to'g'risidagi Minsk Konvetsiyasi 22.01.93-yil (28.03.97 da o'zgartirilgan).

Xalqaro hujjatlar:

178) Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro Paktga qo'shimcha bayonnoma 1966-yil 10-dekabr (31.08.95-y qo'shilgan, 28.12.95 da kuchga kirgan);

19) Irqiy kamsitishlarning har qanday ko'rinishlarini yo'q qilish to'g'risidagi xalqaro Konvensiya. 21.12.65-yil (qo'shilgan 31.08.95-yil);

20) Qiynoq va shafqatsiz, insoniylikka zid yoki qadr-qimmatni kamsituvchi munosabat va jazolash turlariga qarshi Konvensiya 10.12.84-y. (qo'shilgan muddati 31.08.95-y).

21) BMT Bosh Assambleyasi rezolyutsiyasi bilan ma'qullangan sud hokimiyati mustaqilligining asosiy prinsiplari. 13.12.85-y (30.05.97-yilda qo'shilgan);

Prokuror nazorati va prokuratura organlari to'g'risida:

1) O'zbekiston Respublikasining "Prokuratura to'g'risida"gi qonuni. 9-dekabr 1992-yil. (29.08.2001 yilda yangi tahrirda qabul qilingan O'zR Oliy Majlis Axborotnomasi №257-II, 1993., №1, 29-m, №6, 266-m; O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Axborotnomasi №9, 145-m, 1997., №2, 56-m; №9, 241-m; 1999., №9, 299-m; O'zbekiston Respublikasi qonuni 5 bo'lim №482-II, 25.04.2003);

2) O'zbekiston Respublikasining "Davlat soliq xizmati to'g'risida"gi qonuni. 29-avgust 1997-yil (yangi tahrirda 29.08. 2001-y);

3) "O'zbekiston Respublikasi prokuratura xodimlarining mansab darajalari to'g'risida"gi Nizom. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining qarori bilan tasdiqlangan. №748-XII (20.08.1999-yil o'zgartirilgan);

4) "O'zbekiston Respublikasi prokuratura organlari xodimlarini rag'batlantirish va intizomiy javobgarligi to'g'risida"gi Nizom. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qarori bilan 30.08.1996-y tasdiqlangan. №281-I;

5) "O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq, valutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirish to'g'risida"gi Nizom. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qarori bilan 30.08.1996-y tasdiqlangan. №281-I;

tirishga qarshi kurashish Departamenti to'g'risidagi Nizom. 2006-yil 21-aprel tasdiqlangan. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami, 2005-yil. 18 son, 243-modda.;

6) "O'zbekiston Respublikasi prokuraturasi huzuridagi soliq va valutaga oid jinoyatlarga qarshi kurashish Departamentida xizmatni o'tash to'g'risida"gi Nizom. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining №291-qaroriga №6-ilova 06.07.2001-yil №291. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan №415. 28.11.2002. o'zgartirilgan.

7) "Qishloq xo'jaligida islohotlarni amalga oshirishga qaratilgan qonunlar ijrosini ta'minlashga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni 11.03.2004-y. №3406.

Jinoyatlarni aniqlash va tergov qilishni tashkillashtirish to'g'risida:

1) O'zbekiston Respublikasining "Prokuratura to'g'risida"gi qonuni. 9-dekabr 1992-yil. (29.08.2001-yilda yangi tahrirda qabul qilingan); O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis 1996-y., №9, 145-m; 1997-y., 2, 56-m; №9, 241-m; 1999-y., №9, 229-m; O'zbekiston Respublikasi qonuni 5-bo'limiga muvofiq №482-II. 25.04.2003-y. o'zgartirilgan.

2) O'zbekiston Respublikasi Jinoyat protsessual kodeksi. 22.09.1994-y qabul qilingan. 1-aprel 1995-yil amalga kiritilgan;

3) "Davlat soliq xizmati to'g'risida"gi qonun. 9.12.1992-yil (yangi tahrirda 29.08.2001-y);

4) "O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasini tashkil qilish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni PF-1815. 8.07.1997-y;

5) "O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona xizmati to'g'risida"gi qonun. 29.08.1997-yil (1.05.1998-yilda o'zgartirilgan);

6) " O'zbekiston Respublikasi Davlat chegarasi to'g'risida"gi qonun. 20.08.1999-y № 820-1;

7) "O'zbekiston Respublikasi bojxona organlarida xizmatni o'tash to'g'risidagi vaqtinchalik Nizomni tasdiqlash to'g'risida"gi

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. 04.04.1998-y;

8) "O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo‘mitasi faoliyatini tashkillashtirish to‘g‘risida"gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori №374. 30.07. 1997-y. (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 07.08.1997-y. №392-sonli, 16.04.1998-y №161-sonli, 01.05.2002-y. №150-sonli, 16.10.2003-y. №446-sonli, 19.11.2003-yildagi №520-sonli, 25.12.2003-y. №567-sonli qarorlari bilan o‘zgartirilgan);

9) "O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona organlarining intizomiy Ustavini tasdiqlash to‘g‘risida"gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. №135. 27.03.1998-y;

10) "O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi to‘g‘risida"gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi-ning Qarori №270. 25.10.91-yil (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining №602-sonli, Qarori bilan 14.12.1994-y o‘zgartirilgan);

11) "O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi faoliyatini tashkillashtirish to‘g‘risida"gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori №14. 12.01.998-y (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining №427-sonli qarori bilan 14.09.1999-y 9-bandi, №180-sonli qarori bilan 05.05.2000-y 3-bandi, №446-sonli qaroriga 1-ilova 3-band 16.10.2003, №520-sonli qaroriga 2-ilova 9-band 19.11.2003-y o‘zgartirilgan);

12) "O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo‘mitasi to‘g‘risida"gi Nizom. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori bilan tasdiqlangan №374. 30.08. 1997y;

13) O‘zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksi. 26.12.1997-y;

14) O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq, valutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legal-lashtirishga qarshi kurashish Departamenti to‘g‘risidagi Nizom. 2006-yil 21-aprelda tasdiqlangan. O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami, 2006-yil. 18 son, 243-modda;

15) "O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi huzuridagi ekspert Kengashi to‘g‘risida"gi Nizom. O‘zbekiston

Respublikasi Vazirlar Mahkamasining №14 qaroriga №8-ilova. 12.01.1998-y (05.05.2000-yilda o'zgartirish kiritilgan);

16) O'zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmati Nizomi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori bilan tasdiqlangan №278. 2.11.1991-y.

17) O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi to'g'risidagi Nizom. Vazirlar Mahkamasining 2000-yil 5-maydagi qaroriga №1 qo'shimcha (O'zR Vazirlar Mahkamasining 01.03.2001-yil qabul qilingan №103 qaroriga 15 band, 06.07.2001-y №291 qaroriga №7 band, 17.02.2004-y №74 qaroriga 4-band).

Yuridik yordamni tashkillashtirish to'g'risida:

1) "Advokatura to'g'risida"gi qonun. 27.12.1996-y (15.12.2000 y o'zgartirilgan; O'zbekiston Respublikasi qonuni 17 bo'lim №175-II, XVIII bo'lim №482-II, 25.04.2003, XII bo'lim №568-II, 12.12.2003 ga muvofiq).

2) Advokatlik faoliyatining kafolatlari va advokatlarning ijtimoiy himoyasi to'g'risida"gi qonun №721-I. 25.12.1998-y;

3) "Notariat to'g'risida"gi qonun. 26.12.1996-yil; (O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis, 1997., №2, 42-m; o'zgartirilgan. O'zbekiston Respublikasi qonunining 1 bo'lim 16 bandi, №175-II. 15.12.2000, XVII bo'lim №482-II. 25.04.2003. O'zbekiston Respublikasi qonuni X bo'lim №168-II. 12.12.2003);

4) O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining markaziy apparati tarkibida "Iqtisodiy islohotlar bo'yicha qonun va normativ hujjatlarning loyihalarini tayyorlash va huquqiy ekspertizadan o'tkazish boshqarmasini tashkil qilish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 24.01.1994-yil qarori.

5) "O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. 27.11.2003-y. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi № 528 qarorining 40-bandi; №28. 17.01.2004-y.

6) "Advokatlik byuro, hay'at, firmalarni ro'yxatga olish va fuqarolarga advokatlik faoliyati bilan shug'ullanish litsenziyasini

berish tartibi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkama-masining 13.03.1997-y №139-sonli qarori bilan tasdiqlangan Nizom (Ushbu Nizomga O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 30.04.2003-y №197-sonli, 05.11.2003-yil №485-sonli qarori bilan o'zgartirish kiritilgan).

7) O'zbekiston Respublikasi Jinoyat protsessual Kodeksi. 22.09.1994-yil qabul qilinib, 1.04.1995-y amalga kiritilgan;

8) O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual Kodeksi. 30.08.1997-y;

9) O'zbekiston Respublikasi xo'jalik protsessual Kodeksi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi №479-I qarori bilan 30.08.1997-y. kiritilgan. (O'zbekiston Respublikasi qonuni №621-I, 01.05.1998, №621-I, O'zbekiston Respublikasi qonuni bilan 14.12.2000-y, O'zbekiston Respublikasi qonuni bilan 30.08.2002-y. №405-II, O'zbekiston Respublikasi qonuni bilan 30.08.2003-yilda o'zgartirilgan);

2.3. Huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatining qonunlar bilan tartibga solinishi

Qonun davlat nuqtai nazaridan eng muhim deb hisoblangan ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlovchi, rivojlantiruvchi va tartibga soluvchi normativ-huquqiy aktdir yoki boshqacha tarzda ifodalaganda, ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi, bevosita xalq irodasini ifodalovchi, belgilangan tartibda davlat hokimiyatining oliy vakillik organi tomonidan yoki referendum yo'li bilan qabul qilinadigan va oliy yuridik kuchga ega bo'lgan normativ aktdir.

Davlat suvvereniteti tamoyiliga binoan normativ-huquqiy aktlar davlatning butun hududida harakatda bo'ladi. Davlat hududiga quyidagilar kiradi - yer maydoni, yer osti, ichki va hududiy suvlar, yer va suv hududi ustidagi havo makoni, elchixonalarning, harbiy kemalar, parvoz etuvchi kemalar (apparatlar) hamda ochiq dengizda suzuvchi kemachalarning hududlari. Normativ aktlar amal qilinishining hududiy ko'lamlari

davlat yurisdiksiyasi bilan chambarchas bog'liq. Ba'zan xorijiy mamlakat qonunchiligi muayyan davlat hududida amal qilishi mumkin. Biroq, buning uchun bu ikki davlat o'rtasida ular qonun hujjatlarining o'zaro bir-birining hududida amal qilishi haqida shartnoma bo'lishi shart.

Xalqaro shartnomalar normativ aktlarning eksterritorial harakatini ham nazarda tutishi mumkin. Ya'ni, bir davlatning qonunlari o'z hududidan tashqarida ham amal qiladi (bir davlat qonunlarining boshqa davlat hududida bo'lgan o'z fuqarolari va tashkilotlariga nisbatan qo'llanilishi). Fedyerativ davlatlarda fedyeral qonunlar butun ittifoq hududida, fedyeratsiya sub'yektlarining qonunlari esa ularning o'z hududlaridagina harakatlanadi.

Ko'pchilik davlatlarning qonunchiligida kollizion me'yorlar mavjud. Bular nizoli vaziyat vujudga kelganda qo'llaniladi. Masalan, teng kuchli huquqiy aktlar to'qnashib qolganda, shuningdek turli davrda chiqarilgan aktlar yoki har xil hajmdagi aktlar yoxud turli idoralar tomonidan o'rnatilgan aktlar o'zaro zid kelib qolganda kollizion normalar ishga solinadi. Davlatning turli ma'muriy-hududiy bo'laklari uchun chiqarilgan aktlar o'rtasida ham o'zaro qarama-qarshilik kelib chiqishi mumkin. Aksariyat hollarda bunday nizolar sud orqali hal etiladi.

Qonunlarning vazifasi ular tadbiq etilishi lozim bo'lgan munosabatlarni, tashkilotlarni va kishilar doirasini aniqdab berishdan iborat. O'zbekiston Respublikasining qonunlari va boshqa huquqiy aktlari mamlakatning barcha fuqarolariga, davlat idoralariga, siyosiy partiyalar, jamoat birlashmalari va diniy tashkilotlarga nisbatan amalda bo'ladi. O'zbekiston Konstitutsiyasi, qonunlar va boshqa normativ aktlar mamlakatda yashovchi, vaqtincha kelib-ketuvchi ajnabiy fuqarolarga ham tadbiq etiladi. Tartibga solinishi lozim bo'lgan munosabatlar va xorijiy davlatlar bilan tuziladigan shartnomalarning mazmuniga qarab, yuqorida ko'rsatilgan umumiy qoidalardan ayrim is-tisnolar mavjud. Masalan, O'zbekiston Respublikasida yashaydigan chet el fuqarolari sudga majburiy tartibda ko'rsatma byerish uchun keltirilgan bo'lsa, ammo u diplomatik immunitet (daxlsizlik) huquqidan

foydalanadigan bo'lsa, bunday shaxslarning xatti-harakatlari diplomatik vositalar bilan hal qilinadi. O'zbekistonning ayrim qonun normalari xorijiy davlat fuqarolariga qo'llanilmaydi. Masalan, ular bizda saylov huquqiga ega emaslar; qurolli kuchlar safida xizmat qilishi va huquqni muhofaza etuvchi davlat idoralarida ishlashi mumkin emas.

O'zbekiston Respublikasining qonunlari bizning chet davlatlarda turgan (doimiy ishlovchi, turist, xizmat safarida bo'lgan) fuqarolarimizga nisbatan ham qo'llaniladi. Masalan, chet elda jinoyat sodir etgan O'zbekiston fuqarosi xorijiy qonunchilik bilan javobgar bo'lishidan tashqari, O'zbekiston Jinoyat kodeksi bilan ham javobgar qilinadi.

2.4 Huquqiy aktlarning guruhlariga bo'linishi

Huquqni muhofaza qilish organlari to'g'risidagi huquqiy-me'yoriy aktlarni yuridik kuchiga qarab tasniflash amaldagi qonunchilikda belgilangan tartibda amalga oshiriladi. Huquqni muhofaza qilish organlari to'g'risidagi me'yoriy hujjatlar ham boshqa huquqiy hujjatlar kabi aniq ierarxik tuzilmaga ega.

O'zbekiston Respublikasining "Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida"gi 14-dekabr 2000-yilgi (5-modda) Qonuniga asosan huquqiy-me'yoriy hujjatlarning yuridik kuchiga qarab *quyidagicha ierarxiyasi belgilangan*:

- 1) O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi;
- 2) O'zbekiston Respublikasi qonunlari;
- 3) O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qarorlari;
- 4) O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlari;
- 5) O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarorlari;
- 6) Vazirliklar, davlat qo'mitalari va boshqa muassasalarning normativ hujjatlari;
- 7) Mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlarining qarorlari.

Qoraqalpog‘iston Respublikasining huquqiy-me‘yoriy aktlarining turlari hamda ularga qo‘yiladigan talablar Qoraqalpog‘iston Respublikasi qonunchiligi bilan tartibga solinadi.

Ko‘rinib turibdiki, u yoki bu aktlarning qanday o‘rin egallashi ushbu aktni qabul qilgan organga qarab belgilanadi.

"Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risida"gi qonun O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini oliy yuridik kuchga ega bo‘lgan hujjat deb tan olgan. Chunki unda jamiyat va davlat hayotining asosiy masalalari tartibga solingan. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiya-sining "huquqni muhofaza qilish organlari"ning ixtisosligi bo‘yicha Konstitutsiyaning "fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va majburiyatlari" deb nomlangan ikkinchi bo‘limi, hamda "Prokuratura" deb nomlangan XXIV boblari muhim o‘rinni egallab, rahbariy ahamiyat kasb etadi.

Konstitutsiyaning ikkinchi bo‘limida fuqarolarning qonun oldida tengligi, har bir fuqaroning shaxsiy, turar-joy daxlsizligi huquqiga ega ekanligi, telefon so‘zlashuvlari va xat yozishmalarning siri, aybsizlik prezumtsiyasi va boshqalar belgilangan. Konstitutsiyaning 19-modda-sida shunday deyilgan: "Fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlab qo‘yilgan huquq va erkinliklari daxlsizdir, ulardan sud qarorisiz mahrum etishga yoki ularni cheklab qo‘yishga hech kim haqli emas". Xuddi shu bo‘limda "har bir shaxsga o‘z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish... kafolatlanadi", - deyilgan (44-modda). Yuqorida keltirilgan normalar huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatining asosini tashkil etadi. Ushbu ierarxiyada xalqaro huquqdagi va O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalardagi normalar va prinsiplar ma‘lum qiziqish uyg‘otadi. O‘zbekiston Respublikasi xalqaro shartnomalarining eng yuqori o‘rnini quyidagi asoslar orqali talqin etishimiz mumkin.

O‘zbekiston Respublikasining "Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risida"gi qonuni faqatgina milliy qonunchilik masalalarini tartibga soladi, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi esa bu yo‘nalishda hech qanday holatni o‘zida belgilamaydi, lekin "O‘zbekiston xalqi, ...xalqaro huquqning umume‘tirof etilgan normalarini tan olgan holda" Preambulasi bundan mustasno.

Bundan xulosa qilish mumkinki, O‘zbekiston Respublikasi tomonidan xalqaro shartnomalar bilan milliy qonunchiligimiz o‘rtasida muammo tug‘ilganda, xalqaro normalar ustun turadi. Bunday fikrga O‘zbekiston Respublikasining bir qancha qonunlarini sharhlash orqali kelish mumkin. O‘zbekiston Respublikasining 22-dekabr 1995-yilda¹¹ qabul qilingan "xalqaro shartnomalar to‘g‘risida"gi qonunida "O‘zbekiston Respublikasi tomonidan tuzilgan xalqaro shartnomalarga xalqaro huquq normalariga asosan O‘zbekiston Respublikasi qat’iy ravishda amal qiladi", - deyilgan.

Bu masala O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari tobora ko‘payib borayotgan hozirgi davrda borgan sari muhim ahamiyat kasb etmoqda, shu jumladan, sudlar va boshqa huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatini tashkillashtirish ham. Eng avvalo ularning ichida: Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro Pakt 16-dekabr 1966-yil¹² (31.08.95-yil qo‘shilgan), Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro Paktga qo‘shimcha protokol 16 dekabr 1966-yil¹³ (31.08.95-yil qo‘shilgan)lar ajralib turadi. O‘zbekiston Respublikasining ushbu xalqaro hujjatlarga qo‘shilishi O‘zbekiston Respublikasi fuqarolariga xalqaro organlarning yurisdiksiyasini tatbiq etilishi va fuqarolarni belgilangan tartib-qoidalarga rioya qilishini anglatadi. Shunday qilib, O‘zbekiston Respublikasining har qanday fuqarosi BMTning inson huquqlari bo‘yicha Qo‘mitasiga xalqaro Paktda ko‘rsatilgan fuqarolik va siyosiy huquqlari buzilganligi haqida yozma ravishda murojaat qilishi mumkin, agar huquqni himoya qilishning ichki imkoniyatlari tugagan bo‘lsa. Bundan tashqari, MDH doirasida ham quyidagicha kelishuv mavjud: Fuqarolik, oila va jinoiy huquqiy munosabatlar va huquqiy yordam to‘g‘risidagi Minsk Konvensiyasi 22.01.93-yil (O‘zbekiston Respublikasi Oliy kengashi qarori bilan 6.05.1993 da ratifikatsiya qilingan, 28.03.97da o‘zgartirilgan).

¹¹ O‘zbekiston Respublika Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1995-y., №21, 262-modda.

¹² O‘zbekiston Respublika Oliy Majlisining 1995-yil 31-avgustdagi «1966-yil 16-dekabrda fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi Xalqaro paktga qo‘shilish to‘g‘risida»gi Qarori.

¹³ O‘sha manba.

Ierarxik tuzilmaning quyi pogʻonalarida qonunlar oʻrin olgan. Oʻzbekiston Respublikasi qonunlari Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisi va Senat tomonidan yoki referendum yoʻli bilan qabul qilinib, ijtimoiy munosabatlarning muhim tarmoqlarini tartibga soladi. Bu darajadagi hujjatlarda qonuniylik va huquqiy tartibotni taʼminlash, fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bilan bogʻliq masʼuliyatli vazifalar ishonib topshirilgan huquqni muhofaza qilish organlari faoliyati bilan bogʻliq muhim masalalar hal qilinadi.

Ierarxik guruhlardan biri hisoblanmish Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qarorlari Oʻzbekiston Respublikasi qonunlariga asoslan-gan holda hamda ularni ijro etish maqsadida qabul qilinganligini taʼkidlab oʻtish lozim.

5. "Oʻzbekiston Respublikasi prokuratura xodimlarining mansab darajalari toʻgʻrisida"gi Nizom. Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Kengashining qarori bilan tasdiqlangan. №748-XII (20.08.1999-y oʻzgartirilgan);

6. "Oʻzbekiston Respublikasi prokuratura organlari xodimlarini ragʻbatlantirish va ularning intizomiy javobgarligi toʻgʻrisida"gi Nizom. Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qarori bilan 30.08.1996-yil tasdiqlangan. №282-I.

Huquqiy aktlar ierarxiyasining keyingi pogʻonasida Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlari oʻrin egallaydi. Ushbu aktlar mazmunini Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va boshqa qonunlar belgilaydi. Farmonlar orqali qandaydir organ yoki uning bir boʻgʻinini tashkil etish yoki unga u yoki bu vazifani yuklash yoxud olib tashlash bilan bogʻliq masalalar tasdiqlanadi.

Misol qilib quyidagilarni keltirish mumkin:

1. "Oʻzbekiston Respublikasi harbiy sudini tashkil etish toʻgʻrisida"gi Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni PF-2421. 23.09.1999-yil;

2. "Sudyalarni tanlash va lavozimlariga tavsiya etish boʻyicha Oliy malaka komissiyasi toʻgʻrisida"gi Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni № UP-2943. 24.09.2001-yil;

3. "O'zbekiston Respublikasining sud tizimini takomillashtirish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. PF-2682. 14.08.2000-yil;

4. "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Sudyalarni tanlash va lavozimiga tavsiya etish bo'yicha Oliy malaka komissiyasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni PF-2943. 24.09.2001-yil;

5. "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qoshidagi sudyalik mansabiga tanlash va tavsiya qilish oliy kvalifikatsiya komissiyasi to'g'risida"gi Nizom ("O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni-ga ilova 24.09.2001-yil №UP-2943.

6. "O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasini tashkil qilish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni PF-1815. 8.07.1997-yil.

7. "Qishloq xo'jaligini isloh qilishga doir qonunlar ijrosini ta'minlashga oid chora-tadbirlar to'g'risida"gi "O'zbekiston Respubli-kasi Prezidentining 11.03.2004-yil №3406 Farmoni.

8) O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2002 yil 6 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasi Oliy Sudi faoliyatini takomillashtirish to'g'risidagi» №3023-sonli Farmoni;

9) O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 1-avgustdagi «O'zbekiston Respublikasida o'lim jazosini bekor qilish to'g'risidagi» №UP-3641-sonli Farmoni;

10) O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 8-avgustdagi «Qamoqqa olishga sanksiya berish huquqini sudlarga o'tkazish to'g'risida»gi №3644-sonli Farmoni;

11) O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006-yil 17-martdagi «O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi sudlarni tanlash va lavozimga taqdim etish Oliy malakaviy komissiyasi faolitini takomillashtirish haqidagi» №3725-sonli Farmoni

Huquqni muhofaza qilish organlariga oid huquqiy-me'yoriy aktlar ierarxik "piramidasi"ning quyiroq pog'onasida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarorlari turadi. Ushbu qarorlar Konstitutsiyaga, qonunlarga, Prezident Farmonlariga zid bo'lishi mumkin emas. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi faqatgina vakolati doirasidagi masalalarni hal qiladi, ya'ni u odatda

qonunlar va Prezident farmonlarini aniqlashtiradi va to'ldiradi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini tomonidan huquqni muhofaza qilish organlarining nizomlari tasdiqlanishi mumkin. *Masalan ularga:*

1. "O'zbekiston Respublikasi bojxona organlarida xizmatni o'tash haqidagi vaqtinchalik Nizomni tasdiqlash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining №146 qarori. 04.04.1998-y;

2. "O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi faoliyatini tashkil etish masalalari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori №374. 30.07.1997-y (O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 07.08.1997-yildagi №392-sonli, 16.04.1998-yildagi №161-sonli, 01.05.2002-yildagi №150-sonli qarorlari bilan o'zgartirilgan; O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini №1. 1 bandi. №446 qarori 16.10.2003, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini №2. 8 bandi, №520, 19.11.2003, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini №27. 2 bandi. №567. 25.12.2003);

3. "O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi faoliyatini tashkil etish masalalari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori №14. 12.01.1998-yil (O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining №427-sonli qarori bilan 14.09.1999-yilda 9-bandi, №180-sonli qarori bilan 05.05.2000-yilda 2-bandi o'zgartirilgan; O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini №1. 3 bandi. №446 qarori 16.10.2003, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini №2. 9 bandi, №520, 19.11.2003);

4. "O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona organlarining intizomiy Nizomini tasdiqlash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. №135. 27.03.1998;

5. "Sudlar faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori №383. 22.09.2001 yil;

6. "O'zbekiston Respublikasi milliy xavfsizlik xizmati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini qarori №278. 2.11.1991 yil;

7. "O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi to‘g‘risida"gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. 25.10.91yil (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining №602-sonli qarori bilan 14.12. 1994 yilda o‘zgartirilgan);

8. "O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi O‘zbekiston Respubli-kasi Vazirlar Mahkamasining qarori. 27.08.2003-yil;

9. "O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo‘mitasi to‘g‘ri-sida"gi Nizom. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori bilan tasdiqlangan №374. 30.08. 1997-yil;

10. "O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi sud qarorlarini ijro etish, sudlar faoliyatini moddiy-texnika jihatidan va moliyaviy ta‘minlash Departamenti to‘g‘risida"gi Nizom (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining №383-sonli qaroriga №1-ilova. 22.09.2001-yil; O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi №197. 13 bandi. 30.04.2003);

11. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi №370 qarori bilan 27.08.2003-yilda tasdiqlangan. "O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi to‘g‘risida"gi Nizom (O‘zbekiston Respublikasi Vazir-lar Mahkamasi №1. 3 bandi. №528 qarorining 2 bandi, 21.11.2003, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi №28 qarorining 40 bandi, 17.01.2004);

12. O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq, valutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish Departamenti to‘g‘risidagi Nizom. 2006-yil 21-aprel. O‘zbekiston Respublikasi Qnun hjjatlari to‘lami, 2005-yil. 18 son, 243-modda;

13. "O‘zbekiston Respublikasi prokuraturasi huzuridagi soliq va valutaga oid jinoyatlarga qarshi kurashish Departamentida xizmatni o‘tash to‘g‘risida"gi Nizom. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining №291-qaroriga №6-ilova 06.07. 2001-yil №291;

14. "O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi to‘g‘ri-sida"gi Nizom. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining

№180-sonli qaroriga №1-ilova. 5.05.2000-yil (01.03.2001-yilda hamda 06.07.2001-yilda o'zgartirish kiritilgan);

15. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi №370-qarori bilan 27.08.2003-yilda tasdiqlangan. "O'zbekiston Respublikasi Ad-liya vazirligi to'g'risida"gi Nizom (O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi №1. 3-bandi. 528-qarorining 2-bandi, 21.11.2003, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi №28 qarorining 40-bandi, 17.01.2004).

16. "O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi huzuridagi ekspert Kengashi to'g'risida"gi Nizom. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 14-qaroriga 8-ilova. 12.01.1998-yil (05.05. 2000-yilda o'zgartirish kiritilgan);

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi hamda O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi tomonidan beriladigan sharhlar ham katta rol o'ynaydi. Ushbu tushuntirishlar tegishli organlar Plenumlari qarorlari ko'rinishida bo'lib, ular tegishli masala bo'yicha qaysi qonunchilikni tatbiq etish lozimligini ko'rsatadi. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qonunchilikni tatbiq etish masalasidagi tushuntirishlari sudlar hamda ushbu tushuntirish berilgan qonunchilik-ni tatbiq etayotgan boshqa organlar, muassasalar, tashkilotlar va mansabdor shaxslar uchun majburiydir. Ularga: "Sud hokimiyati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi 20-dekabr 1996-yilgi qarorini va kiritishimiz mumkin¹⁴.

Nazorat savollari

1. Huquqni muhofaza qilish faoliyatini tartibga soluvchi qonun va boshqa huquqiy aktlarni qanday klassifikatsiya qilish mumkin?

2. Huquqni muhofaza qilish organlari to'g'risidagi normativ-huquqiy hujjatlarning yuridik kuchiga ko'ra ierarxiya tuzilmasi qanday?

¹⁴ O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi Qarorlari to'plami 1991-1997. Ikki tomda. I tom. «Sharq», 1997 – B. 132-137.

3. Sud va prokuratura to'g'risidagi qonunchilikni rivojlantirishda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ahamiyati qanday?

4. Huquqni muhofaza qilish organlari uchun xalqaro paktlar, shartnomalar va kelishuvlarning qanday ahamiyati bor?

III BOB. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ADLIYA VAZIRLIGI VA UNING TIZIMI

3.1. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi haqida tushuncha

O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi adliya sohasida davlat siyosatini amalga oshiruvchi markaziy davlat ijro organi hisoblanadi. Uning maqomi 2003-yil 27-avgustda O‘zbekiston Respublikasida qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi to‘g‘risida”gi Nizom va boshqa normativ huquqiy aktlar bilan tartibga solinadi.

O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi (keyingi o‘rinlarda "vazirlik") davlat boshqaruv organi hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vaziri o‘z lavozimi bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining tarkibiga kiradi.

Vazirlik tarkibiga: Qoraqalpog‘iston Respublikasi Adliya vazirligi, viloyatlar va Toshkent shahar adliya boshqarmalari, vazirlik huzuridagi sud qarorlarining ijrosini tashkil etish, sud faoliyatini moddiy texnik va moliyaviy jihatdan ta‘minlash departamenti, boshqa adliya organ va muassasalari kiradi.

Joylarda adliya organlari va muassasalari davlat hokimiyat organlaridan mustaqil va faqat vazirlikka bo‘ysunadi.

O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi departament faoliyati O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlangan Nizom bilan tartibga solinadi.

Vazirlik o‘z faoliyatini O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining me‘yoriy aktlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qaror, farmon va farmoyishlari, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qaror va farmoyishlari va o‘z nizomiga muvofiq amalga oshiradi.

Vazirlik, uning organ va muassasalari Davlat gerbi tushirilgan muhr va o‘z nomiga ega bo‘lgan yuridik shaxs hisoblanadi.

3.2.Vazirlikning asosiy vazifalari va huquqlari

Vazirlikning asosiy vazifalari *quyidagilar hisoblanadi:*

a) huquq tizimini qo‘llash va qonun ijodkorligi sohasida yagona davlat siyosatini yuritish;

b) kishilarning Konstitutsiya va qonunlar bilan mustahkamlangan asosiy huquq va erkinliklari himoyasini ta‘minlash;

v) jamiyatda huquqiy madaniyat va qonunchilikni mustahkamlashga qaratilgan faoliyat olib boruvchi davlat organlarining faoliyatini muvofiqlashtirish;

g) sudlar faoliyatini moddiy texnik jihatdan ta‘minlash ishlarini rivojlantirish, sudlarning mustaqilligini mustahkamlash, sudlar va boshqa davlat organlari qarorlarining ijro etilish mexanizmini takomillashtirish;

d) notariat, advokatura, FhDYO organlari, fuqarolar va yuridik shaxslarga huquqiy xizmat ko‘rsatuvchi boshqa tuzilmalar faoliyati ustidan davlat boshqaruvini o‘rnatish;

e) tadbirkorlikning rivojlanishi, chet el investorlari, chet el investitsiyasiga asoslangan korxonalar, xususiy mulk egalari va tadbirkorlarning huquq va qonuniy manfaatlarining ta‘minlanishiga ko‘maklashish;

j) xo‘jalik subyektlariga xo‘jalik shartnomalarini tuzish va shartnoma intizomini mustahkamlash borasida huquqiy yordam ko‘rsatish;

z) yuridik shaxslar, shu bilan birga nodavlat, notijorat tashkilotlarni ro‘yxatga olishning qonuniyligini ta‘minlash;

i) xalqaro huquqiy munosabatlar sohasida tegishli davlat organlari bilan hamkorlikda O‘zbekiston Respublikasi manfaatlarini himoya qilish;

k) kadrlarni zamonaviy talab va standartlar asosida tayyorlash va ularning malakasini oshirish;

1) adliya organlari va muassasalari tizimi ustidan rahbarlikni amalga oshiradi.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan vazifalarni amalga oshirish maqsadida vazirlik *quyidagi sohalarda faoliyat yuritadi:*

1) huquq tizimini qo'llash amaliyoti va qonun ijodkorligi borasida yagona davlat siyosatini yuritish sohasida;

2) fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan huquq va erkinliklarini ta'minlash maqsadida;

3) davlat organlarining huquq-targ'ibot sohasidagi ishlarini muvofiqlashtirish;

4) sud va boshqa davlat organlari qarorlarini ijro etish, sud faoliyatini moddiy texnik jihatdan ta'minlash sohasida;

5) huquqiy xizmat borasida davlat boshqaruvini o'rnatish sohasida;

6) chet el investorlari, chet el investitsiyasiga asoslangan korxonalar, xususiy mulk egalari va tadbirkorlar huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, tadbirkorlikni rivojlantirish sohasida;

7) shartnomaviy huquqiy munosabatlar sohasida;

8) yuridik shaxslarni davlat ro'yxatidan o'tkazish sohasida;

9) xalqaro huquqiy munosabatlar borasida O'zbekiston Respublikasi manfaatlarini himoya qilish sohasida;

10) huquqshunos kadrlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish sohasida;

11) korxonalar, tashkilot, muassasa va fuqarolar murojaatlarini ko'rib chiqish sohasida;

12) huquqiy statistika sohasida;

13) adliya organlari va muassasalarini moddiy texnik va moliyaviy ta'minlash sohasida;

14) sud ekspertiza, ilmiy muassasalarini rivojlantirish sohasida;

Vazirlik huquqni qo'llash va qonun ijodkorligi sohasida davlat siyosatini yuritib, *quyidagi funksiyalarni amalga oshiradi:*

-davlat boshqaruv organlari qonun ijodkorlik sohasidagi faoliyatini muvofiqlashtiradi va uslubiy rahbarlikni amalga oshiradi; qonun ijodkorligi faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlarini ishlab chiqadi va ularning amalga oshirilishini ta'minlaydi

Ushbu funksiyani amalga oshirish uchun O‘zbekiston Respublikasi prezidentining 2005-yil 15-dekabrda «Normativ-huquqiy aktlarni realizatsiya qilishni monitoring qilish Markazini tashkil etish haqidagi» qaroriga asosan O‘zbekiston Respublikasi Adliya Vazirligi qoshida Markaz tashkil etilib, uning asosiy vazifalari etib quyidagilar belgilangan:

- mamlakatning qonun ijodkorligi, huquqiy bazasini rivojlanishi va isloh etilishi, ularning jamiyatni demokratlashtirish va yangilash bo‘yicha ustuvor maqsad va vazifalariga, mamlakatni isloh etish va modernizatsiya qilinishiga muvofiqligini tizimli tahlil etish;

- Vazirliklar va idoralar tomonidan ijtimoiy-iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, gumanitar va boshqa sohalardagi faoliyatida demokratik yangilanishlarni amalga oshirishda zarur bo‘lgan normativ-huquqiy aktlarni tayyorlash dasturlarini bajarilishini monitoring qilish, ularning o‘tkazayotgan islohotlarini maqsad va vazifalariga, inson huquq va erkinliklari himoyasi talablariga, xalqaro norma va standartlarga O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga mos kelishini baholash;

- Qonunni qo‘llash amaliyotini tizimli tahlil etishni amalga oshirish, yangilanayotgan va yangi qabul qilinayotgan normativ-huquqiy hujjatlari, vazirliklar, davlat qo‘mitalari, idoralar, huquqni muhofaza qilish organlari, jumladan, prokuratura va sud ishi yuritish organlarida shuningdek, Adliya vazirligi bo‘linmalarida shuningdek, joylardagi davlat hokimiyati organlari faoliyatlarida amalda qay darajada qo‘llanilishi ustidan doimiy nazorat o‘rnatish;

- islohotlarni huquqiy va qonunchilik bazalarini yangilash va rivojlantirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish, huquqni qo‘llash amaliyotini mukammallashtirish, jamiyatni demokratlashtirish va yangilash maqsad va vazifalarini, mamlakatni isloh etish va modernizatsiya qilinishini hisobga olib, huquqiy tartibotni yaxlitligi, tizimini, qonunchilik normalarini bir xil qo‘llanilishini ta‘minlash belgilab berilgan¹⁵.

¹⁵ «Normativ-huquqiy hujjatlar ijrosi ustidan monitoring olib borish Markazini tashkillashtirish to‘g‘risida»gi 2005-yil 15-dekabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. O‘zbekiston Respublikasi Qonunlar to‘plami. 49-50-sonlar. 368-modda.

Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish sohasida inson huquqlari borasidagi qonunchilikni tahlil qiladi va ularni takomillashtirish uchun takliflar ishlab chiqadi; bu sohadagi xalqaro amaliyotni o‘rganib, xalqaro huquqiy normalarni O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligiga joriy qilish uchun tavsiyalar tayyorlaydi.

Inson huquqlari va erkinliklari sohasida aholining huquqiy ongini oshirish tadbirlarini ishlab chiqadi, shu bilan birga jamiyatda inson huquqlarini hurmat qilish g‘oyalarini targ‘ib qiladi; inson huquqlari sohasidagi qonunchilikka amal qilish darajasini umumlashtiradi va tahlil qiladi hamda tegishli davlat organlariga takliflar taqdim etadi; inson huquqlarini himoya qilish sohasida advokatura tizimining o‘rnini mustahkamlaydi, fuqarolik jamiyatlari institutlari va ularning huquqiy asoslarini rivojlantirish ishlariga ko‘maklashadi; inson huquq va erkinliklariga rioya qilish monitoringi sohasida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo‘yicha Vakili (Ombudsman) va Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy Markazi bilan hamkorlik qiladi; fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklari buzilganligi to‘g‘risidagi murojaatlarini har tomonlama ko‘rib chiqadi va qonunlarga muvofiq ularning ta‘minlanishi yuzasidan choralar ko‘radi.

Davlat organlarining huquq-targ‘ibot sohasidagi faoliyatlarini muvofiqlashtirish sohasida, huquqiy ta‘limot va huquqiy-targ‘ibot ishlarini o‘rganadi, ularni yaxshilash uchun takliflar ishlab chiqadi; aholi orasida huquqiy bilim, huquqiy madaniyat va qonuniylik borasida targ‘ibot ishlarini yuritadi; huquqiy sohani metodik ta‘minlaydi va huquqiy tarbiya va huquqiy ta‘limning zamonaviy shakllarini joriy qilish bo‘yicha takliflar ishlab chiqadi; Oliy va o‘rta-maxsus ta‘lim maskanlari talabalari va o‘quvchilari uchun huquqiy darsliklar, huquqiy normalar majmuasi va boshqa muhim adabiyotlar nashr etish ishlarini tashkillashtiradi; adliya organ va muassasalarini zaruriy huquqiy hujjatlar bilan ta‘minlaydi, O‘zbekiston Respublikasi Milliy ma‘lumotlar bazasini tashkil etish va qo‘llab-quvvatlash tashkil etadi va unga jismoniy va yuridik

shaxslarning kiritilishini ta'minlaydi, xalqaro ma'lumotlar almashinuvini ta'minlaydi va boshqa funksiyalarni amalga oshiradi.

Adliya vazirligi sud va boshqa davlat organlari qarorlarini ijro etish, sud faoliyatini moddiy-texnik va moliyaviy jihatdan ta'minlash sohasida sudlarni moliyalash sohasida takliflar ishlab chiqadi; sudlarning faoliyat ko'rsatishi uchun sharoit yaratish maqsadida sud binolarini ta'mirlash uchun ajratilgan mablag'larning maqsadli sarflanishini ta'minlaydi; sud majlislari va sudyalarning xavfsizligini ta'minlash ishlarini tashkil etadi; sudning mustaqilligini mustahkam-lash masalalari bo'yicha huquqni muhofaza qilish organlari va boshqa davlat organlari bilan hamkorlik qiladi; sud va boshqa davlat organlari qarorlarining ijro etish mexanizmini shakllantiradi.

Vazirlik yuridik xizmat sohasida davlat boshqaruvini amalga oshirish maqsadida davlat notarial idoralarini tashkil etadi va tugatadi, notarius lavozimini ta'sis etadi; notarius faoliyatini litsenziyalaydi; davlat notarial idoralari va xususiy amaliyot bilan shug'ullanuvchi notariuslar ustidan davlat reestrini yuritadi; notariusda ish o'rganish tartibini belgilaydi; notarial faoliyat bilan shug'ullanish uchun litsenziya berish tartibini ishlab chiqadi, malaka va attestatsiya komissiyalari nizomlarini tasdiqlaydi, hujjatlardagi imzosi va muhrining haqiqiylikini tasdiqlaydi, belgilangan tartibda notariuslar tomonidan o'z xizmat vazifalariga va notarial ish yuritish qoidalariga rioya qilish ustidan nazorat o'rnatadi, ularning ishlarini umum-lashtiradi va boshqalar.

Vazirlik advokatura va yuridik xizmatni rivojlantirish sohasida respublika advokatlar birlashmasi bilan hamkorlikda malaka komissiyalari faoliyatini tashkil etish tartibini belgilaydi, respublika advokatlar birlashmasi bilan birgalikda advokatlar Oliy malaka komissiyasi tarkibini tasdiqlaydi; advokatlarga litsenziya berish va advokatlar idoralari, hay'at va firmalarini davlat ro'yxatidan o'tkazish ishlarini amalga oshiradi; advokatlar, advokatlik idoralari, hay'at va firmalari reestrini yuritadi; advokatlar idoralari, hay'atlari faoliyatiga uslubiy yordam ko'rsatadi; advokatlar malakasini oshirishga qaratil-gan tadbirlarni amalga oshirishga ko'maklashadi; advokatlar faoliyati bilan bog'liq to'siqlardan va ta'qiqlardan

himoya qiladi; advokatlar faoliyatini tartibga soluvchi qonun normalari, advokatlik etikasi qoidasi va advokatlarni kasbiy tayyorgarligi ustidan nazorat qiladi; huquqiy ishlar amaliyotini joriy qilinishini tekshiradi va analiz qiladi; yuzaga kelgan kamchiliklarni bartaraf etish va ijobiy amaliyotni davlat boshqarmalari va xo‘jalik korxonalarining yuridik xizmatlariga tarqalishini ta’minlaydi, korxonalar, muassasa va tashkilotlarning yurist-konsultlarini attestatsiyadan o‘tkazadi.

Xalqaro huquqiy munosabatlar sohasida O‘zbekiston Respublikasi manfaatlarini huquqiy himoya qilish borasida xalqaro shartnoma loyihalarini yuridik ekspertizatsiyasini o‘tkazadi, o‘z vakolatlari doirasida O‘zbekiston Respublikasi va uning fuqarolari huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoyasini ta’minlaydi, taraflardan biri O‘zbekiston Respublikasi hisoblangan chet davlat sudlarida nizolarni ko‘rib chiqishida vakillik qiladi.

Huquqshunos kadrlarni tayyorlash va ular malakasini oshirish sohasida vazirlik davlat organlarining huquqshunos kadrlarga bo‘lgan ehtiyojini aniqlab, Toshkent Davlat yuridik instituti, Toshkent yuridik kolleji, TDYI qoshidagi akademik litsey va boshqa vazirlik tizimidagi ta’lim muassasalari ishini tashkil etadi va rahbarlik qiladi; hozirgi zamon talab va standartlariga muvofiq ravishda huquqshunoslarni qayta tayyorlaydi va malakasini oshiradi; huquqshunoslar kadrlar siyosatini rivojlantirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqadi; kadrlar zahirasi tashkil qilish va boshqalar.

Fuqarolar, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning murojaatlarini ko‘rib chiqish bo‘yicha; vazirlik organ va muassasa xodimlarining noqonuniy harakatlari bo‘yicha tushgan fuqarolarning shiko-yat va arizalarini ko‘rib chiqish, shu masala bo‘yicha ariza va shiko-yatlarning obyektiv ko‘rilishini ta’minlash, shikoyatlar bo‘yicha obyektiv qaror chiqarilishini ta’minlash, kerakli vaqtlarda joylarga chiqib tegishli mas’ul shaxslar bilan tekshirishlar o‘tkazadi.

Sud-ekspertiza, ilmiy-tadqiqot muassasalarini rivojlantirish sohasida:

- huquqiy bilimlarni rivojlantirish bo‘yicha choralar ko‘radi;

- kriminalistika va sud ekspertiza sohasida ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etadi; O‘zbekiston Respublikasi sud ekspertiza muassasalari faoliyatini muvofiqlashtiradi va ilmiy metodik rahbarlik qiladi;

- H. Sulaymonova nomidagi Respublika markazi, yuristlar malakasini oshirish markazi, TDYI, TYK, huquqiy targ‘ibot markazi va boshqa muassasalar faoliyatiga rahbarlik qiladi.

Unga yuklatilgan vazifa va funksiyalarni bajarishda *quyidagi vakolatlarga ega*:

- Inson huquqlarini himoya qilish borasida tegishli analitik, statistik va boshqa hujjatlarni olish uchun tegishli davlat organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilot va mansabdor shaxslarga so‘rovnomalar yuborish;

- qonunchilikni rivojlantirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiga, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga tegishli takliflar berish;

- normativ huquqiy hujjatlarni qabul qilish, ro‘yxatga olish va e‘lon qilish bo‘yicha tegishli davlat korxonalari, muassasalar, tashkilot va qo‘mitalarda tekshirishlar o‘tkazadi;

- belgilangan tartibda vazirliklar, davlat qo‘mitalarining qarorlarini davlat reestridan chiqaradi va qisman yoxud butunlay to‘xtatadi;

- O‘zbekiston Respublikasi qonunlarining, vazirliklar, davlat qo‘mitalari, joylardagi davlat hokimiyati organlari, muassasalar, tashkilot va mansabdor shaxslar tomonidan bir xilda qo‘llanilish holatini o‘rganadi, tahlil etadi;

- tahlil etish natijalari bo‘yicha tegishli davlat organlariga O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligini to‘g‘ri qo‘llanishini ta‘minlash to‘g‘risida ko‘rsatmalar beradi;

- O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga davlat organlari va xo‘jalik yurituvchi subyektlar mansabdor shaxslari tomonidan vazirlik vakolati doirasiga kiruvchi masalalar yuzasidan chiqarilgan O‘zbekiston Respublikasi qonunlari, Vazirlar Mahkamasini qaror va farmoyishlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni, qaror va farmoyishlarining ijro etilmayotganligi tufayli ularni javobgarlikka

tortish to'g'risidagi taklif bilan murojaat qiladi. O'zbekiston Respublikasining inson huquqlari to'g'risidagi qonun hujjatlariga davlat boshqaruv va hokimiyat organlari tomonidan amal qilinishini tekshiradi;

- ko'rsatib o'tilgan organlar mansabdor shaxslariga ijro etilishi majburiy bo'lgan, qonunlarga rioya qilmaslik sabablari va oqibatlarini bartaraf etish to'g'risida topshiriq beradi; shu bilan birga buzilgan inson huquqlari va erkinliklarini tiklash choralari ishlab chiqish vazifasini topshiradi; chet el sudlarida O'zbekiston Respublikasi huquqlar va qonuniy manfaatlari yuzasidan da'vogar va javobgar sifatida ishtirok etadi;

- O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va eks-prezidenti vakili sifatida sudlarda ishtirok etadi;

- tegishli davlat organlariga sudyalarning va sud apparati xodimlarining moddiy-ijtimoiy va mehnat sharoitlarini yaxshilash bo'yicha takliflar kiritadi;

- advokatlik idoralari va notariuslarga berilgan litsenziyalarning harakatini to'xtatadi yoki tugatadi; advokatlar malaka komissiyalariga advokatlarni intizomiy javobgarlikka tortish masalasini kiritadi;

- advokatlar idoralari, hay'at va firmalarga qonunbuzarliklarni bartaraf etish yuzasidan topshiriqnoma yuboradi; vazirliklar, qo'mitalar, joylardagi davlat hokimiyati organlari, korxonalar, muassasa va tashkilotlar va ularning yuridik xizmatlari faoliyatining huqu-qiyiligini tekshiradi;

- ularning rahbarlariga huquqbuzarliklarni bartaraf etish to'g'risida topshiriqnoma beradi;

- yuqori turuvchi organ yoki sudga qonunchilikni buzgan holda korxonalar yoki tashkilotga zarar yetkazgan mansabdor shaxslarga nisbatan choralar ko'rish lozimligi haqida murojaat qiladi.

Vazirlik chet el investorlari, chet el investitsiyasiga asoslangan korxonalar va boshqa tadbirkorlik subyektlarini javobgarlikka tortish asoslarini fuqarolik, jinoiy va ma'muriy hujjatlar bilan tanishgan holda tekshirishga haqli; chet el investorlari, chet el investitsiyasiga asoslangan korxonalar va boshqa tadbirkorlik subyektlari hamda fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda

mustahkamlangan huquq va erkinliklarini buzadigan xatti-harakatlar sodir etgan mansabdor shaxslarni javobgarlikka tortish masalasini tegishli organlarga taqdim etishga haqlidir.

- Chet el investorlari, chet el investitsiyasiga asoslangan korxonalar va boshqa tadbirkorlik subyektlarining huquq va qonuniy manfaatlarini buzuvchi fuqarolik, jinoiy, ma'muriy va xo'jalik ishlarini sudda ko'rib chiqish uchun davlat bojini to'lamagan holda, taklif kiritadi;

- manfaatdor shaxslarga tadbirkorlar va xususiy mulk egalari qonuniy huquq va manfaatlarini hurmat qilinishini so'rab yozma ogohlantirish yuboradi;

- o'z vakolatlari doirasida chet el davlatlari va xalqaro tashkilotlar bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqalar o'rnatadi;

- davlat, yuridik va jismoniy shaxslar manfaatini ko'zlab sudga, davlat bojlarini to'lamagan holda da'vo arizalari va arizalar bilan murojaat qiladi; adliya organ va muassasalarining faoliyatini ta'minlash maqsadida tegishli bo'linmalarni tuzish, tugatish va ularning nizomini belgilash va h.k.

Vazirlik o'z vakolati doirasida vazirliklar, davlat qo'mitalari, joylardagi davlat hokimiyati organlari, notariuslar, advokatlar, korxonalar, tashkilot va muassasa, mansabdor shaxslar va fuqarolar uchun majburiy bo'lgan normativ huquqiy hujjatlar chiqaradi. Bundan tashqari vazirlik, zarur hollarda, boshqa vazirliklar va davlat qo'mitalari bilan birgalikda qaror va boshqa normativ aktlar chiqarishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi qonunchiligiga muvofiq vazirlik zim-masiga qonun ijodkorligi sohasida davlat siyosatini yuritish va o'ziga yuklatilgan boshqa vazifalarni samarali amalga oshirish majburiyati yuklatilgan.

3.3. Vazirlik faoliyatining tashkil etilishi

O'zbekiston xalq Adliya komissariati 1924 yil 26 noyabrda Inqilobiy qo'mitaning Turkiston avtonom Respublikasi xalq adliya komissariati negizida tashkil etilgan. Uning asosiy vazifalaridan biri O'zbekiston tarkibiga kirgan davlatlar: Buxoro amirligi, Xorazm va

Qo‘qon honligi adliya organlari faoliyatini tizimlashtirish va muvofiqlashtirish hisoblangan.

1925-yil 6-mayda O‘zbekiston MIQ rayosati "xalq adliya komis-sariyati to‘g‘risida"gi Nizomni tasdiqladi. Uning birinchi moddasiga ko‘ra xalq adliya komissariyati (XAQ) zimmasiga *quyidagilar yuklatilgan:*

- barcha sud muassasalari, prokuratura, tergov organlari, notariat, sud ijrochilari organlarini tashkil etish faoliyatiga umumiy rahbarlikni amalga oshirish;

- sud funksiyalarini amalga oshirish huquqiga ega bo‘lgan komissiyalar faoliyatini kuzatib borish;

- himoyachilar hay‘ati va aholiga yuridik xizmat ko‘rsatish tashkiloti faoliyatini kuzatib borish;

- adliya organlarining vakolatlarini qisqartirish borasidagi nizolarni ko‘rib chiqish;

- O‘zSSR MIQga kiritilayotgan barcha qonunchilik hujjatlarini dastlabki ko‘rib chiqish;

- amaldagi qonunlarni va hukumat farmoyish va qarorlarini sharhlash va nashr etish.

Xalq adliya komissariyati *asosan uch bo‘limdan:* sud ko‘rilishi va nazorati, prokuratura va qonunchilik takliflari ishlab chiquvchi bo‘limlardan iborat bo‘lgan. Xalq adliya komissari bir vaqtning o‘zida respublika davlat prokurori hisoblanib, O‘zSSR HKSning taqdimno-masiga ko‘ra MIQ tomonidan tayinlangan. Sud va prokuratura organlari faoliyatini boshqarish bilan bog‘liq muhim masalalarni hal qilish maqsadida XAK huzurida, XAKning o‘rinbosarlari, bo‘lim boshliqlari va respublika Oliy sudi vakilidan iborat tarkibda hay‘at faoliyat ko‘rsatgan O‘zbekiston XAK to‘g‘risidagi 1926 -yil 22-dekabrda qabul qilingan nizom, 1931-yil 11-oktabrda sud, prokuratura organlari tizimidagi o‘zgarishlar munosabati bilan o‘zgartirish va qo‘shimchalar bilan qaytadan qabul qilindi.

Prokuror nazorati O‘z SSR XAKning respublika prokurori, Oliy suddagi prokurori yordamchisi, viloyat prokurorlari, viloyat sudlari va alohida uchastkalaridagi prokuror yordamchilaridan iborat prokuratura bo‘limi tomonidan amalga oshiriladi.

O‘zSSRning 1925-yilning 6 may O‘zSSR XAK to‘g‘risidagi nizomi bo‘yicha O‘zSSR XAKning prokuratura bo‘limi barcha davlat hokimiyat va boshqaruv organlari, xo‘jalik muassalari, jamoat birlashmalari va shaxslar xatti-harakatining qonuniyligi ustidan davlat nomidan prokuror nazoratini yuritgan; aybdorlarga nisbatan jinoiy ish ko‘zg‘atgan va mahalliy ijroiya qo‘mita, respublika markaziy muassa-salarining qonunga xilof qarorlariga protest kiritgan.

O‘zSSR XAKning prokuratura bo‘limi zimmasiga surishtiruv va dastlabki tergov organlari, DP Boshqarmasi, axloq tuzatish muassasalari faoliyati ustidan kuzatish majburiyati yuklatilgan. 1928 yil 27 oktabr O‘zSSRning MIQ kengashi tomonidan chiqarilgan "O‘zbekiston SSR sud organlariga rahbarlik qilish tartibi to‘g‘risida"gi qaror bilan XAK tizimiga sezilarli o‘zgartirishlar kiritildi.

Qarorda: "yagona sud siyosatini o‘rnatish va sud organlarini boshqarish zaruratidan kelib chiqib, O‘zSSR XAKni shunday qayta tashkil etish lozimki, unga ko‘ra uning faoliyati ustidan, ayniqsa, prokuratura va sud organlari ustidan nazorat qilish va ularni boshqarish maksimal darajada ta‘minlangan bo‘lishi lozim" - deyiladi. XAKda sud va prokuraturani boshqarishni birlashtirish maqsadida ikkita o‘rinbosarlar lavozimi tashkil etildi; 1) prokuratura yo‘nalishi bo‘yicha (respublika prokurori), 2) sud yo‘nalishi bo‘yicha (O‘zSSR Oliy sudi raisi).

Sud organlari ustidan boshqaruv respublika XAKtida to‘plangan edi. Sudlarga umumiy, xarakterdagi majburiy ko‘rsatmalar XAK tomonidan O‘zSSR Oliy sudi orqali berilar edi yoki bevosita Oliy sudning o‘zi O‘zSSR XAKning roziligini olgan holda chiqarishi mumkin edi. Sud amaliyoti ustidan kundalik boshqaruv va yagona sud siyosatini yuritish respublika Oliy sudi zimmasiga yuklatilgan edi.

Sud qarorlari, ajrim va buyruqlarini ijro etish ishlarini yuritish uchun bevosita sudlarning o‘z kuzatuvi va rahbarligida sud ijrochilari xizmat ko‘rsatgan. Sud ijrochilarini tayinlash, ish joyini o‘zgartirish va ishdan bo‘shatish XAK tomonidan, uning o‘z tashabbusi bilan yoki rayon ijroqo‘mlarining taqdimnomasiga ko‘ra

amalga oshirilgan. O‘zSSR MIQ va HKSning 1931 yil 11 oktabr oyida chiqarilgan qaroriga muvofiq O‘zSSR XAKti prokuratura, Oliy sud, tashkiliy instruktorlik bo‘limi, axloq tuzatish muassasalari Bosh Boshqarma-sidan iborat tarkibda faoliyat yuritgan. XAK *raisi uch o‘rinbosarga*: Respublika Prokurori, Oliy sud raisi, qayta tarbiyalash muassasalari Bosh boshqarmasi boshlig‘iga ega edi. O‘zSSR XAK butun respublika hududida yagona sud siyosatini yuritish, barcha adliya organlari faoliyatini tashkil etish va ularning ustidan rahbarlik qilish, davlat va jamiyat birlashmalari va fuqarolar faoliyatining qonuniyligi ustidan nazorat o‘rnatish kabi faoliyatlar bilan shug‘ullangan. Jinoyatchilikka qarshi kurashish, jinoyatchilikni o‘rganish bilan shug‘ullanadigan jinoyat qidiruv bo‘limlarining barchasi ustida rahbarlik faoliyatini olib borgan. Bundan tashqari, XAK zimmasiga maxsus sud muassasalari va qayta tarbiyalash mehnati amaliyoti ustidan nazorat olib borish vazifasi yuklatilgan.

Qonunchilikka o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish munosabati bilan O‘zSSR MIQ tomonidan 1931-yil 20-iyulda "O‘zSSR sud ko‘rilishi to‘g‘risida nizom" qabul qilindi.

O‘zSSR MIQ rayosati tomonidan tayinlanadigan, XAK raisi o‘rinbosari hisoblangan Respublika Prokuroriga rayon va shahar prokurorlari bevosita bo‘ysunganlar. Alohida hollarda bir prokuratura organi tomonidan bir necha rayonlarda prokuror nazorati ishlari o‘tkazilgan. Rayon va shahar prokurorlari Respublika prokurori tomonidan tayinlangan bir ish joyidan ikkinchisiga o‘tkazilmay, ishdan chetlatilgan yoki bo‘shatilgan.

1934-yil 10-sentabrda O‘zSSR MIQ va HKS tomonidan qabul qilingan "Sud va prokuratura organlarini qayta tashkil etish va mustahkamlash to‘g‘risida"gi qaror XAK respublika prokuraturasi va Oliy sudi tizimida katta o‘zgarishlar bo‘lishiga olib keldi. O‘zSSR Prokuraturasi umumiy nazorat va Oliy sud prokuraturasiga bo‘linib ketdi. Alohida bo‘lim va bo‘linmalar tashkil etishni talab etuvchi bunday tizimning vujudga kelishi ko‘riladigan masalalarni tez va to‘g‘ri hal qilinishiga to‘sqinlik qiluvchi bu holat, rahbariyatni aniq boshqaruv ishlarini olib borishdan mahrum qildi.

Markazlashgan sud va prokuratura tizimining shakllantirishi borasidagi yakuniy qaror sifatida 1936-yil 20-iyulda SSSR MIQ va HKS tomonidan "SSSR xalq Adliya Komissariatini shakllantirish to'g'risida"gi qaror qabul qilindi. SSSR MIQ va HKS SSSR xalq Adliya Komissariyati nizomini tasdiqladi. O'zbekiston Oliy sudi zimmasidan sud faoliyati ustidan boshqarish funksiyasi olib tashlandi, u faqat respublika Oliy nazorat instansiyasi bo'lib qoldi.

SSSR tarkibiga kiruvchi respublikalar xalq Adliya Komissariatlari endi prokurorlik tergov organlaridan ajratildi. SSSR XAKlari faqat sud muassasalari faoliyati ustidan nazorat qilish funksiyasigina saqlanib qolindi.

1937-yil 20-maydagi respublika MIQ va HKS qarori bilan XAKning yangi Nizomi qabul qilindi unga ko'ra XAK majburiyatlari jumlasiga *quyidagilar kiritildi*:

- sudlar tomonidan fuqarolik va jinoyat protsessual kodekslarining sud ko'rilishi to'g'risidagi Nizomining ustidan kuzatuv olib borish;

- ularning qo'llanish amaliyotini umumlashtirish va ularga zaruriy o'zgartirish va qo'shimchalar ishlab chiqish;

- sudlar tomonidan sovet qonunchiligining qo'llanilishi ustidan nazorat o'rnatish va sudlarga sud amaliyotini bir hilligi va to'g'ri qo'llanilishi bo'yicha ko'rsatmalar berish;

- sud tizimini shakllantirish, sudyalarni tanlash va ularga tashkiliy xo'jalik xizmat ko'rsatish;

- himoyachilar hay'atlari va aholiga yuridik xizmat ko'rsatish tashkilotlari faoliyati ustidan nazorat qilish va ularni boshqarish;

- o'rtoqlik va jamoa qishloq sudlari, notariat, yuridik maktab va kurslar faoliyatini nazorat qilish va ularni boshqarish;

- O'zSSR qonunchiligini takomillashtirish ishlarini yuritish;

- sud statistikasini yuritish va h.k.

Nizomda O'zSSR XAKning tizimi ham belgilangan bo'lib, uni xalq Kommisari va uning ikki o'rinbosari boshqargan. O'zSSR XAK tizimida sud muassasalari bo'limlari¹⁶, sud himoyasi va

¹⁶ Bu bo'limlar quyidagi tarkibiy qismlardan iborat edi:

a) tashkiliy-informasion sektori; b) revizion-instruktorlik sektori; v) o'rtoqlik va qishloq jamoa sudlar bo'yicha ish yuritish guruhi g) sud statistikasi sektori.

aholiga yuri-dik xizmat ko'rsatish bo'limi, notariat bo'limi, O'zSSR qonunchiligini takomillashtirish bo'limi, yuridik konsultatsiya¹⁷ va boshqalar tashkil etilgan. XAK huzurida xalq komissari tomonidan chaqiriladigan kengash ish yuritgan.

O'zbekiston tarkibiga Qoraqalpog'iston ASSRning kiritilishi munosabati bilan O'zSSR XAKtiga Qoraqalpog'iston ASSR XAKti va keyinchalik Oliy sud deb nomlangan. Qoraqalpog'iston ASSR Bosh sudiga rahbarlik qilish vazifasi yuklatilgan. O'zSSR Oliy sud vakolatlari ham o'zgartirilib, unda faqat odil sudlovni amalga oshirish funksiyasi qoldi. U o'zgarish darhol emas, balki SSSR ittifoq va avtonom respublikalarining "Sud ko'rilishi to'g'risida"gi (1938-yil) qonuni qabul qilinguncha bosqichma-bosqich amalga oshirildi.

O'zSSR hududidagi barcha sud organlari ustidan rahbarlik qilish 1939-yil 1-noyabr O'zSSR HKS tomonidan qabul qilingan Nizomi asosida faoliyat yurituvchi XAK zimmasiga yuklatilgan edi. Bundan tashqari ushbu nizom bo'yicha XAK zimmasiga *quyidagi vazifalarni amalga oshirish vazifasi yuklatilgan:*

- Qoraqalpog'iston ASSR XAKti, viloyat boshqarmalari faoliyatini boshqarish;

- O'zSSR sudlarini tashkil etish, sud organlari ishlarini nazorat qilish, ularga faoliyatlarini yaxshilash uchun rahbariy ko'rsatmalar berish;

- Advakatura va notarial idoralar faoliyatini tashkil etish va boshqarish;

- yuristlarni tayyorlash va qayta tayyorlash; O'zSSR qonun hujjatlarini takomillashtirish uchun hujjatlarni tayyorlash;

- sudyalarni tanlash ishlarini tashkil etish.

O'zSSR XAK 1937-1941-yillar davomida "O'zSSR davlat nota-riati to'g'risidagi nizom"ga bir qancha o'zgartirish va qo'shimchalar kiritdi. Respublikaning 54 ta tumanida notarial idoralari yo'qligi munosabati bilan XAK 1938-yil 27-avgustda buyruq chiqarib, ushbu tumanlar sud organlariga notarial harakatlarni bajarish vazifasi yuklatildi. Respublika XAK hay'ati

¹⁷ Bu bo'limga kadrlarni hisobga olish, yuridik maktab va kurslar ustidan rahbarlik qilish va reja tuzish majburiyati yuklatilgan.

komissar, uning o‘rinbosarlari va ishchilar boshliqlari ishtirokida majlis o‘tkazib, kadrlar tanlash ishlarining bajarilishi va ularning ustidan amaliy rahbarlik qilish masalalarini ko‘rdi. Qoraqalpog‘iston ASSR XAK tomonidan 1940-yil 9 yanvarda tasdiqlangan u to‘g‘risidagi nizomda belgilangan tartibda faoliyat yuritadi. Uning tarkibiga xalq sudlari bo‘limlari kirgan.

SSSR Oliy Kengashi rayosatining "Mehnatkash deputatlar kengashi viloyat va mahalliy sudlarning vakolatini kengaytirish, vilo-yatlardagi vazirlik boshqarmalarini tugatish to‘g‘risida"gi farmoniga va O‘zSSR Oliy Kengashining 1956 yil 7 avgustda qabul qilgan Mehnatkash deputatlar kengashining O‘zSSR viloyat adliya boshqar-malarini tugatish haqidagi farmoniga muvofiq O‘zSSR Vazirlar Kengashi 1956 yil 6 noyabrda respublika Adliya vazirligining yangi Nizomini ishlab chiqdi. Shu qaror bilan “Davlat notariati to‘g‘risida”gi Nizomga o‘zgartirish kiritildi.

Nizomga muvofiq Adliya vazirligi O‘zSSR Vazirlar Kengashiga bevosita bo‘ysungan. Vazirlik huzurida vazir, uning o‘rinbosarlari va boshqa rahbar xodimlardan tarkib topgan hay‘at tuzilgan bo‘lib, unda asosan sud muassasalari va adliya organlari faoliyati ustidan rahbarlik qilish, ijro harakatlarini tekshirish, kadrlar tanlash, muhim buyruq va yo‘riqnomalar tayyorlash va boshqa masalalar ko‘rilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligiga *quyidagicha vazifalar yuklatilgan edi:*

- Qoraqalpog‘iston ASSR Adliya vazirligi faoliyatiga rahbarlik qilish;

- O‘zSSR sudlarini tashkil etish, sud organlari ish holati ustidan nazoratni amalga oshirish va ushbu organlar ishini tashkil etish borasida rahbariy ko‘rsatmalar beradi;

- Notarial idoralarni tashkil etish va ularni boshqarish;

- Advokatura to‘g‘risidagi nizomga muvofiq advokatura faoliyatini tashkil etish va uni boshqarish;

- O‘zSSR qonun hujjatlari va hukumat qarorlari loyihasini tayyorlash, O‘zSSR qonunlari, Oliy Kengash farmonlari va O‘zSSR hukumati qarorlarini tizimlashtirish va takomillashtirish.

1959-yil 23-martda viloyat va xalq sudlari faoliyati ustidan nazorat oʻrnatish maqsadida OʻzSSR Oliy Kengashi Adliya vazirligi funksiyalariga oʻzgartirish kiritildi. Viloyat va xalq sudlarini tekshirish, ular faoliyati ustidan nazorat qilish, sud statistikasini yuritish majburiyati OʻzSSR Oliy sudiga oʻtdi. Natijada sudlarni boshqaruvchi organ sifatida Oliy sud instansiyalari ishlay boshladi.

Shunga muvofiq 1970-yil 1-oktabrda "OʻzSSR Adliya vazirligi-ning taʼlimi toʻgʻrisida" farmon qabul qildi. Bunga ilova qilib OʻzSSR Ministrlar Kengashi tomonidan 1972-yil 27-sentabrdagi qarori bilan Nizom tasdiqlangan.

Adliya vazirligi Qoraqalpogʻiston ASSR Oliy sudi, viloyatlar, Toshkent shahar va tuman xalq sudlariga rahbarlik qilgan, ularning faoliyatiga metodik rahbarlik qilgan, xalq xoʻjaligidagi huquqiy ishlarga, huquqiy bilimlarni targʻib qilish boʻyicha davlat organlari va jamoat birlashmalariga, notariatga, Toshkent shahar sud ekspertiza ilmiy tadqiqot institutiga, FHDYO organlariga rahbarlik qilgan.

Bu yillarda Adliya vazirligi sudlar tomonidan jinoiy va fuqarolik ishlarini koʻrishda sudlar faoliyatini yaxshilashga qaratilgan ishlarni amalga oshirgan.¹⁸

Oʻzbek xalqi birinchi bor davlat mustaqilligiga erishdi. Uning tarixiy ahamiyati inson huquqlariga, mustaqillik tamoyillariga asoslangan holda huquqiy demokratik davlat qurishda namoyon boʻladi. Kuchli demokratik davlat qurish uchun avvalo davlatda qonun ustuvor boʻlishi kerak. Huquqiy davlatning normal faoliyati qonun chiqaruv-chi, ijro va sud organlarining qonunga amal qilishida koʻrinadi. Huquqiy davlatning shakllanish davrida Adliya vazirligining oʻrni umumhuquqiy tashkilot sifatida oshdi.

Adliya vazirligining rolini oshirish, aholiga sifatli yuridik xizmatni tashkil etish, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini himoya qilish maqsadida OʻzR Prezidenti 1992-yil 8-yanvarda "Oʻzbekiston Respublikasi Adliya vazirligi faoliyatini qayta tashkil etish toʻgʻrisida"gi Farmoni qabul qilindi. Shu farmonga asosan OʻzR Vazirlar Mahkamasining 1992-yil 12-

¹⁸ Qarang: Абдусаломов М. Становление и развитие органов юстиции Узбекистана. –Т.: Adolat, 1996.

noyabrda "O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi faoliyatini qayta tashkil etish masalalari to‘g‘risida" № 523 qaror qabul qilib, bunda Adliya vazirligining markaziy apparati tizimini yangi tarkibda tasdiqlab, O‘zSSR Ministrlar Kengashining 1972-yil 27-sentabridagi №427 qarori bekor qilinganligi bayon qilingan.

Mamlakatda o‘tkazilgan ijtimoiy iqtisodiy, siyosiy, sud huquq sohalaridagi islohotlar Adliya organlari sohasida ham islohotlarni talab qildi. Adliya vazirligining muhim vazifasi bo‘lib, davlatda qonunchilik va huquq tizimini qo‘llash sohalarida yagona siyosatni yuritishdir. Buni ta‘minlash maqsadida 2003-yil 27-avgustda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining keyingi faoliyatini qayta tashkil etish chora tadbirlari to‘g‘risida"gi qarori qabul qilingan. Bu qarorda Adliya vazirligining muhim vazifa va yo‘nalishlari belgilangan bo‘lib, *ular quyidagilardir:*

- qonunchilik va huquq tizimini qo‘llash amaliyotini mukammallashtirish, ularni amaliyotda qo‘llanilishini ta‘minlash;

- konstitutsiya va qonunlar bilan mustahkamlangan fuqarolarning huquq va erkinliklari himoyasini ta‘minlash, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish va huquqiy asoslarini mustahkamlash;

- jamiyatda huquqiy bilim va madaniyatni oshirishga va qonunchilikni mustahkamlashga qaratilgan huquqiy targ‘ibot ishlarini olib boruvchi davlat organlari faorliyatini muvofiqlashtirish;

- sud faoliyatini moddiy texnik va moliyaviy ta‘minlash ishlari samarasini oshirish, sudlarning mustaqilligini mustahkamlash, sud va boshqa davlat organlarining qarorlarini samarali ijro etilishining mexanizmini yaratish;

- chet el investorlari xususiy mulk egalari va tadbirkorlarning qonuniy manfaatlarini himoya qilish, tadbirkorlikni rivojlantirish va uni huquqiy ta‘minlashning samarasini oshirishga yo‘naltirilgan umumiy tashkiliy huquqiy choralar ishlab chiqish va amalga oshirish, xo‘jalik subyektlarini tashkil etish va ro‘yxatga olish, shartnoma intizomini mustahkamlashning choralari ishlab chiqish;

- yuridik shaxslarni va nodavlat, notijorat tashkilotlarini ro‘yxatga olishda qonuniylikka rioya qilinishini ta‘minlash;

- tegishli davlat organlari bilan hamkorlikda O‘zbekiston Respublikasining xalqaro huquqiy munosabatlar sohasidagi manfaat-lari himoya qilinishini huquqiy ta’minlash;

- zamon talablariga muvofiq huquqshunos kadrlarni tayyorlash va ular malakasini oshirish.

Inson huquqlari va erkinliklarini huquqiy himoya qilishning samarasini oshirish maqsadida O‘zR Adliya vazirligi huzurida inson huquqlarini himoya qilish boshqarmasi tashkil etilgan.

Adliya organ va muassasalari boshqa davlat organlaridan mustaqil va faqat O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligiga bo‘ysunadi.

3.4. Vazirlik tizimi

Ishlarni tashkil etish va yakuniy qaror chiqarishda vazirlik hay’ati muhim rol o‘ynaydi. Hay’at vazir, uning o‘rinbosarlari va vazirlikning boshqa xodimlaridan iborat tarkibda faoliyat yuritadi. Hay’at tarkibi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi. Vazirlik hay’ati o‘zining doimiy o‘tkaziladigan majlislarida vazirlik, adliya organ va muassasalari faoliyati bilan bog‘liq asosiy masalalarini ko‘radi. Hay’at qarorlari qoida tariqasida vazir bo‘yruq‘i bilan kuchga kiradi.

Vazir O‘zbekiston Respublikasi qonunlari va O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmon, qaror va farmoyishlari hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qaror va farmoyishlarini ijro etish maqsadida buyruq, instruksiya, tushuntirish va boshqa normativ huquqiy hujjatlar chiqarish huquqiga ega. Bunday qarorlar orqali davlat notariati, FHDYO organlari, sud ekspertizasi va statistikasi tashkilotlarining faoliyatini tashkil etish bilan bog‘liq masalalar hal etilish lozim. Ular sud xodimlari, adliya organ va muassasalari, boshqa davlat organlari, mansabdor shaxslar va fuqarolar uchun majburiydir.

O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining bir qator funksiyalari Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar adliya boshqarmalari tomonidan amalga oshiriladi. Ularning vakolatlari, albatta, O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi

vakolatlaridan sezilarli darajada kam. *Masalan*, ular harbiy sud faoliyatini tashkiliy jihatdan ta'minlamaydi, ijro hokimiyatining markaziy organlarining normativ aktlarining ro'yxatini yuritmaydi, ulardan qonun ijodkorligi sohasida keng ishtirok etish talab qilinmaydi. *Ularning asosiy vazifasi* – lozim darajada yuridik xizmat ko'rsatish sharoitlarini yaratish, notariat va FHDYO organlariga rahbarlik qilish, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar adliya boshqarmalari tizimi ularga yuklatilgan vazifalarning darajasiga qarab tashkil etadi.

3.5.Sud organlarining moddiy-texnik ta'minoti

Sud faoliyatini tashkiliy va moddiy-texnik ta'minlash – huquqni muhofaza qilish faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biridir. Bu tushuncha ostida sud faoliyatini kadrlar, tashkiliy va moddiy ta'minlash shart-sharoitlarini yaratish faoliyatini tushunish mumkin. "Sudlar to'g'risida"gi qonunning 11-modasida huquqni muhofaza qilish faoliyatining aynan shu sohasi haqida so'z boradi.

Ushbu faoliyat yuqorida ko'rsatib o'tilgan qonundan tashqari, sud hay'atlarining malaka hay'atlari to'g'risidagi Nizom, O'zR Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi faoliyatini takomillashtirish to'g'risida"gi 27.08.2003. qarori, "O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi to'g'risida"gi Nizom 07.08.2003., O'zR Vazirlar Mahkamasining 22.09.2001-yili qabul qilingan №383 sonli "O'zbekiston Respublikasi sudlari faoliyatining takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida"gi qaror, O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi sud qarorlarini ijro etish, sud faoliyatini tashkiliy va moddiy-texnik ta'minlash departamenti Nizomi bilan tartibga solinadi.

Ushbu departamentni takomillashtirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirli-gi huzuridagi Sud qarorlarini ijro etish, sudlar faoliyatini moddiy-texnika jihatdan va moliyaviy ta'minlash departamenti

faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi 2006-yil 31-avgustdagi PQ-458 sonli Qarori qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi nizomi bilan belgilangan tartibda tasdiqlanadigan maxsus vakolatli *organ*:

- sudlarni moddiy-texnika va moliyaviy jihatdan ta'minlash hamda ularning faoliyati uchun zarur sharoitlar yaratish ishlarini tashkil qiladi;

- sud qarorlarini ijro etish ishlarini tashkil qiladi.

Bunday organ sifatida sud qarorlarining ijrosini ta'minlash va sud faoliyatini moddiy-texnik jihatdan ta'minlash departamenti faoliyat yuritadi.

Biz tanishayotgan ushbu funksiyani amalga oshirish avvalo adliya organlarining zimmasiga yuklatiladi. Bu organlar xususida darslikning mazkur bobining boshqa paragraflarida batafsil to'xtalamiz. Lekin ular sud faoliyatini ta'minlovchi yagona organ hisoblanmaydi. Bu sohada ko'pgina vakolatlarni amalga oshirish O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Oliy malaka komissiyasiga, sud raislari, mahalliy hokimiyat organlari zimmasiga yuklatiladi. Bu organlarning sud organiga ko'maklashish borasidagi o'zni adliya organlaridan kam ahamiyatga ega emas. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi, xo'jalik sudlarining faoliyatini tashkiliy va moddiy-texnik jihatdan ta'minlash tegishli tartibda O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi va O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi tomonidan amalga oshiriladi.

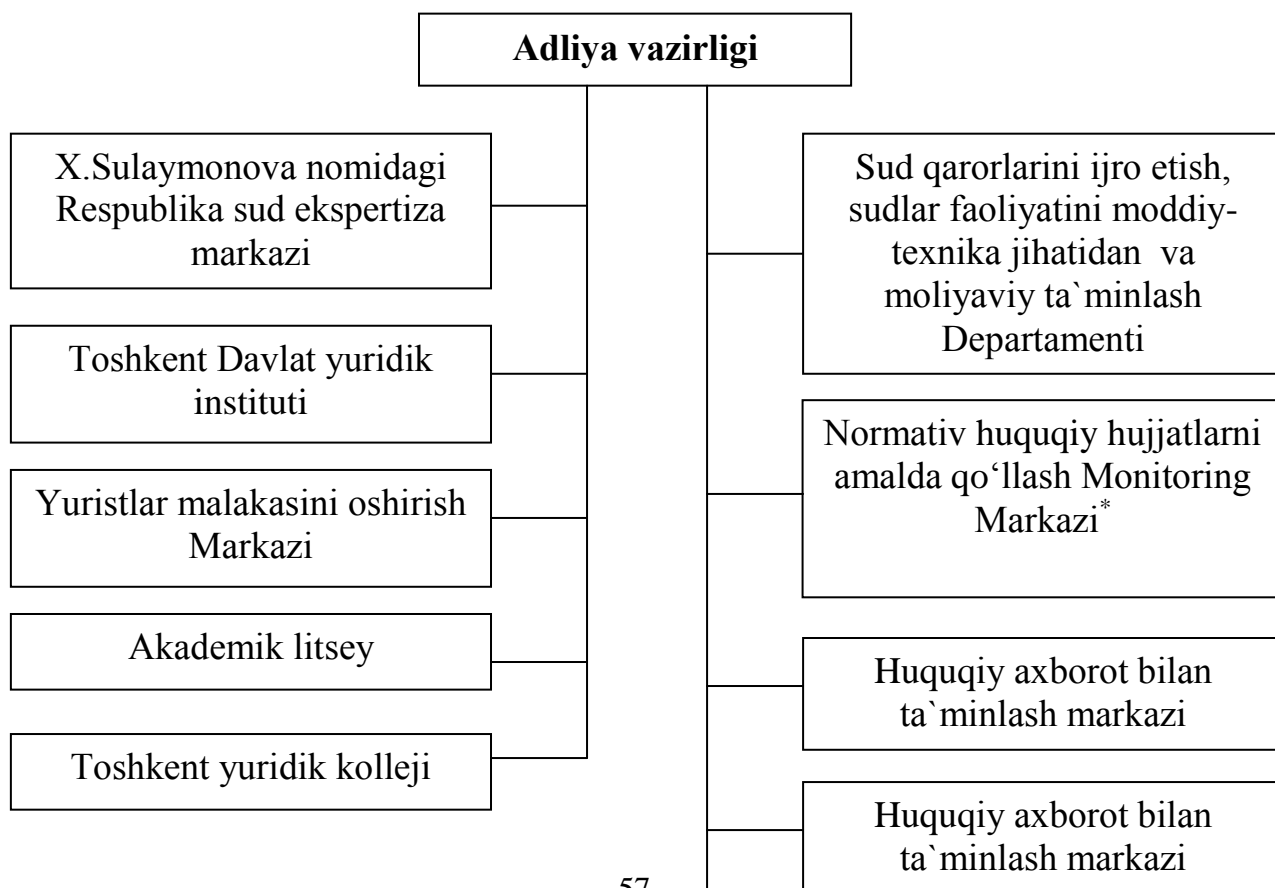
O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi ikkinchi chaqiriq, oltinchi sessiyasida sud hokimiyatini ijro hokimiyatidan ajratish borasida hal qiluvchi qadam qo'yildi. Gap "Sud qarorlari va boshqa organ qarorlarining ijro etilishi to'g'risida"gi qonun haqida bormoqda. Ushbu qonunga muvofiq, Sud va boshqa davlat organlari qarorlarini majburiy ijro ettirish funksiyasi suddan olinib, O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi sud qarorlarini ijro etish va sud faoliyatini moddiy-texnik jihatdan ta'minlash departamentining joylardagi ijrochilari zimmasiga yuklatildi.

Lekin yuqorida eslatib o'tilgan huquqni muhofaza qilish faoliyatining alohida sohasidagi faoliyatlarni amalga oshirish uchun belgilangan vakolatlarning o'zgartirilishi ehtimoldan xoli. Ko'p

yillik tajriba shuni ko'rsatadiki, sud hokimiyati uning faoliyatini moddiy-texnik jihatdan ta'minlovchi, kadrlar tanlash va ularning malakasini oshirishga xizmat qiluvchi ijro hokimiyatiga ehtiyoj sezgan va bundan keyin ham ularga bog'liq. Xalqaro va o'z milliy tajribamizga ko'ra bunday organlar sifatida adliya organlari faoliyat yuritishi maqsadga muvofiqdir.

**Vazirlar Mahkamasining
2003-yil 27-avgustdagi
370-son qaroriga
3-ilova**

**O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tizimining
TASHKILY TUZILMASI**



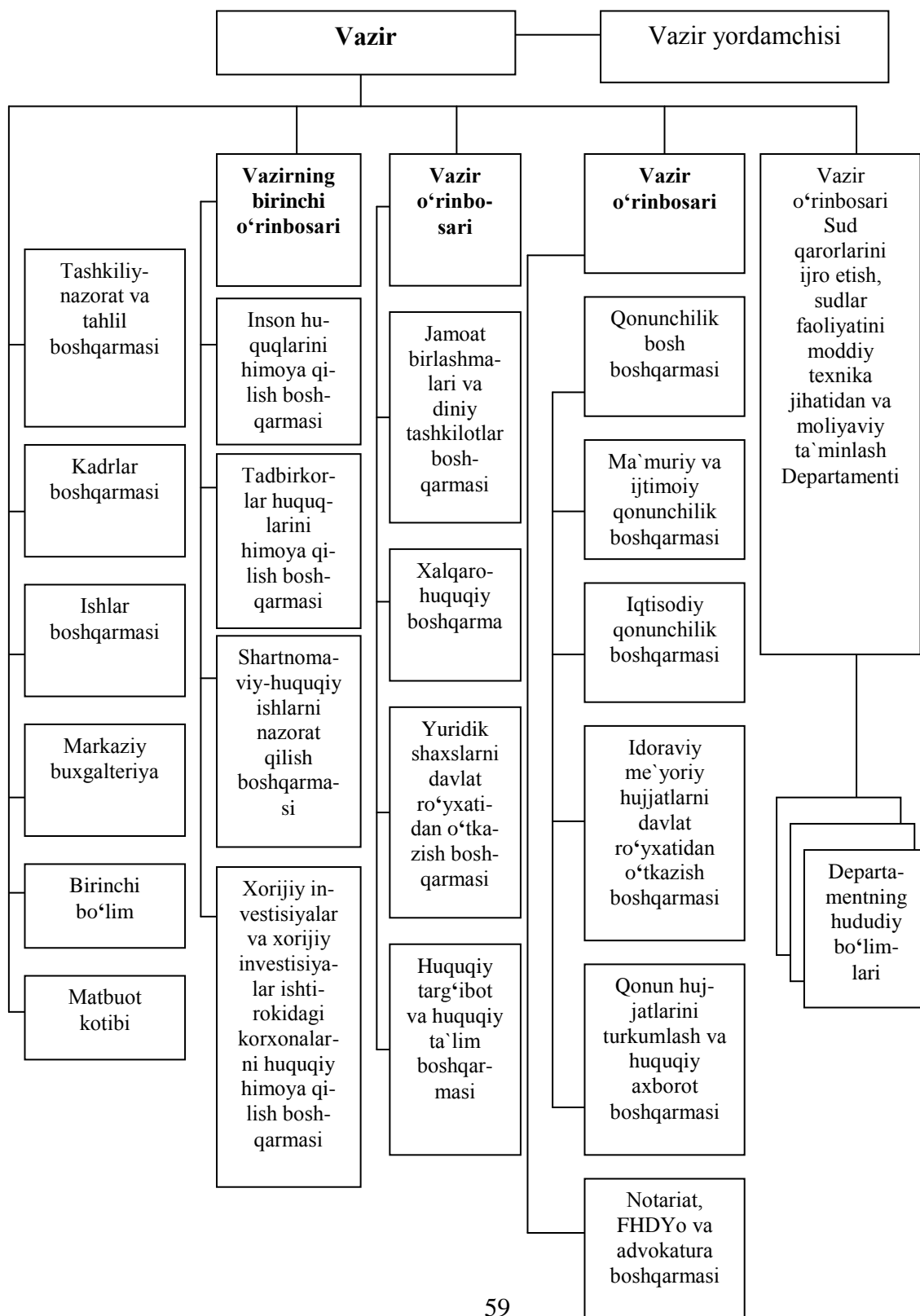
"Inson va qonun" gazetasi va
"Hayot va qonun"
jurnalining birlashgan
tahririyati

"Adolat" nashriyoti

Qoraqalpog‘iston Respublikasi Adliya vazirligi,
viloyatlar va Toshkent shahar adliya boshqarmalari

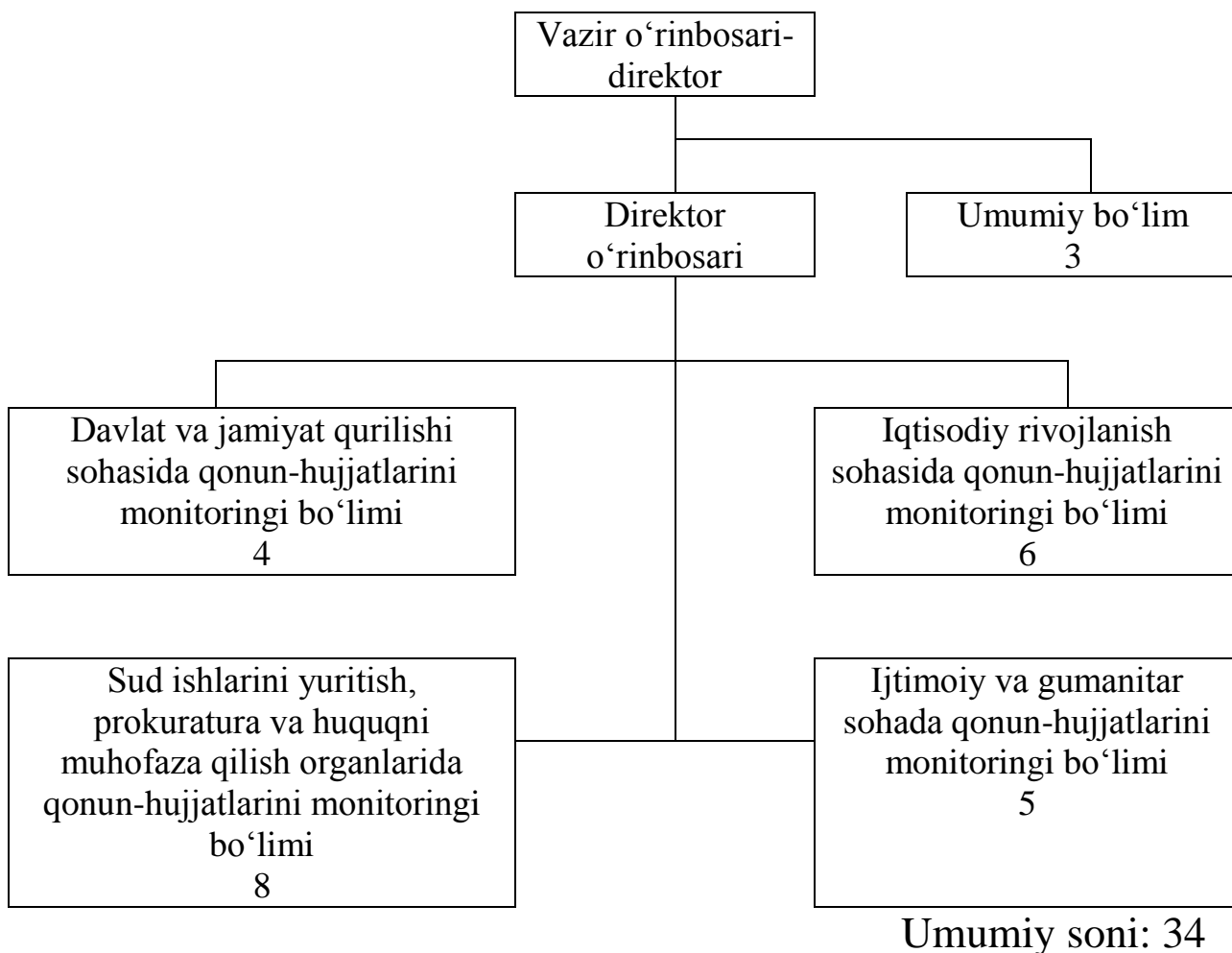
**Vazirlar Mahkamasining
2003 yil 27 avgustdagi
370-son qaroriga
4-ilova**

**O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi markaziy apparati
TUZILMASI**



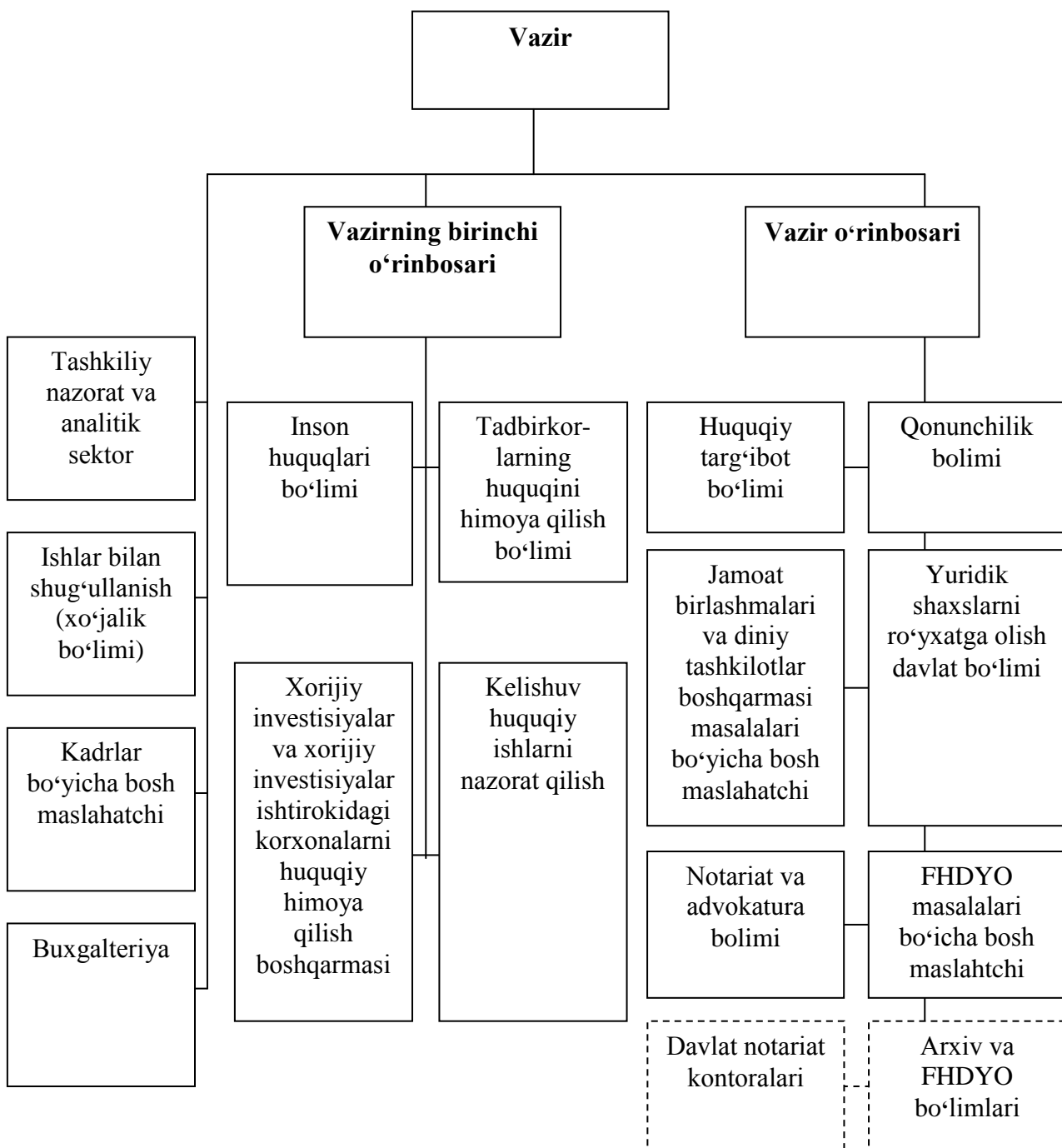
O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti
2005-yil 15-dekabrda
370-son qaroriga
5-ilova
№PQ-237

**O‘zbekiston Respublikasi Adliya Vazirligi huzuridagi normativ
va huquqiy hujjatlarni amalda tatbiq etish monitoringi**
Markazining tuzilishi



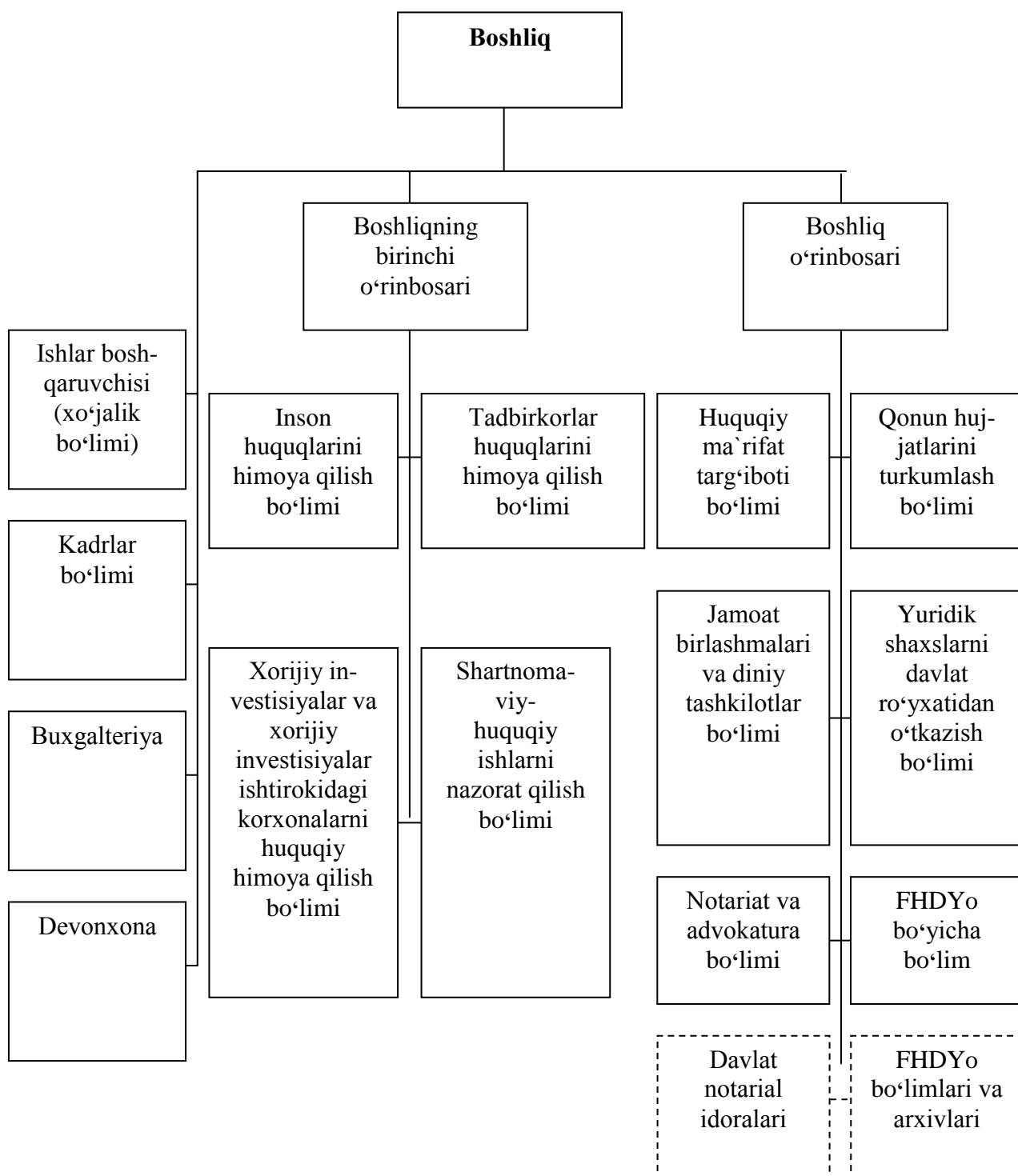
**Vazirlar Mahkamasining
2003-yil 27-avgustdagi
370-son qaroriga
6-ilova**

Qoraqalpog‘iston Respublikasi Adliya vazirligi Tuzilishi



Vazirlar Mahkamasining
2003-yil 27-avgustdagi
370-son qaroriga
7-ilova

Viloyatlar va Toshkent shahar
adliya boshqarmalarining
NAMUNAVIY TUZILMASI*



Nazorat savollari

1. Sudlar faoliyatining tashkiliy va moddiy-texnik ta'minoti deganda nimani tushunasiz?
2. Sudlar faoliyatining tashkiliy moddiy-texnik ta'minotining ahamiyati nimada? Uni qaysi organlar amalga oshiradi?
3. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining tizimi qanday?
4. Adliya vazirligining markaziy apparati tuzilishi qanday?
5. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining maqsad va vazifalari nimalardan iborat?
6. Departamentning asosiy vazifasi nima? Uning tuzilishi qanday?
7. Departamentning hududiy bo'linmalarining tuzilishi va asosiy vazifalari.

IV bob. PROKURATURA VA PROKUROR NAZORATI

4.1. PROKUROR NAZORATI, UNING VAZIFALARI.

PROKURATURA

FAOLIYATINING ASOSIY YO‘NALISHLARI

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va "Prokuratura to‘g‘risida"gi qonuniga muvofiq O‘zbekiston Respublikasi hududida qonunlarning aniq va bir xilda bajarilishi ustidan nazoratni O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va unga bo‘ysunuvchi prokurorlar amalga oshiradilar. Prokuratura ushbu vazifani bajaruvchi mamlakatdagi yagona davlat organi hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi prokuratura organlarining asosiy vazifalari qonun ustuvorligini ta‘minlash, qonuniylikni mustahkamlash, fuqarolarning huquq hamda erkinliklarini, jamiyat va davlatning qonun bilan qo‘riqlanadigan manfaatlarini, O‘zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy tuzumini himoya qilish, huquqbuzarliklarning oldini olish va profilaktika qilishdan iborat ("Prokuratura to‘g‘risida"gi qonunning 2-moddasi).

Prokuror nazorati deganda davlat nomidan maxsus vakolatga ega bo‘lgan mansabdor shaxslar - prokurorlar tomonidan qonun buzilish hollarini o‘z vaqtida aniqlash va bartaraf qilish, aybdor shaxslarni qonun bilan belgilangan tartibda javobgarlikka tortish bilan qonunlarni aniq va bir xilda bajarilishini ta‘minlashga qaratilgan faoliyati tushunilishi lozim.

Prokuror nazoratining o‘ziga xos xususiyatlari:

1) mavjud bo‘lgan barcha qonunlarni fuqarolar va tashkilotlar tomonidan ularning faoliyat doirasidan qat’i nazar aniq va to‘g‘ri qo‘llanilishini ta‘minlash;

2) prokuror nazorati-prokuratura faoliyatining bir yo‘nalishi;

3) prokuror nazorati oliy qonun chiqaruvchi va ijro organlariga, O‘zbekiston Respublikasi oliy mansabdor shaxslariga, umumiy yurisdiksiya sudlariga, xo‘jalik sudlariga va O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudiga nisbatan tatbiq etilmasligi hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi prokuraturasining to‘liqligicha uning idoralarining roli va ahamiyati favqulodda keng va buyukdir;

prokuraturaning nazorat faoliyati davlat va jamiyat hayotining turli jabhalarini o‘z ichiga oladi. Uning samarali va maqsadga muvofiq ravishda olib boradigan faoliyatiga ko‘pincha fuqarolarning sog‘ligi, hayoti, shuningdek, korxonalar, muassasalar, tashkilotlarning, davlat va jamiyat hayotining boshqa subyektlarining tinchligi va xavfsizligi, jamoat tartibi, ayni vaqtda O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy o‘zgarishlar bevosita bog‘liq bo‘ladi.

Shuning uchun prokuraturaning maqomi, uning rivojlanishi va takomillashishi – juda dolzarb, murakkab va ko‘p qirrali muammo hisoblanib, uning tomonidan hozirgi iqtisodiyotimizning real imkoniyatlaridan kelib chiqib, jamiyatimiz va huquqiy tizimimizni haqiqiy ehtiyojlarini hamda milliy huquqiy odatlarimizni hisobga olgan, orttirgan tajribalarimizga tayangan holda hal qilinishi lozimligini taqozo etadi.

Hozirgi zamon bosqichida O‘zbekiston Respublikasi prokuratura-rasining maqomi, uning vazifalari, faoliyatining asosiy yo‘nalishlari, prokurorlarning tayinlanish tartibi va tizimi 29-avgust 2001-yilda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining "Prokuratura to‘g‘risi-da"gi qonuni bilan tartibga solinadi. "Prokuratura to‘g‘risida"gi qonunning 1-moddasiga muvofiq O‘zbekiston Respublikasi prokuratura-si O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori rahbarlik qiladigan O‘zbekiston Respublikasi hududida qonunlarning aniq va bir xilda bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshiradigan prokuratura organlarining yagona markazlashtirilgan tizimidir.

Prokuratura idoralari o‘z faoliyatlarini *quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha olib boradilar*:

- vazirliklar, davlat qo‘mitalari, idoralar, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, hokimlar va boshqa mansabdor shaxslar tomonidan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilish;

- fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta‘minlashga qaratilgan qonunlar ijrosi ustidan nazorat qilish;

- O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida, vazirliklar, davlat qo‘mitalari va idoralarining harbiy tuzilmalarida qonunlarga rioya qilinishi ustidan nazorat qilish;

- tezkor-qidiruv faoliyatini, surishtiruvni, dastlabki tergovni amalga oshiradigan organlar tomonidan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilish hamda ularning jinoyatchilikka qarshi kurash borasidagi faoliyatini muvofiqlashtirish;

- jinoyatlar yuzasidan dastlabki tergov olib borish;

- sudlarda jinoyat ishlari ko‘rib chiqilayotganda davlat ayblovini quvvatlash, sudlarda fuqarolik ishlarini, ma‘muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlarni hamda xo‘jalik nizolarini ko‘rishda ishtirok etish, qonunlarga zid bo‘lgan sud hujjatlariga protest keltirish;

- soliq intizomini mustahkamlashga, soliq sohasidagi jinoyatlar va huquqbuzarliklarga qarshi kurashga, shuningdek, davlatga yetkazilgan iqtisodiy zararni qoplashga qaratilgan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilish;

- ushlab turilganlarni, qamoqqa olinganlarni saqlash joylarida, jinoiy jazolarni va jinoyat-huquqiy ta‘sirning boshqa choralarini ijro etish chog‘ida qonunlarga rioya etilishi ustidan nazorat qilish;

- qonun ijodkorligi faoliyatida hamda jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish ishida ishtirok etish.

Nazariyada prokuratura faoliyatining yo‘nalishlarini prokuror nazorati tarmoqlari deb ajratish qabul qilingan. Prokuror nazoratining tarmoqlari deb ayni tarmoqning o‘ziga xos predmeti va prokuror vakolatini o‘zida aks ettiruvchi alohida mustaqil bir qismi e‘tirof etiladi¹⁹.

"Prokuratura to‘g‘risida"gi qonun prokuratura faoliyatining butun yo‘nalishlarini to‘rtta prokurorlik nazorati tarmog‘iga ajratadi:

1. Qonunlar ijrosi ustidan nazorat.

2. Fuqaroning huquq va erkinliklariga rioya qilinishi ustidan nazorat.

3. Jinoyatchilikka qarshi kurashni amalga oshiruvchi idoralar tomonidan qonunlarga rioya qilinishi ustidan nazorat.

¹⁹ Qarang: Гуценко К.Ф., Ковалев М.А. Правоохранительные органы. Учебник для юридических вузов. 6-изд./Под ред.. Gusenk K.F –М.: ЗЕРЦАЛО–М, 2001. –В.288-294.

4. Ushlab turilganlarni, qamoqqa olinganlarni saqlash joylarida, jinoiy jazolarni va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralarini ijro etish chog'ida qonunlarga rioya etilishi ustidan nazorat qilish.

Prokuror nazorati tarmoqlaridan tashqari, prokuratura faoliyatining *boshqa yo'nalishlari ham ajratib beriladi:*

- jinoyatlar yuzasidan dastlabki tergovni olib borish;
- jinoyatchilikka qarshi kurashuvchi huquqni muhofaza qiluvchi idoralarning faoliyatini muvofiqlashtirish;
- qonun ijodkorligi faoliyatida hamda jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish ishida ishtirok etish.

Bundan tashqari qonunshunos, prokuratura faoliyatining sudlarda jinoyat ishlarini ko'rib chiqilayotganda davlat ayblovini quvvatlash, sudlarda fuqarolik ishlarini, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni hamda xo'jalik nizolarini ko'rishda ishtirok etish, qonunlarga zid bo'lgan sud hujjatlariga protest keltirish kabi muhim yo'nalishini ham belgilab bergan. Prokuratura faoliyatining yangi yo'nalishi qilib, soliq intizomini mustahkamlashga, soliq sohasidagi jinoyatlar va huquqbuzarliklarga qarshi kurashga, shuningdek, davlatga yetkazilgan iqtisodiy zararni qoplashga qaratilgan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilishni belgilab berdi. Vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, hokimlar va boshqa mansabdor shaxslar tomonidan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilish prokuratura faoliyatining eng birinchi hamda juda ham keng bo'lgan tarmog'i hisoblanadi. Nazariyada bu tarmoq umumiy nazorat deb ham ataladi, uning bunday nomlanishi esa tarixiy asosga ega. Ushbu termindan O'zbekiston Respublikasining 1992-yildagi "Prokuratura to'g'risida"gi qonunida ham foydalanilgan.

Ammo 2001-yil 29-avgust kuni yangi tahrirda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Prokuratura to'g'risida"gi qonunida "umumiy nazorat" termini foydalanilmagan. Vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar, fuqarolarning o'zini boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar hamda vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralarning harbiy qismlari,

harbiy tuzilmalari, hokimlar va boshqa mansabdor shaxslar tomonidan qonunlarning ijro etilishi, shuningdek, ular tomonidan qabul qilinayotgan hujjatlarning O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlariga muvofiqligi nazorat predmeti hisoblanadi. (O'zbekiston Respublikasi-ning "Prokuratura to'g'risida"gi qonunining 20-moddasi).

Qonunlar ijrosini tekshirish qonunlarning buzilayotganligi to'g'risidagi arizalar va boshqa ma'lumotlar asosida, shuningdek, qonuniylik prokuror tomonidan choralar ko'rilishini talab qiladigan holatda ekanligidan kelib chiqqan holda qonunda belgilangan tartibda o'tkaziladi. Xo'jalik faoliyatiga va boshqa faoliyatga prokurorning bevosita aralashishiga, shuningdek, idoraviy boshqaruv va tekshiruv organlarining vazifalarini bajarishiga yo'l qo'yilmaydi. (O'zbekiston Respublikasining "Prokuratura to'g'risida"gi qonunining 23-moddasi). Prokurorlik nazoratining ushbu tarmog'ida prokurorlar o'zlariga yuklatilgan vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishlari uchun ularga zarur bo'lgan vakolatlar berilgan.

Prokurorga u o'zi noqonuniy va asoslantirilmagan deb hisoblagan qarorni to'g'ridan-to'g'ri bekor qilish yoxud o'zgartirish huquqi berilmagan. Prokurorga berilgan vakolatlar qonun buzilish hollarini o'z vaqtida aniqlash, aniqlangan qonun buzilish hollariga nisbatan ushbu qonun buzilish holatini bartaraf etish huquqiga ega bo'lgan shaxslarning e'tiborini jalb etish, huquqbuzarlarni qonun bilan belgilangan tartibda javobgarlikka tortish va huquqbuzarliklarni keltirib chiqargan sabab va shart-sharoitlarni bartaraf etish choralari ko'rish imkonini beradi. Ushbu sohadagi prokurorning vakolatlari asosan O'zbekiston Respublikasi "Prokuratura to'g'risida"gi qonun-ning 22-moddasida shakllantirilgan.

Ammo shuni qayd etib o'tish lozimki, "Prokuratura to'g'risida"gi qonunda prokurorga etib kelgan qonuniylikning buzilishlari haqidagi ma'lumotlar va yo'l qo'yilgan qonun buzilishi haqidagi xabarga asosan tekshirishlar o'tkazishi mumkinligiga oid prokuror faoliyatiga bog'liq vakolatlar shakllantirilgan xolos. Shuning bilan birga prokuror tekshirishgacha va tekshirishdan keyin

foydalanadigan qator boshqa bir qancha vakolatlariga ham egadir. Uning bu vakolatlari huquqning boshqa manbalari bilan, xususan olganda, - jinoyat protsessual, mehnat, jinoyat ijroiya, ma'muriy huquq hamda O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining buyruqlari va boshqa aktlari bilan asoslantirilgan.

Prokuror qonunlarning ijro etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish jarayonida o'z vakolatlari doirasida:

- vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralarining, korxonalar, muassasalar, tashkilotlarning, harbiy qismlarning hududi va xonalariga moneliksiz kirishga, hujjatlar va materiallarni ko'rishga;

- tekshirishlar o'tkazishga, tekshirish uchun qarorlar, farmoyishlar, buyruqlar va boshqa hujjatlarni, qonuniylikning holati to'g'risidagi va uni ta'minlashga doir chora-tadbirlar haqidagi ma'lumotlarni talab qilishga;

- davlat organlari, harbiy qismlar, vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralarining harbiy tuzilmalari rahbarlari va boshqa mansabdor shaxslaridan ular tasarrufidagi korxonalar, muassasalar, tashkilotlar faoliyatini tekshirish, taftish o'tkazishni, idoraviy va noidoraviy tekshirishlar o'tkazish uchun mutaxassislar ajratishni talab qilishga;

- mansabdor shaxslar va fuqarolardan qonun buzilishi xususida og'zaki yoki yozma tushuntirishlar talab qilishga haqlidir.

Qonun buzilishi aniqlangan taqdirda prokuror Qonunda va qonunchilikning boshqa hujjatlarida belgilangan choralarni ko'rishga majburdir.

Prokurorning tekshirish uchun zarur bo'lgan huquqiy va boshqa hujjatlarni taqdim etilishi haqidagi, prokuraturaga qonun buzilish holati yuzasidan tushuntirish berishga kelishi haqidagi talablarini ijro etish barcha organlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar uchun majburiy hisoblanadi. Tekshirish, taftish prokuror tomonidan o'rnatilgan muddatda ishning natijalarini prokurorga majburiy ma'lum qilish sharti bilan amalga oshirilmog'i lozim.

29 avgust 2001 yilda qabul qilingan "Prokuratura to'g'risida"gi qonun (yangi tahriri)da birinchi bor "Fuqaroning huquqlari hamda erkinliklariga rioya etilishi ustidan nazorat" deb nomlanuvchi prokuror nazorati tarmog'i o'z aksini topdi. Ushbu tarmoq bo'yicha

prokuror nazorati predmeti vazirliklar, davlat qo‘mitalari, idoralar, fuqaro-larning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korxo-nalar, muassasalar, tashkilotlar hamda vazirliklar, davlat qo‘mitalari va idoralarining harbiy qismlari, harbiy tuzilmalari, hokimlar va boshqa mansabdor shaxslar tomonidan fuqaroning huquqlari hamda erkinliklariga rioya etilishi hisoblanadi.

Ushbu tarmoq bo‘yicha ham prokuror nazoratining o‘ziga xos vazifalari mavjud. Prokuror o‘z zimmasiga yuklangan vazifani bajara borib, fuqaroning huquq va erkinliklari buzilganligi to‘g‘risidagi arizalar, shikoyatlar hamda boshqa ma‘lumotlarni ko‘rib chiqadi va tekshiradi; arizachilarga ularning huquq va erkinliklarini himoya qilish tartibini tushuntiradi; fuqaroning huquq va erkinliklari buzilishining oldini olish va bartaraf etish, qonunni buzgan shaxslarni javobgarlikka tortish hamda yetkazilgan zararni qoplash chora-tadbirlarini ko‘radi; O‘zbekiston Respublikasining "Prokuratura to‘g‘risida"gi qonunining 22-moddasida nazarda tutilgan vakolat-lardan foydalanadi.

Fuqaroning huquq va erkinliklarining buzilishini jinoiy xususiyatga ega deb bilish uchun asoslar mavjud bo‘lgan taqdirda prokuror jinoyat ishi qo‘zg‘atadi hamda uni sodir etgan shaxslar qonunga binoan jinoiy javobgarlikka tortilishiga doir choralarni ko‘radi. Fuqaroning huquq va erkinliklarining buzilishi ma‘muriy huquqbuzarlik xususiyatiga ega bo‘lgan hollarda prokuror ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risida ish qo‘zg‘atadi yoki zudlik bilan huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ma‘lumotni va tekshiruv materiallarini ma‘muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlarni ko‘rib chiqish vakolatiga ega bo‘lgan organga yoki mansabdor shaxsga beradi.

Prokurorning ushbu sohadagi vakolatlari jinoyat protsessual qonunchiligi bilan (382-388-m.m.), "Prokuratura to‘g‘risida"gi qonun (28-m.) va boshqa huquqiy hujjatlar bilan tartibga solingan. JPKning 382-moddasiga muvofiq, prokuror surishtiruv va dastlabki tergov harakatlarini yuritishda qonunlarning ijro etilishi ustidan nazoratni olib borar ekan *quyidagi vakolatlarga ega bo‘ladi*: sodir etilgan yoki tayyorlanayotgan jinoyatlar haqidagi ariza va ma‘lumotlarni qabul qilish, ro‘yxatdan o‘tkazish va hal etish

to'g'risidagi qonun talablari qay darajada ijro etilayotganligini har oy kamida bir marta tekshiradi; surishtiruvchilar va tergovchilarning qonunga xilof hamda asossiz qarorlarini bekor qiladi; jinoyatlarni tergov qilish, ehtiyot chorasini tanlash, o'zgartirish yoki bekor qilish, jinoyat tavsifini belgilash, ishda ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish, ayrim tergov harakatlarini bajarish va jinoyat sodir etgan shaxslarni qidirish to'g'risida yozma ko'rsatmalar beradi; tergov yuritish va ehtiyot chorasi sifatida qo'llanilgan qamoqda saqlash muddatini uzaytiradi; ishlarni surishtiruv va dastlabki tergov organlariga qo'shimcha tergov o'tkazish to'g'risidagi o'z ko'rsatmalari bilan qaytaradi.

Prokuror surishtiruv organlariga shaxslarni ushlab, majburiy keltirish, qamoqqa olish, qidirish, tintuv o'tkazish, olib qo'yish, boshqa tergov harakatlarini bajarish to'g'risidagi qarorlarni ijro etishni topshiradi, shuningdek, prokuror yoki prokuratura tergovchisi qo'lidagi ishlar yuzasidan jinoyatlarni ochish va jinoyat sodir etgan shaxslarni aniqlash uchun zarur choralar ko'rish to'g'risida ko'rsatmalar beradi.

Prokurorga surishtiruvda, dastlabki tergovda ishtirok etish hamda zarur hollarda har qanday ish bo'yicha ayrim tergov harakatlarini shaxsan bajarish yoki tergovni to'liq amalga oshirish huquqi berilgan. Jinoyat protsessual kodeksi bundan tashqari prokurorga tintuv o'tkazishga, pochta-telegraf jo'natmalarini xatlash va ularni olib qo'yishga, telefonlar va boshqa so'zlashuvlarni eshitib turishga, ayblanuvchini lavozimidan chetlashtirishga va qonunda nazarda tutilgan hollarda surishtiruv organi hamda tergovchining boshqa harakatlariga ruxsat berish vakolatini belgilab bergan²⁰.

Sud-huquq tizimining kelgusidagi liberalizatsiyasining muhim vazifalaridan bo'lib, sudlarning sudgacha bo'lgan bosqichlarda fuqarolarning huquqlarini samarali himoya qilishlari vakolatlarini kengaytirish va avvalo qamoqqa olishga sanksiya berish huquqini prokuratura organlaridan sudlarga o'tkazish hisoblanadi. Bu

²⁰ Bizning fikrimizcha, bu vakolatlar sudga tegishli bo'lishi kerak. Shaxs daxlsizligi, turar-joy daxlsizligi, yozishmalar va telefon qurilmalari orqali olib boriladigan so'zlashuvlarning sir saqlanishi shaxsning konstitusiyaviy huquqlariga kiradi. Konstitusiyaning 19-moddasiga muvofiq Fuqarolarning Konstitusiya va qonunlarda mustahkamlab qo'yilgan huquq va erkinliklari daxlsizdir, ulardan sud qarorisiz mahrum etishga yoki ularni cheklab qo'yishga hech kim haqli emas.

choralar fuqarolarning erkinliklari va shaxsiy daxlsizliklari bo'yicha konsti-tutsion huquqlarini samarali himoya qilinishini ancha ko'tarilishiga imkon beradi. Buning bilan u O'zbekiston Respublikasi Konsti-tutsiyasi, xalqaro huquqning umume'tirof etgan tamoyillari va normalariga to'la mos kelib, shaxsning huquq va erkinliklari muqaddas ekanligini va ularni hech kim sudning roziligisiz mahrum etish yoki chegaralashiga huquqi yo'qligini namayon etadi. Prokuraturaning bir qator vakolatlarini sudlarga o'tkazish davrning mantiqiy talabidir... Boshqa demokratik davlatlardagidek bizda ham ushlab turish, qamoqqa olishgak sanksiya berish huquqini sudlarga o'tkazish kerak²¹.

Sud-huquq tizimini kelgusida liberallashtirish maqsadida, insonlarning konstitutsion huquq va erkinliklarini chegaralash bilan bog'liq protsessual majburlov choralari ko'rish, sanksiya berish huquqini sudlarga bosqichma-bosqich va davomiy berilishini ta'minlash, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining fuqarolarning sud himoyasi huquqlarini belgilovchi 19, 25 va 44-moddalariga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 8-avgustdagi «Sudlarga qamoqqa olish haqidagi sanksiya berish huquqini berish haqidagi» №3644 sonli Farmoniga ko'ra quyidagilar belgilangan:

- 2008-yil 1-yanvardan boshlab, jinoyat sodir etganlikda gumonlanayotgan yoki ayblanayotgan shaxslarni qamoqqa olishga sanksiya berish huquqini sudlar vakolatiga o'tkazish;

qamoqqa olish faqat qonun bo'yicha boshqa ehtiyot choralari samara bermagan hollardagina amalga oshirilishi va faqat jinoyat ishlari yoki harbiy sudlarning vakolatlariga ko'ra amalga oshirilishi belgilab berilgan²².

Prokurorning surishtiruv va dastlabki tergov organlariga tergovga qadar tekshirish o'tkazish, ishlarni qo'zg'atish va tergov qilish bilan bog'liq bo'lgan ko'rsatmalari ana shu organlar uchun majburiydir.

²¹ Каримов И.А. Узбекский народ никогда ни от кого не будет зависеть. Т.13. –Т.: «O'zbekiston», 2005. – В. 94.

²² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Qamoqqa olishga sanksiya berish huquqini sudlarga o'tkazish to'g'risida»gi 2005-yil 8-avgust Farmoni.- Xalq so'zi. avgust. -2005.

Ushlab turilganlarni, qamoqqa olinganlarni saqlash joylarida, jinoiy jazolarni va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralarini ijro etish chog'ida qonunlarga rioya etilishi ustidan nazorat qilish prokurorlik nazoratining to'rtinchi tarmog'i hisoblanadi. Uning predmeti bo'lib, ushlab turilganlarni (vaqtincha ushlab turish joylari), qamoqqa olinganlarni saqlash joylarida, jinoiy jazolarni(koloniyalar, turmalar va boshqalar) va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralarini ijro etuvchi muassasalarda shaxslar saqlanishining qonuniyligi hisoblanadi. Ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazolarni ijro etish joylarida prokuror jinoyat-ijroiya qonunchiligi bilan belgilangan shaxslarni yuqorida qayd etilgan muassasalarda saqlash sharoiti va tartibi ustidan nazorat qiladi.

Ushbu sohada prokurorga keng vakolatlar berilgan: ushlab turilganlarni, qamoqqa olinganlarni saqlash joylariga, qamoqqa olish, intizomiy qismga jo'natish, ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazolarni ijro etish muassasalariga, tibbiy yo'sindagi majburlov choralarini ijro etuvchi muassasalarga va voyaga yetmaganlarning maxsus o'quv-tarbiya muassasalariga moneliksiz va istalgan vaqtda hamma xonalar bilan tanishish sharti bilan kirishga, shaxslarga nisbatan ushlab turish, qamoqqa olish, shuningdek, jinoiy jazo yoki jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa chorolari qo'llanishiga asos bo'lgan hujjatlar bilan tanishishga haqli.

Prokuror ushlab turish, qamoqda saqlash joylarida, qamoqqa olish, intizomiy qismga jo'natish, ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazolarni ijro etish muassasalarida, tibbiy yo'sindagi majburlov choralarini ijro etuvchi muassasalarda, voyaga yetmaganlarning maxsus o'quv-tarbiya muassasalarida noqonuniy saqlab turilgan shaxslarni darhol ozod qilishi lozim.

Prokurorga ushlab turish, qamoqda saqlash, jinoiy jazo va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralarini ijro etuvchi idora va muassasa ma'muriyatidan ushlanganlar, qamoqqa olinganlar, mahkumlar, jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa chorolari qo'llanilgan shaxslarning huquqlarini ta'minlovchi sharoitlarni yaratishni talab qilish huquqi berilgan. Ushlab turish, qamoqda saqlash jazoni va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralarini ijro etuvchi organlar hamda muassasalar ma'muriyatlari (IVS, SIZO, koloniyalar,

turmalar va boshqa shunday muassasalar)ning buyruqlari, farmoyishlari va qarorlari, tezkor-qidiruv tadbirlarining qonunga muvofiqligini tekshirishga haqlidir.

Qamoqda saqlanayotgan, qamoq jazosiga, intizomiy qismga jo'natishga, ozodlikdan mahrum etishga hukm qilingan shaxslarga nisbatan qo'llanilgan intizomiy jazo choralari qonunga nomuvofiqligi prokuror tomonidan aniqlansa, bu choralarni prokuror bekor qilishga va o'z qarori bilan bunday shaxslarni intizomiy bo'linmalardan darhol ozod qilishga vakolatlidir.

Prokuror ushlab turilgan, qamoqqa olingan, ozodlikdan mahrum etilgan hamda jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralariga tortilgan shaxslarning jazoni ijro etuvchi organ yoki muassasa ma'muriyatiga, boshqa davlat organlariga, jamoat birlashmalariga, mansabdor shaxs-larga shikoyat hamda arizalar bilan murojaat qilish huquqlari to'g'risidagi qonun talablariga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi.

Prokuror o'ziga tushgan shikoyat yoki arizani belgilangan muddatda ko'rib chiqishi, zarur chora-tadbirlar ko'rishi hamda o'z qarori to'g'risida arizachiga ma'lum qilishi shart. (O'zbekiston Respublikasining "Prokuratura to'g'risida"gi qonunini 31-moddasi). Hokimiyatni taqsimlanishini hayotga bosqichma-bosqich tatbiq etilishi munosabati bilan shuningdek, sud hokimiyatini amalga oshiruvchi organlarning o'z faoliyatlaridagi mustaqilligi ularning boshqa hech qanday davlat organlari nazoratida emasliklari oqibatida prokurorning nazorat faoliyati ushbu sohada o'z ahamiyatini yo'qotdi va prokuratura faoliyatining sudlarda ishlarni ko'rilishida ishtirok etishi tariqasidagi maxsus yo'nalishi deb e'tirof etila boshladi.

Fuqarolarning, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning huquqlari hamda qonuniy manfaatlari sud yo'li bilan samarali himoya qilinishini ta'minlash maqsadida barcha instansiya sudlarida ishlar ko'rilayotganda prokuror qonunda belgilangan tartibda ishtirok etadi. Prokuror o'zining suddagi ishtiroki bilan sud tomonidan qonuniy va asoslangan hukm yoki hal qiluv qarorini qabul qilinishiga, sud muhokamasi ishtirokchilarining qonuniy

huquq va manfaatlarini ta'minlanishiga ko'maklashadi, ushbu vazifani esa tortishuvchilik tamoyiliga asosan amalga oshiradi.

Prokuror sud protsessining boshqa ishtirokchilari bilan teng huquqlardan foydalanib, sudyalarning mustaqilligi hamda protsessual qonun hujjatlari normalariga qat'iy rioya etish prinsipiga amal qilishi shart. Ishlar sudlarda ko'rilayotganda ishtirok etayotgan prokurorning vakolatlari protsessual qonunlar bilan belgilanadi. (O'zbekiston Respublikasining "Prokuratura to'g'risida"gi qonunini 33-moddasi). O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksining 46-moddasiga muvofiq, prokuror boshqa shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish uchun sudga ariza bilan murojaat qilish huquqiga ega. Shuningdek, prokuror boshqa shaxslarning tashabbusiga ko'ra qo'zg'atilgan ishlar bo'yicha ham sud muhokamasining boshidan boshlab qatnashish huquqiga ega.

Fuqarolik ishlarini sud muhokamasida ko'rilishida prokurorning ishtiroki uning qatnashishini majburiyligini qonun nazarda tutgan hollarda yoki prokuror ishtirokini sud zarur deb topgan hollarda shuningdek, prokurorning arizasiga binoan qo'zg'atilgan ishlar bo'yicha shart hisoblanadi.

Fuqarolik ishlari bo'yicha sud muhokamasida ishtirok etayotgan prokuror *quyidagi qator vakolatlarga ega bo'ladi*:

- ish materiallari bilan tanishishga; rad etishga, dalillar taqdim etishga, dalillarni tekshirishda ishtirok etishga, ariza bilan murojaat qilishga, sud muhokamasida paydo bo'lgan barcha masalalar yuzasidan o'z fikrini bayon qilishga, boshqa shaxslarning ariza, iltimosnomalariga nisbatan e'tiroz bildirishga. Shuningdek, prokuror qilingan arizani bir qismidan yoki to'liqligicha voz kechishga, boshqa shaxslarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish yuzasidan qilgan talabnomalariga nisbatan sudga tushuntirish berishga, har bir ish yuzasidan og'zaki va yozma ravishda ishning mazmuni hamda sud muhokamasi mobaynida paydo bo'ladigan alohida masalalar bo'yicha xulosalar beradi, sudning qarori, ajrimi va hal qiluv qarorlariga nisbatan protest keltiradi.

Jinoyat protsessida prokuror sud davlat ayblovchisi sifatida ishtirok etadi. Prokuror sud muhokamasida ishtirok etar ekan, paydo

bo'lgan barcha masalalarni sud tomonidan echilishiga, sud tergovini to'la, har tomonlama va xolisona olib borilishiga yordam beradi, nati-jada qonuniy, asoslangan va adolatli hukm qilinishiga ko'maklashadi. Prokuror aynan shu maqsadda sud tergovida dalillarni tekshirishda ishtirok etadi, sudlanuvchilarga, jabrlanuvchilarga, guvohlarga, ekspertlarga va sudga taklif qilingan boshqa shaxslarga savollar beradi, qo'llanishi kerak bo'lgan Jinoyat kodeksining normasi haqidagi o'zining fikrini beradi, sudlanuvchining harakatlarini kvalifikatsiya qilish, unga jazo turi va miqdorini belgilash va sud tomonidan hal qilinishi lozim bo'lgan masalalar yuzasidan o'z fikrini bildiradi, jinoyatni kelib chiqish sabablari, shart-sharoitlari haqidagi hamda ularni bartaraf qilish chora-tadbirlari to'g'risidagi fikrlarini bayon qiladi.

Prokuror jinoyat ishlari bo'yicha sud muzokaralarida ishtirok etib, o'z ayblov nutqida tekshirilgan dalillarni tahlil qilib beradi, sud maslahatxonada hukm qilish uchun hal qilishi lozim bo'lgan va muhokama qiladigan masalalar bo'yicha o'z takliflarini bildiradi. Prokuror sudda davlat ayblovini quvvatlar ekan, yuqori kasbiy va nazariy malakaga ega bo'lmog'i lozim. Bu vazifani bajarish uchun u nafaqat qonunchilik sohasida bilimlarga ega bo'lishi, ritorika asoslarini, notiqlik san'ati uslub va shakllarini ham yaxshi egallagan bo'lishi, keng dunyo-qarashga va ma'lum bir hayotiy tajribaga ham ega bo'lishi lozim. Sudda ishtirok etayotgan prokurorning mustaqilligi va xolisligi prokurorning davlat ayblovini quvvatlashdan voz kechishi mumkinligini qonun bilan belgilanganligida ifodalanadi. (O'zR JPKning 409-moddasi).

Sud tomonidan hukm chiqarilganidan so'ng, agarda sud tomonidan xatolikka yo'l qo'yilgan bo'lsa, prokuror qonunda belgilangan tartibda ushbu xatoni to'g'rilash chorasini ko'rishi lozim. Buning uchun prokurorga sud hukmini qonuniy kuchga kirgan kirmaganligidan qat'i nazar, hukmga nisbatan protest kiritish vakolati berilgan. Bundan tashqari, prokuror hukmni o'z vaqtida ijroga qaratilganligini ham tekshirishi lozim.

Agarda, sud tomonidan chiqarilgan qaror, ajrim, hukm yoki hal qiluv qarorining noqonuniyligini yoxud asoslantirilmaganligini prokuror aniqlasa, ushbu g'ayriqonuniy hujjatga nisbatan protest

keltiradi ("Prokuratura to'g'risida"gi qonunning 35-moddasi). Prokurorning protesti – juda muhim bo'lgan protsessual hujjatdir. Prokuror tomonidan o'z vaqtida protest keltirilishi natijasida qonunsiz va asoslantirilmagan sud qarori, hukmi, ajrimi, hal qiluv qarorini qonuniy kuchga kirmasligi ta'minlanadi, shuningdek, sud amaliyotida qonunlarni bir xilda qo'llanilishiga ko'maklashadi.

Sudning hukmi, hal qiluv qarori, ajrimi va qaroriga nisbatan keltirilgan apellyatsiya, kassatsiya, xususiy va nazorat tartibidagi protest ishni sudda ko'rish boshlangunga qadar protest keltirgan prokuror tomonidan, shuningdek, yuqori turuvchi prokuror tomonidan o'zgartirilishi, to'ldirilishi yoki chaqirib olinishi mumkin. Va nihoyat, prokurorlik faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biri - huquqni muho-faza qiluvchi organlarning jinoyatchilikka qarshi kurash faoliyatini muvofiqlashtirish hisoblanadi. Bu yo'nalish to'g'ridan-to'g'ri jinoyatchilikka qarshi kurashni ko'chaytirish zaruriyati bilan bevosita bog'liqdir. Prokuratura organlari huquqni muhofaza qiluvchi boshqa organlar bilan birgalikda jinoyatchilikning ahvoli, sabablari, zamonaviy dinamikasini o'rganadilar, jinoyatlarni ochish va oldini olish bo'yicha birgalikdagi tadbirlarni ishlab chiqadilar va amalga oshiradilar.

Qonun buzilishining darajasi (xarakteri)ga qarab, prokuror tegishli prokuror nazorati hujjatini qabul qiladi. Protest, qaror, taqdimnoma, ariza va ogohlantiruv prokuror nazorati hujjatlaridir. Qonunga zid bo'lgan hujjatga nisbatan protestni prokuror ana shu hujjatni qabul qilgan organga yoki yuqori turuvchi organga keltiradi. Mansabdor shaxsning noqonuniy qaroriga nisbatan ham xuddi shunday tartibda protest keltiriladi. Protest kelib tushgan vaqtdan boshlab o'n kunlik muddatdan kechiktirmay ko'rib chiqilishi shart. Qonunbuzarlikni darhol bartaraf etish talab qilingan alohida hollarda prokuror protestni ko'rib chiqishning qisqartirilgan muddatini belgilashga haqli. Protestni ko'rib chiqish natijalari to'g'risida uch kunlik muddat ichida prokurorga yozma ravishda ma'lum qilinadi.

Protest shu hujjatni qabul qilgan organ (mansabdor shaxs) yoki yuqori turuvchi organ (mansabdor shaxs) tomonidan rad etilganda,

shuningdek, protest qonunda belgilangan muddat ichida ko'rib chiqilmagan taqdirda, prokuror ana shu hujjatni g'ayriqonuniy deb e'tirof etish to'g'risidagi ariza bilan sudga murojaat etishga haqli. Sudga ariza protest rad etilganligi to'g'risidagi xabar olingan paytdan boshlab yoki protestni ko'rib chiqish uchun qonunda belgilangan muddat o'tganidan keyin bir oylik muddat ichida berilishi mumkin. Prokuror tomonidan sudga ariza berilishi protest keltirilgan hujjatning amal qilishini ariza sudga ko'rib chiqilganga qadar to'xtatib qo'yadi.

Prokuror mansabdor shaxs yoki fuqaro tomonidan sodir etilgan qonun buzilishining xususiyatiga qarab jinoyat ishi, ma'muriy yoki intizomiy javobgarlik to'g'risidagi ish qo'zg'atish haqida qaror chiqaradi. Prokuror qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda ham qaror chiqaradi.

Ma'muriy yoki intizomiy javobgarlik to'g'risidagi ishni qo'zg'atish haqidagi prokurorning qarori kelib tushgan kundan boshlab o'n besh kun ichida organ yoki mansabdor shaxs tomonidan ko'rib chiqilishi shart. Uni ko'rib chiqish natijalari haqida uch kunlik muddatda prokurorga yozma ravishda ma'lum qilinadi. Prokuror o'z faoliyati mobaynida qonun buzilish hollari uning kelib chiqish sabablari va bunga imkoniyat yaratib berayotgan shart-sharoitlarni aniqlasa, ushbu qonun buzilish hollarini bartaraf etish vakolatiga ega bo'lgan organ yoki mansabdor shaxs nomiga taqdimnoma kiritadi.

Taqdimnoma darhol ko'rib chiqilishi va ko'rilgan choratadbirlar to'g'risida bir oylik muddat ichida prokurorga yozma ravishda ma'lum qilinishi lozim. Taqdimnoma kollegial organ tomonidan ko'rib chiqiladigan hollarda majlis kuni haqida prokurorga ma'lum qilinadi va u majlisda ishtirok etishga haqlidir.

Prokuror fuqarolar, yuridik shaxslar va davlatning huquqlari hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilish uchun sudga ariza bilan murojaat qilish huquqiga ega. Prokurorning arizasi qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda ko'rib chiqiladi.

Prokurorning arizadan davlat boji olinmaydi.

Ogohlantiruv muhim prokuror nazorati hujjati hisoblanadi. Prokuror fuqarolarning qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlariga,

huquq va erkinliklariga, jamiyat hamda davlat manfaatlariga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan g'ayriqonuniy xatti-harakatlar tayyorlana-yotganligi xususida ishonchli ma'lumotlar mavjud bo'lganda huquqbuzarlikning oldini olish maqsadida mansabdor shaxslar va fuqarolarni qonunning buzilishiga yo'l qo'ymaslik haqida yozma ravishda ogohlantiradi hamda huquqbuzarlik sodir etganlik uchun javobgarlikni tushuntiradi. Ogohlantiruv to'g'risida prokuror yuqori turuvchi organda (mansabdor shaxsga), shuningdek, ogohlantiruv e'lon qilingan shaxsning ish, o'qish joyi bo'yicha ish beruvchiga (ma'muriyatga) yoki yashash joyidagi fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organiga ma'lum qilishga haqli.

12.2. Prokuratura organlarini tashkil etish va ular faoliyatining asosiy tamoyillari

Tamoyillar ma'lum bir nazariyaning, fanning, dunyoqarashning, siyosiy tashkilotning dastlabki ibtidosini o'zida aks ettiradi. "Prinsip" so'zi lotinchidan "principium", «asos», «asosida yotuvchi holat» degan ma'nolarni anglatadi.

Prokuraturaning tashkil topishi va faoliyatiga nisbatan qo'llanilganda – bu "Prokuratura to'g'risida"gi qonunda mustahkam-langani prokuraturaning davlatda va siyosatdagi ahamiyatini o'zida aks ettiruvchi asosiy talablardan iboratdir. Bu asosiy talablar prokuror-larning vazifalarini, vakolatlarini, shuningdek, davlatda qonunlarni aniq va bir xilda ijro etilishini amalga oshirish uchun qo'llaniladigan huquqiy vositalar va uslublarning mazmunini o'zida aks ettiradi. Bundan tashqari, prokuratura idoralarini boshqa davlat organlari, hatto boshqa huquqni muhofaza qiluvchi organlardan qaysi sifatlari va belgilariga ko'ra farqlanishini o'zida ifoda etadi²³.

Qonunshunos tomonidan belgilangan prinsiplarga prokuratura tomonidan rioya qilinishi unga o'z oldiga qo'yilgan davlatdagi qonunlarni aniq va bir xilda bajarilishini ta'minlashni nazorat qilishdek vazifani muvaffaqiyatli tarzda amalga oshirishiga imkon

²³ Qarang: Басков В.И. Курс прокурорского надзора. Normativ aktlar ilova qilingan holda yuridik oliy o'quv yurtlari va fakul'tetlari uchun darslik. – M.: ЗЕРЦАЛО, 1999, - B. 68.

beradi. Prokuror nazorati prinsiplariga O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va Qoraqalpog‘iston Respublikasi Konstitutsiyalarida o‘z aksini topgan prokuratura holatini belgilab beruvchi, qonun buzilish holati kim tomonidan sodir etilishidan qat’i nazar unga o‘ziga yuklatilgan vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishi uchun berilgan mustaqil davlat organi maqomidan foydalanishi mustahkamlanganli-gini kiritsak bo‘ladi.

Prinsiplarni prokuror tomonidan o‘ziga yuklatilgan vazifalarni amalga oshirish tartibi va sharoitlarini aralashtirib yubormaslik kerak. Prokurorlar tomonidan o‘zlariga yuklatilgan vazifalarni amalga oshirishi prokuratura faoliyatining tashkil etish va faoliyat prinsiplariga nisbatan doimo bo‘ysunuvchan xarakterni o‘zida ifoda etadi. Qonunda mustahkamlangan prokuratura organlarini tashkil etishning va ular faoliyatining prinsiplari bevosita bir-biriga bog‘liq va o‘zaro ajralmas hisoblanadi. Ularni bir-biridan ajratib bo‘lmaydi, balki, ularni kompleks birgalikda tushunish va hayotga tatbiq etish natijasidagina prokuror o‘z faoliyatini O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va davlatning boshqa qonunlarida ko‘rsatilgan talablariga moslab amalga oshira oladi. O‘zbekiston Respublikasining "Prokuratura to‘g‘risida"gi qonunning 5-moddasi talablariga ko‘ra, prokuratura organlari faoliyati qonunda mustahkamlangan prinsiplar-ga qurilgan bo‘lib, bu prinsiplar quyidagilardir: birlik, markazlash-ganlik, qonuniylik, mustaqillik va oshkoralik.

Prokuratura organlarining birlik va markazlashganlik prinsipi prokuratura organlari O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori rahbarlik qiladigan yagona markazlashgan tizimni tashkil etishi hamda quyi turuvchi prokurorlar yuqori turuvchi prokurorlarga va O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuroriga bo‘ysinishi hamda hisobdorligi asosida faoliyat ko‘rsatishini bildiradi. Ushbu prinsip barcha pog‘ona prokurorlarining oldida turgan vazifa va maqsadlar bir ekanligini bildiradi. Bu prinsip yana qonunlarning aniq va bir xilda ijro etilishi borasidagi faoliyat shakli va uslublarini, aniqlangan qonun buzilish hollariga nisbatan prokurorlik ta’sir choralarini qo‘llashni hamda qonun buzilishining oldini olish choralarining bir xilda amalga oshirilishini bildiradi. Birlik va

markazlashganlik prinsipiga asosan yuqori turuvchi prokuror quyi turuvchi prokurorga ko'rsatmalar berishga yoxud uning har qanday, shu jumladan protsessual qarorini o'zgartirish yoki bekor qilishga haqlidir, shuningdek, u o'z bo'ysunuvidagi barcha prokurorlarning ishlari to'g'ri tashkil etilishi uchun to'liq javobgardir.

Qonuniylik prinsipi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 15-moddasida belgilangan. Unga muvofiq, O'zbekiston Respublikasida Konstitutsiyaning va O'zbekiston Respublikasi qonunlarining so'zsiz ustuvorligi tan olinadi. Davlat, uning organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari, fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq harakat qiladilar. Prokuratura organlari o'zlariga yuklatilgan qonunlar ijrosi ustidan nazorat faoliyatini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Konstitutsiyasi va O'zbekiston Respublikasida amal qiladigan boshqa qonu-niy hujjatlar, xalqaro shartnomalar (bitimlar) ga asosan amalga oshiradilar. Qonunlarni aniq va bir xilda ijro etilishidan har qanday chekinish, bu chekinish qanday asoslarda yuz berganligidan qat'i nazar qonun buzilishi hisoblanadi va belgilangan javobgarlikni keltirib chiqaradi.

Mustaqillik prinsipi shuni bildiradiki, prokuratura organlari o'z vakolatlarini har qanday davlat organlari, jamoat birlashmalari hamda mansabdor shaxslardan mustaqil ravishda, faqat qonunga bo'ysungan holda amalga oshiradilar. Prokuratura organlarining faoliyatiga aralashish taqiqlanadi. Prokurorning g'ayriqonuniy qaror qabul qilishiga erishish maqsadida unga qanday shaklda bo'lmasin biron-bir ta'sir ko'rsatish yoki faoliyatini amalga oshirishiga to'sqinlik qilish, uning daxlsizligiga tajovuz qilish, shuningdek, prokuror yoki tergovchining ruxsatisiz tekshirishlar va dastlabki tergov ma'lumotlarini oshkor etish, prokurorning talablarini bajarmaslik belgilangan tartibda javobgarlikka sabab bo'ladi.

Prokuratura organlarining xodimlari o'z vakolatlari davrida siyosiy partiyalarga a'zolikni to'xtatib turadilar. Ushbu huquqiy holatning belgilanishi prokurorga o'zining qonunlarni aniq va bir xilda ijro etilishi ustidan nazorat faoliyatini amalga oshirishida siyosiy partiyalar va boshqa organlardan mustaqilligini ta'minlaydi, partiya organlari oldida muntazam ravishda hisobot berish va

ulardan rahbariy ko'rsatmalar olishdan ozod qiladi. Shu sababli O'zbekiston Respublikasi "Prokuratura to'g'risida"gi qonun bilan prokuratura idoralari faoliyatini va tashkil etilishini siyosatdan xoli qilinishi o'zini to'liq oqlaydi.

Prokuratura organlari xodimlari haq to'lanadigan boshqa biron-bir faoliyat turi bilan shug'ullanishi mumkin emas. Ular ilmiy, o'qituvchilik va ijodiy faoliyat bilan faqat asosiy ishdan bo'sh vaqtda shug'ullanishi mumkin. (O'zbekiston Respublikasi "Prokuratura to'g'risida"gi qonunning 43-moddasi). Bu cheklov prokurorlarning o'zlari qonunlarni aniq va bir xilda ijro etilishini nazorat qilayotgan korxonalar, muassasa va tashkilotlar bilan mehnat munosabatlariga kirishishmasliklari uchun belgilangan. Boshqa tomondan, prokurorlarni va tergovchilarni ilmiy ishlarda ishtirok etishi, ayniqsa bo'lg'usi prokuror va tergovchilarni tayyorlash bo'yicha ilmiy ishlarda qatnashishi rag'batlantiriladi. Barchaga ma'lumki, amaliyotni nazariya bilan bog'lagan holda qonunlarni qo'llash huquqni muhofaza qiluvchi organlar uchun mutaxassislar tayyorlash sifatini yuqoriga ko'tarilishiga yordam beradi.

Viloyatlar, Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar prokurorlari va ularga tenglashtirilgan prokurorlar xalq deputatlari tegishli Kengashlariga, zarurat bo'lgan hollarda esa fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga qonuniylikning hamda jinoyatchilikka qarshi kurashning holati to'g'risidagi har yili axborot beradilar. Prokuratura organlari ham boshqa huquqni muhofaza qilish organlari kabi o'z faoliyatlarini jamiyatdan ajragan holda amalga oshira olmaydilar. Prokurorlar va tergovchilar qanchalik darajada faol ishlamasinlar, agarda davlatda qonuniylikning g'alaba qilishi uchun kurashda faqatgina o'zlarining kuchlariga tayanishsa, jamoatchilik yordamiga tayanishmasa, fuqarolarning yordamidan foydalanishmasa, o'z oldilariga qo'yilgan hamda huquqiy davlat qurish yo'lida turgan jinoyatchilikni va uni keltirib chiqarayotgan sabab va shart-sharoitlarni bartaraf qilishdek vazifalarini muvaffaqiyatli amalga oshira olmaydilar.

Hozirgi oshkoralik va demokratiya sharoitida prokurorlar va tergovchilarning jinoyatchilikning oldini olish, davlatda qonunchilik tizimi paydo qilish faoliyatining yanada samarali bo'lishi uchun

keng imkoniyat yaratadi. Prokuratura faoliyatida oshkoralikning qo‘llanishi jamoatchilikning fikrini har tomonlama hisobga olishga imkon beradi, ulardan qonun buzilishi va uning oldini olish bilan bog‘liq bo‘lgan har bir masalani hal qilishda foydalanadi. Shuningdek, fuqarolarning, jamoat birlashmalarining va jamoalarning yordamida qonun buzilish va uni keltirib chiqaruvchi shart-sharoitlarni bartaraf etadi, qonun ustuvorligini ta‘minlash uchun ommaviy axborot vositalaridan faol foydalanadi.

Ammo prokurorlar va tergovchilar (O‘zbekiston Respublikasi JPKning 353-moddasi) qonun talablaridan kelib chiqqan holda jinoyatning muvaffaqiyatli ochilishi va tergov qilinishi mobaynida dastlabki tergov ma‘lumotlari oshkor etilmasligini ta‘minlashlari lozim. Bundan tashqari, jinoyat protsessi ishtirokchilarining shaxsiy hayotiga oid intim tomonlarini jamoatchilik mulkiga aylantirilishiga yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi. Shuning uchun qonun (O‘zbekiston Respublikasi JPKning 19-moddasi) sudlarni shu kabi jinoyat ishlarini yopiq turdagi sud majlislarida ko‘rishni belgilaganligi tasodifiy emasdir.

Tergov organlari va sudning ish yurituvida davlat siri bilan bog‘liq bo‘lgan jinoyat ishlari toifasi ham bo‘lishi mumkin. Bunday ishlarni yuritish maxfiy ish yurituv tartibida olib boriladi, ular yopiq sud majlislarida ko‘riladi (O‘zbekiston Respublikasi JPKning 19,89-moddalari.) Oshkoralik prinsipini hayotga tatbiq etib, prokurorlar fuqarolarda qonunlarga nisbatan hurmat, o‘dov va axloq normalariga rioya qilish ruhini tarbiyalaydilar.

"Prokuratura to‘g‘risida"gi qonunda mustahkamlangan prokuratura organlarini tashkil etish va ularning faoliyat prinsiplari umum-majburiy xarakterga ega, ya‘ni – ushbu prokurorlar oldiga qo‘yilgan talablar faqatgina prokurorlar uchungina emas, balki prokuror nazorati tatbiq etiladigan barcha davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, mansabdor shaxslarga ham tegishlidir.

12.3. O‘zbekiston Respublikasi prokuratura organlarining tizimi va ularning tashkil etilishi

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (188-modda) va "Prokuratura to‘g‘risida"gi qonuni (1-modda)ga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi prokuraturasini O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori rahbarlik qiladigan prokuratura organlarining yagona markazlashtirilgan tizimi tashkil etadi. Prokuratura davlat organi sifatida O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilangan mamlakatning ma‘muriy va milliy davlat qurilmasiga muvofiq tashkil etilgan.

O‘zbekiston Respublikasi "Prokuratura to‘g‘risida"gi qonunining 10-moddasiga muvofiq O‘zbekiston Respublikasi prokuratura organ-larining tizimini O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi prokuraturasi, viloyatlar va Toshkent shahar prokuraturalari, tumanlar va shaharlar prokuraturalari, viloyat prokuraturalariga tenglashtirilgan O‘zbekiston Respublikasi harbiy prokuraturasi, O‘zbekiston Respublikasi Transport prokuraturasi, tuman prokuraturalariga tenglashtirilgan harbiy okruglar, hududiy harbiy, transport va ixtisoslashtirilgan prokuraturalar, O‘zbekiston Respublikasi prokuraturasi huzuridagi Soliqqa va valutaga oid jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti va uning joylardagi bo‘linmalari tashkil etadi.

Prokuratura organlari tizimining oliy bug‘ini bo‘lib O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi hisoblanadi. O‘zbekiston Respubli-kasi Bosh prokuraturasi prokuratura organlarining faoliyati ustidan tezkor rahbarlikni amalga oshirish maqsadida tashkil etilgan bo‘lib, o‘zida etarlicha kuchli bo‘lgan davlat apparatini namoyon etadi. Bu apparat nafaqat quyi prokuratura idoralarining faoliyati ustidan rahbarlikni amalga oshiradi, balki bevosita davlatdagi qonunlarning aniq va bir xilda ijro etilishini amalga oshirish bilan birga eng mas‘uliyatli, o‘ta muhim vazifalarni bajaradi, shuningdek, o‘ta murakkab hamda jamiyat uchun ahamiyatli bo‘lgan jinoyat ishlari tergovini bevosita amalga oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Konstitutsiyaga (93-modda) muvofiq O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan boshqariladi va "Prokuratura to‘g‘risida"gi qonunga (12-

modda) muvofiq O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimga tayinlanadi va lavozimdan ozod etiladi. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimiga tayinlanadigan hamda lavozimidan ozod etiladigan birinchi o'rinbosariga, o'rinbosarlariga ega bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori hamda uning o'rinbosarlarini lavozimiga tayinlash hamda lavozimidan ozod etish to'g'risidagi farmonlari O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati tomonidan tasdiqlanadi.

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori o'rinbosarlari o'rtasida ularning majburiyatlarini o'zaro taqsimlab beradi. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasida bosh boshqarmalar, boshqarmalar va bo'limlar tashkil etiladi. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining katta yordamchilari va yordamchilari, bosh boshqarma va bo'lim boshliqlari, ularning o'rinbosarlari, katta prokurorlar, prokurorlar, o'ta muhim ishlar bo'yicha katta tergovchilar o'z lavozimlariga O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining buyrug'i bilan tayinlanadilar va lavozimlaridan ozod qilinadilar.

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori prokuratura organlari ustidan rahbarlikni olib boradi va ularning faoliyati ustidan nazoratni amalga oshiradi va juda ham keng bo'lgan vakolatlardan foydalanadi. U:

- O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga qonunchilik tashabbusi bilan murojaat etishi mumkin;

- O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining majlislarida ishtirok etishi, uning ko'rib chiqishi uchun masalalar kiritishi va ko'rilayotgan masala yuzasidan fikr bildirishi mumkin;

- O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi majlislarida ishtirok etadi, ko'rilayotgan ishlar bo'yicha va muhokama qilinayotgan masalalar yuzasidan fikr bildiradi, qonun hujjatlarini qo'llash bilan bog'liq masalalar bo'yicha Plenum tushuntirishlar berishi xususida takliflar kiritadi;

- O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi Plenumi majlislarida ishtirok etadi, muhokama qilinayotgan masalalar yuzasidan

fikr bildiradi, qonun hujjatlarini qo‘llash bilan bog‘liq masalalar bo‘yicha Plenum tushuntirishlar berishi xususida takliflar kiritadi;

- O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi hay‘atining tarkibini tasdiqlash to‘g‘risidagi takliflarni O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiga kiritadi;

- prokuratura organlari xodimlariga darajali unvonlar beradi va oliy darajali unvonlar berish to‘g‘risidagi taqdimnoma bilan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiga murojaat etadi;

- prokuratura organlari xodimlarini O‘zbekiston Respublikasi davlat mukofotlariga taqdim etadi;

- prokuratura organlari xodimlarini "O‘zbekiston Respublikasi prokuraturasining faxriy xodimi" ko‘krak nishoni bilan taqdirlaydi;

- buyruqlar chiqaradi hamda prokuratura organlarining tarkibiy bo‘linmalari to‘g‘risidagi nizomlarni tasdiqlaydi;

- chet el davlatlarining tegishli organlari bilan hamkorlik to‘g‘risidagi bitimlar tuzadi;

- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

- O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining buyruqlari va boshqa hujjatlari (individual xususiyatga ega bo‘lgan hujjatlar bundan mustasno) O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonun-larga zid bo‘lsa, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining qarori asosida bekor qilinadi.

O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasida O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori (rais), uning birinchi o‘rinbosari, o‘rinbosarlari, Qoraqalpog‘iston Respublikasi prokurori, prokuratura organlarining boshqa xodimlaridan iborat tarkibda hay‘at tuziladi. Hay‘atning tarkibi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tasdiqlanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti va O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi oldida hisobdordir.

O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiga:

- qonuniylik hamda jinoyatchilikka qarshi kurashning holati to‘g‘risida muntazam ravishda;

- o'ta og'ir jinoyatlar va favqulodda hodisalar to'g'risida – zudlik bilan;

- prokuratura organlari amalga oshirgan ishlar to'g'risida – har olti oyda axborot taqdim etadi.

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzurida birinchi marta 2001 yil 6 iyul kungi Nizomga ko'ra Soliqqa oid jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti tashkil etilib, 2002-yil 28-noyabr kuni Soliqqa va valutaga oid jinoyatlarga qarshi kurashish departamentiga o'zgartirildi. Soliqqa va valutaga oid jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi mustaqil maxsus huquqni muhofaza qiluvchi organ hisoblanib, soliqqa va valutaga oid jinoyatlarga va huquqbuzarliklarga qarshi kurashish, soliq intizomini mustahkamlashga qaratilgan tezkor-tahliliy, qidiruv ishlarini o'tkazish va tashkil etish maqsadida tuzilgan.

Departamentni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimiga tayinlanib, lavozimidan ozod qilinadigan O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining o'rinbosariga tenglashtirilgan lavo-zimdagi departament boshlig'i boshqarib boradi. Departament boshlig'ining o'rinbosari departament boshlig'ining taqdimnomasiga asosan va O'zbekiston Respublikasi Prezidenti bilan kelishilgan holda O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan tayinlanadi va lavozimidan ozod etiladi.

Hududiy boshqarmalarning boshliqlari va ularning o'rinbosarlari, departamentning tuman va shahar bo'limlari boshliqlari departament boshlig'ining taqdimnomasiga binoan O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan lavozimga tayinlanadilar va lavozimdan ozod etiladilar.

Departamentni hamda uning joylardagi bo'linmalarini tashkil etish va ularning faoliyat ko'rsatishi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2002-yil 28-noyabrda tasdiqlangan Nizomi bilan tartibga solinadi. Departament o'z faoliyatini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasi qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlar va farmoyishlarga, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlariga asosan olib boradi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi prokuraturasiga Qoraqalpog‘iston Respublikasi prokurori rahbarlik qiladi, u O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori bilan kelishilgan holda Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesi tomonidan lavozimiga tayinlanadi hamda ozod etiladi. Qoraqalpog‘iston Respublikasi prokurori Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesi va O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori oldida hisobdordir.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi prokurori tegishincha tuman, shahar prokuraturalarining va ularga tenglashtirilgan prokuraturalarning faoliyatiga rahbarlik qiladi, qonunlar, O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining buyruqlari asosida va ularni ijro etish uchun o‘ziga bo‘ysunuvchi xodimlarning hammasi uchun majburiy bo‘lgan buyruqlar chiqaradi. Qoraqalpog‘iston Respublikasi prokurorining O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan lavozimiga tayinlanadigan va lavozimidan ozod etiladigan birinchi o‘rinbosari va o‘rinbosarlari bo‘ladi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi prokuraturasida boshqarmalar va bo‘limlar tashkil etiladi. Boshqarmalar va bo‘limlarning boshliqlari hamda ularning o‘rinbosarlari, prokurorning katta yordamchilari, prokurorning ichki xavfsizlikni ta‘minlash bo‘yicha yordamchisi, katta prokuror kriminalist O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori-ning roziligi bilan Qoraqalpog‘iston Respublikasi prokurori tomonidan lavozimiga tayinlanadilar va lavozimdan ozod etiladilar. (O‘zbekiston Respublikasining "Prokuratura to‘g‘risida"gi qonunini 15-moddasi).

Viloyatlar, Toshkent shahar prokuraturalari va ularga tenglashtirilgan prokuraturalarga tegishli prokurorlar rahbarlik qiladilar, ular O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan 5 yil muddatga lavozimiga tayinlanadilar hamda lavozimdan ozod etiladilar. Bu prokurorlar O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuroriga bo‘ysunadilar va uning oldida hisobdordirlar.

Viloyatlar, Toshkent shahar prokurorlari va ularga tenglashtirilgan prokurorlar tegishincha tuman, shahar prokuraturalari va ularga tenglashtirilgan prokuraturalarning faoliyatiga rahbarlik qiladi, qonunlar, O‘zbekiston Respublikasi

Bosh prokurorining buyruqlari asosida va ularni ijro etish uchun o'ziga bo'ysunuvchi xodimlarning hammasi uchun majburiy bo'lgan buyruqlar chiqaradi.

Viloyatlar, Toshkent shahar prokurorlari va ularga tenglashtirilgan prokurorlarning O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod etiladigan birinchi o'rinbosari va o'rinbosarlari bo'ladi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi prokuraturasida, viloyatlar, Toshkent shahar prokuraturalarida va ularga tenglashtirilgan prokuraturalarda prokuror (rais), uning birinchi o'rinbosari, o'rinbosarlari va prokuratura organlarining boshqa xodimlaridan iborat tarkibda hay'at tuziladi. Hay'atning tarkibi tegishli prokurorning taqdimnomasiga binoan O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan tasdiqlanadi.

Hay'atlar maslahat organlari bo'lib, ular qonuniylik va jinoyatchilikning holatiga, prokuratura organlarining faoliyatiga, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori buyruqlari va ko'rsatmalarining ijrosiga, kadrlarni tanlash, joy-joyiga qo'yishga doir va boshqa masalalarni ko'rib chiqadi, prokurorlarning, prokuratura organlari tuzilmaviy bo'linmalari rahbarlarining va boshqa xodimlarining hisobotlarini eshitadi. ("Prokuratura to'g'risida"gi qonuning 19-moddasi).

Qishloqda agrar va iqtisodiy munosabatlarni isloh qilishga qaratilgan qonunlar va ular asosida qabul qilingan me'yoriy hujjatlarning og'ishmay ijro etilishini ta'minlash, shuningdek, xo'jalik yurituvchi subyektlar hamda davlat manfaatlarini himoya qilish borasida prokuratura organlari faoliyatini kuchaytirish maqsadida 2004 yil 11-martdagi *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoniga asosan:*

Bosh prokuratura, Qoraqalpog'iston Respublikasi va viloyatlar prokuraturalari tuzilmalarida qishloq xo'jaligi sohasida qonuniylikni ta'minlash va xo'jalik yurituvchi subyektlarning huquqlarini himoya qilish bo'limlari tashkil qilingan.

Hududiy prokuraturalarining qishloq xo'jaligi sohasida qonuniylikni ta'minlash va xo'jalik yurituvchi subyektlarning

huquqlarini himoya qilish bo'limlarining asosiy vazifalari etib quyidagilar belgilangan:

- Qishloq xo'jaligida iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishga oid qonunlar, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari hamda hukumat qarorlarida bayon etilgan talab va qoidalar o'z vaqtida, to'liq ijro etilishini nazorat qilish;

- asosiy qishloq xo'jalik ekinlari (paxta va g'alla) ekiladigan maydonlar monitoringini muntazam o'tkazib turish, ekin maydonlari mahsulot ishlab chiqaruvchilar - fermer va shirkat xo'jaliklari, tuman va viloyatlar tomonidan qabul qilingan hamda tasdiqlangan shartnoma majburiyatlariga muvofiqligini tanlab tekshirishlar o'tkazish;

- fermer va dehqon xo'jaliklariga er ajratish borasida qonunchilik hamda me'yoriy hujjatlarda o'rnatilgan tartib buzilishining oldini olish kompleks chora-tadbirlarini amalga oshirish, bunda mas'ul shaxslar tomonidan xizmat mavqei suiiste'mol qilinishiga, qarindosh-urug'chilik va oshna-og'aynigarchilik munosabatlaridan foydalanish hollariga yo'l qo'ymaslik;

- erlardan qat'iy ravishda maqsadli foydalanish, sug'oriladigan ekin maydonlari muomaladan chiqarilishiga yo'l qo'ymaslik, qishloq xo'jalik mahsulotlari etishtirish bo'yicha qabul qilingan shartnoma majburiyatlariga rioya etilishi ustidan doimiy nazoratni amalga oshirish;

- erlardan maqsadli va asrab-avaylab foydalanishni, ularning unumdorligini saqlanishi hamda ekologiya normalariga rioya etilishini ta'minlab kelayotgan fermer hamda dehqon xo'jaliklarining huquq va manfaatlarini himoya qilish;

- suv resurslaridan isrofgarchilik bilan foydalanish, mineral o'g'itlar, yonilg'i-moylash materillarini o'g'irlab talon-taroj qilish, gidrotexnika, melioratsiya inshootlari hamda qishloq xo'jalik texnikasini ishlatishda ho'jasizlik faktlarining oldini olish choralarini ko'rish;

- qishloq xo'jaligi sohasida huquqbuzarliklar profilaktikasi, shu jumladan qonunchilikni keng ko'lamda tushuntirish yo'li bilan shunday huquqbuzarliklarning oldini olish choralarini ko'rish;

Mazkur o'zgarishlarni hisobga olgan holda O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi, shuningdek, viloyat, tuman prokuraturalari va ularga tenglashtirilgan prokuraturalarning tuzilmasi tasdiqlangan. (1-6 chizmalar).

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuroriga O'zbekiston Respublikasining prokuratura organlari tuzilmasiga belgilangan umumiy shtatlar soni doirasida o'zgartirishlar kiritish huquqi berildi.

Viloyatlar, Toshkent shahar prokuraturalarida va ularga tenglash-tirilgan prokuraturalarda boshqarmalar va bo'limlar tashkil etiladi. Boshqarma va bo'lim boshliqlari, prokurorning katta yordamchilari, ichki xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha katta yordamchi O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan lavozimga tayinlanadi va lavozimidan ozod qilinadi. Qayd etib o'tilgan prokuraturalarda prokurorlarning yordamchilari, boshqarmalar va bo'limlarning katta prokurorlari va prokurorlari, alohida muhim ishlar bo'yicha katta tergovchilar va alohida muhim ishlar bo'yicha tergovchilar, katta tergovchilar va tergovchilar viloyatlar, Toshkent shahar prokurorlari va ularga tenglashtirilgan prokurorlar tomonidan lavozimga tayinlanadilar va lavozimdan ozod etiladilar. Tuman, shahar prokurorlari va ularga tenglashtirilgan prokurorlar O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan 5 yil muddatga lavozimga tayinlanadi va lavozimidan ozod etiladi, yuqori turuvchi tegishli prokurorga hamda O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuroriga bo'ysunadilar va ularning oldida hisobdordirlar.

Tuman, shahar prokurorlari va ularga tenglashtirilgan prokuror-larning O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori bilan kelishilgan holda tegishincha Qoraqalpog'iston Respublikasi prokurori, viloyatlar va Toshkent shahar prokurorlari hamda ularga tenglashtirilgan prokurorlar tomonidan lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod etiladigan o'rinbosarlari bo'lishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasining yagona tizimiga harbiy prokuratura ham kiradi. *Harbiy prokuraturaning asosiy vazifalariga:* O'zbekiston Respublikasida qonun ustuvorligini ta'minlash, davlat xavfsizligi, hududiy daxlsizlik va qo'shinlardagi harbiy tayyorgarlik bo'yicha qonun ustuvorligini ta'minlash, harbiylarning hamda ular

oilalarining huquq va erkinliklarini muhofaza qilish, Qurolli Kuchlarning qonuniy manfaatlarini kasbiy huquqbuzarliklardan himoya qilish va bunday huquqbuzarliklarni oldini olish kiradi.

Harbiy prokuratura organlari o'z faoliyatlarini *quyidagi yo'nalishlarda olib boradilar*:

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Boshqarmalari organlarida qonunlar ijrosi ustidan nazorat, harbiy qismlar, harbiy korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, o'quv muassasalari, harbiy mansabdor shaxslar va harbiy xizmatchilar, shuningdek, harbiylashtirilgan tarkiblar, bo'linmalar, harbiy yig'inlarga chaqirilganlar tomonidan qonunlar ijrosi ustidan nazorat;

– harbiylar va ularning oilalarini va boshqa fuqarolarning huquq va erkinliklarni muhofaza qilishga qaratilgan qonunlar ijrosi ustidan nazorat;

– Qurolli Kuchlarda surishtiruv va dastlabki tergovni amalga oshiradigan hamda jinoyatchilikka qarshi kurashni amalga oshiradigan tashkilotlar tomonidan qonunlarni ijro etishi ustidan nazorat. Jinoyat ishlari bo'yicha dastlabki tergovni amalga oshirish, sudlarda jinoyat ishlarini ko'rilishida davlat ayblovini quvvatlash, ma'muriy huquq-buzarlikka oid ishlarining ko'rilishida ishtirok etish, g'ayriqonuniy sud hujjatlariga nisbatan protest keltirish;

– harbiy xizmatchilarni gauptvaxtalarda saqlash mobaynida qonunlarga rioya qilinishi ustidan nazorat, harbiy qismlarda va muassasalarda jinoiy-huquqiy ta'sirga oid qonunlar ijrosi ustidan nazorat hamda intizomiy qismlarda jinoiy jazolarni ijro etish bilan bog'liq qonunlar ijrosi ustidan nazorat. Qonun ijodkorligi faoliyatida va jamiyatda huquqiy madaniyatini yuksaltirish ishida ishtirok etish.

Harbiy prokuratura organlari qonunda belgilangan tartibda fuqarolarning, harbiy xizmatchilarning va yuridik shaxslarning ariza va shikoyatlarini ko'rib chiqadilar, ularning buzilgan qonuniy huquq va manfaatlarini tiklash yuzasidan tegishli choralarni ko'radilar. O'zbekiston Respublikasi harbiy prokuraturasiga lavozimiga ko'ra O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozim tayinlanadigan va lavozimidan ozod etiladigan O'zbekiston

Respubli-kasi Bosh prokurorining o‘rinbosari bo‘lmish O‘zbekiston Respubli-kasi harbiy prokurori rahbarlik qiladi.

12.4. Prokuratura organlari xodimlari

Prokuratura organlaridagi lavozimlarga tayinlanadigan shaxslar-ga nisbatan qo‘yiladigan talablar O‘zbekiston Respublikasining 2001-yil 29-avgustdagi "Prokuratura to‘g‘risida"gi qonunda belgilab berilgan. Qonun (43-modda) talablariga ko‘ra, prokuratura organlarida prokurorlar, tergovchilar va ish o‘rganuvchilar lavozimiga oliy yuridik ma‘lumotga ega, zarur kasbiy fazilatlari bo‘lgan, zimmalariga yuklanadigan xizmat vazifalarini bajarishga sog‘lig‘i imkon beradigan O‘zbekiston Respublikasining fuqarolari tayinlanadi.

Bundan tashqari, "Prokuratura to‘g‘risida"gi qonun rahbar lavozimlarga tayinlanayotgan prokurorlar uchun yosh tsenzini ham nazarda tutadi. O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori, Qoraqalpog‘iston Respublikasi prokurori, viloyatlar, Toshkent shahar, tumanlar, shaharlar prokurorlari va ularga tenglashtirilgan prokurorlar lavozimiga yigirma besh yoshdan kichik bo‘lmagan shaxslar tayinlanadi.

Prokuratura organlari xodimlari o‘zlarining yuksak fuqarolik burchi bilan qorishib ketadigan yuqori kasbiy tayyorgarlikka ega bo‘lishlari, qonun buzilish hollariga murosasiz bo‘lishlari, sotilmas, adolatli, vijdonli bo‘lishlari lozim. Prokuratura organlari xodimlari haq to‘lanadigan boshqa biron-bir faoliyat turi bilan shug‘ullanishi mumkin emas. Aks holda, ular kelgusida o‘zlari tomonidan tekshirilishi mumkin bo‘lgan korxonalar, muassasalar, tashkilotlar bilan mehnat munosabatlariga kirishib qo‘yib, o‘zlarining mustaqilliklarini qo‘ldan berib qo‘yishadi. Ular ilmiy, o‘qituvchilik va ijodiy faoliyat bilan faqat asosiy ishdan bo‘sh vaqtda shug‘ullanishlari mumkin xolos.

Prokuratura organlari xodimlari O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori belgilagan tartibda attestatsiyadan o‘tkaziladilar. Prokuror yoki tergovchi lavozimiga birinchi marta tayinlanayotgan shaxs "Prokuratura to‘g‘risida"gi qonunda belgilangan tartibda

qasamyod qabul qiladilar (44-modda). Unda jinoyatchilikka qarshi mardonavor va murosasiz kurashni hamda o'z mazmuniga ko'ra engil bo'lmagan qonunlarni aniq va bir xilda ijro etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish vazifasini amalga oshiruvchi mansabdor shaxslarga nisbatan talablar qo'yilgan. *Qasamyod mazmuni quyidagichadir:*

"O'z xizmat vazifalarimni halol va vijdonan bajarishga, qonun buzilishiga qarshi murosasiz kurashishga, fuqaro, jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qilishga tantanali qasamyod qilaman".

Qasamyod qilish tartibi O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan belgilanadi. Qoraqalpog'iston Respublikasi prokurori-ning, shuningdek, viloyatlar, Toshkent shahar, tumanlar, shaharlar prokurorlarining hamda ularga tenglashtirilgan prokurorlarning faoliyati tegishli yuqori turuvchi prokurorlar tomonidan ularning vakolat muddati davomida kamida ikki marta kompleks o'rganib chiqiladi. Prokurorlar faoliyatini baholashning asosiy mezonlari qonuniylikning holati va fuqarolarning huquqlari hamda erkinliklari, jamiyat va davlatning qonuniy manfaatlarini himoya qilishni ta'minlanishi hisoblanadi.

O'z faoliyati davrida tegishli hududda qonunlar ijrosi ustidan lozim darajada nazorat o'rnatilishini ta'minlab bera olmagan shaxslar prokuror lavozimiga takroran ko'rsatilishiga yo'l qo'yilmaydi. O'zbekiston Respublikasi prokuraturasi tarkibida prokuratura organlari ichki xavfsizlikni ta'minlovchi inspeksiya tuziladi. (O'zbekiston Respublikasining "Prokuratura to'g'risida"gi qonunini 46-moddasi). Prokuratura organlari ichki xavfsizlikni ta'minlovchi inspeksiya prokuratura organlari xodimlari tomonidan sodir etilgan xizmat mavqeini suiiste'mol qilish, korrupsiya va egallab turgan lavozimiga noloyiq boshqa nojo'ya xatti-harakatlar to'g'risidagi ma'lumotlar bo'yicha xizmat tekshiruvini o'tkazadi.

Prokuratura organlari ichki xavfsizlikni ta'minlovchi inspeksiya o'z faoliyatini qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiradi. Prokuratura xodimlariga nisbatan bunday yuqori talablarning qo'yilishi tasodifiy emas, chunki qonun prokurorlar va tergovchilarga juda ham keng hokimiyat boshqaruv vakolatini berib qo'ygan. Bu vakolatlardan noto'g'ri foydalanish yoxud xizmat

vakolatlarni suiiste'mol qilinishi juda ham og'ir oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun o'z kasbiy majburiyatini amalga oshirayotgan har bir prokuratura xodimi qonun doirasida harakat qilishi hamda insonlarga nisbatan e'tiborli bo'lishi talab qilinadi.

Prokuratura organlari xodimlariga, O'zbekiston Respublikasi Prokuraturasining o'quv muassasalari va ilmiy tashkilotlarining xodimlariga ularning egallab turgan lavozimlari va mehnat stajiga muvofiq darajali unvonlar yoki harbiy unvonlar beriladi. Prokuratura organlari va muassasalarida xizmatni o'tash, prokuratura organlari va muassasalarining xodimlariga darajali unvonlar va harbiy unvonlar berish hamda ulardan mahrum etish, ularni rag'batlantirish va intizomiy javobgarlikka tortish tartibi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tasdiqlanadigan Prokuratura organlari va muassasalarida xizmatni o'tash to'g'risidagi nizomda belgilab qo'yiladi.

Prokuratura organlarining xodimlari uchun haqiqiy Davlat adliya maslahatchisi (O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuroriga beriladi-gan darajali unvon)dan tortib, 3-darajali yuristgacha darajali unvonlar belgilab qo'yilgan. Haqiqiy Davlat adliya maslahatchisi hamda 1,2,3 darajali davlat adliya maslahatchisi darajali unvonlari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan beriladi. Boshqa darajali unvonlar O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan beriladi. Kichik yurist darajali unvoni attestatsiyadan o'tgan va lavozimiga tasdiqlangan yosh mutaxassislariga beriladi; ish o'rganish mobaynida o'zini alohida yaxshi tomonlardan ko'rsatgan yosh mutaxassislar 3-darajali yurist unvonini olish uchun taqdim qilinishi mumkin.

Prokuratura organlarining attestatsiyadan o'tkazilmaydigan moddiy-texnika ta'minoti, moliya, ishlar boshqarmasi xodimlari va boshqalar mehnatda o'zini alohida yaxshi tomondan ko'rsatganliklari uchun darajali unvon olish uchun taqdim qilinishlari mumkin. Prokuratura organlariga boshqa huquqni muhofaza qilish organlaridan va boshqa tashkilotlardan ishga kelganlarga ularning tayinlangan lavozimlarini, bilimlari va ish tajribalarini hisobga olgan holda darajali unvonlar beriladi.

Darajali unvonlar berilgan prokuratura xodimlari shu unvonlarida umrbod qoladilar. Darajali unvondan mahrum qilish prokuratura organlaridan nomiga dog‘ tushiruvchi nojo‘ya xatti-harakatlar sodir etgan xodimlarga nisbatan qo‘llanishi mumkin. Prokuratura organlari xodimi tomonidan o‘z xizmat burchini qo‘pol ravishda buzganligi yoxud o‘zini noloyiq darajada tutganligi uchun darajali unvoni pasaytirilishi mumkin.

Prokuratura organlari va muassasalaridan xizmatdan bo‘shatila-yotgan xodim darajali unvonidan yoki harbiy unvonidan mahrum qilinishi mumkin. Prokuratura organlari xodimi tomonidan o‘z xizmat burchini ko‘pol ravishda buzganligi yoxud o‘zini noloyiq darajada tutganligi uchun darajali unvoni pasaytirilishi mumkin.

Prokuratura organlari va muassasalari xodimlarini oliy darajali unvonidan yoki oliy darajali harbiy unvonidan mahrum qilish, shuningdek, oliy darajali unvoni va oliy darajali harbiy unvonidan pastga tushirish O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan, boshqa darajali unvonlar yoki harbiy unvonlardan mahrum qilish va pastga tushirish muvofiq ravishda O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa vaziri tomonidan amalga oshiriladi.

Prokuratura organlari va muassasalarining darajali unvonlarga ega bo‘lgan xodimlari o‘z xizmat vazifalarini bajarayotgan vaqtlarida o‘rnatilgan tartibdagi farqlantiruvchi belgili forma, kiyim boshini kiyib yuradilar. Nafaqaga chiqqan oliy darajadagi unvon yoki oliy darajadagi harbiy unvonga, shuningdek, adliya katta maslahatchisi yoki yustitsiya polkovnigi darajali unvoniga ega bo‘lgan prokuratura organlari va muassasalarining xodimlariga o‘rnatilgan tartibdagi farqlantiruvchi belgili forma, kiyim boshini kiyib yurish huquqi qoldiriladi.

Prokuratura organlari xodimlari qonun hujjatlarida belgilangan tartibda o‘qotar qurol hamda boshqa shaxsiy himoya vositalari olib yurish huquqiga ega. Prokurorlarning va tergovchilarning mustaqilligini ta‘minlashning muhim sharti bo‘lib, ushbu xodimlar faoliyatining daxlsizligi hisoblanadi. Prokuror va tergovchiga nisbatan jinoyat ishi qo‘zg‘atish va dastlabki tergov o‘tkazish prokuratura organlari-ning mutlaq vakolati hisoblanadi.

Prokuratura organlari xodimlarining ma'muriy huquqbuzarlik va intizomiy nojo'ya xatti-harakat uchun javobgarligi masalasi yuqori turuvchi prokuror tomonidan hal etiladi.

Prokuratura organlari xodimlarining ish haqi mansab maoshidan, darajali unvonlar (harbiy unvonlar), ko'p yillik xizmat uchun to'langan haqlardan iborat bo'ladi. Darajali unvonlarga (harbiy unvonlarga) ega bo'lgan prokuratura organlarining xodimlari belgilangan me'yorlar bo'yicha bepul xizmat kiyimi bilan ta'minlanadi. Prokuratura organlari xodimlariga muddati o'ttiz kalendar kundan iborat haq to'lanadigan yillik ta'til beriladi. O'n besh yildan ortiq ish stajiga ega bo'lgan prokuratura organlari xodimlariga besh kalendar kun, yigirma besh yildan ortiq ish stajiga ega bo'lganlarga esa o'n kalendar kun qo'shimcha ta'til beriladi.

Prokuratura organlari xodimlarini hamda ularning oila a'zolarini ijtimoiy himoyalash bo'yicha qonun bilan tegishli choralar belgilangan. Prokuratura organlari xodimlarining hayoti va sog'lig'i davlat himoyasida bo'ladi hamda Respublika budjeti mablag'lari hisobidan davlat tomonidan majburiy tartibda sug'urtalanadi. Prokuratura organlari xodimi ishlayotgan davrida yoki prokuratura organlaridan bo'shatilganidan keyin halok bo'lsa (vafot etsa), agar bu hol u o'z xizmat vazifalarini bajarishi munosabati bilan olgan tan jarohatlari va sog'lig'ining boshqacha shikastlanishi oqibatida ro'y bergan bo'lsa, uning merosxo'rlariga O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi 194-moddasining ikkinchi qismida nazarda tutilgan miqdorda nafaqa to'lab boriladi.

Prokuratura organlari xodimi o'z xizmat vazifalarini bajarishi munosabati bilan kelgusida kasbiga doir faoliyat bilan shug'ullanish imkoniyatini istisno etadigan darajada mayib bo'lib qolganida yoki uning sog'lig'iga boshqacha shikast yetkazilganida - uning oylik ish haqi yigirma besh karrasi miqdorida to'lanadi. Prokuratura organlari xodimiga u o'z xizmat vazifalarini bajarishi munosabati bilan kasbiga doir faoliyat bilan shug'ullanish imkoniyatini istisno etmaydigan va mehnat qobiliyatini doimiy yo'qotishga olib kelmaydigan tan jarohatlari yoki uning sog'lig'iga boshqacha shikast yetkazilganida - uning oylik ish haqi besh karrasi miqdorida to'lanadi. Prokuratura organlari xodimining o'z xizmat faoliyati

bilan bog‘liq tarzda unga tegishli mol-mulkni yo‘q qilish yoki shikastlash oqibatida yetkazilgan zarar unga yoki uning oila a‘zolariga to‘laligicha qoplanadi.

12.5. O‘zbekistonda prokuratura organlarining tashkil topishi va rivojlanishi

XIX asrning ikkinchi yarmiga kelib, Rossiya tomonidan Buxoro amirligi, Xiva va Qo‘qon xonligidan iborat O‘rta Osiyo bosib olingunga qadar, bu erda prokuratura yoki shunga o‘xshash idora bo‘lgan emas. Chunki islom qonunchiligida shariat normalarining bajarilishi ustidan nazorat qiluvchi maxsus alohida organ tuzilishi ko‘zda tutilmagan.

Prokuror nazorati instituti 1867-yilda qabul qilingan Turkiston o‘lkasini boshqarish to‘g‘risidagi vaqtinchalik Nizom loyihasida nazarda tutilgan, xolos. Lekin bu davrda prokuratura maxsus organ sifatida hali tashkil etilmagan edi. Prokurorlik vazifasini o‘z tashabbuslariga ko‘ra harbiy gubernatorlar olishgan.

Turkiston o‘lkasining (Sirdaryo viloyati, Zarafshon okrugi, Amudaryo bo‘limi) uchta mustaqil ma‘muriy hudud bo‘linishiga uchta "prokuror": Sirdaryo gubernatorining o‘zi, Zarafshon okrugi boshlig‘i va Amudaryo bo‘limi boshlig‘i bor edi. Ushbu mansabdor shaxslar ishlarni sudlovlilik bo‘yicha tegishlilikini qayta ko‘rib chiqishlari, ularni ma‘muriy tartibda hal qilishlari va o‘zlarini qarashlari bo‘yicha harakatdan to‘xtatishlari mumkin edi.

1887-yil Adliya vazirining bo‘yrug‘iga ko‘ra Rossiya Adliya vaziriga ma‘muriy tartibda bo‘ysunuvchi Sirdaryo, Yangimarg‘ilon, Samarqand, Vernensk viloyat sudlari qoshida prokuraturalar tashkil etildi. Rossiya podshosining Turkistondagi prokuraturasi ma‘muriy-hududiy tamoyilga ko‘ra tashkil etilgan edi. Okrug sudi qoshidagi prokuror sud palatasidagi prokurorga bo‘ysunar edi, u esa o‘z o‘rnida - bevosita Adliya vaziriga bo‘ysunar va uning oldida hisobdor edi. Barcha prokurorlar podsho tomonidan lavozimiga tayinlanar va lavozimidan ozod qilinar edilar²⁴.

²⁴ Махбубов М. Создание и развитие органов прокуратуры в Узбекистане. Автореферат дисс. на соискания ученой степени док. юр. наук.– Toshkent, 1993. -В. 11.

Turkistondagi prokuratura Rossiya Podsholigi prokuraturasining asosiy qismini tashkil etib, uning qonunlarini tatbiq qilib va qonunlar ijrosi ustidan nazoratni amalga oshirar edi. Prokuratura organlari xodimlarining kamligi, ularning mahalliy aholining tilini va urf-odatlarini bilmasliklari, ular manfaatlarining bir xil emasligi prokuratura organlari va tub aholi o'rtasida yaxshi munosabatni keltirib chiqarmas edi. Rossiya prokuraturasining tashkil etilishi Rossiyadagi Pyotr 1 tomonidan amalga oshirilgan davlat islohotlari bilan bog'liq edi. Hukumat Senatini tashkil etilishi munosabati bilan, qonunlar ijrosi ustidan nazoratni amalga oshirish maqsadida maxsus organi tashkil etish zaruriyati paydo bo'ldi. Dastlab bu institut fiskallar edi, keyinchalik esa prokurorlarga aylandi.

Bosh prokuror lavozimining kiritilishi ham 1722-yilda Pyotr I tomonidan amalga oshirildi. Bosh prokurorga Senat faoliyatidagi qonunchilik, keyinchalik esa barcha davlat organlari tomonidan qonunchilikka rioya qilinishi ustidan nazorat qilish vazifasi yuklatilgan. Qonun buzilishi holati aniqlanadigan bo'lsa, Bosh prokuror ushbu qonun buzilish holatini bartaraf etishni avval taklif etishi, unga bo'ysunilmagan holatlarda esa "protest keltirishi va bu ishni to'xtatishi" lozim edi. Bora-bora prokurorlar davlat xizmati ichida muhim o'rin egallay boshladilar. Prokurorlar korpusi paydo bo'la boshladi. Prokurorlarni general-gubernatorlarning tavsiyasiga ko'ra Senat saylar edi. Ular markaziy va mahalliy muassasalar faoliyatlari ustidan nazoratni olib borar va aniqlangan kamchiliklar haqida general-gubernatorga hisob berar edilar. Qonun buzilish holatini aniqlagan prokuror dastlab, og'zaki ravishda ushbu qonun buzilish holatini bartaraf etishni taklif etar, ushbu taklif bajarilmasa, unda ushbu qonun buzilish holatini bartaraf etish uchun vakolatli organga undan so'ngra esa taalluqli hay'atga yoki Senatga yozma ravishda protest kiritar edi. G'ayriqonuniy hujjatga nisbatan kiritilgan protest ushbu hujjat harakatini to'xtatar edi. Agarda qonun buzilishi holati haqidagi ma'lumot yuqori turuvchi prokurorga kelib tushsa, unda u ishni tez va to'g'ri hal qilish choralarini ko'rishi lozim edi.

Taxminan shu davrni o'zida markaziy bilan yonma-yon gubernya prokuraturalari tashkil etiladi, ularning boshlanishiga saroy-hovli (nadvornik) sudlarining prokurorlari tashkil etilishi sabab bo'ldi. Adliya vazirligini (1802-y.) tashkil etilishi bilan Adliya vaziri bir vaqtning o'zida general prokuror lavozimini ham egallay boshladi, gubernya prokuraturasi esa adliya vazirligining joylardagi organiga aylana boshladi.

1864-yili prokuratura "sudlar huzuridagi joylar"da nazorat qilish vakolatini qo'lga kiritdi. 1864-yil 20-noyabrdan sud o'rnatuvlari ta'sisiga ko'ra sudlarda prokuror nazoratini ober-prokurorlar, prokurorlar va general-prokuror bo'lmish Adliya vazirining oliy nazorati ostidagi ularning o'rtoqlari olib bora boshladilar. Ana shu vaqtdan boshlab quyidan yuqoriga bo'ysunuvchi, yagona va mahalliy va ma'muriy hamda sud organlari institutlaridan mustaqil bo'lgan prokuratura tashkilotini asosi paydo bo'la boshladi.

Prokuratura shunday shaklda 1917-yilgacha mavjud bo'ldi. Sudlar to'g'risidagi № 1 Dekret bilan prokuratura tugatildi. Uning faoliyati to'rt yildan ko'proq vaqt qayta tiklanmadi. Prokuraturaning tashkil etilishi to'g'risidagi fikrlarni sovet davlatining besh yillik tajribasidan so'ng izlash lozim bo'ldi. Tarixiy tajriba qonunchilik ustidan nazorat qilishni amalga oshiruvchi mustaqil organ – prokuraturani tashkil etish zarurati haqidagi fikrga olib keldi.

Har bir tarmoqni boshqarishda tashkil etilgan nazorat qonuniylikni ta'minlash uchun etarli kafolatlarni yaratmas edi, chunki u idoraviy tashkilot edi. Uezd ijroiya qo'mitalari va viloyat ijroiya qo'mitalarini adliya bo'limlariga yuklatilgan qonunchilikka rioya qilinishi ustidan nazorat ham unchalik darajada samarali emas edi. Davlat oldida qonunlarning aniq ijro etilishi ustidan nazorat qilishni takomillashtirish vazifasi paydo bo'ldi, chunki shu kungacha amal qilgan qonuniylikni ta'minlash tizimi o'zini oqlamadi, u qonuniylik uchun olib borilayotgan maqsadli kurashni ta'minlay olmadi. Qonuniylikni amalga oshiruvchi markaziy hokimiyat nomidan harakat qiluvchi yagona uslubga ega bo'lgan va mahalliy hokimiyatga bo'ysunmaydigan maxsus tashkilotni tashkil etilish zarurati paydo bo'ldi.

Turkiston ASSRning davlat prokuraturasi tashkil qilinishi haqidagi dekret loyihasi ustida ishlash 1922 yil boshida avj olib ketdi. 9 may 1922 yilda²⁵ Turkiston Respublikasi Sovnarkomi va Markaziy Ijroiya Qo‘mitasi 1922 yil 3 iyunda qonuniy kuchga kirgan Turkiston ASSRning davlat prokuraturasi haqidagi Nizomni tasdiqladilar²⁶. 1922 yilning iyun oyida Turkiston ASSRda prokuratura ham markazda ham joylarda tashkil etildi²⁷. Shundan boshlab Turkistonda prokuraturani tashkil etilishi boshlandi.

Turkistonda prokuraturani tashkil etilishi ushbu regionda davlat faoliyatining sifatli bo‘lgan yangi shaklini va prinsipial yangi davlat funksiyasining paydo bo‘lishiga sabab bo‘ldi. Prokuratura organlariga umumiy nazoratdan tashqari, har qanday mansabdor shaxsga nisbatan o‘z tashabbusiga ko‘ra ham, ariza va shikoyatlarga ko‘ra ham sud ta‘qibini qo‘zg‘atish va shu shaxslarni ushlab vakolati berildi.

Nizomga muvofiq butun prokuraturaning boshida Turkiston Respublika prokurori hisoblangan-adliya komissari turar edi. Davlat prokuraturasi bo‘limini AXK (Adliya xalq Komissariati) hay‘ati a‘zosi-adliya narkomi o‘rinbosari boshqarar edi. Turkiston ASSR Markaziy Ijroiya Qo‘mitasining 1922-yil 1-avgustdagi Qarori bilan respublika hududida RSFSR Jinoyat-protsessual Kodeksi amalga kiritildi. Ushbu Kodeksda jinoyatlarni tergov qilishni nazorat qilish bo‘yicha prokurorga berilgan juda ham katta vakolatlar aniq belgilab berildi.

Butun BuxMIKsining 21-noyabr 1922-yildagi qarori bilan Butun buhMIKsining Oliy nazorati bo‘linmasi sifatida Prokuratura tashkil etildi²⁸. Ushbu holatning qabul qilinishi bilan 1922-yil noyabr oyida haqiqatda amal qilayotgan BxSRsi prokuraturasining huquqiy maqomi yuridik mustahkamlandi. 1923-yilgi adliya xalq Nazorati haqidagi Nizomiga muvofiq adliya xalq noziri bir vaqtning

²⁵ Известия ТуркЦИК. 1922-у. 3-июн.

²⁶ O‘zbekiston Respublikasi MDA. F.25, op.1.D.19-a.L.161.

Махбубов М. Создание и развитие органов прокуратуры в Узбекистане. Автореферат дисс. на соискания ученой степени док. юр. наук. – Ташкент, 1993. - В.16.

²⁷ Махбубов М. Создание и развитие органов прокуратуры в Узбекистане. Автореферат дисс. на соискания ученой степени док. юр. наук. – Ташкент, 1993. - В.16.

²⁸ O‘zbekiston Respublikasi MDA. F.64. op.1.D.96.L.3.

oʻzida respublika prokurori ham hisoblanar, shu munosabat bilan unga juda ham keng vakolatlar berilgan edi. Prokuror nazorati BxSRsining adliya xalq Nazoratining davlat prokuratura boʻlimi orqali amalga oshirilar edi. Boʻlinga respublika prokurori tomonidan lavozimiga tayinlanib, lavozimidan ozod qilinadigan BxSRning prokurorini yordamchisi boʻlgan mudir boshchilik qilar edi.

1924-yilning 24-sentabr kuni BxSR Sovetlarning MIK qaroriga asosan adliyaning xalq Nazorati haqida Nizom qabul qilingan²⁹. Xalq Nazorati haqidagi Nizomiga muvofiq adliya xalq noziri bir vaqtning oʻzida respublika prokurori ham hisoblanar, respublikadagi qonuniylik ustidan umumiy nazoratni amalga oshirish vazifasi unga yuklatilgan edi. Bevosita prokuror nazoratini adliya Nazoratining prokuratura boʻlimi amalga oshirar va *quyidagi vazifalarni bajarar edi*: davlat nomidan barcha hokimiyat organlari, xoʻjalik muassasalari, jamoat va xususiy muassasalar harakatlarining qonuniyligi ustidan nazoratni amalga oshirib, aybdor shaxslarga nisbatan jinoiy taʻqib vazifasini bajarib hamda jinoyat ishi qoʻzgʻatar va noqonuniy qarorlarga nisbatan protestlar kiritish; jinoyatlarni ochish va tergov qilish sohasida surishtiruv va tergov organlari faoliyati ustidan bevosita nazoratni amalga oshirish, shuningdek, davlat siyosiy boshqarmasi faoliyati ustidan; ozodlikdan mahrum etish jazolarni ijro etish joylari va mehnat tuzatish muassasalarida faoliyatni toʻgʻri amalga oshirilayotganligini nazorat qilish; Oliy sudga nisbatan prokuror nazorati funksiyasini amalga oshirish.

1926-yil 29-sentabr kuni OʻzSSR Sovetlarining MIQ tomonidan tasdiqlangan va 15-fevral 1927-yili amalga kiritilgan OʻzSSR sud tuzilishi toʻgʻrisidagi Nizom, 1925-yilgi AXK haqidagi Nizomni rivojlantirib, prokuraturaga qonun buzilishiga yoʻl qoʻygan aybdor shaxslarga nisbatan intizomiy va maʼmuriy taʻqib qilish huquqini berib, prokurorga jinoyat ishlari boʻyicha kassatsiya instansiyasida xulosa berish huquqini ham berib, jinoyatchilikka

²⁹ Oʻzbekiston Respublikasi MDA. F.71. op.1.D.144.L.66

qarshi kurashuvchi barcha organlar faoliyati ustidan umumiy nazoratni amalga oshirish huquqini belgilab berdi.

O‘zbekiston Respublikasi Prokurori bir vaqtning o‘zida respublika adliya xalq komissari hisoblanib, respublika hukumatining tarkibiga kirar edi. Natijada respublika prokurori O‘zSSR MIQ tomonidan tayinlanib, o‘rindoshlik qilsa ham, baribir respublika xalq Komissarlar soveti oldida adliyaning xalq komissari sifatida hisobdor edi. Respublika prokurori qonuniylik ustidan nazorat qilish funksiyasini boshqaruv funksiyalari bilan aralashtirib olib borar edi, bu esa albatta, nazorat funksiyasini amalga oshirishda salbiy ta’sirga ega bo‘lar edi. 1929-yilning 27-yanvar kuni O‘zSSR adliya xalq Komissariati (Narkomyust) AxK (adliya xalq komissarligi) qoshida prokuratura bo‘limi to‘g‘risida Nizom qabul qilindi. Nizom talabiga ko‘ra, prokuratura organlari faoliyati ustidan rahbarlikni O‘zSSR hududida respublika prokuraturasi bo‘limi o‘z qo‘liga oldi. Bo‘limni narkom emas, O‘zSSR adliyasi bir vaqtning o‘zida Respublika prokurori hisoblangan O‘zSSR xalq Komissarlar Sovetining o‘rinbosari amalga oshirar edi.

1931-yilning 23-sentabrida O‘zSSR Sovetlarining xalq Komissariati va MIQsi O‘zSSR adliyasi xalq komissariati to‘g‘risidagi yangi Nizomni tasdiqladi³⁰.

Nizomga muvofiq prokuratura bo‘lim sifatida emas, AhK (NKYU) tarkibidagi adliya Narkomining o‘rinbosari hamda respublika Prokurori boshchilik qiladigan mustaqil tashkilot sifatida ko‘rilar edi. 1933-yilning 10-iyul kungi SSSR SNK va MIQning SSR Ittifoqi Prokuraturasini tashkil etish to‘g‘risidagi qarori prokuratura tarixida ahamiyatli voqea hisoblanadi. SSSR SNK va MIQning 1933-yilning 17-dekabr kungi qarori bilan SSSR Prokuraturasi to‘g‘risidagi Nizom tasdiqlangan.

Shu bilan bir vaqtda SSSR Oliy sudi Prokuraturasini bartaraf qilindi. Nizomda SSSR Prokuraturasining funksiyasi va tashkil etish tartibi, shuningdek, hozirda ham asosan saqlanib qolgan prokuror nazoratining yo‘nalishlari belgilab berildi, *xususan olganda*: umumiy nazorat; militsiya va OGPU harakatlarining to‘g‘riligi va

³⁰ O‘zbekiston Respublikasi MDA Op.9. D. 153. L.169-173.

qonuniyligi ustidan nazorat; dastlabki tergov ustidan nazorat; sud organlari tomonidan qonunlarni aniq va bir xilda ijro etilishi ustidan nazorat; axloq-tuzatish mehnat muassasalari faoliyatining to'g'riligi va qonuniyligi ustidan nazorat.

Prokuratura hayotining ma'lum bir bosqichi shunday davr bilan bog'liqki, bu davrda huquqni muhofaza qilish organlari faoliyati shunday shakllantirilgan ediki, birinchi rejaga davlat hokimiyatining oliy organlari tomonidan ustivor deb hisoblangan jazo muassasalari chiqib oldilar. Faqatgina 50-yillar o'rtasida qonuniylikni mustah-kamlash, davlatning huquqiy bazasini yaratish bo'yicha chora-tadbirlar belgilandi.

1955-yilning 24-may kuni qabul qilingan SSSRda Prokuror nazorati to'g'risidagi Nizom prokuraturaning rivojlanishida navbatdagi muhim bosqich bo'lib xizmat qildi. Unda davlatda qonuniylikning maqsadi haqidagi g'oyalar qonun bilan mustahkamlanishi va kelgusidagi rivojlanishi hamda prokuror nazoratini og'ishmay ta'minlanishi o'z ifodasini topdi. Nizomda prokurorlarning vakolat-lari, vazifalari va fuqarolik hamda jinoyat ish yurituvida aniqlangan qonunbuzilishlarga nisbatan prokurorlik ta'sir choralari qo'llash tartibi belgilandi. Keyinchalik Nizomdagi mazkur normalar Jinoyat va fuqarolik ish yurituvi Asoslariga, axloq-tuzatish mehnat qonunchi-ligiga kiritilgan.

Harbiy prokuratura organlari ham tashkil etildi. 1966-yil 14-dekabrda tasdiqlangan harbiy prokuratura haqidagi Nizomda harbiy prokuratura tizimi va tuzilishi, harbiy prokurorlarning vakolatlari, ular faoliyatida hududiy prokurorlar bilan o'zaro munosabat o'z ifodasini topdi. Unga ko'ra, harbiy prokuratura sovet prokuratura organlari tizimiga kirishligi va SSSR Bosh prokurori oldida hisobdorligi belgilangan.

1977-yilda Konstitutsiyaning qabul qilinishi qonuniylik ustidan nazoratni ta'minlash bo'yicha yangi qadamlar quyilishi bilan bog'liq-dir. Ulardan bittasi SSSR Prokuraturasi to'g'risidagi qonunning qabul qilinishi haqidagi qarordir. Bunday qonun SSSR Oliy Sovetining 10 chaqiriq 2 sessiyasida 1979-yil 30-noyabrda qabul qilingan. Unda sovet prokuraturasi organlarini tashkil etish va ular faoliyati asosini tashkil etuvchi prinsiplarning huquqiy tartibga

solinishi va mustahkamlanishi, ular faoliyatining asosiy yoʻnalishlari oʻz ifodasini topgan.

Prokuror nazorati 1980-1990-yillardagi avtoritar rejim yoʻlbosh-chisi, maʼmuriy-buyruqbozlik tizimining bir qismi boʻlib xizmat qildi. Prokuraturadan kuch ishlatish choralari qoʻllash zarur boʻlgan joylarda, iqtisodiy, moliyaviy, huquqiy va tashkiliy richaglar ishlashi lozim boʻlgan joylarda foydalanildi. Shunday tajriba natijasida koʻpgina idoralar, sovet va nazorat organlari qonuniylik va intizomga rioya qilinishi ustidan haqiqiy nazoratni va toʻlalikni taʼminlan-masligiga olib keldi. Ular tomonidan oʻzlariga berilgan vakolatlaridan toʻliq foydalanilmaganligiga sabab, zarur boʻlsa prokurorlar tomonidan prokuror taʼsir choralari va jinoyat huquqiy choralar qoʻllanishiga ishonib qoldilar.

Mustaqillik gʻoyalari bilan sugʻorilgan 1991-yil 31-avgustda qabul qilingan "Oʻzbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi asoslari toʻgʻrisida"gi qonun Oʻzbekiston Respublikasi prokuraturasi-ning yangi maqomini boshlanishiga yoʻl ochib berdi. 1992-yil 8-yanvarda "Oʻzbekiston Respublikasi prokuraturasi toʻgʻrisida" Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni qabul qilindi. 1992-yilning 9-dekabr kuni "Prokuratura toʻgʻrisida"gi qonun qabul qilinib, unda mustaqil Oʻzbekiston prokuraturasining vazifalari, uning faoliyatini tashkil etish prinsiplari, prokurorlarning vakolatlari belgilab berildi. Ammo, vaqtning oʻzi huquqiy davlatni qurish sharoitida va sud huquq islohotlari davrida prokuratura organlari faoliyatini takomillashtirilishi lozimligini talab etdi.

Buning isboti sifatida 2001-yil 29-avgustda qabul qilingan "Prokuratura toʻgʻrisida"gi qonunning yangi tahrirda qabul qilinishini misol qilib olsak boʻladi. Shuni eʼtirof etish lozimki, bu qonun bilan prokuratura organlarining qator vakolatlari bir muncha chegaralandi. Yangi qonun boʻyicha prokuror nazorati obyektidan fuqarolar chiqarib tashlandi, chunki demokratik jamiyatda prokurorlik nazoratining obyektini fuqarolarning oʻzi emas, balki ularning huquqlariga rioya etilishi boʻlishi lozim.

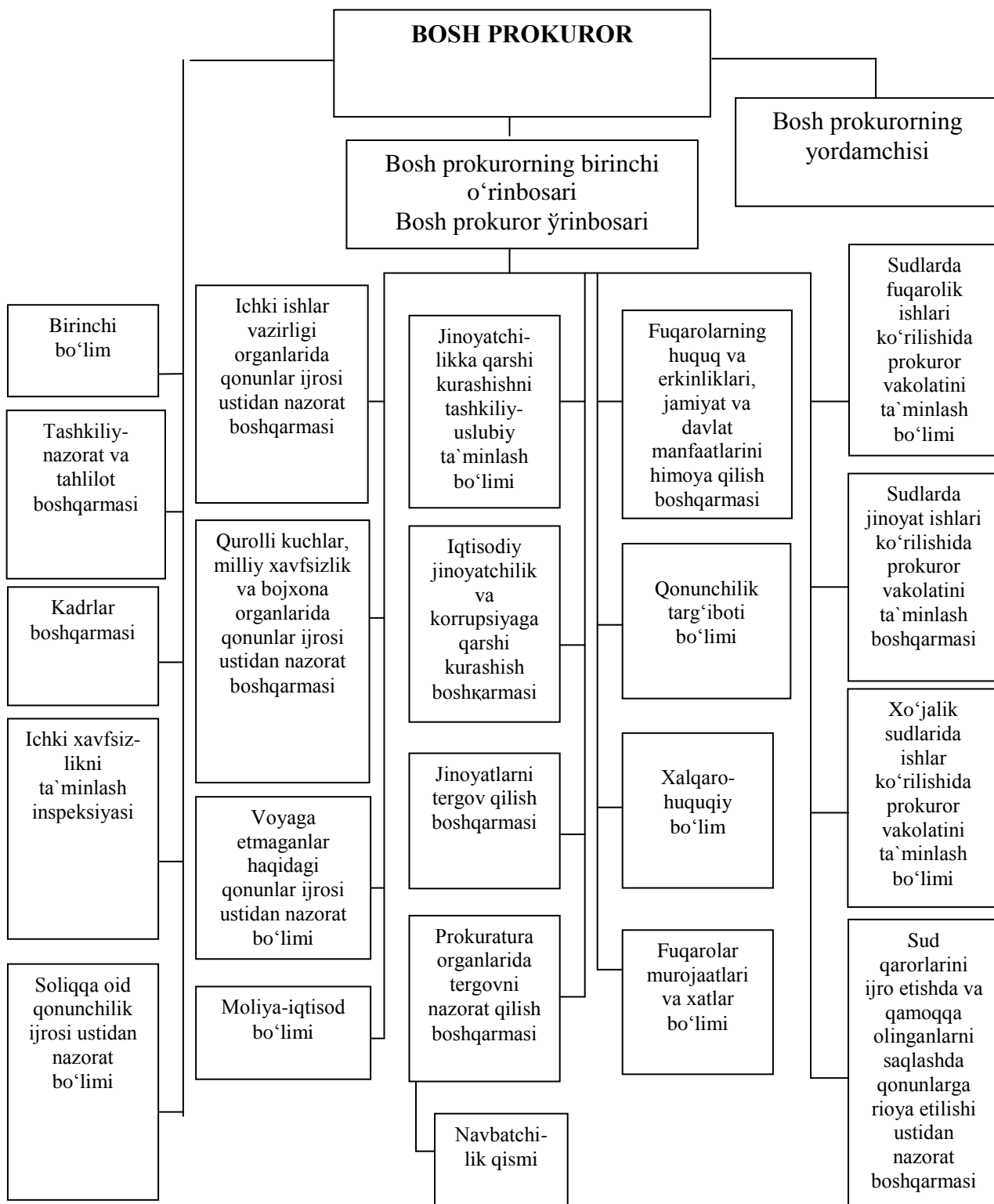
Huquqiy davlat qurish sharoitida prokuratura iqtisodiy, xoʻjalik, ijtimoiy va tashkiliy masalalarni hal etishda majburlov idorasidan shaxslarning huquq va erkinliklarini himoya qilishga

qaratilgan qonunlar ijrosini nazorat qiluvchi organga aylanishi kerak. Aynan shunday prokuror nazoratigina huquqiy davlat qurish maqsadlariga muvofiq bo'ladi, ya'ni natijada uning faoliyati fuqarolarning qonuniy manfaatlari va huquqlarini muhofaza qilishga qaratiladi.

Shema 1

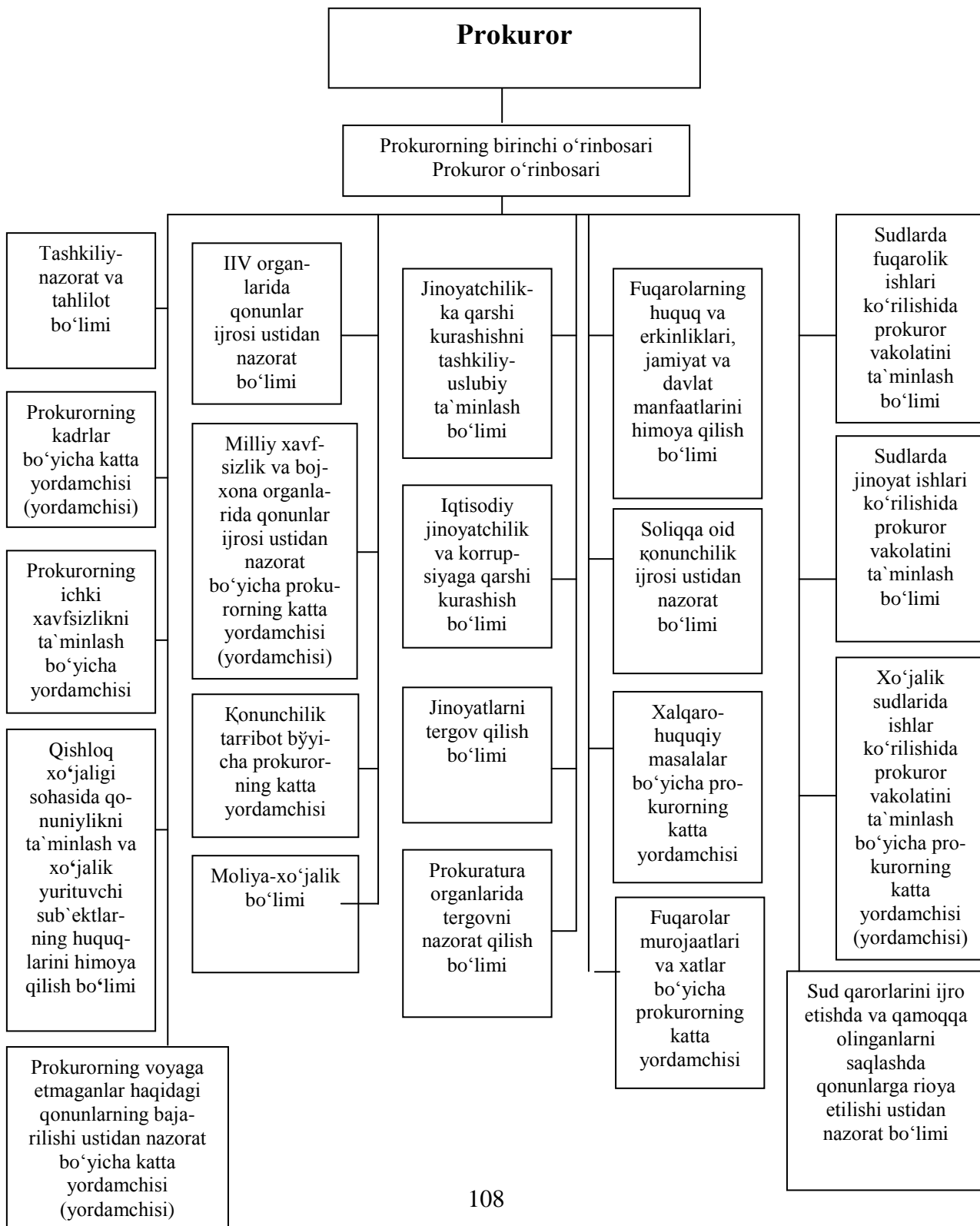
**O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining
2004-yil 11-martdagi
PF-3406-son Farmoniga
1-ILOVA**

**O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi
TUZILMASI**



**O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining
2004-yil 11-martdagi
PF-3406-son Farmoniga
2-ILOVA**

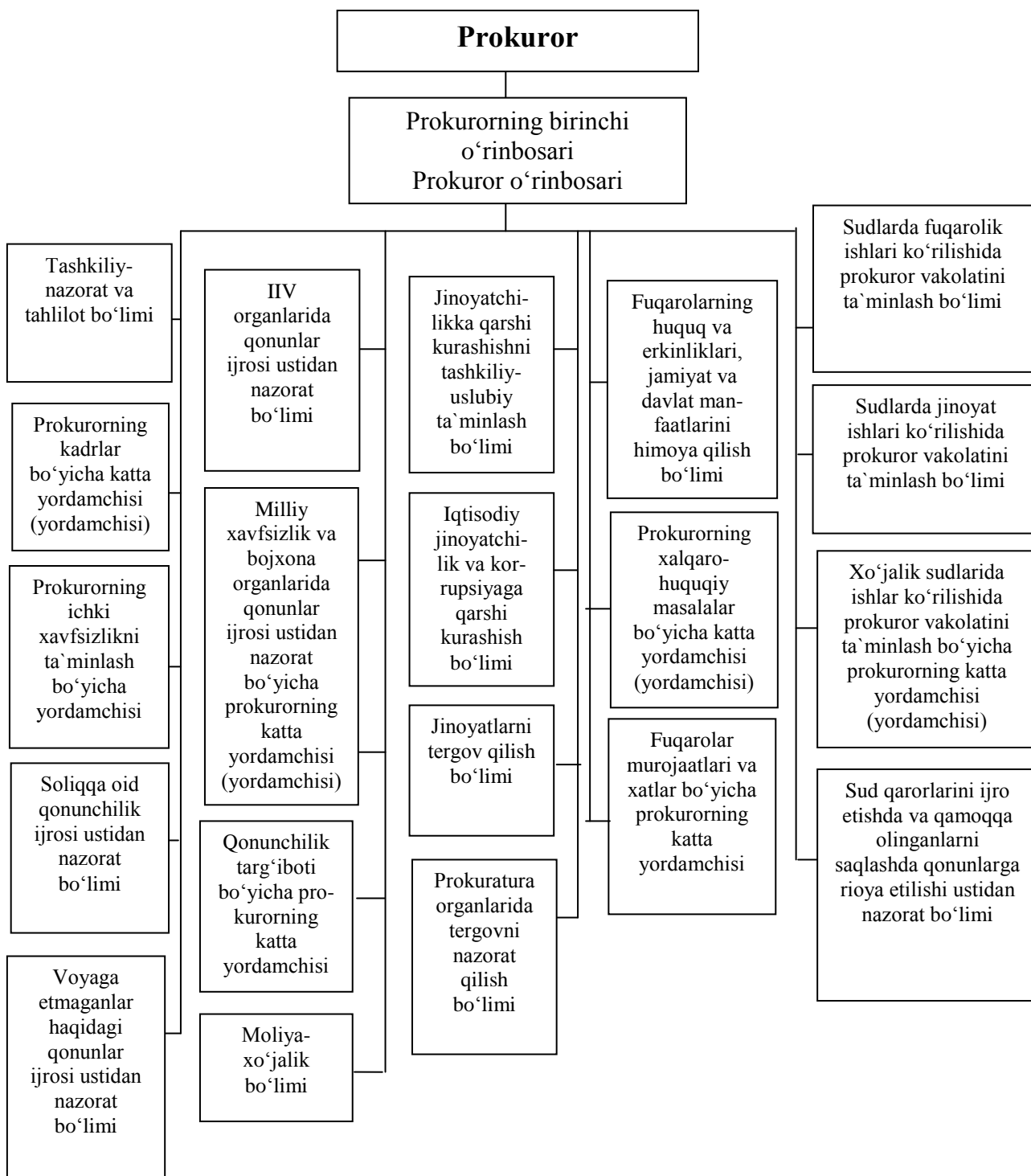
**Qoraqalpog‘iston Respublikasi va viloyatlar prokuraturalarining
NAMUNAVIY TUZILMASI**



Shema 3

**O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining
2004-yil 11-martdagi
PF-3406-son Farmoniga
3-ILOVA**

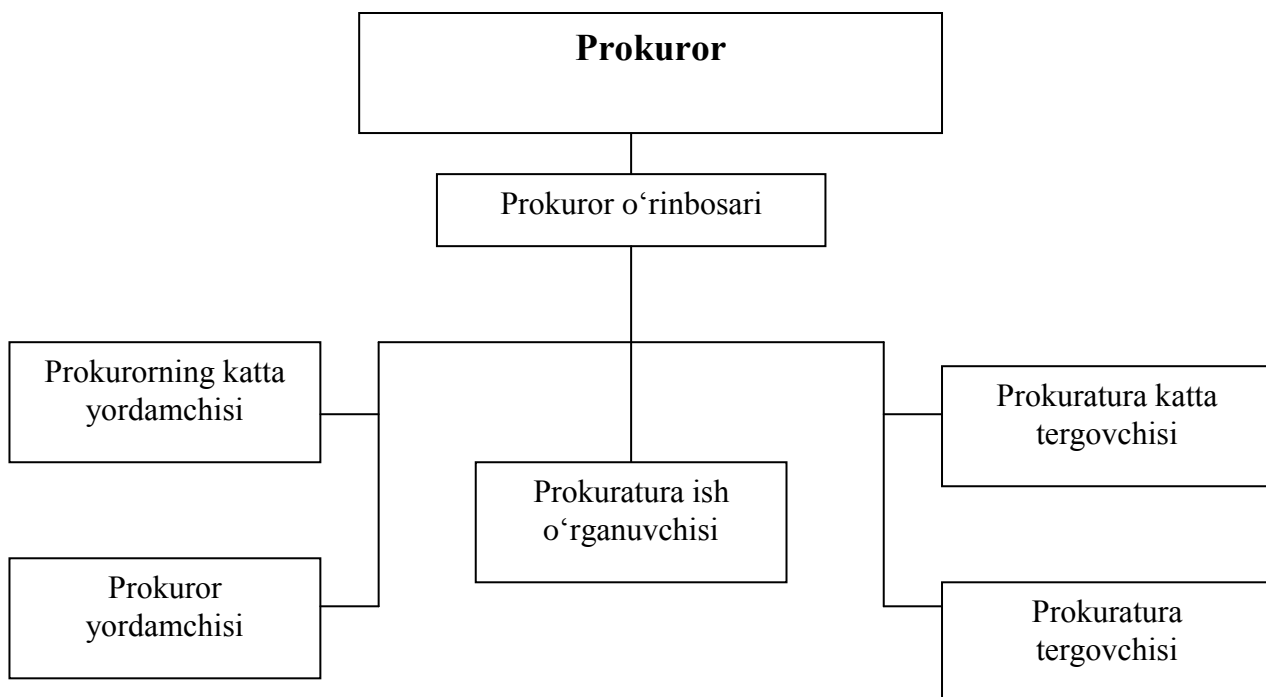
**Toshkent shahar prokuraturasining
TUZILMASI**



Shema 5

**O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining
2004-yil 11-martdagi
PF-3406-son Farmoniga
5-ILOVA**

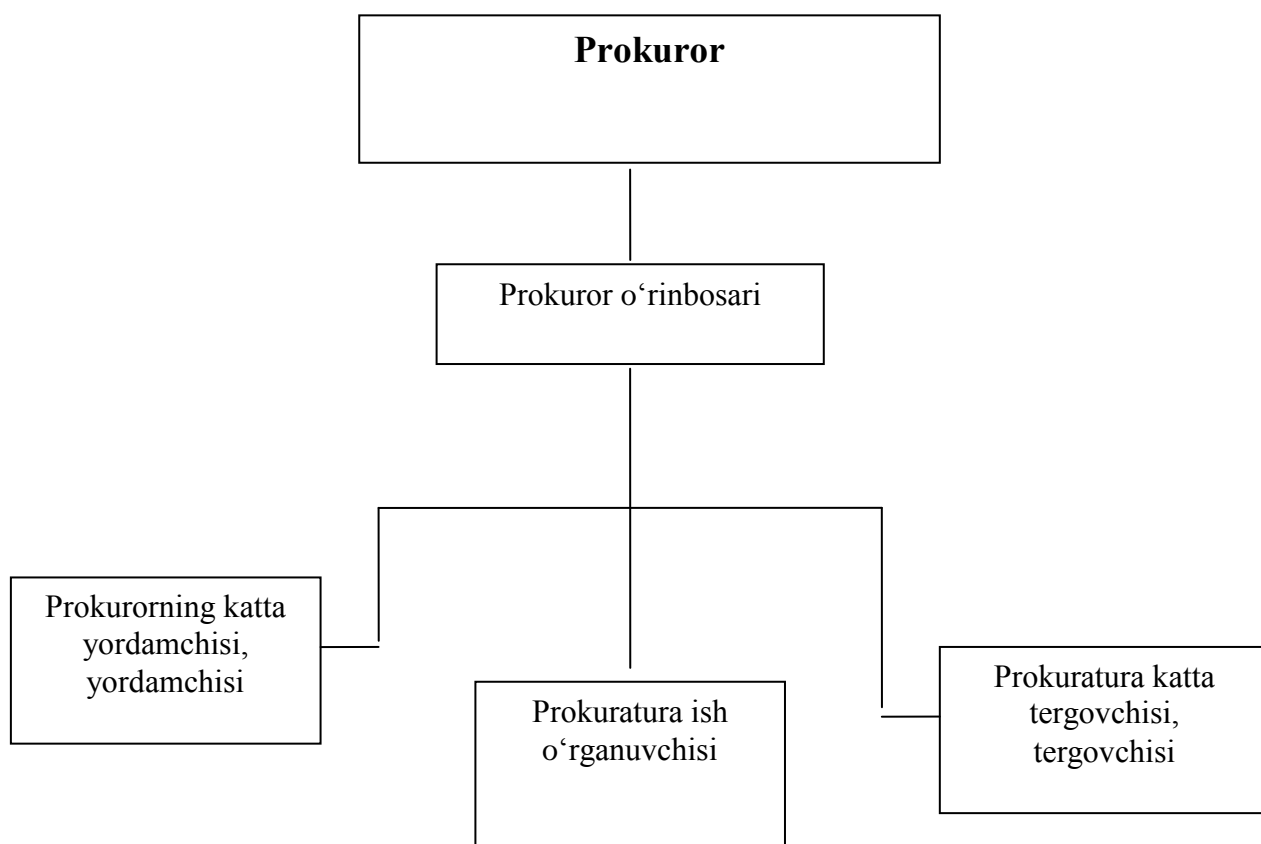
**Viloyatlar markazlari va Toshkent shahar
tumanlari prokuraturalarining
NAMUNAVIY TUZILMASI**



Shema 6

**O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining
2004-yil 11-martdagi
PF-3406-son Farmoniga
6-ILOVA**

**Tuman (shahar) va ularga tenglashtirilgan harbiy okrug,
Hududiy harbiy, transport va maxsus prokuraturalarning
NAMUNAVIY TUZILMASI**



Nazorat savollari

1. huquqni muhofaza qilish faoliyati sifatidagi prokuror nazorati tushunchasini tushuntirib bering.
2. Prokuror nazoratini boshqa nazorat turlaridan farqlovchi belgilarni aytib bering.
3. Prokuror nazorati kimning nomidan amalga oshiriladi?.
4. Prokuror nazorati qaysi hududlarda amal qiladi?.
5. Prokuror nazorati qaysi subyektlarga nisbatan amalda bo‘ladi?.
6. Qonun buzilishi holatiga nisbatan prokuror ta’sir choralarining o‘ziga xos shakli nimadan iborat?
7. Prokuratura organi qonunlarning aniq va bir xilda ijro etilishi ustidan prokurorlik nazorati funksiyasidan boshqa funksiyalarni ham bajaradimi?
8. Prokuror qabul qilinayotgan qarorlar va harakatlarni maqsadga muvofiqligini nazorat qiladimi?
9. Prokuraturani vazifalarini sanab o‘ting va ularga tushuncha bering.
10. Prokuraturaning vazifalari boshqa huquqni muhofaza qiluvchi idoralarning va odil sudlov organlarining vazifalariga muvofiqmi?
11. Prokuratura faoliyatini tashkil etish prinsiplarini aytib bering.
12. Prokuratura organlarini rivojlanish bosqichlarini yoritib bering.
13. O‘zbekiston Respublikasi prokuraturasi idoralariga qaysi prokuratura turlari kiradi?.
14. Prokuror nazorati tarmoqlariga tushuncha bering va ularni sanab bering.
15. O‘zbekiston Respublikasi Prokuraturasi funksiyalarini aytib bering.
16. O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori maqomi qanday?.

17. Prokuratura organlari xodimlari, tergovchi va prokuror lavozimiga nomzodlar uchun qo‘yiladigan talablarni sanab o‘ting.

18. Prokuratura xodimlarini huquqiy, ijtimoiy va moddiy ta‘minoti haqida gapirib bering.

19. Prokuratura xodimlarini rag‘batlantirish va intizomiy javobgarlikka tortish.

20. O‘zbekiston Respublikasi prokuraturasi hay‘ati tarkibi va vakolati qanday?.

21. Quyidagilar kim tomonidan lavozimga tayinlanadi:

A) O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori;

B) O‘zb. Res. Bosh prokurorining birinchi o‘rinbosari va o‘rinbosarlari;

V) bosh harbiy prokuror va uning o‘rinbosarlari;

G) quyi turuvchi prokurorlar va ularning o‘rinbosarlari;

D) O‘zbekiston Respublikasi Prokuraturasining markaziy apparati va quyi turuvchi prokuraturalarning boshqa xodimlari.

22. O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurorini prokuratura organlari ustidan rahbarligi yuzasidan vakolatlarini yoritib bering.

23. Prokurorlar, tergovchilar va prokuraturaning boshqa xodimlarini intizomiy javobgarlikka tortish tartibi va asoslarini tushuntirib bering.

24. Prokuratura xodimlari uchun qanday darajali unvonlar belgilangan?.

25. Darajali unvonni berish, pasaytirish va mahrum qilish tartibi qanday?.

V bob. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ICHKI ISHLAR VAZIRLIGI VA UNING TIZIMI

5.1. Ichki ishlar vazirligining tuzilishi

1991-yil 25-oktabrdagi Ichki ishlar vazirligi to‘g‘risidagi Nizom uning faoliyatini tartibga soluvchi asosiy hujjat hisoblanadi. Bu Nizomga asosan O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi (keyingi o‘rinlarda "vazirlik") Konstitutsiya va Mustaqillik Deklaratsiyasiga muvofiq O‘zbekiston Respublikasi davlat boshqaruv organi hisoblanadi.

Vazirlik o‘z vakolatlari doirasida fuqarolarning huquq va qonuniy manfaatlari himoyasini, jamoat tartibi va xavfsizligini ta’minlaydi hamda jinoyatchilikka qarshi kurash olib boradi.

Vazirlik o‘z faoliyati bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiga va hukumatiga bo‘ysunadi.

Vazirlik O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tashkil etiladi va tugatiladi. Prezidentning vazirlikni tashkil etish va tugatish to‘g‘risidagi farmoni Oliy Majlis va Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi. Vazirlik o‘z faoliyatini siyosiy partiyalar, ijtimoiy harakatlar va boshqa jamoat birlashmalaridan xoli ravishda amalga oshiradi.

Vazirlik huquqiy faoliyatining asosini *quyidagilar tashkil qiladi:*

- O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi;
- O‘zbekiston Respublikasi qonunlari;
- O‘zbekiston Respubliki Prezidenti Farmonlari;
- Vazirlar Mahkamasi normativ aktlari;
- O‘zbekistan Respublikasi IIVning normativ aktlari;

Vazirlik o‘z vakolati doirasida normativ aktlarga va ularni ijro etish maqsadida qaror, ko‘rsatma, yo‘riqnomalar qabul qiladi va qoidalarni belgilaydi.

Vazirlik hay’at boshqa vazirlik va idoralar bilan birga qaror qabul qilishi ham mumkin. Bu holatda qabul qilingan qaror, qoida bo‘yicha Ichki ishlar vaziri va boshqa vazirlik hamda idoralar

rahbarlarining birgalikda chiqargan buyrug‘i asosida hayotga tatbiq etiladi.

IIV apparati va ichki ishlar organlarining xodimlari tarkibi, shuningdek, ular ta‘minoti uchun mablag‘ miqdori O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Vazirlik markaziy apparatining strukturasi, shtatlari, xodimlarning moddiy-texnik va ijtimoiy-maishiy ta‘minoti, shuningdek, ichki ishlar organlari strukturasi va shtatlari, O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vaziri tomonidan ularning tarkibi va ta‘minoti doirasida belgilanadi. Ichki ishlar organlarining moddiy-texnik va ijtimoiy-maishiy ta‘minoti Ichki ishlar vaziri tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi bilan kelishilgan holda belgilanadi.

Vazirlikning markaziy apparati va ichki ishlar organlari o‘zining shaxsiy, ma‘naviy va kasbiy xususiyatlariga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi IIV vazifalarini amalga oshirishi mumkin bo‘lgan boshqaruvchilar tarkibiga kiruvchilar va xizmatchilardan tashkil etadi.

Vazirlik markaziy apparati va ichki ishlar organlari xodimlarining xizmatni o‘tash tartibi va shartlari ichki ishlar organlari boshqaruvi va oddiy tarkibida xizmatni o‘tash tartibi to‘g‘risidagi tasdiqlangan nizom asosida tartibga solinadi.

Mehnatga haq to‘lash tartibi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi *markaziy apparati tuzilishi*:

1. Rahbariyat.
2. Shtab.
Tashkiliy nazorat boshqarmasi;
Huquqiy ta‘minot bo‘limi;
2 maxsus bo‘lim;
tashkiliy shtat bo‘limi;
Kotibiyat;
Shaxsiy xavfsizlik bo‘limi.
3. Militsiya qidiruv (kriminal) xizmati:
Jinoyat qidiruv boshqarmasi.

K va TKKBQ (GUBKR i T).

ettinchi boshqarma.

4. Jamoat tartibini saqlash xizmati: (munitsipal militsiya):

Profilaktik xizmat boshqarmasi;

Jamoat tartibini saqlash boshqarmasi;

Davavtoinspeksiyasi boshqarmasi, tergov boshqarmasi, surishtiruv bo‘limi.

5. IIV qoshidagi tovar-moddiy boyliklarini O‘zbekiston Respublikasi hududidan olib chiqishni nazorat qilish bosh boshqarmasi;

6. Axborot markazi.

7. Harbiy safarbarlik ishlari bo‘limi va fuqaro mudofaasi.

8. Ekspert-kriminalistik bo‘lim.

9. Aloqa bo‘limi.

10. Moddiy texnik ta‘minot bo‘limi.

11. Harbiy va maxsus tashish bo‘limi.

12. Transport bo‘yicha ichki ishlar boshqarmasi.

13. axloq tuzatish ishlari xizmati:

Axloq tuzatish ishlari boshqarmasi;

Ozodlikdan mahrum qilish bilan bog‘liq bo‘lmagan jazolarni ijro etish boshqarmasi.

14. Ijtimoiy va moliyaviy ta‘minot xizmati:

Moliyaviy-iqtisodiy boshqarma;

Xo‘jalik boshqarmasi;

Tibbiy boshqarma;

Kapital qurilish boshqarmasi;

"Qo‘riqlash" Respublika kotlonazorat birlashmasi, yong‘in xavfsizligi boshqarmasi.

15. Shaxsiy tarkib bilan ishlash xizmati:

Shaxsiy tarkib bilan ishlash boshqarmasi;

Shaxsiy tarkibning ijtimoiy-huquqiy himoya qilish bo‘limi;

Ta‘lim muasasalari faolitini muvofiqlashtirish bo‘limi;

Ta‘lim muasasalari;

"Postda" gazetasi muharririyati.

5.2. Vazirlik va uning organlarining asosiy vazifalari

O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining asosiy vazifalari *quyidagilardan iborat*:

– respublika ichki ishlar organlari faoliyatining strategik yo‘nalishlarini belgilash;

– ichki ishlar organlari faoliyatini umumiy boshqarish, muvofiqlashtirish, ularga tashkiliy-metodik va faoliyati *samaradorligi ta’minlanishiga yordam berish*;

– IIV tizimiga kiruvchi organlar, korxonalar, muassasa va tashkilotlar faoliyatida qonuniylikni ta’minlash, fuqarolarning huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlarini himoya qilish; ichki qo‘shinlarning harbiy va safarbarlik jihatdan tayyorligini ta’minlash;

– jamoat xavfsizligini ta’minlash va jamoat tartibini himoya qilish, jinoyatchilikka qarshi kurashni tashkil qilish;

– fan va texnika yutuqlarini, samarali tajribalarni, boshqarishning progressiv shakllarini va ishlash metodlarini joriy qilish;

– ichki ishlar organlari faoliyatining huquqiy asoslarini ishlab chiqish;

– organlarda kadrlar bilan ishlashning yuqori darajasini tashkil qilish;

– ichki ishlar organlari xodimlarining ijtimoiy kafolatlarini ta’minlash;

– uyushgan jinoyatchilik va korrupsiyaga qarshi kurashni tashkil qilish.

Vazirlik o‘z vazifa va funksiyalarni amalga oshirishda *quyidagi prinsiplarga asoslanadi*:

– Kollegiallik va yakaboshchilik;

– qonuniylik, shaxsni hurmat qilish, baynalminallik;

- oshkoralik;
- davlat organlari, jamoat birlashmalari, mehnat jamoalari va aholi bilan aloqa qilish, jamoat fikrini hisobga olish;
- milliy, til, mahalliylikiga ko‘ra ichki ishlar organlari xodimlarining huquqlarining cheklanishiga yo‘l qo‘ymaslik.

O‘zbekiston Respublikasi IIVligi davlat organlari, jamoat birlashmalari, mehnat jamoalari, aholi va ommaviy axborot vositalarini respublikadagi vaziyat va ichki ishlar organlarining uni mustahkamlash borasidagi faoliyati hamda vazirlikning zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarilishi haqida xabardor qilib boradi.

O‘zbekiston Respublikast IIV davlat organlari, jamoat birlashmalari, mansabdor shaxslar va fuqarolardan vazirlikning vazifalarini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan ma‘lumotlarni talab qilib olishga, boshqa huquqni muhofaza qilish organlari bilan o‘z faoliyatini birgalikda amalga oshirishga va muvofiqlashtirib borishga haqli.

Vazirlikning boshqa vakolatlari unga yuklatilgan *vazifalardan kelib chiqadi:*

- ichki ishlar organlari xodimlarining jinoyatchilikka qarshi kurashishdagi faoliyatini amalga oshirishida, jamoat tartibini saqlashda, huquqbuzarlik profilaktikasida, kadrlar bilan ishlashda va qonuniylikni mustahkamlashda umumiy boshqaruvni va uslubiy-nazoratni ta‘minlaydi;

- jinoyatchilikka qarshi kurashish, jamoat tartibini saqlash va jamoat xavfsizligini ta‘minlashda davlat dasturini tayyorlaydi va amalga oshiradi, bu yo‘nalish bo‘yicha umumittifoq dasturini ishlab chiqishda ishtirok etadi;

- ichki ishlar organlari faoliyatini o‘z vakolatlari doirasida huquqiy ta‘minlash;

- jinoyatchilikka qarshi kurashish borasida respublika tadbirlarini o‘tkazishda va jamoat tartibini saqlashda kuch va vositalardan foydalanadi;

- O‘zbekiston Respublikasi hududida joylashgan ichki ishlar organlariga tegishli o‘quv yurtlari, transportlarda boshqaruvni amalga oshiradi;

– jinoyatchilik va boshqa jamiyatga qarshi qilmishlarni ogohlantirish va oldini olish chora-tadbirlarini ishlab chiqadi, vazirliklar, muassasa, korxonalar va tashkilotlarga jinoyatchilik va boshqa huquqbuzarliklarni vujudga keltiruvchi va sodir etilishiga sharoit yaratuvchi sabablar va sharoitlarni bartaraf qilish bo'yicha takliflarni beradi;

– fuqarolar, davlat, jamoat va boshqa tashkilotlarning iqtisodiy manfaatlarini g'arazli jinoiy tajovuzlardan himoya qilishni ta'minlaydi;

– tezkor-qidiruv faoliyatini tashkil qiladi va amalga oshiradi;

– qonunchilikka asosan tergov ichki ishlar organlariga tegishli bo'lgan jinoyat ishlari bo'yicha surishtiruv va dastlabki tergovni ta'minlaydi;

– tergov va suddan yashiringan ayblanuvchi, hukmni ijro etish va jazoni o'tashdan bo'yin tovlayotgan mahkumlar, bedarak yo'qolganlar va qonunda ko'rsatilgan boshqa shaxslarni qidirish ishlarini tashkil qiladi;

– boshqa davlat organlari va jamoat birlashmalari bilan hamkorlikda voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklari va bolalarning nazoratsiz qolishida ogohlantirish bo'yicha ishlarni amalga oshiradi;

– qonunga asosan ichki ishlar organlariga ijro etish vazifasi yuklatilgan bo'lib sud ajrimlari, prokuror qarorlari va tergovchining prokuror ruxsati olingan qarorlari, surishtiruvni amalga oshirayotgan shaxslarning shaxsni ushlab turish haqidagi xulosasi, shuningdek, boshqa majburlov choralarini qo'llash haqidagi qarorlar ijrosini ta'minlaydi;

– ushlanganlar va qamoqqa olingan shaxslarni qo'riqlash va kuzatish tashkil qilinishini ta'minlaydi;

– qonunda ichki ishlar organlari tomonidan ijro etilish ko'rsatilgan, sudlarning ozodlikdan mahrum etish, surgun qilish va boshqa jazo turlariga hukm qilingan shaxslar ustidan chiqargan hukmlari ijrosini tashkil etishni ta'minlaydi;

– sudlanganlarni tarbiyalash va qayta tarbiyalash borasidagi ishlarni tashkil qiladi, ijtimoiy foydali mehnatga jalb qilinganlarning belgilangan tartibga qat'iy rioya qilishlarini, ular bilan siyosiy-tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishni ta'minlaydi, vazirlik va

muassasalar bilan birgalikda sudlanganlarning umumtarbiyaviy va kasbiy-texnik tayyorgarligini amalga oshiradi, mahkumlarning shaxsiy xususiyatlari, jinoyatning xarakteri, shaxsning mehnatga munosabatini va ijtimoiy xavfliligini hisobga olib ularga nisbatan qo‘llaniladigan tarbiya vositalarini va tarbiya ishlarini amalga oshirishda pedagogika, psixologiya va boshqa fan yutuqlarini qo‘llagan holda individual yondashishni ta‘minlaydi;

– jazoni ijro etish muassasalaridan ozod qilingan shaxslarga ularning mehnatga joylashishiga va maishiy ta‘minlanishiga yordam beradi, jazoni ijro etish muassasalaridan ozod qilingan mahkumlar ustidan mamuriy nazoratning amalga oshirilishini ta‘minlaydi, shuningdek, shartli hukm qilingan va jazoni o‘tashdan shartli ozod qilinganlar ustidan qonunga muvofiq nazoratni amalga oshiradi;

– shaharlar va boshqa aholi punktlarida yo‘l harakatini va avtomobil harakatini tartibga soladi, vazirliklar, muassasa va transport korxonalarini tomonidan avtotransport va shahar elektrotransporti avariylarining oldini olish tadbirlarining o‘tkazilishini ta‘minlaydi;

– fuqarolar, korxonalar, muassasa va tashkilotlarga tegishli avtotransport vositalari registratsiyasi va hisobini, shuningdek, bu transport vositalari texnik holati ustidan nazoratni olib boradi;

– ko‘chalarni, avtomobil yo‘llarini ta‘mirlash ishlarini nazorat qiladi, harakat xavfsizligini ta‘minlaydi, ularning holatini nazorat qilish bo‘yicha nazoratni amalga oshiradi, ulardan foydalanish shartlarini yaxshilash bo‘yicha choralar ko‘radi, belgilangan tartibda ko‘chalarning alohida joylarida, avtomobil yo‘llarida tartibni o‘rnatish maqsadida harakat xavfsizligiga tahdid bo‘lganda avtotransport, piyodalar harakatini cheklaydi va ta‘qiqlaydi;

– belgilangan tartibda korxonalar, muassasa va boshqa obyektlarni, fuqarolar kvartirasini qo‘riqlashni tashkil qiladi va amalga oshiradi, shuningdek, biror korxonaga tegishli qo‘riqlash xizmatini tekshiradi, ularni qo‘riqlashning isxonarliligini oshirish va harajatlarni kamaytirish choralarini ko‘radi;

– davlatga qarshi qaratilgan o‘ta xavfli jinoyatlarga qarshi kurashishda davlat xavfsizligini ta‘minlash borasidagi tadbirlarni o‘tkazishda ishtirok etadi;

- O‘zbekiston Respublikasi IIV vakolati doirasiga kiruvchi masalalar bo‘yicha xalqaro tashkilotlar va boshqa davlatlarning huquqni muhofaza qilish organlari bilan hamkorlik qiladi;
- jamoat birlashmalari, tashkilotlar va ommaviy axborot vositalari bilan hamkorlik qiladi;
- "Na postu" - "Postda" gazetalarini nashr qiladi;
- o‘z vakolati doirasida harbiy safarbarlik ishlarini va fuqarolar himoyasi bo‘yicha tadbirlarni amalga oshiradi;
- fuqarolarning ariza va takliflarini o‘z vaqtida va sifatli ko‘rib chiqilishini tashkil qiladi;
- ikki yoki ko‘p tomonlama shartnomalar shartlarida ko‘rsatilgan tadbirlarni amalga oshiradi.

Vazirlikni O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlis tomonidan tasdiqlanadigan farmoni asosida lavozimiga tayinlanuvchi va ozod etiluvchi vazir boshqaradi. Vazirning vakolatlari Ichki ishlar vazirligi to‘g‘risidagi Nizomda belgilangan.

Vazir bo‘lmagan hollarda uning majburiyatlarini O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirining birinchi o‘rinbosari amalga oshiradi.

Vazirlikda vazifalarni kelishilgan holda hal qilish va funksiyalarini amalga oshirish uchun hay‘at tuziladi.

Hay‘at qarori vazir tomonidan imzolanadi va ichki ishlar organlari tomonidan bajarilishi majburiy hisoblanadi.

Nazorat savollari

1. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining asosiy vazifalariga nimalar kiradi ?
2. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining tarkibi qanday tuzilmalardan iborat ?

3. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi faoliyatining huquqiy asoslari ?
4. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi mansabdor shaxslarining tayinlanish tartibi ?
5. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining Hay’ati maqomi ?
6. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi organlari tergov va surishtiruv organi sifatida ?

VI bob. Davlat soliq va bojhona organlari

6.1.Soliq organlari haqida tuhsuncha va tizimi

Davlatning barcha faoliyat yo‘nalishlarini moliyalash manbalaridan biri va davlat ustunligini amalga oshirishning iqtisodiy quroli bo‘lib soliqlar hisoblanadi. Soliq institutlarining vujudga kelishining obyektiv zaruriyati davlatni mavjud bo‘lishi va tashkil qilinishi hamda uning iqtisodiy infratuzilmasi sharti bilan bog‘liq.

Davlat tomonidan iqtisodni soliq vositasida tartibga solish davlat budjetini shakllantirish, soliqchilik vositasida jamiyatdagi u yoki bu jarayonlarga ta’sir etish usullaridan biri³¹.

Davlat soliq organlari budjetga soliq, yig‘im va boshqa to‘lovlarning (keyingi o‘rinlarda- soliqlar) to‘liq va o‘z vaqtida kelib tushishini ta’minlash maqsadida tashkil qilinadi.

Davlat soliq xizmati organlari bo‘lib O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi va Toshkent shahri bosh boshqarmalari, viloyatlardagi soliq boshqarmalari,

³¹ Хван Л.Б., Налоговое право: Учебник. -Т.: Консудит-Информ, 2001. - В.13-15.

shuningdek, tuman, shahar va shaharlardagi tuman soliq inspeksiyalari hisoblanadi.

Davlat soliq qo‘mitasi tarkibida davlat soliq organlarida soliq huquqbuzarliklarini oldini olish, aniqlash, va to‘xtatish faoliyatini amalga oshiruvchi maxsus nazorat-taftish bo‘limlari tashkil qilinadi.

Davlat soliq xizmati organlari o‘z faoliyatida O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 29.08.1997-yilda qabul qilingan "Davlat bojxona xizmati to‘g‘risida"gi qonun, shuningdek, boshqa qonunchilik aktlari, O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnoma-lariga asoslanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq xizmati organlari faoliyatini tashkil qilish va uni tuzilishi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlangan Nizomga asosan belgilanadi³².

6.2. Soliq organlarining vazifalari.

Davlat soliq xizmati organlari faoliyati qonun tomonidan belgilangan *quyidagi vazifalarni amalga oshirish bilan amalga oshiriladi:*

– soliqlar to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi, soliqlar shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Budjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasiga majburiy to‘lovlar to‘g‘ri hisoblab chiqarilishi, to‘liq va o‘z vaqtida to‘lanishini nazorat qilish;

– soliq to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi uchun zarur shart-sharoitlarni ta‘minlash, soliq to‘lovchilarga soliqlar bo‘yicha majburiyatlarni bajarishlarida yordam ko‘rsatish;

– soliq siyosatining ro‘yobga chiqarilishida bevosita qatnashish;

– soliqqa tortiladigan obyektlar va subyektlarning to‘liq hamda o‘z vaqtida hisobga olinishini ta‘minlash;

– soliqlar bo‘yicha huquqbuzarliklar sodir etilishining oldini olish, ularni aniqlash va bartaraf etish.

³² Qarang: "Davlat soliq qo‘mitasi to‘g‘risida"gi Nizom (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 5-may 2000-y. 180-sonli Qaroriga 1-sonli ilova)

Demak soliq organlari, soliq to'lovchilarning (shu jumladan, soliq to'lovchi bilan bog'liq bo'lgan subyektlarning) moliyaviy hujjatlari, shartnomalari (kontraktlari), rejalari, smetalari, daromadlar haqidagi deklaratsiyalari soliqlar va O'zbekiston Respublikasi Budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga majburiy to'lovlarni hisoblab chiqarish hamda to'lash bilan bog'liq boshqa hujjatlarini, shuningdek, eksport-import operatsiyalari bilan bog'liq hujjatlarini tekshirish, tekshiruv vaqtida yuzaga keladigan masalalar bo'yicha zarur tushuntirishlar, ma'lumotnomalar va axborotlar olish; yuridik va jismoniy shaxslardan soliq to'lovchilarning faoliyatiga taalluqli axborotlar, ma'lumotnomalar, hujjatlar va ularning nusxalarini olish; belgilangan tartibda: soliq to'g'risidagi qonun hujjatlarining buzilishi-ga yo'l qo'yayotgan yuridik va jismoniy shaxslardan daromadni (foydani) va soliqqa tortiladigan boshqa obyektlar yashirilganligidan dalolat beruvchi hujjatlarni, shuningdek, huquqbuzarlik predmetlarini olib qo'yish; tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish tartibini buzayotgan jismoniy shaxslardan litsenziyalarini, patentlari yoki ro'yxatdan o'tganlik to'g'risidagi guvohnomalarini olib qo'yib, so'ngra qonun buzilganligiga doir materiallarni mazkur faoliyat bilan shug'ullanishga ruxsat bergan organlarga topshirish; kassalarni va tovar-moddiy boyliklar hamda hujjatlar saqlanadigan joylarni muhrlab qo'yish, tovarlar, buyumlar, hom ashyo, materiallar va yarim tayyor mahsulotlarning namunalarini, shuningdek, hujjatlarni olib qo'yish va ularni tekshirish, tadqiq qilish va ekspertizaga yuborish; savdo, tovarlarni berish va xizmatlar ko'rsatish qoidalariga, shuningdek, naqd pul tushumining bankka o'z vaqtida topshirilishiga rioya etilishini tekshirish; yuridik va jismoniy shaxslarning qayerda joylashganligidan qat'i nazar, daromad (foйда) olish uchun foydalaniladigan yoxud soliqqa tortish obyektlarini saqlab turish bilan bog'liq bo'lgan ishlab chiqarish binolari, omborxonalar, savdo va boshqa binolarni hamda joylarni (shu jumladan alohida rejimdagi korxonalarini) tekshirish, bajarilgan ishlarni, ko'rsatilgan xizmatlarni tekshiruv tariqasida o'lchash va tovar-moddiy boyliklarni ro'yxat qilish. Soliq xizmati organlarining soliqlar bo'yicha tekshirish o'tkazayotgan mansabdor shaxslari

mazkur binolar yoki joylarga kiritilmagan taqdirda davlat soliq xizmati organlari o'zlarida mavjud bo'lgan axborotlar (shu jumladan, soliq to'lovchining harajatlari haqidagi axborotlar) asosida yoki boshqa shunga o'xshagan soliq to'lovchilarga solinadigan soliqlarni nazarda tutgan holda soliqlar summasini mustaqil ravishda belgilashga haqlidirlar; yuridik va jismoniy shaxslardan qonun hujjatlarining buzilganligi aniqlangan hollarni bartaraf etishni talab qilish; yuridik hamda jismoniy shaxslar hujjatlar asosida (hisob-kitobli) tekshiruv o'tkazilishini yoki davlat soliq xizmati organlarining mansabdor shaxslari daromad (foyda) olish uchun foydalaniladigan yoki soliqqa tortish obyektini saqlab turish bilan bog'liq binolar va joylarga kirishini rad etsa, soliqlar va O'zbekiston Respublikasi budjetdan tashqari pensiya jamg'armasiga majburiy to'lovlarni hisoblab chiqarish va to'lash bilan bog'liq moliyaviy hisobotlar, hisob-kitoblar, deklaratsiyalar va boshqa hujjatlarni soliq xizmati organlariga va ularning mansabdor shaxslariga taqdim etmasa (yoki taqdim etishni rad qilsa), bunday yuridik shaxslarning, shuningdek, qonun hujjatlariga muvofiq jismoniy shaxslarning banklardagi va boshqa moliya-kredit muassasalaridagi hisob-kitob va boshqa hisob varaqlari bo'yicha operatsiyalarini to'xtatib qo'yish; qonun hujjatlarida belgilangan tartibda: soliqlarga oid qonunbuzarliklar haqidagi ishlarni ko'rib chiqish va yuridik hamda jismoniy shaxslarga nisbatan moliyaviy jazo choralarini qo'llash. Shu bilan birga soliq organlari yuridik va jismoniy shaxslardan yo'l qo'yilgan kamchiliklarni har qanday holatda ham bartaraf etilishini talab qiladi.

Soliq organlari soliq va ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish mumkin. Moliyaviy sanksiyalar va ma'muriy jazo choralarini qo'llashga haqli. Soliqlar borasida qonunbuzarlik faktlari bo'yicha tovar-moddiy boyliklarni qonun hujjatlarida belgilangan hollarda va tartibda musodara qiladi.

Soliq organlari oldida turgan soliq huquqbuzarliklarini aniqlash, oldini olish va to'xtatish vazifalarini bajarishda daromadlarni va boshqa soliq obyektlarini yashirish holatlarini aniqlaganda soliq organlari surishtiruv o'tkazish, jinoyat ishi qo'zg'atish va ularni tegishliligiga ko'ra o'tkazishga haqli.

Davlat soliq organlari soliq haqidagi qonun hujjatlarini buzish faktlarini to'plash, tahlil etish va baholashlari hamda soliqlar bo'yicha huquqbuzarliklarga yo'l ochib berayotgan sabablar va sharoitlarni bartaraf etish to'g'risida tegishli organlarga takliflar kiritishga, shuningdek, huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan birgalikda soliqlar bo'yicha huquqbuzarliklarga qarshi kurashning uzoq muddatli va joriy dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishga majburdir.

Kelib chiqishi mumkin bo'lgan soliq qonunbuzarliklarini kelib chiqishini oldini olish maqsadida arizalar va xabarlar shaklida kelib tushgan har qanday ma'lumotlarni tekshiradi.

Hal qilinishi lozim bo'lgan masala soliq xizmati organlari vakolati doirasidan chiqadigan bo'lsa, ishni prokuratura, IIV, MXX va boshqa vaqt sudga zarur materiallar bilan birga o'tkazadi. YUridik va jismoniy shaxslar tomonidan eksport-import operatsiyalariga rioya qilinishini nazorat qilish – soliq organlarining yana bir vazifasi.

Soliq organlari qonunchilikda nazarda tutilgan boshqa majburiyatlarga ham ega.

Davlat soliq xizmati organlari o'z vazifalarini boshqa davlat boshqaruv organlari, davlat hokimiyatining joylardagi organlari, fuqarolar o'z-o'zini boshqarish organlari, huquqni muhofaza qilish, statistika va moliya organlari, bank va boshqa tashkilotlar bilan birga bajaradi. Ko'rsatib o'tilgan organlar va tashkilotlar davlat soliq xizmati organlariga soliq qonunchiligiga rioya qilinishini kuzatish va soliq huquqbuzarliklari bilan kurashishlariga yordam berishga majburdirlar.

Davlat soliq xizmati organlari, huquqni muhofaza qiluvchi organlar, moliya organlari, banklar va boshqa moliya-kredit tashkilotlari o'zaro kelishib belgilangan tartibda soliqlar bo'yicha huquqbuzarliklarga oid mavjud materiallar va huquqbuzarliklarning oldini olish yuzasidan ko'rilgan chora-tadbirlar, o'tkazilayotgan tekshiruvlar to'g'risida bir-birlarini xabardor qiladilar, shuningdek, zimmalariga yuklatilgan vazifalarni bajarish maqsadida boshqa axborotlarni almashib turadilar.

Davlat soliq xizmati organlarining mansabdor shaxslari xizmat vazifalarini bajarish chog'ida davlat hokimiyati vakili hisoblanadilar. Davlat soliq xizmati organlari mansabdor shaxslarining soliq haqidagi qonun hujjatlariga rioya qilish xususidagi talablari barcha yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan ijro etilishi shart.

Hech kim davlat soliq xizmati organlari mansabdor shaxslarining qonuniy faoliyatiga aralashishga haqli emas. Davlat soliq xizmati organlari mansabdor shaxslarining o'z xizmat vazifalarini bajarish-lariga to'sqinlik qilish, ularning o'z xizmat vazifalarini bajarishlari munosabati bilan ularning sha'ni va qadr-qimmatini haqoratlash, ularga qarshilik ko'rsatish, tahdid qilish, zo'ravonlik qilish yoki ularning hayoti, sog'lig'i va mol-mulkiga tajovuz qilish qonun hujjatlarida nazarda tutilgan javobgarlikka sabab bo'ladi.

6.3 Soliq organlarining mansabdor shaxslari, ularni lavozimga tayinlash va lavozimdan ozod qilish tartibi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasining Raisi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlanib, so'ngra O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan tasdiqlanadi.

Davlat soliq qo'mitasining Raisi Davlat soliq qo'mitasi zimmasiga yuklatilgan vazifa va funksiyalarning bajarilishi yuzasidan shaxsan javobgar bo'ladi, o'z o'rinbosarlarining, davlat soliq va bojxona organlariga bo'ysunuvchi, Qo'mitaning mustaqil tuzilmaviy bo'linmalari mansabdor shaxslari javobgarlik darajasini belgilaydi.

6.4. Davlat bojxona xizmati tushunchasi. Bojxona organlarining asosiy vazifalari. Bojxona organlari hizmatchilarining mansab darajalari va maxsus unvonlari

Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish milliy iqtisodga erkin savdo hududlarini tashkil etishga qaratilgan, moliya resurslarining harakati, tovar va xizmatlar ayirboshlash bo'yicha xalqaro kelishuvlar rolini oshirish maqsadidagi sohalararo hududiy va

yagona tinchlikparvar komplekslarni kiritishning avj olganligi bilan xarakterlanadi.

Soʻnggi paytlarda davlatning tovarlarni, xizmatlarni, ishlarni, xizmatlarni va axborotlarni xalqaro ayirboshlashdagi roli oshib bormoqda. Davlat, tovarlarni va transport vositalarni chegaradan olib kirishning tartibini, bojxona toʻlovlarini va soliqlarni oʻrnatadi, tashqi iqtisodiy munosabat ishtirokchilariga bojxona qoidalari va ularni boshqarishni tartibga solishning boshqa shakllarini aniq yuridik aktga asoslangan holda belgilaydi.

Bojxona organlari bojxona siyosatini amalga oshirish va Oʻzbekiston Respublikasi manfaatlarini himoya qilish maqsadida tuziladi.

Bojxona nazorati oʻzida bojxona organlari tomonidan Oʻzbekiston Respublikasi qonunlariga va xalqaro shartnomalariga amal qilinishini taʼminlash maqsadida amalga oshiriladigan qator chora-tadbirlar majmuidan iborat.

Bojxona ishini tashkil qilishning asosiy elementlaridan biri boʻlib bojxona xizmatining faoliyati tuzilishini tanlash va ularni davlat hududida toʻgʻri joylashishini belgilash hisoblanadi. Bojxona xizmati Oʻzbekiston Respublikasi bojxona organlarining yagona tizimi asosida quriladi va amalga oshiriladi. Bojxona organlarining yagona tizimini belgilash va rivojlantirish 1997 yilda qabul qilingan "Davlat bojxona xizmati toʻgʻrisida"gi qonun³³ va "Bojxona kodeksi"³⁴ bilan bevosita bogʻliq.

Oʻzbekiston Respublikasi Davlat bojxona qoʻmitasi, Davlat bojxona Qoʻmitasining Qoraqalpogʻiston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahri boʻyicha boshqarmalari, bojxona komplekslari va bojxona postlari bojxona organlaridir.

Bojxona organlari oʻz faoliyatida Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, ushbu Qonunga, Oʻzbekiston Respublikasining boshqa qonun hujjatlariga va xalqaro shartnomalarga amal qiladilar.

Bojxona organlari qonun hujjatlariga muvofiq oʻz faoliyatini davlat hokimiyati mahalliy organlaridan mustaqil tarzda amalga oshiradilar.

³³ Oʻzbekiston Respublikasining 1997 yil 29 avgustdagi «Davlat bojxona xizmati toʻgʻrisida»gi Qonuni.

³⁴ Oʻsha manba.

Bojxona organlari o'z vakolatlari doirasida qabul qiladigan qarorlar barcha yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan ijro etilishi shart.

Davlat huquqni muhofaza qilish organlari tizimining harbiy elementi bo'lib, bojxona xizmati kontrobanda, o'z vakolatiga kiruvchi boshqa jinoyatlarga qarshi kurashish va bojxona qoidalarini buzishni oldini olish muhim bo'lib hisoblanadi.

Biroq bu bosqichda bojxona organlari oldida davlat budjetining daromad qismining bir qismini shakllantirish, iqtisodiy suverenitet iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash kabi katta masshtabdagi mas'uliyatli vazifalar turadi.

Bojxona organlarining huquqni muhofaza qilish faoliyati davlatning bojxona sohasidagi faoliyati, davlatni ishga va tashqi funksiyalarini amalga oshirishning bir turi bo'lib hisoblanadi. Bu faoliyatning maqsadi konstitutsiyaviy, ma'muriy, bojxona, fuqarolik va boshqa huquq sohalari normalarini bojxona organlari faoliyati doirasi tomonidan kuzatish, qo'llash, ijro etishni ta'minlashga qaratilgan.

Bojxona organlarining samaradorligini oshirish uchun ular oldiga qo'yilgan vazifalarni bajarishlari lozim.

Bojxona organlarining asosiy vazifalari *quyidagilardan iborat*:

– yuridik va jismoniy shaxslarning huquqlari hamda qonun bilan muhofaza etiladigan manfaatlarini himoya qilish;

– O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish va o'z vakolati doirasida uning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash;

– bojxona siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishda ishtirok etish;

– bojxona haqidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini nazorat qilish;

– bojxona to'lovlarini undirish;

– bojxona nazoratidan o'tkazilishi kerak bo'lgan tovarlar va transport vositalari shunday nazoratdan o'tkazilishini ta'minlash;

– bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilishining, shu jumladan kontrobandaning oldini olish, uni aniqlash va ularga chek qo'yish;

– tashqi iqtisodiy faoliyatga doir bojxona statistikasini hamda tovar nomenklaturasini yuritish;

– O‘zbekiston Respublikasi xalqaro shartnomalarining bojxona ishiga oid qismidan kelib chiqadigan majburiyatlar bajarilishini ta’minlash.

Bojxona organlari o‘z oldiga qo‘yilgan vazifalarni qonun doira-sida ro‘yobga chiqarishi uchun keng doiradagi huquqlarga ega. Bojho-na organlari yuridik va jismoniy shaxslarning tovarlarini va transport vositalarini, ularning hujjatlarini, shu jumladan ularning o‘zlarini ham tekshirishga haqli hisoblanadi. Ular valuta nazoratini amalga oshirishga, moliya, bank va boshqa tashkilotlardan, yuridik va jismoniy shaxslardan eksport-import operatsiyalarini amalga oshirishga doir ma’lumotlarni qonunda belgilangan tartibda olishga haqlidirlar.

Bojxona organlari tezkor-qidiruv faoliyatini yuritadi va surishtiruvni amalga oshiradi. Shu bilan bog‘liq ravishda bu organlar o‘z faoliyatini samarali amalga oshirishi mumkin bo‘lgan bir qator huquqlarini ko‘rsatish mumkin. *Bu huquqlar quyidagilardan iborat:*

– tovarlar va transport vositalarini, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda esa, jismoniy shaxslarning o‘zini ko‘zdan kechirish;

– yuridik va jismoniy shaxslardan ko‘zdan kechirish uchun tovarlar va transport vositalarini, shuningdek, zarur hujjatlarni taqdim etishni talab qilish;

– valuta nazoratini amalga oshirish;

– moliya, bank va boshqa tashkilotlardan, shuningdek, yuridik va jismoniy shaxslardan eksport-import operatsiyalarini amalga oshirish bilan bog‘liq bo‘lgan axborot va hujjatlarni hamda qonun hujjatlarida belgilangan boshqa axborotni olish;

– bojxona nazoratidan o‘tkazish maqsadida tovarlar hamda boshqa buyumlardan namuna va nusxalar olish;

– bojxona nazoratidan o‘tkazilishi lozim bo‘lgan tovarlar saqlanayotgan hududlarga va binolarga belgilangan tartibda kirish;

– bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishiga doir materiallarni belgilangan tartibda ko‘rib chiqish hamda jismoniy va yuridik shaxslarni qonun hujjatlariga muvofiq javobgarlikka tortish;

– bojxonaga oid huquqbuzarliklarning bevosita predmeti bo‘lgan tovarlar va transport vositalarini qonun hujjatlarida belgilangan hollarda va tartibda ushlab turish hamda olib qo‘yish;

– eksport qilinishi man etilgan buyumlar va mahsulotlar O‘zbekiston Respublikasidan tashqariga olib chiqib ketilayotganda: shuningdek, aktsiz markalari qo‘yilmagan tamaki mahsulotlari va al-kogolli ichimliklar O‘zbekiston Respublikasi hududiga olib kirilgan-da, transportirovka (xalqaro tranzit bundan mustasno) qilinganda va saqlanganda ularni musodara etish to‘g‘risida qaror qabul qilish;

– surishtiruv o‘tkazish va tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshirish;

– bojxonaga oid huquqbuzarliklarni aniqlashga xizmat qiladigan texnikaviy va maxsus vositalarni qo‘llash.

Bojxona organlari ("Bojxona xizmati to‘g‘risida"gi qonun 29.08.1997-y 5-modda.) qonunchilikda nazarda tutilgan boshqa huquqlarga ham ega.

Bojxona organlari:

1. yagona davlat bojxona siyosatini ro‘yobga chiqarishda ishtirok etishga;

2. bojxona haqidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi, bojlar to‘g‘ri hisoblanishi, to‘liq va o‘z vaqtida to‘lanishini nazorat qilishga;

3. davlat xavfsizligini, jamoat tartibini saqlash, fuqarolarning hayoti va sog‘lig‘ini himoya qilish, atrof muhitni muhofaza etish chora-tadbirlari amalga oshirilishiga ko‘maklashishga;

4. bojxona haqidagi qonun hujjatlarini qo‘llanish bo‘yicha belgilangan tartibda uslubiy ko‘rsatmalar va normativ hujjatlar ishlab chiqish hamda ularni nashr etishga;

5. yuridik va jismoniy shaxslarni tovarlar va transport vositalarini olib o‘tish hamda bojxona chegarasidan o‘tish vaqtidagi huquqlari va majburiyatlari to‘g‘risida o‘z vaqtida xabardor qilishga;

6. faoliyat turlari bilan shug'ullanish huquqini beradigan maxsus ruxsatnomalarni (litsenziyalarni) qonun hujjatlarida belgilangan tartibda berishga;

7. o'z xizmat vazifalarini bajarishlari natijasida o'zlariga ma'lum bo'lib qolgan davlat siri va tijorat siri hisoblangan axborotni oshkor etmaslikka majburdirlar.

Bojxona organlari qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa vazifalarni ham bajaradilar.

Bojxona organlarining mansabdor shaxslari xizmat vazifalarini bajarish vaqtida davlat hokimiyatining vakillari hisoblanadilar va ularning bojxona haqidagi qonun hujjatlariga rioya etish borasidagi talablarini barcha yuridik va jismoniy shaxslar bajarishi shart.

Bojxona organlari mansabdor shaxslarining qonuniy faoliyatiga aralashishga hech kim haqli emas. Bojxona organlari mansabdor shaxslarining qonuniy talablarini bajarmaslik, ularning o'z xizmat vazifalarini bajarishiga to'sqinlik qilish, o'z xizmat vazifalarini bajarishlari munosabati bilan ularning sha'ni va qadr-qimmatini haqoratlash, ularga qarshilik ko'rsatish, tahdid, zo'rlik qilish yoki ularning hayotiga, sog'lig'iga va mol-mulkiga tajovuz qilish qonun hujjatlarida belgilangan javobgarlikka sabab bo'ladi.

Bojxona organlarining mansabdor shaxslari xizmat vazifalarini bajarish vaqtida qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda o'qotar qurolini hamda maxsus vositalarni saqlash, olib yurish va qo'llash huquqiga egadirlar.

Bojxona organlarida xizmatni o'tash, bojxona organlarining mansabdor shaxslarini rag'batlantirish va ularga nisbatan intizomiy jazo choralarini qo'llanish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini tomonidan belgilanadi³⁵.

Bojxona faoliyatini tashkil etish, yagona bojxona siyosatini o'tkazish, uning faoliyati tezkorligini va samaradorligini oshirish, davlatning iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlash va bojxona sohasida xalqaro hamkorlikni mustahkamlash maqsadida

³⁵ Qarang: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasi bojxona organlarida xizmatni o'tash haqida"gi Vaqtinchalik Nizom to'g'risidagi 4.04.98-y. 146-sonli Qarori. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasi bojxona organlarining Intizomiy ustavi" to'g'risidagi 27.03.98-y. 135-sonli Qarori.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997-yil 8-iyulda № UP-1815 "O‘zbekiston Respublikasi bojxona qo‘mitasini tashkil qilish to‘g‘risida"gi farmoni qabul qilindi.

Bojxona qo‘mitasi faoliyatini tashkil qilish va uning tuzilishi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlangan Nizomga asosan belgilanadi.

Davlat bojxona qo‘mitasi Raisi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlanadi va Oliy Majlis tasdig‘iga kiritiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo‘mitasi raisi o‘rinbosarlari, O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo‘mitasi boshqarmalari, viloyatlar, Toshkent shahar boshqarmalari va maxsus bojxona komplekslari boshliqlari Davlat bojxona qo‘mitasi raisi tavsiyasiga asosan Vazirlar Mahkamasi tomonidan tayinlanadi.

Davlat bojxona qo‘mitasi O‘zR Konstitutsiyasiga asosan davlat boshqaruv organi bo‘lib hisoblanadi. Qo‘mita o‘z vakolatlari doirasida yagona bojxona siyosati yuritilishini, bojxona faoliyatida qonunchilikka amal qilinishini, DBK organlari samaradorligini ta‘minlaydi.

DBK o‘z faoliyatida O‘zR Konstitutsiyasi, qonunchilik va O‘zR qo‘shilgan xalqaro kelishuvlarga, Prezident farmonlari va Vazirlar Mahkamasi qarorlariga asoslanadi.

DBKning asosiy vazifalari va faoliyat tartibi DBK to‘g‘risidagi Nizomda mustahkamlab qo‘yilgan³⁶.

DBKning o‘z vakolatlari doirasida qonunga asosan qabul qilingan qarorlari mulkchilik shaklidan qat’i nazar yuridik shaxslar va jismoniy shaxslar tomonidan bajarilishi majburiy xarakterga ega.

DBKning asosiy vazifalari bo‘lib *quyidagilar hisoblanadi*:

- Respublikaning iqtisodiy manfaatlarini va belgilangan tartib doirasida iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish;
- Respublikaning bojxona siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish;
- bojxona qonunchiligiga rioya qilinishi ustidan nazorat qilish;
- bojxona ishlarini amalga oshirishda fuqarolarning va yuridik shaxslarning huquq va erkinliklarini himoya qilish;

³⁶ "O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo‘mitasi to‘g‘risida"gi Nizom. (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 30.07.1997-y., 374-sonli Qaroriga 4-sonli ilova.)

– kontrobanda, bojxona qonunchiligi buzilishiga qarshi kurash, respublikaning bojxona chegaralaridan noqonuniy ravishda narkotik moddalar, psihatrop va portlatish moddalarini, qurol, valuta boyliklari, milliy boylik hisoblanuvchi tasviriy san’at, tarixiy-madaniy va arxeologik meros predmetlarini, intellektual mulk ob’ektlarini olib chiqib ketilishini bartaraf etish;

– O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi va xalqaro shartnoma kelishuvlarida mustahkamlangan boshqa vazifalar.

DBK zimmasiga yuklatilgan vazifalardan kelib chiqib:

– yagona bojxona siyosatini amalga oshirishning huquqiy-iqtisodiy va tashkiliy mexanizmini ishlab chiqadi uni amaliyotda qo‘llanilishini ta’minlaydi, bojxona sohasidagi qonun va normativ aktlarni ishlab chiqishda ishtirok etadi;

– O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalarini ishlab chiqishda ishtirok etadi, o‘z vakolatlari doirasida va belgilangan tartibda bojxona masalalari bo‘yicha xalqaro shartnomalarni imzolaydi;

– davlat xavfsizligi, jamoat tartibi, fuqarolar hayoti va sog‘lig‘ini, hayvonlar va o‘simliklarni himoya qilish, respublika bojxona hududini o‘rab turuvchi muhitni muhofaza qilinish choratardirlarini amalga oshirilishiga ta’sir ko‘rsatadi;

– mustaqil yoki davlat huquqni muhofaza qilish organlari bilan hamkorlikda kantrobanda, bojxona va o‘z vakolatlari doirasida soliq qonunlarini buzilishini ogohlantirish va to‘xtatishga oid choratadbirlarni, shuningdek, xalqaro terrorizmga qarshi kurash, shuningdek, O‘zbekiston aeroportlarda xalqaro fuqaro aviatsiyasi faoliyatiga noqonuniy aralashishlariga ta’sir etish choralari ishlab chiqadi;

–bojxona organlari vakolatlariga kiruvchi ishlar bo‘yicha surishtiruvni amalga oshiradi va qonunga asosan bojxona qoidalarini buzishga doir ishlarni yuritadi.

– jismoniy va yuridik shaxslarga belgilangan tartibda qonunda nazarda tutilgan bojxona qoidalarini buzganligi uchun ta’sir chorasini ko‘radi;

– respublika bojxona chegarasidan noqonuniy tarzda narkotik, psihatrop va portlatish moddalari, qurollarni olib o‘tilishining oldini olish uchun tegishli choralar ishlab chiqadi va qo‘llaydi;

– respublikaning va xorijiy davlatlarning vakolatli organlari bilan hamkorlikda nazorat ostiga olingan narkotik va psihatrop vositalarni tashishni amalga oshiradi;

– milliy xavfsizlik va ichki ishlar organlari bilan hamkorlikda qonunda belgilangan tartibda tezkor - qidiruv faoliyatini amalga oshiradi;

– qoida buzarlik faktlari bo‘yicha aybdorni javobgarlikka tortish masalasi bojxona organlari vakolatidan tashqarida bo‘lgan hollarda materiallarni tergov, sud va boshqa organlarga beradi.

– bojxona organlari mansabdor shaxslarining qonunga rioya qilishlarini nazorat qiladi, mansabdor shaxslar harakatlari va qarorlari ustidan berilgan shikoyat va protestlarni ko‘radi;

– tashqi savdo yuklarini rasmiylashtirish punktlari va boshqa bojxona infratuzilmalarini setini o‘z ichiga olgan holda bojxona organlari moddiy-texnik bazasini rivojlantirish va mustahkamlash choralarini ishlab chiqadi;

– respublika hududida bojxona ishlarini rivojlantirish maqsadidagi tadbirlarni DBKning moddiy yordam, ijtimoiy himoya, bojxona organlarini rivojlantirish va kutilmagan harajatlarni qoplash uchun tuzilgan maxsus fondlar hisobiga moliyalashtiradi;

– qonunchilikka asosan xavfli yuklar, qurollanish, harbiy texnika, harbiy mulk, portlatish moddalari va buyumlarni, harbiy qismlarni xulosasini yuritadi va nazoratni amalga oshiradi³⁷.

Qonunga asosan Davlat bojxona qo‘mitasi zimmasiga boshqa funksiyalar ham yuklatilishi mumkin³⁸.

DBK o‘z zimmasiga yuklatilgan samarali bajarishlarini ta’minlashlari uchun *qonunda belgilangan huquqlarga ega*:

– bojxona huquqbuzarliklarini aniqlash uchun texnik va maxsus vositalarni qo‘llash;

³⁷ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 01.05.2002-y. 150-sonli Qarorining 7 punktiga ko‘ra kiritilgan

³⁸ “O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo‘mitasi to‘g‘risida”gi Nizom. (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 30.07.1997-y., 374-sonli Qaroriga 4-sonli ilova.)

- bojxona organlari vakolatiga kiruvchi ishlar bo'yicha surishtiruvni amalga oshirish;
- bojxona qoidalarini buzish sohasidagi ishlarni yuritish, ko'rib chiqish va bojxona qonunlarini buzgan yuridik va jismoniy shaxslarga ta'sir choralarini qo'llash, ular profilaktikasi bo'yicha choralarni ishlab chiqadi va qo'llaydi;
 - tezkor qidiruv faoliyatini amalga oshiradi;
 - bojxona nazoratidan o'tishi kerak bo'lgan tovar va transport vositalari va ularning hujjatlarini ko'rish (qayta ko'rish)ni talab qilish;
 - tovar va transport vositalarini, etarli asoslar bo'lgan hollarda jismoniy shaxslarni tekshirish (qayta tekshirish);
 - tovarlar, transport vositalari va boshqa bevosita bojxona huquqbuzarligi predmetlarini ushlab va yo'q qilish;
 - bojxona organlari roziligisiz O'zbekiston Respublikasi bojxona hududini tark etgan transport vositalarini majburiy to'xtatish, daryo, dengiz va havo kemalarini qaytarish;
 - plombalarni buzish, bagajxonalarining qulfli qurilmalarini, yuk bo'lmalarini, transport vositalari kuzovlarini, konteyner va boshqa transport qadoqlarini ochish;
 - bojxona nazoratiga tegishli bo'lgan tovarlar va transport vositalari mavjud bo'lgan mulkchilik shaklidan qat'i nazar yuridik va jismoniy shaxslar binolariga va hududlariga hech qanday to'siqlarsiz kirish, shuningdek, bojxona organlariga tegishli bo'lgan faoliyat va nazoratni amalga oshirish;
 - probalarni va tovar namunalarini, boshqa predmetlarni olib qo'yish, ularni tekshiruvlarini (ekspertiza) o'tkazish;
 - shaxsdan uning vakolatini tasdiqlovchi hujjat talab qilish;
 - vazirliklar, idoralar, mahalliy hokimiyat organlari, O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan yuridik va jismoniy shaxslardan (mulkchilik shaklidan qat'i nazar) bojxona ishlarini (nazorat) amalga oshirish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar, materiallar va hujjatlarni talab qilib olish;
 - bojxona organlari o'z vazifalarini amalga oshirish jarayonida shaxsiy himoya vositalari va o'q otar qurollarni olib yurish, qo'llash va foydalanish huquqiga egadirlar;

– davlat bojxona qo‘mitasini so‘ngida Oliy Majlis tomonidan tasdiqlanadigan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni bilan tayinlanadigan Rais boshqaradi.

DBK Raisi birinchi o‘rinbosari va o‘rinbosarlari, DBKB va STK boshliqlari DBK raisi taqdimiga asosan Vazirlar Mahkamasi qarori asosida tayinlanadi.

Davlat bojxona qo‘mitasida 9 kishidan iborat o‘z tarkibiga qo‘mita Raisi – hay‘at raisi, uning o‘rinbosarlari va boshqa rahbar xodimlarni oluvchi kengash tuziladi, hay‘at tarkibi a‘zolari DBK Raisi taqdimiga asosan Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

DBK hay‘at ish reglamenti uning raisi tomonidan belgilanadi. Hay‘atning qarori DBK Raisi buyrug‘i bilan amalga oshiriladi. Boshqa vazirliklar va idoralar bilan birgalikda qabul qilingan hay‘at qarori DBK Raisi va tegishli vazirlik va idoralar rahbarlarining birgalikdagi buyruqlari bilan amalga oshiriladi.

Bojxona organlari faoliyati, ularning ilmiy, moddiy-texnik rivojlanishi, kadrlar bilan ta‘minlash masalalarini kompleks hal qilish, boshqaruv masalalarini va takliflarni ishlab chiqish uchun DBKda nizomi DBK Raisi tomonidan tasdiqlanuvchi kengash va komissiyalar tuziladi.

Nazorat savollari

1.O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq xizmati organlarining asosiy vazifalariga nimalar kiradi ?

2.O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq xizmati organlari tarkibi qanday tuzilmalardan iborat ?

3. O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq xizmati organlari faoliyatining huquqiy asoslari ?

4.O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq xizmati organlari mansabdor shaxslarining tayinlanish tartibi ?

5.O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq xizmati organlarining huquqiy maqomi ?

6.O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq xizmati organlari surishtiruv organi sifatida ?

7.O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona xizmati organlari asosiy vazifalariga nimalar kiradi ?

8.O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona xizmati organlari tarkibi qanday tuzilmalardan iborat ?

9. O‘zbekiston Respublikasi Davlat Davlat bojxona xizmati organlari faoliyatining huquqiy asoslari ?

10.O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona xizmati organlari mansabdor shaxslarining tayinlanish tartibi ?

11.O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona xizmati organlari organlari surishtiruv organi sifatida ?

VII BOB. MILLIY XAFVSIZLIK XIZMATI

7.1. Milliy xafvsizlik xizmati tizimi va tuzilishi

MXX va uning joylardagi organlari chet el davlatlari va tashkilotlarining O‘zbekistonga qarshi qaratilgan razvedka-qo‘poruvchilik faoliyatlariga qarshi kurashadi, O‘zbekiston Respublikasining suvereniteti, konstitutsiyaviy tuzumi, hududiy yaxlitligi, iqtisodi, ilmiy-texnikaviy va mudofaa potentsialini huquqqa xilof tajovuzlardan himoya qilish vazifasini bajaradi. O‘zbekiston Respublikasining Milliy xafvsizlik xizmati to‘g‘risidagi Nizom MXX faoliyatining huquqiy asosi bo‘lib hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi MXX o‘ziga yuklatilgan vazifalarni bajarish uchun davlat hokimiyati organlari bilan kelishgan holda Qoraqalpog‘iston Respublikasi o‘z organlarini, viloyatlarda va alohida shahar va tumanlarda boshqarmalarini tashkil qiladi.

MXX O‘zbekiston Respublikasi hokimiyat va boshqaruv organlari faoliyatini dushman kayfiyatidagi davlatlar maxsus xizmatlari va konstitutsiyaga qarshi yo‘naltirilgan ichki kuchlarning jinoiy tajovuzlari ta‘siridan samarali himoya qilishni ta‘minlash uchun mas‘uldir va O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti va O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi oldida muntazam hisob berib turadi.

MXXni O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining so‘ngida Oliy Majlis tomonidan tasdiqlanadigan farmoni asosida tayinlanadigan Rais boshqaradi.

MXX Raisining birinchi o‘rinbosari va o‘rinbosarlari MXX Raisi taqdimiga asosan Vazirlar Mahkamasi qarori bilan tayinlanadi.

O‘zbekiston Respublikasi MXX Konstitutsiya va qonunlarga zid kelmaydigan buyruq va ko‘rsatmalarga asosan tezkor qidiruv va boshqa xizmat faoliyatini amalga oshiradi.

MXX Raisi va uning o‘rinbosarlari o‘z vakolatlari doirasida O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va amaldagi qonunlari, Prezident Farmonlari, Oliy Majlis va Vazirlar Mahkamasi qarorlariga asosan va ularni ijro etish maqsadida buyruq, ko‘rsatma va yo‘riqnomalar qabul qiladi.

Xavfsizlik xizmati organlari faoliyatini tashkil qilish masalasini hal qilish uchun MXX Raisi – hay‘at Raisi, uning o‘rinbosarlari va boshqa rahbar xodimlar tarkibidan iborat hay‘at tashkil qiladi.

Hay‘at a‘zolari tarkibi MXX Raisi tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti bilan kelishilgan holda tasdiqlanadi.

8.2. MILLIY XAFVSIZLIK XIZMATINING ASOSIY HUQUQ VA MAJBURIYATLARI

MXXning asosiy vazifasi bo‘lib O‘zbekiston Respublikasi manfaatlari asosida razvedka va kontrrazvedka faoliyatini amalga oshirish va uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurashish hisoblanadi.

MXX organlari uyushgan jinoyatchilikka va terrorizmga qarshi kurash olib boradi, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va suverenitetini har qanday tajovuzlardan himoyasini ta‘minlaydi, O‘zbekiston Respublikasining chet eldagi diplomatik, savdo va boshqa rasmiy vakolatxonalarini xavfsizligini ta‘minlaydi, zarur hollarda O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarini chet elga chiqish va u erda bo‘lish hollarida xavfsizligini ta‘minlash choralari ko‘radi.

O‘zbekiston Respublikasi hududida dislotsirlashgan Chegara qo‘shinlari bilan hamkorlikda davlat chegarasi daxlsizligini ta‘minlash yuzasidan chora-tadbirlar o‘tkazadi.

Bundan tashqari davlat sirlarini ishlab chiqish va amalga oshirishda ishtirok etadi; korxonalar, muassasa va tashkilotlarga tijorat sirini saqlashda yordam ko‘rsatadi. MXX to‘g‘risidagi Nizomda MXX organlari tergov olib borishi xavfsizlik organlariga tegishli bo‘lgan jinoyatlar bo‘yicha surishtiruv va dastlabki tergovni amalga oshirishi; ushbu jinoyatlarni sodir etishda gumon qilinayotgan shaxslarni qidirish, bu jinoyatlarni sodir etgan shaxslar ro‘yxatini yuritishi belgilab qo‘yilgan.

MXX organlari O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, davlat hokimiyati va boshqaruvining oliy organlari qaroriga asosan ichki ishlar organlari bilan birga fuqarolarni himoya qilish, aloqa va transport vositalari obyektlarini qo‘riqlash, aholining turmushini ta‘minlash, muhim xalq xo‘jaligi va harbiy obyektlarni, qonuniylik va huquqiy tartibotni saqlash, ommaviy tartibsizliklarni, xalqaro kelishmovchiliklarning oldini olish, maxsus shaxslarning xavfsizligini ta‘minlash maqsadida birgalikda choralar ko‘rish yuzasidan davlat organlari bilan hamkorlik qiladi, harbiy holat vaqtida milliy xavfsizlik xizmati organlarining safarbarlik tadbirlarini ta‘minlaydi, davlat sirlarini qo‘riqlash, bojxona qoidalari, o‘q-dori va qurollarni olish va saqlash qoidalari masalalariga bag‘ishlangan davlat miqiyosidagi chora-tadbirlarni ishlab chiqishda ishtirok etadi.

Milliy xavfsizlik xizmati organlari faoliyati qonuniylik, barchaning qonun oldida tengligi, shaxsni, uning huquq va erkinliklarini hurmat qilish, insonparvarlik va internatsionalizm prinsiplariga asoslanadi.

Milliy xavfsizlik organlari o‘z faoliyatini fuqarolarning huquq va erkinliklariga qat‘iy rioya qilgan holda amalga oshiradi. O‘zbekiston Respublikasi milliy xavfsizlik organlari zimmasiga yuklatilgan *vazifalarni bajarish uchun*:

1. Belgilangan tartibda oshkora yoki oshkor qilmagan holda tezkor-qidiruv tadbirlarini o‘tkazadi, shu jumladan, O‘zbekiston qonunchiligiga asosan milliy xavfsizlik organlari tomonidan tergov

qilinishi lozim bo'lgan jinoyatlarni ogohlantirish, aniqlash, ularni ochish maqsadida texnik vositalardan foydalanadi; qonunda ko'rsatilgan hollarda va tartibda olingan dalillardan foydalanadi;

2. Fuqarolarning roziligi asosida oshkora yoki oshkor qilmagan holda ularning yordamlaridan foydalanadi, shu bilan birga, fuqarolarni ixtiyoriy ravishda xavfsizlik organlariga shtatsiz ishga qabul qiladi;

3. Prokuror ruxsati bilan alohida shaxslarning pochta jo'natmalarini nazorat qiladi va telefon va boshqa so'zlashuv vositalaridan foydalangan holda telefon so'zlashuvlarini eshitadi, shuningdek, ushbu shaxslar foydalanadigan aloqaning texnik kanallaridan jinoyat sodir etish va tayyorgarlik ko'rish haqida etarli ma'lumotlar bo'lganda O'zbekiston qonunchiligiga asosan xavfsizlik organlari yurituviga tegishli bo'lgan ishlarni bu choralarni qo'llanishi natijasida jinoyat ishi bo'yicha dalil bo'la oladigan xabarlar olish mumkin bo'lgan hollarda ma'lumotlar oladi

4. Ichki ishlar organlari bilan hamkorlikda jinoyatlarni oldini olish, aniqlash va ochish yuzasidan tezkor-qidiruv ishlarini olib boradi.

5. Xavfsizlikni ta'minlash tadbirlarini o'tkazishda ichki ishlar organlari bilan kelishgan holda bu organlarning kuch va vositalarini jalb qiladi.

6. Nazorat qilish amaldagi qonunchilik bo'yicha ichki ishlar organlari zimmasiga yuklatilgan jinoyatni sodir etishda gumon qilish uchun etarli asoslar bo'lgan yoki jinoyat sodir etgan shaxslarning ularning shaxsini tasdiqlovchi hujjatlari, shuningdek, tekshirish uchun zarur bo'lgan boshqa hujjatlarni tekshiradi.

7. Xizmat maqsadlarida korxonalar, muassasa, tashkilot, jamoat birlashmalari, kechiktirib bo'lmaydigan hollarda fuqarolarga tegishli bo'lgan aloqa vositalaridan foydalanadi.

8. Kechiktirib bo'lmaydigan hollarda jinoyatlarni oldini olish, jinoyat sodir etishgan yoki sodir etishda gumon qilinayotgan shaxslarni kuzatish va ushlab, tezkor tibbiy yordamga muxtoj shaxslarga yordam ko'rsatishda, shuningdek, voqea yoki ofat sodir bo'lgan joyga yetib borishda korxonalar, muassasa, tashkilotlar, jamoat birlashmalari va fuqarolarga (chet davlatga tegishli diplomatik

vakolatxona, konsullik va boshqa muassasalarning transport vositalaridan tashqari) tegishli transport vositalaridan foydalanadi.

9. Qonunga asosan davlat xavfsizlik organlari yurituviga tegishli bo'lgan jinoyatlarni bevosita oldini olishda, bunday jinoyatlarni sodir etishda gumon qilinayotgan shaxslarni qidirishda, kechiktirib bo'lmaydigan holatlarda xavfsizlikka tahdid solayotganda prokurordan bir sutka davomida ruxsat olish sharti bilan kunning istalgan vaqtida fuqarolarga tegishli uylarga, korxonaga, muassasa va tashkilotlarga tegishli bino va ularning hududlariga hech qanday to'siqlarsiz kirishga va ko'zdan kechirishga haqli.

10. O'zbekiston Respublikasi yuqori organlari qaroriga asosan iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlarni aniqlash tadbirlarini o'tkazadi; bunday hollarda militsiya xodimlariga berilgan huquqlardan foydalanadi.

11. Qonunga asosan milliy xavfsizlik organlari yurituviga tegishli bo'lgan jinoyatlar profilaktikasini amalga oshiradi.

12. Qamoqda saqlash ehtiyot chorasi qo'llanilgan shaxslarni va xavfsizlik organlari tomonidan jinoyat sodir etishda gumon qilib ushlangan shaxslarni, alohida hollarda esa prokuror sanksiyasi asosida ichki ishlar organlari, prokuror va sudlar tomonidan ushlangan va qamoqqa olingan shaxslarni, shuningdek, qonunda ko'rsatilgan hollarda mahkumlarni saqlash uchun tergov izolyatorlari va boshqa ushlab turish joylariga ega bo'ladi.

13. O'z vakolatlari doirasida davlat sirlarini, shuningdek, vazirliklar, davlat qo'mitalari, muassasalari, korxonaga va tashkilotlar, jamoat birlashmalari, Ichki ishlar vazirligining ichki qo'shinlari va qonunda nazarda tutilgan hollarda O'zbekiston Respublikasining boshqa harbiy muassasalariga tegishli boshqa masalalarning xavfsizligini ta'minlanishini tashkil qilish va nazorat qilishni amalga oshiradi; aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish yuzasidan taqdimnomalar chiqaradi, tegishli choralar ko'rilishi va uning ijrosi haqida ichki ishlar organlarini xabardor qilishni talab qiladi.

14. Davlat qo'mitalari, muassasalari, korxonaga va tashkilotlaridan va jamoat birlashmalari organlaridan xavfsizlikni ta'minlash borasidagi vazifasini bajarish uchun belgilangan tartibda tasdiqlaydi va ma'lumotlarni oladi.

15. Xavfsizlik organlariga tegishli tezkor, tergov va boshqa ma'lumotlarning davlat saqlovni amalga oshiradi va ularni hisobini yuritish, saqlash va foydalanish tartibini belgilayladi va ma'lumotlar sistemasini yaratadi.

Milliy xavfsizlik organlari son miqdori tuzilishi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

MXX Raisi bo'limlarning funksiyalarini belgilaydi va O'zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik organlari shtatini va uning viloyat organlaridagi shtatlar soni va strukturasi tasdiqlaydi.

MXX organlari mansabdor shaxslari huquqlari xizmat Raisi tomonidan belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasi milliy xavfsizlik organlarida ofitserlar tarkibi attestatsiyadan o'tkaziladi. Navbatdagi va navbatdan tashqari harbiy unvonlarni berish masalasini hal qilish uchun attestatsiya komissiyasi tashkil etiladi.

Generallar, ofitserlar, praporshiklar MXXda shartnoma asosida harbiy xizmatchilar kadrlarda amaldagi zahirada yoki MXXning zahirada Mudofaa vazirligidan ro'yxatdan chiqqan holda bo'ladilar.

Davlat milliy xavfsizlik organlari xodimlarining ijtimoiy himoyasini kafolatlaydi.

Milliy xavfsizlik xizmatida harbiy xizmatni o'tayotganlar davlat budjeti hisobidan majburiy shaxsiy ijtimoiy sug'urta qilinadi. To'lanadigan sug'urta miqdori Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Milliy xavfsizlik xizmati organlarida harbiy xizmatni o'tayotganlarning mulkiga yetkazilgan zarar ularning xizmat vazifasi yoki burchini bajarishi bilan bog'liq holda yetkazilgan bo'lsa to'liq miqdorda qoplanadi.

Nazorat savollari

1. O'zbekiston Respublikasi MXX zimmasiga yuklatilgan vazifalarni ayting.
2. MXX organlari faoliyati qanday prinsiplarga asosan tashkil qilinadi?
3. O'zbekiston Respublikasi MXX organlari

mansabdor shaxslarining tayinlanish tartibi ?

4.O‘zbekiston Respublikasi MXX
organlarining huquqiy maqomi ?

5.O‘zbekiston Respublikasi MXX organlari tergov va
surishtiruv surishtiruv organi sifatida ?

VIII bob. YURIDIK YORDAM KO'RSATISHNI TASHKIL QILISH

8.1. Advokatura tushunchasi, uning vazifalari va advokatlik faoliyatining turlari

Inson va fuqaroning huquq va erkinliklari malakali ravishda himoya qilingandagina to'la ravishda amalga oshirilishi mumkin. Buning uchun qonun hujjatlarini faqat o'qiy bilishgina emas, balki ularni tushuna bilish ham, shuningdek, yuzaga kelgan muammoni hal qilish uchun kerak bo'lgan akti topish bo'yicha mahorat, huquqni muhofaza qiluvchi organlarda ishni yuritish bo'yicha tajriba hamda shunga o'xshashlar talab etiladi. Boshqacha aytganda, samarali yordamni ta'minlash uchun yuridik ma'lumotga ega bo'lgan mutaxassis kerak. Bunday mutaxassis esa *advokatdir*.

"Advokat" so'zi lotin tilidan olingan bo'lib, ikki ma'noga ega: a) sud ishlari bo'yicha ishonchli vakil, sudda himoyachi; b) biror shaxsni yoki biror narsani yozma yoki og'zaki ravishda himoya qiladigan shaxs. Rus so'zlashuv tilida ham bu so'z ikki ma'noni bildiradi. *Birinchi*dan, advokat deganda, sudda boshqa shaxslarni himoya qilish uchun ish yuritishdan iborat faoliyat, kasb tushunilsa, *ikkinchi*dan, oldin mazkur kasbga o'zini bag'ishlagan shaxslarning katta guruhi, ya'ni advokatlarning tabaqasining o'zi ham *advokatura* deb atalgan.

Sud hokimiyati sud jarayonida taraflar o'zlarining protsessual huquq va majburiyatlarini to'la anglagan holda ishtirok etishlaridan manfaatdordir. Shu munosabat bilan advokatura instituti taraflarning manfaatlarini himoya qilish uchun ulkan ahamiyatga ega bo'lib qolmay, balki odil sudlovni tegishli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan umumiy vazifalarni bajarish uchun ham zarurdir.

Biroq, advokaturaga nisbatan munosabat har doim ham ijobiy bo'lmagan. Advokaturaga nisbatan salbiy munosabatning yuzaga kelishiga qisman advokaturaning o'zining etarlicha mukammal bo'lmaganligi, qisman jamiyatning sud shakllariga odatlanmaganligi sabab bo'lgan. *Masalan*, Germaniyada Buyuk Fridrix advokatlarni "*zuluklar va xayfli ilonlar*" deb atab, 1780-yilda advokaturani

butunlay yo‘q qilishga farmon bergan edi. Mazkur farmon 1878-yil 3-iyuldagina o‘z kuchini yo‘qotgan va advokatura tiklangan edi. Napoleon esa Kambaseresga: "O‘zining tilidan hukumatga qarshi foydalangan advokatning tilini kesib tashlash imkoniyati bo‘lishini xohlar edim", - deb yozadi. Ammo ozod mamlakatlarda advokatura doimo yuqori maqomga ega bo‘lib kelgan³⁹. Sekin-asta advokaturaga bo‘lgan salbiy munosabat advokaturaning zimmasidagi ulkan ahamiyatga ega bo‘lgan ijtimoiy vazifani anglab yetish hamda uning naqadar zarurligiga ishonch bilan o‘rin almashdi.

Advokatura ko‘p asrlar muqaddam yuzaga kelgan bo‘lib, eng ko‘xna protsessual institutlardan hisoblanadi. Sudda taraflarga vakillik qilish g‘oyasi sekinlik bilan davom etgan tarixiy jarayon natijasida rivojlandi. XIX asrda advokatura deganda, tor ma’noda huquqni yoqlash (tarafdorlik) tushunilsa, keng ma’noda – huquqni yoqlash (tarafdorlik) va sudda vakillik qilishning birligi tushunilgan. Huquqni yoqlash (tarafdorlik) deganda qonunlarni o‘rganish bilan maxsus shug‘ullanuvchi odamlarning yuridik yordamga muxtoj odamlarga ko‘rsatadigan shunday yordamlarini tushunish lozim.

Sudda vakillik qilish – sud jarayonida bir shaxsning ikkinchi shaxsga o‘z vakolatlarini berishi, bunda vakilning suddagi faoliyatidan kelib chiquvchi barcha oqibatlar bevosita manfaati vakil tomonidan himoya qilinayotgan shaxsga tegishli bo‘ladi⁴⁰. Huquqni yoqlash (tarafdorlik) va sudda vakillik qilish turlicha talablar natijasida yuzaga kelgan bo‘lib, ularning faoliyat doirasi ham turlicha edi. Evropaning ko‘p mamlakatlarida advokatura va sudda vakillik qilish ikkita institut sifatida mustaqil rivojlangan. Farbiy Evropada huquqni yoqlovchilar advokat nomini olganlar.

Rossiyada esa Yevropadagidan farqli, huquqni yoqlash (yoki tarafdorlik) mustaqil institut sifatida emas, balki suddagi vakillik natijasida yuzaga keldi. Vakillik g‘oyasining boshlang‘ich asosini ikki institut – oilaviy vakillik va yuridik shaxslarning vakilligi

³⁹ Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Том 1. Изд-во «Альфа», Санкт-Петербург, 1996. - В.467.

⁴⁰ Черкасова Н.В. Формирование и развитие адвокатуры в России (60-80 годы XIX в.) Отв. ред. Е.А.Скрипилёв. -М.: Наука, 1987. - В. 10 -11.

tashkil qilgan edi. Oʻrta asrlarda oilaviy vakillik slavyan va german xalqlarida keng tarqalgan edi. Vakillikni koʻpincha farzandlar, aka-ukalar, jiyanlar va hatto xizmatkorlar va doʻstlar amalga oshirganlar⁴¹.

Boshqa tomondan esa, yuridik shaxslar qadimgi huquqning sudda shaxsan ishtirok etish toʻgʻrisidagi qatʼiy talabini bajarish imkoniyatiga ega boʻlmaganliklari uchun (zero yuridik shaxs sud oldida bevosita javob berishi mumkin emas), ular odamlar faqat qarindoshlik yoki qarindosh deb faraz qilish boʻyichagina sudda vakil olishlari mumkin boʻlgan qadim zamonlardayoq vakillardan foydalanish huquqiga ega boʻlganlar. *Masalan*, oʻrta asrlarda monastirlarning suddagi vakillari sifatida ularning diniy rahnamolari, keyinchalik esa odatda qonunlarni yaxshi tushunuvchi monaxlar orasidan tanlab olinadigan boshqa shaxslar ham ishtirok etganlar.

Yuridik shaxslarga monand qirol ham oʻzining vakillariga ega boʻlgan. Oʻrta asrlarda oʻzini vakillari bilan almashtirish huquqi qirol hokimiyatining alohida imtiyozi sifatida koʻrilib, boshqa shaxslar bunday huquqqa ega boʻlmaganlar. Biroq oddiy odamlar orasida sudda oʻzining manfaatlarini himoya qila olmaydigan yoki yetarlicha himoya qila olmaydiganlar – ayollar, voyaga yetmaganlar va b.q. tez-tez uchrab turganligi bois, bunday shaxslarning kuch jihatdan raqibga tenglashishi uchun qirollar alohida marhamat koʻrsatib, ularga vakil yordamiga ega boʻlishga huquq berganlar; bunday marhamat ayrim holatlardagina koʻrsatilib, unga musharraf boʻlgan shaxs sudda oʻz manfaatlarini himoya qilish uchun qonunlarni biladigan xususiy shaxslarni kelishuv asosida taklif qilishga haqli boʻlgan. Bu birinchi qadam edi, hayot bu qadam natijasida kelib chiqqan muammolarni hal qilishni talab qilar edi; alohida marhamat bora-bora umumiy huquqqa aylanib, bu huquq oʻzini shunga xizmat qilishga bagʻishlagan odamlarning paydo boʻlishiga olib keldi.

⁴¹ Черкасова Н.В. Формирование и развитие адвокатуры в России (60-80 годы XIX в.) Отв. ред. Е.А.Скряпин. -М.: Наука, 1987. - В. 11.

Advokaturaning paydo bo'lishi har bir shaxsga sudda vakil olishga ruxsat berilgan vaqtdan boshlanadi⁴². Hozirgi zamonda advokatura deganda professional yuristlarning o'ziga xos ravishda uyushgan birlashmasi tushunilib, bu birlashmaning asosiy vazifasi yordamga muxtoj bo'lganlarning barchasiga malakali yuridik yordam ko'rsatishdan iboratdir.

Hozirgi vaqtda advokatura zimmasiga barcha jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini muhofaza qilishga, odil sudlovni amalga oshirishga, qonuniylikka rioya qilish va uni mustahkamlashga, fuqarolarni qonunlarga aniq va og'ishmay rioya etish, boshqa shaxslarning huquqlari, erkinliklari, sha'n va qadr-qimmatlarini hurmat qilish ruhida tarbiyalashga ko'maklashish yuklatilgan.

O'zbekiston Respublikasining "Advokatura to'g'risida"gi 1996 yil 27 dekabrda qabul qilingan qonuni advokaturaga *quyidagicha ta'rif beradi*: "Advokatura - huquqiy institut bo'lib, u advokatlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi shaxslar hamda xususiy advokatlik amaliyoti bilan shug'ullanuvchi ayrim shaxslarning mustaqil, ko'ngilli, kasbiy birlashmalarini o'z ichiga oladi" (1-modda). "Advokatura to'g'risida"gi qonun, shuningdek, advokaturaning oldida turgan vazifalarni ham belgilab beradi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq, advokatura O'zbekiston Respublikasi fuqarolariga, chet el fuqarolariga, fuqaroligi bo'lmagan shaxslarga, korxonalar, tashkilotlar, muassasalarga yuridik yordam ko'rsatadi.

Advokatura oldiga qo'yilgan vazifalarni bajarish maqsadida advokatura faoliyatining *quyidagi asosiy turlari mavjuddir*:

– huquqiy masalalar bo'yicha maslahatlar va tushuntirishlar berish, qonun hujjatlari yuzasidan og'zaki va yozma ma'lumotnomalar berish;

– huquqiy xususiyatdagi arizalar, shikoyatlar va boshqa hujjatlarni tuzish;

– sudda, boshqa davlat organlarida, jismoniy va yuridik shaxslar oldida fuqarolik ishlari bo'yicha hamda ma'muriy

⁴² Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Т. 1. -Санкт-Петербург: «Альфа», 1996. -В.469.

huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar bo'yicha vakillikni amalga oshirish;

– jinoyat ishlari bo'yicha dastlabki tergovda va sudda himoyachi, jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar va fuqaroviy javobgarning himoyachisi sifatida ishtirok etish;

– tadbirkorlik faoliyatiga yuridik xizmat ko'rsatish.

Advokat O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari bilan taqiqlanmagan boshqa yuridik yordam turlarini ham ko'rsatishi mumkin ("Advokatura to'g'risida"gi qonunning 5-moddasi). Mohiyati jihatidan yuridik yordam keng qamrovli faoliyatni nazarda tutadi: kerakli me'yoriy hujjatni topishda yordam berish, bu hujjatning mazmunini tushuntirish, ariza yoki iltimosnoma, boshqa hujjatni tuzishda ko'maklashish, argumentlarni hamda yuzaga kelgan muammoni samaraliroq hal qilishi mumkin bo'lgan organni tanlash, sudda yoki boshqa organda vakillikni amalga oshirish, jinoyat ishlari bo'yicha himoyani amalga oshirish yoki ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan fuqaroning qonuniy manfaatlarini himoya qilish va hokazo.

Qonun hujjatlarini qo'llash yuzasidan maslahatlar berish advokatlik faoliyatining muhim qismi hisoblanadi. Bunday maslahatlar ko'pincha amaldagi fuqarolik, oila, mehnat, ma'muriy va jinoyat qonun hujjatlarini tushuntirishdan iborat bo'lib, ularning asosiy ko'pchiligini sud ishlari bo'yicha maslahatlar tashkil qiladi.

Advokatlik faoliyatining boshqa turi – o'z maslahatchi yuristlariga ega bo'lmagan tashkilotlarga yuridik xizmat ko'rsatishdan iborat. Mazkur yuridik xizmat yuridik maslahatxonalar bilan tuziladigan bitimlarga asosan ko'rsatiladi va bu bitimlarda tomonlarning majburiyatlari batafsil ko'rsatib o'tiladi. Tadbirkorlik faoliyati yuzasidan xizmat ko'rsatuvchi advokat chiqarilayotgan buyruqlar va boshqa huquqiy qarorlarning qonunga mosligini tekshi-radi, shartnoma oldi hujjatlarni va shartnomalarni rasmiylashtirishda ishtirok etadi, da'vo qo'zg'atish bo'yicha ish yuritadi va sudlarning ish yurituvida qatnashadi, ma'muriy-boshqaruv apparati, ishchilar va xizmatchilarga huquqiy masalalar yuzasidan maslahatlar beradi va hokazo.

Yuridik yordam ayniqsa, jinoyat-sudlov ishlarini yuritish-da katta ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 116-moddasida ko'rsatilishicha: "Ayblanuvchi himoyalani huquqi bilan ta'minlanadi. Tergov va sud ishini yuritishning har qanday bosqichida malakali yuridik yordam olish huquqi kafolatlanadi. Fuqarolarga, korxonaga, muassasa va tashkilotlarga yuridik yordam berish uchun advokatura faoliyat ko'rsatadi. Advokaturani tashkil etish va uning ish tartibi qonun bilan belgilanadi."

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi jinoiy javobgarlikka tortilayotgan shaxslarning himoyalani huquqi borligini shunchaki e'lon qilibgina qolmay, balki bu huquqning kafolatlanganligiga urg'u beradi. Biror-bir fuqaro yetarlicha asoslarsiz jinoiy javobgarlikka tortilmasligi va sudlanmasligidan jamiyat albatta, manfaatdor. O'zR JPKda ham jinoyat sodir qilganlikda gumon qilinuvchilar, ayblanuvchilar hamda sudlanuvchilar himoyalani huquqi bilan ta'minlanishlari belgilab qo'yilgan. Bu huquq esa ko'proq etarlicha keng imkoniyatlarga ega bo'lgan advokatlar tomonidan amalga oshiriladi. Xususan, jinoyat-protsessual qonun hujjatlari himoyachi-advokatga sud bosqichlarida ham (sud muhokamasi davrida, muayyan ish yuzasidan chiqarilgan hukm va ajrimlarning qonuniyligi va asoslantirilganligini tekshirish bosqichlarida), surishtiruv va dastlabki tergov davrida ham keng huquqlarni beradi.

Bu turdagi huquqlar doimo takomillashib bormoqda. *Masalan*, 1999yilda JPKga jiddiy o'zgartirishlar kiritilib, ularga muvofiq himoyachi-advokatlarning ishda ishtirok etishiga ayblov e'lon qilingan vaqtdan yoki gumon qilinuvchi deb e'tirof etilganligi to'g'risidagi qaror e'lon qilingan vaqtdan yoxud shaxs ushlangan vaqtdan boshlab ruxsat etiladi. Bunda ular ushlab turish bayonnomasi yoki ehtiyot chorasi tariqasida qamoqqa olish to'g'risidagi qaror bilan tanishishlari, himoyadagi shaxs bilan uchrashishlari (bunday uchrashuvlar soni va davomiyligi cheklanishi mumkin emas), tergov harakatlarida ishtirok etishlari va boshqa shu kabi harakatlarni amalga oshirishlari mumkin. JPKda himoyachining o'z himoyasidagi shaxsni qamoqqa olishning yoki

qamoq muddatini uzaytirilishining noqonuniyligi ustidan shikoyat keltirish huquqi to'g'risidagi qoidalar mavjuddir (JPK 53-m).

JPKda jinoiy javobgarlikka tortilayotgan shaxs qaysi hollarda himoyachiga ega bo'lishi shartligi ko'rsatib o'tilgan. Agar bu shaxs yoki uning qarindoshlari biror sabab bilan advokatni taklif qilmayotgan bo'lsalar, bu holda himoyachi tergovchining, prokurorning yoki sudyaning taklifi bo'yicha tayinlanishi lozim. Bu tarzda taklif etilgan advokat ayblanuvchi yoki uning qarindoshlari taklif etgan advokat bilan teng huquqlarga ega bo'ladi va uning mehnatiga davlat budjeti hisobidan to'laligicha haq to'lanishi lozim (JPK 50-m.).

Jinoyat ishlarida ishtirok etayotgan advokat ayblanuvchini oqlaydigan yoki uning javobgarligini yengillashtiradigan holatlarni aniqlash maqsadida qonunda ko'zda tutilgan barcha himoya vositalari va usullarini qo'llashi hamda ayblanuvchiga zarur yuridik yordam ko'rsatishi shart. Jinoyat ishlarini ko'rish chog'ida advokat ayblanuvchining himoyachisi sifatidagina emas, balki jabrlanuvchining, fuqaroviy da'vogarning, fuqaroviy javobgarning manfaatlarini himoya qilish maqsadida ularning vakili sifatida ham ishtirok etishi mumkin.

Advokat, shuningdek, fuqarolik ishlarini muhokama qilishda da'vogar, javobgar va uchinchi shaxslarning vakili sifatida ham ishtirok etadi. Advokatura faoliyatini tashkil qilish qonunning ustunligi, mustaqillik va boshqa demokratik prinsiplarga asoslanadi ("Advokatura to'g'risida"gi qonunning 4-m.). Konstitutsiyaviy qonuniylik prinsipi fuqaroning yuridik yordamga bo'lgan subyektiv huquqini amalga oshirish uchun shubhasiz ahamiyatga egadir. Bu huquqqa advokatlarning yuridik yordam ko'rsatish majburiyati hamohangdir.

Advokatlik faoliyatining prinsipi sifatida mustaqillik advokatning yuridik va jismoniy shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo'yicha kasbiy vazifalarini bajarish bilan bog'liq faoliyatiga aralashishga yo'l qo'yilmasligini nazarda tutadi. Advokatning muayyan ishni o'rganishiga to'sqinlik qilish yoki vakolat beruvchining yoxud o'z himoyasidagi shaxsning qonuniy manfaatlariga zid keluvchi nuqtai nazarni majburan

egallashiga erishish maqsadida unga qanday shaklda bo'lsin ta'sir ko'rsatish, shuningdek, advokatga tahdid qilish, uni haqoratlash, unga nisbatan tuhmat qilish, kuch ishlatish yoxud uning hayoti, sog'lig'i, mol-mulkiga tajovuz qilish qonun hujjatlariga muvofiq javobgarlikka sabab bo'ladi ("Advokatlik faoliyatining kafolatlari va advokatlarning ijtimoiy himoyasi to'g'risida"gi qonunning 7-m.).

Advokatura o'z faoliyatini boshqa demokratik prinsiplar asosida ham amalga oshiradi. *Ularga quyidagilar kiradi:* kasb etikasi, advokatlik siri va qasamyodiga qat'iy rioya etish; qonun hujjatlarida ma'n qilinmagan usullar va vositalarni qo'llash ("Advokatlik faoliyatining kafolatlari va advokatlarning ijtimoiy himoyasi to'g'risida"gi qonunning 2-m.).

8.2. O'zbekistonda advokaturaning rivojlanish bosqichlari

Revolutsiyagacha Turkistonda chor sudlarida jinoyat va fuqarolik ishlarini ko'rishda, Rossiyaning boshqa o'lkalaridagi kabi, advokatlari – hakam tomonidan vakolat berilganlar va ularning yordamchilari ishtirok etganlar. 25 yoshga to'lgan, sud idorasida chinovnik sifatida yoki prisyajniy vakolat berilganlarning yordamchisi sifatida 5 yillik sud amaliyotiga ega bo'lgan shaxslargina advokat bo'la olgan. Hakam vakolat berilganlarning ayrim kengashlarida nomzodlarning amaliy tayyorgarligini tekshirish maqsadida ular imtihondan o'tkazilgan. Hakam vakolat berilganlarning yordamchisi bu – yuridik ma'lumotga ega bo'lgan, biroq hech qayerda xizmat qilmagan shaxsdir.

Rossiyada professional advokaturaning vujudga kelishi 1864 yilda o'tkazilgan sud islohoti bilan bog'liqdir. Sud ustavlarida qonun yo'li bilan mustahkamlanib qo'yilgach, advokatura Rossiyaning yangi yuridik muassasasiga aylandi. Reformagacha bo'lgan davrda asrlar davomida advokatlik vazifasini xususiy shaxslar – ish bo'yicha sryapchiylar yoki xodataylar bajarib kelganlar. Ularning vazifalari qonun yo'li bilan tartibga solinmagan, ularga (maxsus ma'lumotning mavjudligi va shu kabi) talablar qo'yilmagan. Odatda, ularning vazifasiga ayrim hujjatlarni

(qog'ozlarni) rasmiylashtirish, ularni taqdim qilish va shu kabilar kirgan. Hatto, 1832-yilda prisyajniy stryapchiylar institutining ta'sis etilishi ham ularning faoliyati tabaqaviy xususiyatga ega bo'lganligi bois, Rossiyaning yangi ijtimoiy qatlamlariga sudda va boshqa muassasalarda o'z manfaatlarini himoya qilishni kafolatlay olmas edi.

1864 yildagi sud ustavlariga ko'ra, advokatlar ikki kategoriyaga bo'linar edi – prisyajniy vakolat berilganlar va xususiy vakolat berilganlar. Prisyajniy vakolat berilganlar (yoki qasamyod qabul qilgan vakolat berilganlar) alohida korporatsiyaga - prisyajniy vakolat berilganlar tabaqasiga birlashganlar, bu tabaqa ichki o'z-o'zini boshqaruvga asoslangan bo'lib, bu boshqaruv saylanadigan organlar ko'rinishida bo'lib, bu organlarning faoliyati ustidan sud organlari va adliya organlarining nazorati o'rnatilgan. Turkiston o'lkasida, Buxoro amirligida va Xiva xonligida esa qozilar va biylarning shariat (musulmon huquqi) va odatga asoslangan feodal sudlari jinoyat va fuqarolik ishlarini advokat ishtirokisiz ko'rib hal qilar edilar.

Mahalliy aholining aksariyati Qur'on oyatlarini erkin sharxlashdan kelib chiqqan, murakkab va chigal tizimga ega bo'lgan shariatning va ko'pincha o'zaro zid va aniq shaklga ega bo'lmagan odatning yozilmagan me'yorlarining ikir-chikirlarini mustaqil tushunib etmas edi. Bunday sharoitda qozilar va biylarning sudiga tortilgan yoki o'z tashabbusi bilan murojaat qilgan shaxslar muftilar, fikhshunos mirzalarning yordamiga muxtojlik sezar edilar. Muftilar va fikhshunos mirzalar jamoat joylarida, bozorlarda, choyxonalar va qozixonalar atrofida joylashib, xususiy amaliyot bilan shug'ullanar edilar.

Ko'rinib turibdiki, ularning vazifasi og'zaki yoki yozma maslahat berish bilan cheklangan. Sudda himoyachi sifatida qatnashishga esa ularning vakolati bo'lmagan, zero qozi va biylar sudida himoya institutining o'zi mavjud emas edi. Sudga tortilgan shaxslar o'z huquqlari va manfaatlarini o'zlari himoya qilishlari kerak edi. 1917-yildagi Oktabr revolyutsiyasidan keyin advokatura eski adliyaning boshqa organlari kabi tugatildi.

1917-yil 24-noyabrda qabul qilingan Sudlar to'g'risidagi 1-Dekret eski advokaturani tugatib, fuqarolik huquqlari bo'lgan, har ikki jinsdagi, sha'niga dog' tegmagan barcha fuqarolarni himoyachi sifatida ishtirok etishiga ruxsat berdi. Rossiya Respublikasining Adliya xalq Komissarligi esa mazkur Dekretidan kelib chiqqan holda revolyutsion tribunal to'g'risidagi instruktsiyani qabul qildi. Bu instruktsiyaga muvofiq, revtribunallar qoshida ham ayblov, ham himoya funksiyalarini bajarish yuklangan huquq tarafdorlari kollegiyasini tuzish ko'zda tutilgan edi. Shu bilan birga ayblanuvchi o'ziga himoyachi sifatida siyosiy huquqlardan mahrum bo'lmagan har qanday fuqaroni tanlashi mumkin edi.

1918-yil 7-martdagi Sudlar to'g'risidagi 2-Dekretga asosan ishchilar, soldatlar, dehqonlar va kazaklarning deputatlari Sovetlari qoshida o'zlarini ham jamoat ayblovi, ham jamoat himoyasi shaklidagi huquq tarafdorligiga (yoki homiyligiga) bag'ishlagan shaxslarning hay'ati tuziladi. Mazkur Dekretga ko'rsatilishicha, "bu hay'atlarga ishchilar, soldatlar, dehqonlarning deputatlari Sovetlari saylaydigan va chaqirib oladigan shaxslar kiradi. Faqat shu shaxslargina sudlarda haq evaziga ishtirok etishga haqlidirlar". Hay'atlar jamoat ayblovchilari uchun ham, jamoat himoyachilari uchun ham yagona edi. Shu bilan birga, mazkur hay'atlarga kirmaydigan shaxslarning himoyachi sifatida ishtirok etish huquqi saqlanib qolgan edi. Ko'rinib turibdiki, sudda himoya qilish ishi davlat nazorati ostida edi.

Sudlov ishlarini yuritishning takomillashuvi huquq tarafdorlari-ning faoliyatini ham o'zgartirdi. Bora-bora ayblov va himoya funksiyalari ajratila boshlandi, huquq tarafdorlari hay'ati a'zolarining ish haqlari to'g'risidagi masalani tartibga solish mo'ljallana boshlandi, sudlarda betartib va nazoratsiz himoyaga yo'l qo'yilishi avvaliga cheklanib, so'ng butunlay tugatildi.

1918-yil 30-noyabrda VTSIK "Yagona xalq sudi to'g'risida" Nizom qabul qildi. Bu Nizomga ko'ra, Sovetlarning ijroiya qo'mitalari qoshida fuqarolik protsessida taraflarning himoyachilari, ayblovchilari hay'atlari ta'sis etildi. Endi himoya funksiyasi davlat xizmatining shakllaridan biriga aylandi. Biror ish bo'yicha ayblovchi ishtirok etganda hamda ish oltita xalq maslahatchisi

ishtirokida ko‘rilganida himoyachi ishtiroki majburiyligi tan olindi. Mazkur Nizomga ko‘ra, fuqarolik protsessida himoyachilar, ayblovchilar hay‘ati a‘zosi va taraflarning vakillari bir protsessda himoyachi sifatida, boshqasida esa ayblovchi yoki taraflarning vakili sifatida qatnashishi mumkin edi.

Biroq funksiyalarning bu tartibda aralashtirilishi amaliyotda o‘zini oqlamadi, bu esa himoyani amalga oshiruvchi maxsus organ tuzish zarurati tug‘ilganligini ko‘rsatar edi. Shu maqsadda 1920 yil 21 oktabrda qabul qilingan xalq sudi to‘g‘risidagi RSFSR Nizomi asosida jamoatchilik himoyasi instituti tashkil etildi. Mazkur Nizom huquq tarafdorlari kollegiyasini tugatdi va himoya funksiyasini bajara oladigan fuqarolarning barchasi himoyachi sifatida ishtirok etishiga ruxsat berdi. Himoyachi sifatida jalb qilinadigan shaxslar talab etilgan muddatga asosiy ishlaridan ozod etilganlar; protsessda ishtirok etgan vaqtlari uchun ularning ish haqlari saqlanib qolgan yoki davlat hisobidan eng kam ish haqi miqdorida kunlik haq to‘langan. Bunday himoyachilar etmay qolgan hollarda adliya bo‘limlari konsultantlari (maslahatchilari) himoyachi sifatida jalb qilinardi. Himoyani tashkil qilishning bunday shakli 1922-1924-yillarda o‘tkazilgan sud-huquqiy islohotiga qadar amalda bo‘lib keldi.

1922-yil 26-mayda Advokatura to‘g‘risida Nizom tasdiqlanib, unga ko‘ra, advokatura aholiga yuridik yordam ko‘rsatadigan va o‘z-o‘zini boshqaradigan tashkilotga aylantirildi. Guberniyalardagi adliya bo‘limlari qoshida jinoyat va fuqarolik ishlari bo‘yicha himoyachilar hay‘atlari tuzila boshlandi. Birinchi chaqiriq himoyachilar hay‘ati a‘zosi guberniya adliya bo‘limlari tomonidan tanlanib, so‘ng guberniya ijroiya qo‘mitalari tomonidan tasdiqlanardi. Keyinchalik yangi a‘zolarini qabul qilish huquqi himoyachilar hay‘ati rayosatiga berildi. Gubijroqo‘m rayosati yangi qabul qilingan hay‘at a‘zolarini rad etishga haqli edi. Himoyachilar hay‘ati a‘zosi, saylov bo‘yicha davlat mansabini egallab turgan shaxslarni, professorlar va yuridik fanlari o‘qituvchilarini istisno qilganda, davlat korxonalarida va muassasalarida biror mansabni egallashga haqlari yo‘q edi.

Himoyachilar hay'ati a'zolaridan tashqari, shuningdek, ayblanuvchi va jabrlanuvchining yaqin qarindoshlari, korxonalar, muassa-salar va VTSSPS vakillari sudda himoyani amalga oshirishlari mumkin edi. Sovet advokaturasining yuqorida ko'rsatilgan rivojlanish bosqichlari O'zbekiston SSR advokaturasiga ham xosdir. Shu bilan birga O'zbekiston SSRda advokaturaning tarixi o'ziga xos bo'lib, bu o'ziga hoslik respublika tarixiy rivojlanishi muayyan shart-sharoitlarining xususiyatlarini aks ettiradi.

Turkiston ASSR (1918-1924) RSFSR tarkibiga kirganligi bois, uning hududida RSFSR qonunlari amalda edi. 1917-yil 12-dekabrda Turkiston o'lkasi SNK qabul qilgan Dekretning asosiy qoidalari, shu jumladan, himoya to'g'risidagi qoidalari Sudlar to'g'risidagi 1-Dekretga mos kelar edi. TASSR SNK Dekretiga muvofiq, faqat sudlardagina emas, balki revolyutsion tribunallarda ham himoyachi ishtirokidagi himoyalani huquqi ta'minlanar edi. Bunday revolyutsion tribunallar mahalliy Sovetlarning qarorlari asosida vujudga keltirib, ular to'g'risidagi Nizomlar, xususan, TASSR MIQ tomonidan 1918-yilning 14-sentabri va 18-oktabrida, 1920-yilning 2-fevralida qabul qilingan.

1918-yil 16-yanvardayoq Toshkent Soveti revolyutsion tribunal tashkil qilish to'g'risida qaror qabul qilib, unga ko'ra, yoshi 20dan kam bo'lmagan, siyosiy huquqlari bo'lgan har ikki jinsdagi barcha fuqarolar sud majlisida himoyachi bo'lishi mumkin edi. 1918-yil mart oyida Skobelevda (hozirgi Farg'ona) revolyutsion tribunal tashkil etildi. Mahalliy matbuotda yozilishicha, tribunal majlisida "ushbu ish bo'yicha... ayblanuvchining himoyachisi sifatida... Har qanday fuqaro protsessda ishtirok yetishi mumkin".

Turkiston avtonom respublikasining revolyutsion tribunallar to'g'risidagi 1918-yil 2-oktabrda tasdiqlangan Muvaqqat nizomiga ko'ra (21-m.), revtribunal qoshida "o'zlarini jamoatchilik himoyasi shaklidagi huquq homiyiligiga bag'ishlovchi shaxslarning hay'ati tasdiqlanadi". Bunday shaxslar qatoriga jamoatchilik himoyachilari, advokatlarning kasaba uyushmalari a'zolari, shuningdek, sudda hozir bo'lgan va siyosiy huquqlardan mahrum qilinmagan har qanday voyaga etgan shaxs kirishi mumkin edi. Ular tegishli Sovetlarning

tavsiyanomalariga ega bo'lishlari talab etilar edi. Nizomga ko'ra, himoyachi ham taklif etilishi, ham tayinlanishi mumkin edi (ayblanuvchi voyaga yetmagan hollarda esa, uning iltimosiz tayinlanishi kerak edi).

Sovet hukumatining ilk davrida "huquq homiysi (yoki tarafdori)" va "himoyachi" iboralari sinonim sifatida ko'rib, ko'pincha bir hujjatning o'zida bir vaqtda va teng ma'noda qo'llanilar edi. Bu esa o'sha davrdagi rasmiy sovet hujjatlarining yuridik tilida ularning teng ma'nodaligini ko'rsatadi. Hujjatlarga ko'ra, mazkur iboralar ostida ham o'sha vaqtda mavjud bo'lgan advokatlarning kasaba uyushmalarining a'zolari, ham ishda ishtirok etishga ruxsat berilgan jamoatchilik himoyachilari tushunilgan⁴³.

Himoyachi tergov komissiyasining ayblanuvchi tariqasida jalb qilish to'g'risidagi qarori chiqarilgan vaqtdan boshlab ishda ishtirok etishiga yo'l qo'yilar edi. Himoyachi qamoqda bo'lgan ayblanuvchi bilan xoli uchrashishga, ish bilan tanishishga va undan ko'chirmalar olishga va hokazolarga haqli bo'lgan. Bitta ish bo'yicha bir nechta ayblanuvchi javobgarlikka tortilganda ular o'rtasida qarama-qarshiliklar bo'lgan hollarda, ayblanuvchilarning manfaatlarini ko'zlab, ularning har biriga alohida himoyachi tayinlanar edi. Jamoatchilik himoyachisi sud majlisida ishtirok etishi shart bo'lgan shaxslar qatoriga kiritilib, u sud majlisida himoya nutqi bilan chiqib, sud e'tiborini "sudlanuvchiga e'lon qilingan ayblovni rad etuvchi yoki shubha ostiga qo'yuvchi holatlarga qaratishi, shuningdek, jinoyatni kvalifikatsiyalash va jazo chorasi to'g'risida o'z mulohazasini bildirishi mumkin" edi.

Himoyachilar instituti bora-bora muayyan tashkiliy shakllarga ega bo'la boshladi. 1919-yilning o'rtalaridayoq huquq homiylari hay'atlari va komissiyalari TASSRning Oliy tribunalida ham, viloyatlar tribunallarida ham mavjud edi. *Masalan*, 1919-yil yozida shunday hay'at Toshkentda Sirdaryo revtribunali qoshida ham mavjud bo'lib, uning a'zolari viloyat ijroqo'mining qarori bilan tayinlanar edi. Viloyat Sovetlari ijroqo'mlari huquq homiylari hay'atlari va byurolari ustidan umumiy rahbarlikni amalga

⁴³ Саркисянц Г.П. Адвокатура советского Узбекистана. -Т.: FAN, 1972. - В. 12-13.

oshirganlar, shtat masalalarini nazorat qilganlar, obrevtribunallar qoshidagi hay'at a'zolarini tayinla-ganlar, ish haqlari miqdorini belgilaganlar va sh.k. TASSR Oliy Revolyutsion tribunali qoshidagi huquq homiylari hay'atlari ustidan xuddi shunday nazoratni TurkMIQ amalga oshirgan.

TurkMIQ tomonidan 1920-yil fevral oyida tasdiqlangan yangi "Revolutsion tribunallar to'g'risidagi nizom" tribunallar ixtiyoricha va mahalliy Sovetlar qoshidagi himoyachilar hay'atlar a'zolaridan bo'lgan himoyachigina ishtirok etishiga ijozat berishni ko'zda tutar edi. O'sha davr hujjatlaridan ko'rinib turibdiki, hay'atlar ayblanuvchilarni himoyachilar bilan ta'minlaydigan asosiy, ba'zan esa yagona organ deb e'tirof etilgan. 1920-yilda vujudga kelgan Buxoro va Xorazm XSRda esa amalda bo'lgan qozilar va biylar sudlarida himoyachilar yo'q edi, xuddi shunday TASSR hududida vaqtincha saqlanib kelayotgan qozilar va biylar sudlarida ham shu ahvol kuzatilar edi. Buxoro respublikasining sovet sud organlarida himoyachilar instituti endigina rivojlanib kelayotgan edi, Xorazmda esa himoyachilar hay'atlari hali yo'q edi.

BxSR Sud qurilishi to'g'risidagi 1924-yil 5-yanvardagi Nizomiga ko'ra (38-m.), okrug sudlari qoshida jinoyat va fuqarolik ishlari bo'yicha himoyachilar hay'atlari tuzilib, ularning faoliyati alohida Nizom bilan tartibga solingan. Umumiy rahbarlik Adliya Nazorati tomonidan, doimiy faoliyat ustidan nazorat esa hay'at rayosati tomonidan amalga oshirilgan. Hay'at a'zolari o'z ishlari uchun mukofotlanganlar (42-43-m.m.), nojo'ya xatti-harakatlari uchun esa rayosat intizomiy jazo qo'llagan (41-m.).

1924-yil 1-oktabrda Buxoro respublikasi hukumati "BhSR sudlari qoshida huquq himoyachilari hay'atlari to'g'risida"gi Nizomni tasdiqladi. Bu Nizomning nashr etilishi 1924-yil 5-yanvardagi BxSR Sud qurilishi to'g'risidagi Nizomda ko'zda tutilgan edi. 1924-yil 1-oktabrdagi Nizomga ko'ra, jinoyat va fuqarolik ishlarida ayblanuvchilarning manfaatlarini himoya qilish, taraflar va boshqa shaxslarga vakillik qilish, shuningdek, hukumat va ma'muriy muassasalarda hamda mansabdor shaxslarda ishlarni yuritish uchun Buxoro respublikasi sudlari qoshida huquq himoyachilari hay'ati ta'sis etildi. Huquq himoyachilari hay'ati

okrug sudlari tashkil etilgunga qadar bevosita Adliya Nazoratiga bo'ysungan va Nazorat birinchi chaqiriq huquq himoyachilari hay'ati a'zolarini tasdiqlagan. Keyinchalik yangi a'zolari qabul qilish hay'at umumiy yig'ilishi qarori bilan amalga oshirilib, qaror nusxasi Adliya Nazoratiga yuborilgan hamda respublika Davlat prokurori xabardor qilingan.

Nizom huquq himoyachilari hay'ati faoliyatini, uning umumiy yig'ilishini, huquq himoyachilari mehnatiga haq to'lash tartibini, uning protsessual maqomini tartibga solar edi. O'rta Osiyo xalqlarining milliy-davlat birlashmalari tuzilgunga qadar (1924) O'rta Osiyodagi sovet respublikalarida (TASSR, BSSR va XSSR) advokatura organlarining yagona tizimi mavjud emas edi. Xorazmda hali himoyachilar hay'ati yo'q edi, Buxoro respublikasida esa himoyachilar hay'ati faqatgina uning oxirgi kunlarida shakllana boshlagan edi. TASSR advokaturasining ancha rivojlangan tizimi ajralib tursa-da, bu erda ham uning tashkiliy shakllari etarlicha takomillashmagan va muqim emas edi.

O'zbekiston SSR tashkil etilganidan so'ng, respublikaning barcha hududlari uchun yagona bo'lgan adliya organlarining izchil tizimini yaratish bo'yicha ish olib borildi. Bu to'la ravishda advokaturaga ham tegishlidir. 1925-yilda O'zSSR Sovetlari MIQ respublika Adliya xalq komissariati to'g'risidagi Nizomni qabul qilib, unda jumladan, AXK himoyachilar hay'atlari faoliyatiga rahbarlik qilishi ko'zda tutilgan edi⁴⁴. O'zbekistonda advokatura rivojlanishining muhim bosqichi bu 1926-yilda O'zSSR JPKning qabul qilinishi va kuchga kiritilishi bo'lib, unga ko'ra, himoyalani huquqi, himoyachilarning sudda ishtirok etishi majburiy bo'lgan holatlar va sh.k. mustahkamlandi.

1928-1929-yillarda advokaturaning yagona tashkiliy qismi yuridik maslahatxonalar bo'lib, ularning maqomi 1922-yildagi Sud ko'rilishi va Advokatura to'g'risidagi Nizomlarda ko'zda tutilgan edi. Mazkur maslahatxonalarning tashkiliy mustahkamlanishi va sovet advokaturasi faoliyatining jamoatchilik asosida takomillashuviga advokatlar hay'atlari a'zolari jamoalari

⁴⁴ Саркисянц Г.П. Адвокатура советского Узбекистана. -Т.: FAN, 1972. - В. 15-21.

to'g'risidagi Nizom sabab bo'lib, bu Nizom advokatlarning individual kabinetlariga mutlaq barham berdi.

1936-yildagi SSSR Konstitutsiyasi, 1937-yildagi O'zSSR Konstitutsiyasi, 1938 yildagi Sud qurilishi to'g'risidagi qonun va 1939 yildagi SSSRda Advokatura to'g'risidagi Nizomga muvofiq, O'zbekiston SSRda va uning tarkibiga kirgan Qoraqalpog'iston ASSRda tashkiliy tuzilishi va faoliyati 1939-yildagi Nizom bilan tartibga solinuvchi viloyat advokatlar hay'atlari tuzildi. Advokaturaning barcha funksiyalari shahar va tuman yuridik maslahatxonalari tomonidan amalga oshirilar edi.

Ma'lumki, 30-40-yillarda bir qator sabablarga ko'ra, advokatura faoliyatining samaradorligi, ayniqsa, jinoyat ishlari bo'yicha, pasaygan edi. Bu sabablardan biri sud xodimlari, adliya xalq komissarligi rahbarlari va boshqa huquqni muhofaza qiluvchi organlarni advokatning jinoyat-sudlov ishlarini yuritishdagi ishtirokiga salbiy munosabatidir. Bunga ayniqsa, SSSR MIQning 1934-yil 1-dekabrda va 1937-yil 14-sentabrda qarorlari o'ta salbiy ta'sir ko'rsatib, bu qarorlar terroristik tashkilotlar va terroristik aktlar, kontrrevolyutsion zararkunandalik va qo'poruvchilik to'g'risidagi ishlar bo'yicha sudlov ishlari yuritishning alohida tartibini belgilab berdi. Mazkur ishlarning sudda ko'rilishi ancha jo'nlashtirilib, jumladan, ayblov va himoya ishtirok etmas edi⁴⁵.

1958-yilda qabul qilingan sud ko'rilishi to'g'risidagi qonun hujjatlarining asoslari advokatlar hay'atlari sudda himoyani amalga oshirish, shuningdek, fuqarolarga, korxonalariga, tashkilotlarga va muassasalarga yuridik yordam ko'rsatish maqsadida amal qilishlarini belgilab berdi. Advokatlar hay'atlari advokatlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi shaxslarning ixtiyoriy birlashmalari bo'lib, ular ittifoq respublikasining Oliy Soveti tasdiqlagan Nizom asosida faoliyat yuritadilar.

Mazkur aktni ijro etish maqsadida barcha ittifoq respublikalari advokatura to'g'risida o'z nizomlarini qabul qildilar. O'zSSRda

⁴⁵ Гуценко К.Ф., Ковалёв М.А. Правоохранительные органы. Учебник для юридических ВУЗов и факультетов. Изд. 6-е, перераб. и дополн./ Под ред. К.Ф.Гуценко. М.: ЗЕРЦАЛО-М, 2001. -В.330-331.

bunday Nizom 1961-yil 30-mayda O‘zSSR Oliy Soveti tomonidan tasdiqlangan edi. 1977-yilda sovet advokaturasi tarixida birinchi marta advokaturaning huquqiy maqomi SSSR Konstitutsiyasida mustahkamlanib qo‘yilgan edi (161-m.). 1979-yilda "SSSRda advokatura to‘g‘risida"gi qonun qabul qilindi. Bu qonun umumittifoq miqyosida advokatura faoliyati va uni tashkil qilish masalalarini tartibga solgan edi. Har bir ittifoq respublikasining advokatura to‘g‘risida o‘z nizomi amalda edi (O‘zbekistonda bunday Nizom 1980 yilda tasdiqlangan).

O‘zbekiston Respublikasining mustaqilligi e‘lon qilingach, huquqni muhofaza qiluvchi organlar tizimida jiddiy o‘zgarishlar yuz bera boshladi. 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi ayblanuvchilarning himoyalanih huqu-qini mustahkamladi. Konstitutsiya asosida "Advokatura to‘g‘risida" yangi qonun qabul qilinib, unda advokaturaning asosiy tushunchalari, uning vazifalari, prinsiplari, advokatlik faoliyatining tashkiliy shakllari, advokatning huquqlari va majburiyatlari, advokatlik faoliyati bilan shug‘ullanish huquqini beruvchi litsenziyani to‘xtatib turish va bekor qilish tartibi, advokatning intizomiy javobgarligi va boshqa masalalar tartibga solingan.

Advokatlik faoliyatining to‘laqonli amalga oshirilishini ta‘minlash maqsadida 1998-yil 25-dekabrda "Advokatlik faoliyatining kafolatlari va advokatlarning ijtimoiy himoyasi to‘g‘risida"gi O‘zR qonuni hamda bir qator qonunosti aktlari qabul qilindi. O‘tka-zilayotgan sud islohoti advokaturani ham chetlab o‘tmadi. Mazkur institutni qayta ko‘rish to‘g‘risidagi munozaralar hozirga qadar davom etib kelmoqda. Bu munozaralarning asosiy obyektlaridan biri advokatlarning davlat organlari, avvalo adliya organlari va sudlardan, shuningdek, mahalliy ijroiya organlaridan erkinligi va mustaqilligini kengaytarib borish to‘g‘risidagi masaladir. Malakali yuridik yordam ko‘rsatish tizimini takomillashtirish yo‘llarini izlashda ham yangi jihatlar paydo bo‘ldi.

Shunday muhitda "Advokatura to‘g‘risida"gi qonunning yangi loyihasi tayyorlandi. Bu loyiha advokatura faoliyatini huquqiy tartibga solishga, advokatning maqomini mustahkamlashga, advokatlarning fuqarolar va yuridik shaxslar (vakolat beruvchilar)ga

malakali yuridik yordam ko'rsatish yuzasidan huquqiy va tashkiliy imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan. Loyiha inson huquqlari va manfaatlariga rioya qilishga, advokatning va davlat ayblovchisining huquqlari va boshqa huquqiy protsessual imkoniyatlarini tenglashtirishga imtiyoz berish prinsipi asosida ko'rilgan.

O'zbekistonda advokatura institutini tartibga soluvchi yangi tahrirdagi "Advokatura to'g'risida"gi qonunning qabul qilinishi zarurligi ochiq-oydin ko'rinib turibdi, chunki amaldagi ikki qonun va boshqa ayrim me'yoriy hujjatlar jamiyatda sodir bo'layotgan o'zgarishlarni aks ettirmaganidek, advokatlik amaliyotida to'planib qolgan muammolarni hal qilishga ham qodir emas.

8.3. Advokatlik faoliyatining tashkiliy shakllari

O'zR "Advokatura to'g'risida"gi Qonunining 4-moddasiga muvofiq, advokatlik faoliyati bilan shug'ullanish huquqini beruvchi litsenziyani belgilangan tartibda olgan shaxs advokatlik faoliyati bilan o'z advokatlik byurosini ochib, yakka tartibda faoliyat ko'rsatishga yoxud ixtiyoriylik asosida boshqa advokatlar (sheriklar) bilan hay'at-lar va firmalar tuzishga haqlidir. Advokatlik byurolari, hay'atlari va firmalarini, shuningdek, advokatlik birlashmalarini ro'yxatdan o'tkazish O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1997 yil 13 martdagi 139-Qarori bilan belgilangan tartibda Qoraqalpog'iston Respublikasi Adliya vazirligi, viloyatlar, Toshkent shahar hokimliklari adliya boshqarmalari tomonidan amalga oshiriladi.

Advokatlar byurolari, hay'atlari va firmalarini tuzish, ularning tuzilishi, shtatlari, vazifalari, mablag'larni sarflash tartibi, rahbar organlarning vakolatlari, ularni saylash tartibi hamda advokatlar byurolari, hay'atlari va firmalarining faoliyatiga doir boshqa masalalar ularning ustavleri (nizomlari) bilan tartibga solib turiladi. Shunday qilib, advokatlik faoliyatining tashkiliy shakllariga advokatlar byurolari, hay'atlari va firmalari kiradi.

Advokatlar hay'atlari va ularni tashkil qilish. Advokatlar hay'atlari - bu advokatlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi

shaxslarning ixtiyoriy birlashmalaridir. Ular oliy yuridik ma'lumotga ega bo'lgan shaxslardan tarkib topgan ta'sisshilar (muassis) guruhining arizasiga binoan ixtiyoriylik asosida tashkil etiladi. Advokaturani tashkil qilishning ixtiyoriyligi prinsipi advokatlik faoliyatining jamoa shakli bilan chambarchas bog'liqdir. Shu sababli advokatlar hay'ati birlashma deb hisoblanishi bejiz emas, chunki advokatlik faoliyatining tarixan tarkib topgan jamoa shakli qulayroq va xalqchilroqdir.

Advokatlar hay'ati organlariga *quyidagilar kiradi*: umumiy yig'ilish (konferentsiya), advokatlar hay'ati rayosati, taftish komissiyasi. Shuningdek, yuridik maslahatxonalar ham tashkiliy vazifalarni bajaradi. Advokatlar hay'ati a'zolarining umumiy yig'ilishi uning oliy organi hisoblanadi.

Umumiy yig'ilish hay'at a'zolarining kamida 50% ishtirok etganida vakolatli hisoblanadi. Advokatlar hay'ati a'zolarining konferentsiyasi advokatlar hay'ati rayosati belgilagan vakolat me'yorlaridan kelib chiqqan holda chaqiriladi va unda yuridik maslahatxonalardan saylangan delegatlarning 50% qatnashganida vakolatli hisoblanadi. Umumiy yig'ilishda (konferentsiyada) ko'rilayotgan masalalar ovoz berishda ishtirok etayotgan advokatlarning ko'pchilik ovozi bilan hal etiladi. Umumiy yig'ilish (konferentsiya) keng vakolatlarga ega bo'lib, advokatlar hay'ati faoliyatiga tegishli bo'lgan har qanday masalani hal qilishi mumkin. U advokatlar hay'ati faoliyatini nazorat qilish va doimiy rahbarlik uchun rayosatni va taftish komissiyasini saylaydi. Bu organlar saylanib bo'lingach, umumiy yig'ilish ularning ustidan nazoratni amalga oshirishga haqli bo'ladi. Shu maqsadda umumiy yig'ilish rayosat va taftish komissiyasining faoliyati to'g'risidagi hisobotlarini tinglaydi va tasdiqlaydi.

Umumiy yig'ilish (konferentsiya) advokatlik faoliyatiga bog'liq boshqa tashkiliy va moliyaviy masalalarni ham hal qiladi, miqdoriy tarkibni, shtatlarni, kirim-chiqim smetasini belgilaydi va ijroiya organlariga tasdiqlash uchun yuboradi, advokatlarning mehnatiga haq to'lash tartibini belgilaydi, kasaba uyushmasi organlari bilan kelishilgan holda ichki mehnat tartibi qoidalarini tasdiqlaydi, advokatlar hay'ati faoliyati bilan bog'liq boshqa

masalalarni ko‘rib chiqadi. Umumiy yig‘ilish (konferentsiya) rayosat va taftish komissiyasining bildirilgan ishonchni oqlamagan a‘zolarini muddatidan ilgari chaqirib olish huquqiga ham egadir. Advokatlar hay‘ati a‘zolari umumiy yig‘ilishining (konferentsiyasining) qarori faqat hay‘at a‘zolarining umumiy yig‘ilishi (konferentsiyasi)dagina qayta ko‘rib chiqilishi mumkin.

Advokatlar hay‘ati rayosati advokatlarning umumiy yig‘ilishlari orasidagi davrda doimiy faoliyat yuritadigan ijroiya organi hisoblanib, advokatlar hay‘ati a‘zolarining umumiy yig‘ilishida (konferen-tsiyasida) ochiq yoki yopiq ovoz berish yo‘li bilan besh yil muddatga hay‘at a‘zolarining soni va ish hajmini hisobga olgan holda belgilanadigan miqdorda saylanadi. Rayosat tarkibiga saylanadigan nomzodlar ovoz berishda qatnashgan advokatlarning ko‘pchilik ovozini olgan bo‘lishi lozim. Rayosat tarkibidan uning biror a‘zosi chiqqan hollarda qo‘shimcha saylovlar o‘tkazilishi mumkin. Shtat lavozimlarini egallagan rayosat a‘zolari hay‘at mablag‘lari hisobidan maosh oladilar va advokatlik amaliyoti bilan shug‘ullanishga ham haqlidirlar.

Rayosat raisi hay‘at a‘zolari umumiy yig‘ilishida hay‘at a‘zolari orasidan ochiq ovoz berish yo‘li bilan 5 yil muddatga saylanadi. Biroq ayrim hay‘atlarda bu qoidaga amal qilinmaydi: rais umumiy yig‘ilish (konferentsiya) tomonidan yig‘ilish ko‘rsatgan bir necha nomzodlar orasidan yashirin ovoz berish yo‘li bilan saylanadi.

Rayosat advokatlar hay‘atini boshqarishni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan keng vakolatlarga egadir.

Rayosat advokatlar hay‘ati a‘zolarining umumiy yig‘ilishini (konferentsiyasini) chaqiradi;

– belgilangan tartibda yuridik maslahatxonalarni tashkil etadi va ularning faoliyatiga rahbarlik qiladi;

– yuridik maslahatxonalarining va ayrim advokatlarning ishlarini tekshiruvdan o‘tkazadi;

– yuridik maslahatxonalarining mudirlarini tayinlaydi va lavozimidan ozod qiladi;

– hay‘at a‘zoriga advokatlarni yuridik maslahatxonalar bo‘yicha taqsimlaydi, ularni bir maslahatxonadan ikkinchisiga

o‘tkazish masalasini hal qiladi, shuningdek, hay’at a’zolidan chiqaradi;

– yuridik maslahatxonalarining shtatlari va smetalarini tasdiqlaydi;

– hay’at a’zolarining malakasini oshirish yuzasidan tadbirlar o‘tkazadi. Rayosat boshqa masalalarni ham hal qiladi. Uning faoliyati jamoa bo‘lib boshqarishga, oshkoralikka, advokatlar hay’ati a’zolari oldida doimiy hisobot berishga, advokatlarning rayosat ishiga keng jalb qilinishiga asoslangan. Hay’at rayosati qoshida jamoatchilik asosida unga yordam beruvchi organlar tashkil qilinishi mumkin.

Advokatlar hay’ati rayosati o‘z majlislarini a’zolarining kamida yarmi hozir bo‘lganda o‘tkazishi mumkin. Rayosat majlisida rayosat tarkibining kamida uchdan ikki qismi hozir bo‘lganda hay’atga qabul qilish, undan chiqarish va bo‘shatish masalalarini ko‘rib chiqishga haqlidir. Uning qarorlari ko‘pchilik ovoz bilan qabul qilinadi. Ovozlar soni teng bo‘lganida, muhokama qilinayotgan masalani ko‘rib chiqish rayosatning keyingi majlisiga qoldiriladi va bu majlisga oldin kelmagan a’zolar chaqiriladi. Advokatlar hay’ati rayosatining qarori rayosatning o‘zi tomonidan yoki advokatlar hay’ati a’zolarining umumiy yig‘ilishida (konferentsiyasida) qayta ko‘rib chiqilishi mumkin.

Taftish komissiyasi advokatlar hay’atining nazorat-taftish organi hisoblanib, advokatlar hay’ati a’zolarining umumiy yig‘ilishida (konferentsiyasida) yashirin ovoz berish yo‘li bilan 5 yil muddatga saylanadi, bunda komissiya tarkibining soni yig‘ilish tomonidan belgilanadi. Advokatlar hay’atining taftish komissiyasi o‘z tarkibidan raisni va rais o‘rinbosarini saylaydi. Taftish komissiyasi tarkibidan uning biror a’zosi chiqqan hollarda, umumiy yig‘ilishda (konferen-tsiyada) belgilangan tartibda chiqqan a’zoning o‘rniga boshqa a’zo saylanadi. Taftish komissiyasi advokatlar hay’ati rayosatining va yuridik maslahatxonalarining moliyaviy-xo‘jalik sohasidagi faoliyatini taftish qiladi, shuningdek, takliflar, arizalar va shikoyatlarni ko‘rib chiqish tartibi va muddatlari ustidan nazoratni amalga oshiradi.

Yuridik maslahatxonalar hay'atlar rayosatlari tomonidan advokatlarning yuridik yordam ko'rsatish bo'yicha ishlarini tashkil qilish uchun tumanlarda, shaharlarda, ayrim hollarda esa boshqa aholi punktlarida tashkil etiladi. Yuridik maslahatxonaning joylashgan joyi va unda ishlovchi advokatlarning soni advokatlar hay'ati rayosati tomonidan belgilanadi.

Yuridik maslahatxonalar advokaturaning asosiy ishchi bo'g'ini hisoblanadi. Advokatlar hay'ati a'zolari biror-bir yuridik maslahatxona tarkibiga kiradilar va o'sha erda faoliyat yuritadilar. Yuridik maslahatxona mudiri advokatlar hay'ati rayosati qarori bilan eng malakali, oliy yuridik ma'lumotga va zaruriy ish stajiga ega bo'lgan hay'at a'zolari orasidan tayinlanadi. Yuridik maslahatxona mudiri o'z huquqlarini advokatlar hay'ati rayosati tomonidan beriladigan ishonchnoma asosida amalga oshiradi. Yuridik maslahatxonada ishlovchi advokatlar soni to'rttadan oshmasa, maslahatxona mudiri, odatda, o'z majburiyatlarini maoshsiz bajaradi.

Advokatlik byurolari, hay'atlari va firmalari ro'yxatga olingan kundan boshlab yuridik shaxs maqomini oladi va ko'rsatilgan yuridik yordam uchun jismoniy va yuridik shaxslardan kelib tushgan mab-lag'lar hisobidan faoliyat yuritadi. Advokatlar qonunda belgilangan tartibda advokatlarning jamoatchilik birlashmalarini tuzishlari mumkin.

Huquqiy xizmat ko'rsatishda yuzakilik va havaskorlikka yo'l quyib bo'lmaydi. Yuridik yordamga muxtoj odamlarni yordamidan ko'ra zarari tegishi mumkin bo'lgan tasodifiy shaxslardan muhofaza qilish maqsadida O'zR hukumati 1997-yil 13-martda advokatlik byurolari, hay'atlari, firmalarini davlat tomonidan ro'yxatga olish va O'zbekiston Respublikasi fuqarolariga advokatlik faoliyati bilan shug'ullanish huquqini beruvchi litsenziyani berish tartibi to'g'risidagi Nizomni qabul qildi. (hozirda mazkur Nizomga O'zR Vazirlar Mahkamasining №197. 30.04.2003-yil va O'zR Vazirlar Mahkamasining №495. 05.11.2003-yil Qarorlari bilan o'zgartirish kiritilgan). Mazkur Nizomda advokatlik byurolari, hay'atlari va firmalarini ro'yxatga olish tartibi belgilangan bo'lib, bunday faoliyat yuritishga ruxsat beradigan hujjat litsenziya hisoblanadi. Bunday litsenziyalar QR Adliya vazirligi, viloyatlar va Toshkent shahar

hokimliklari adliya boshqarmalari malaka komissiyalari tomonidan beriladi.

O‘zR "Advokatura to‘g‘risida"gi qonuniga asosan, advokatlik byurolari, hay‘atlari va firmalarini ro‘yxatga olish QR Adliya vazirligi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari adliya boshqarmalari tomonidan amalga oshiriladi. Davlat tomonidan ro‘yxatga olishni o‘tkazish uchun advokatlik byurolari, hay‘atlari va firmalari davlat tilida to‘ldirilgan *quyidagi hujjatlarni taqdim qilishlari lozim*:

- davlat ro‘yxatiga olish to‘g‘risidagi ariza;
- advokatlik byurosi tuzish to‘g‘risidagi qaror (advokatlik faoliyati bilan shug‘ullanish huquqini beruvchi litsenziyani olgan shaxsning arizasi), ta‘sis shartnomasi va advokatlik firmasining ustavini tasdiqlash to‘g‘risidagi ta‘sis yig‘ilishining bayonnomasi;
- ta‘sis shartnomasining tasdiqlangan nusxalari; advokatlik byurosi, firmasi yoxud hay‘atining ustavi (muassislar (sheriklar) tomonidan tasdiqlangan, ikki nusxada, tikilgan va raqamlangan bo‘lishi lozim);
- muhr va burchak shtampining namuna eskizi – ikki nusxada (faoliyat yuritayotgan advokatlar hay‘atlari uchun – muhr va burchak shtampining bosib tushirilgan izi (ottisk);
- mavjud bo‘lgan hollarda esa – emblema yoki tamg‘a (gerb);
- advokatlik byurosi, firmasi yoxud hay‘atini ro‘yxatga olish uchun davlat boji to‘langanligini tasdiqlovchi bank to‘lov hujjati.

Ro‘yxatga olish advokatlik byurosi, firmasi yoxud hay‘ati joylashgan joydagi tegishli adliya organi tomonidan amalga oshiriladi. Advokatlik byurosini ro‘yxatga olishda ta‘sis yig‘ilishining bayonnomasi va ta‘sis shartnomasi talab etilmaydi.

Ro‘yxatga olingan advokatlik byurosi, firmasi yoxud hay‘atiga *quyidagi hujjatlar beriladi*:

- tegishli adliya organining ro‘yxatga olinganligi to‘g‘risidagi qarori - ikki nusxada;
- advokatlik byurosi, firmasi yoxud hay‘atining ro‘yxatga olingan nizomi (ustavi) - bir nusxada;
- ro‘yxatga olinganligi to‘g‘risida guvohnoma.

Ro'yxatga olingan kundan boshlab advokatlik byurosi, firmasi yoxud hay'ati yuridik shaxs maqomini oladi.

Hujjatlar berish haftasiga kamida ikki marta amalga oshiriladi.

Ro'yxatga olingan advokatlik byurosi, firmasi yoxud hay'ati bankda hisob raqami ochganlaridan so'ng bir hafta ichida belgilangan tartibda joylashgan joyidagi hokimiyat organlari va soliq organlarida hisobga turishlari kerak.

Advokatlik byurosi, firmasi yoxud hay'atini tashkil qilish, qayta tashkil qilish, ularning faoliyati va tugatish tartibi, tarkibi, shtatlari, vazifalari, mablag'larni taqsimlash tartibi, rahbar organlarning vakolatlari, ularni saylash tartibi hamda advokatlik byurosi, firmasi yoxud hay'atining faoliyatiga tegishli boshqa masalalar ularning ustavlari (nizomlari) bilan tartibga solinadi. Pulli yuridik xizmatlar (ularning tashkiliy-huquqiy shakllaridan qat'i nazar) ko'rsatish huquqini beruvchi litsenziyalar tadbirkorlik faoliyatini yurituvchi jismoniy shaxslarga berilib, bunda yuridik shaxs tuzish talab etilmaydi.

8.4. Advokatlarning huquqlari va majburiyatlari

Advokatura ishini takomillashtirish uning xodimlari tarkibi bilan bevosita bog'liqdir.

"Advokatura to'g'risida"gi qonunda (3-m.) belgilangan tartibda advokat maqomini olgan va advokatlik faoliyati bilan shug'ullanish huquqini olgan shaxs *advokat* hisoblanadi. *Nomzodlarga quyidagi talablar qo'yiladi:*

- O'zbekiston Respublikasi fuqaroligi;
- oliy yuridik ma'lumotga egalik;
- malaka imtixonini topshirish;
- advokatlik faoliyati bilan shug'ullanish huquqini beruvchi litsenziyani olish.

Advokatlik faoliyati bilan shug'ullanish huquqini beruvchi litsenziya QR Adliya vazirligi, viloyatlar va Toshkent shahar hokim-liklari adliya boshqarmalari tomonidan tegishli malaka komissiya-larining qaroriga asosan beriladi. Belgilangan tartibda muomalaga layoqatsiz yoki muomala layoqati cheklangan deb

topilgan shaxslar, shuningdek, sudlanganligi bekor qilinmagan yoki olib tashlanmagan shaxslarning advokatlik faoliyati bilan shug'ullanishiga yo'l qo'yilmaydi.

Advokat tegishli malaka komissiyasining majlisida qasamyod qabul qiladi. Qasamyod matni O'zbekiston Respublikasining "Advokatlik faoliyatining kafolatlari va advokatlarning ijtimoiy himoyasi to'g'risida"gi qonunida belgilangan bo'lib (3-modda), *u quyidagichadir:*

"O'z kasbiy burchimni halol va vijdonan bajarishga, inson huquqlari va erkinliklarini hamisha himoya qilishga, advokatlik sirini saqlashga, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari-ga qat'iy rioya etishga tantanali qasamyod qilaman".

Advokat O'zbekiston Respublikasining butun hududida advokatlik faoliyati bilan shug'ullanishga haqli bo'lib, buning uchun qo'shimcha ruxsatnoma talab etilmaydi. Advokat olingan topshiriqni bajarish zaruriyati taqozo etsa va tegishli davlatlarning qonun hujjatlariga zid bo'lmasa, O'zbekiston Respublikasi hududidan tashqarida ham yuridik yordam ko'rsatishi mumkin. Muayyan ishni olib borishga advokatning vakolatli ekanligi order bilan tasdiqlanadi. Advokat jinoyat va fuqarolik ishlari bo'yicha himoyani samarali amalga oshirish uchun, fuqarolarga, korxonalar va tashkilotlarga yuridik yordam ko'rsatish uchun etarli huquqlarga egadir.

Advokatning huquqlari va majburiyatlari O'zbekiston Respublikasining "Advokatura to'g'risida"gi qonuni, O'zbekiston Respublikasining "Advokatlik faoliyatining kafolatlari va advokatlarning ijtimoiy himoyasi to'g'risida"gi qonuni kabi bir qator qonun hujjatlarida mustahkamlanib qo'yilgan. Mazkur qonunlarga ko'ra, advokat kasbiy faoliyatini amalga oshirish chog'ida *quyidagi huquqlarga ega:*

– tegishli masalalarni hal qilish vakolatiga ega bo'lgan barcha organlar, korxonalar, tashkilotlar, muassasalarda jismoniy va yuridik shaxslarning vakolati bo'yicha ularning manfaatlarini va huquqlarini himoya qilish;

– sudlarda, shuningdek, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiquvchi organlarda dalil sifatida foydalanilishi mumkin bo'lgan faktlar to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plash;

– davlat organlari, korxonalar, tashkilotlar, muassasalar vva jamoa birlashmalaridan yuridik yordam ko'rsatish bilan bog'liq zarur ma'lumotnomalar, tavsifnomalar va boshqa hujjatlarni so'rab olish;

– mijozning roziligi bilan yuridik yordam ko'rsatish bilan bog'liq zarur masalalar yuzasidan yozma ekspert xulosalari, mutaxas-sislarning ma'lumotnoma-maslahatlarini so'rash va olish;

– to'plangan materiallarni vakillik bergan shaxs yoki himoyadagi shaxsning ishi yuritilayotgan sudlarga va boshqa davlat organlariga taqdim qilish;

– mansabdor shaxslarga iltimosnomalar berish va shikoyatlar keltirish hamda ulardan asoslantirilgan yozma javoblar olish;

– qonunda belgilangan tartibda ishning barcha materiallari bilan tanishish va undan zarur ma'lumotlarni ko'chirib olish;

– o'z himoyasidagi shaxs bilan u ushlangan paytdan boshlab qonun hujjatlarida belgilangan tartibda miqdori va muddati cheklanmagan xoli uchrashuvlar o'tkazish;

– ishda ishtirok etish uchun o'ziga ijozat berilgani to'g'risida surishtiruv, dastlabki tergov organlari va sudda yozma ravishda tasdiq talab qilish;

– ish materiallari bilan tanishish hamda ishni sudda va boshqa organlarda ko'rish chog'ida ovoz yozish qurilmalari hamda boshqa texnika vositalaridan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda foydalanish;

– agar jinoyat ishini yuritishda, shuningdek, fuqarolik, xo'jalik ishini yoki ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi ishni ko'rish va hal etishda himoyani yoki vakillikni amalga oshirish zaruriyati taqozo etsa, davlat sirlari, tijorat siri yoki boshqa sir hisoblangan ma'lumot bilan qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda tanishish;

– qonun hujjatlarida ko'zda tutilgan boshqa harakatlarni bajarish.

Advokat yordamchiga ega bo'lishi mumkin. O'zbekiston Respublikasining yuridik ma'lumotga ega bo'lgan fuqarosi advokat

yordamchisi bo'lishi mumkin. Advokat yordamchisi advokat huquqlariga ega bo'lmaydi hamda uning surishtiruv, dastlabki tergov organlarida, sudlarda va boshqa davlat organlarida ishlarni olib borishiga yo'l qo'yilmaydi. Advokat yordamchisi advokat ko'rsat-masiga binoan advokatning yurituvidagi ishlar bo'yicha topshiriqlarni bajaradi, advokatning protsessual vakolatlariga taalluqli ishlar bundan mustasno. Advokat yordamchisining mehnat sharoitlari qonun hujjatlarida belgilangan tartibda tuziladigan mehnat shartnomasi bilan belgilanadi.

Bundan tashqari, "Advokatura to'g'risida"gi qonunda kimlar advokat yordamchisi bo'la olmasligi ham ko'rsatib o'tilgan – bular belgilangan tartibda muomalaga layoqatsiz yoki muomala layoqati cheklangan deb topilgan, shuningdek, sudlanganligi bekor qilinmagan yoki olib tashlanmagan shaxslardir (8-m.). Advokaturaga tegishlilik advokatlarga o'z kasbiy faoliyatlarini amalga oshirishda amaldagi qonun hujjatlarining talablariga rioya etish, unga yuridik yordam so'rab murojaat etgan jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya etish uchun qonunda ko'zda tutilgan vositalar va usullardan foydalanish majburiyatini yuklaydi "Advokatura to'g'risida"gi qonunning 7-moddasi). Advokat yuridik yordamni vijdonan ko'rsatishi, axloqiy poklik va benuqson hulq-atvor namunasi bo'lmog'i, o'z kasbiy mahoratini doimiy ravishda oshirishi, huquqni targ'ibot qilishda faol qatnashishi lozim.

Jinoyat ishlari bo'yicha himoyani amalga oshirishda advokat ayblanuvchini oqlovchi yoki uning javobgarligini engillashtiruvchi holatlarni aniqlash maqsadida qonunda ko'rsatilgan barcha usullar va vositalardan foydalanishi va ayblanuvchiga (gumon qilinuvchiga, sudlanuvchiga) zarur yuridik yordamni ko'rsatishi shart. Himoyadagi shaxsning huquqlarini ta'minlash maqsadida qonunda advokat gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchini himoya qilishni o'z zimmasiga olgach, ularni himoya qilishdan bosh tortishi ta'qiqlanishi belgilangan, mijozning o'zi bundan ozod etgan hollar bundan mustasnodir.

Advokat o'z vakolatalaridan manfaatlarini himoya qilish topshirig'ini olgan shaxsning zarariga foydalanishga, shuningdek,

yuridik yordam soʻrab murojaat etgan shaxsning holatini ogʻirlashtiruvchi kasbiy nuqtai nazar bilan yondashishga haqli emas. Jinoyat va fuqarolik ishlarida qatnashayotgan advokat xolis va begʻaraz boʻlishi lozim. Bu shartlarga rioya etish uchun qonunda advokat muayyan ish boʻyicha yuridik yordam koʻrsatayotgan avval yuridik yordam koʻrsatgan shaxslarning manfaatlari ishni olib borishni soʻrab murojaat etgan shaxsning manfaatlariga zid kelgan yoki u sudya, prokuror, tergovchi, surishtiruv oʻtkazuvchi shaxs, jamoat ayblovchisi, sud majlisi kotibi, ekspert, mutaxassis, jabrlanuvchining, fuqaroviy daʼvogarning, fuqaroviy javobgarning vakili, guvoh, xolis, tarjimon sifatida ishtirok etgan, shuningdek, ishni dastlabki tergov qilishda yoxud sudda advokatning qarindoshi boʻlmish mansabdor shaxs ishtirok etgan yoki ishtirok etayotgan boʻlsa, xuddi shuningdek, advokat bevosita yoki bilvosita shu ishdan shaxsan manfaatdor boʻlgan va bu hol unga oʻz ishini topshirgan shaxsning manfaatlariga zid keladigan hollarda yuridik yordam koʻrsatish toʻgʻrisidagi topshiriqni qabul qilishga haqli emasligi belgilab qoʻyilgan.

Jinoyat ishini koʻrib chiqishda qatnashishga tayinlangan advokat fuqaroning toʻlovga qobiliyatsizligini vaj qilib, unga yuridik yordam koʻrsatishdan bosh tortishga haqli emas. Advokat advokatlik sirini saqlashi shart. Advokatlik siriga mijoz advokatdan yordam soʻrab murojaat etganligining oʻzi, mijoz yordam soʻrab murojaat etgan masalalar, mijozning advokatdan olgan maslahatlari, nasihatlar, tushuntirishlarining mohiyati, advokatning mijoz bilan oʻtkazgan suhbatida toʻxtab oʻtilgan barcha masalalar kiradi. Advokat, advokat yordamchisi, advokatlarning byurolari, hayʼatlari va firmalari mansabdor shaxslari va texnik xodimlarining advokatlik siri boʻlmish maʼlumotlarni oshkor etishi va bu maʼlumotlardan oʻz manfaatlarini yoki uchinchi shaxslar manfaatlarini yoʻlida foydalanishi maʼn etiladi.

Advokatlik faoliyatining kafolati bu advokatning hayoti va sogʻligʻi, kasbiy huquqlari, shaʼni va qadr-qimmatini davlat muhofazasida ekanligidir. Advokatning kasbiy faoliyatiga har qanday aralashishga, oʻz kasbiy vazifalarini bajarish chogʻida olingan biror-bir maʼlumotlarni maʼlum qilishni talab qilish,

shuningdek, advokatlik birlashmalarining mansabdor shaxslari va texnik xodimlaridan xuddi shunday ma'lumotlarni oshkor qilishni talab qilish ma'n etiladi. Advokatning o'z kasbiy vazifalarini bajarish chog'ida unga har qanday ta'sir o'tkazilishiga yo'l qo'yilmaydi ("Advokatlik faoliya-ting kafolatlari va advokatlarning ijtimoiy himoyasi to'g'risida"gi qonunning 7-moddasi).

Advokatga o'z himoyasidagi shaxs bilan xoli uchrashuvlarni tashkil etishdan bosh tortish, jinoyat ishining barcha materiallari bilan tanishish va undan zarur ma'lumotlarni ko'chirib olishga to'sqinlik qilish ta'qiqlanadi. Advokatning shaxsi daxlsizdir. Advokatning daxlsizligi uning uy-joyiga, xizmat xonasiga, foydalanishida bo'lgan transport va aloqa vositalariga, uning yozishmalariga, unga tegishli bo'lgan ashyolar va hujjatlarga ham taalluqlidir. Advokatni yuridik va jismoniy shaxslarga qonunga muvofiq yuridik yordam ko'rsatilganligi munosabati bilan jinoiy, moddiy va boshqa javobgarlikka tortish yoki shunday javobgarlikka tortish bilan unga tahdid qilish mumkin emas.

Advokatga nisbatan jinoyat ishi O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori, Qoraqalpog'iston Respublikasi prokurori, viloyat, Toshkent shahar prokurori va ularga tenglashtirilgan prokurorlar tomonidan qo'zg'atilishi mumkin. Advokat jinoyat ishi yuzasidan himoyachilik yoki vakillik vazifasini bajarayotganda o'ziga ma'lum bo'lgan holatlar to'g'risida guvoh sifatida so'roq qilinishi mumkin emas (JPK 115-m.), advokatlik ish yurituvlari (досье), kasbiy vazifasini bajarishda olingan hujjatlar olib qo'yilishi yoki ko'zdan kechirilishi, shuningdek, advokatning yuridik yordam ko'rsatayotgan shaxslari bilan uchrashuvlarni amalga oshirishini cheklash mumkin emas.

Advokatning ish yuzasidan huquqiy nuqtai-nazari xususida surishtiruv organi, tergovchi, prokuror taqdimnoma kiritishi, shuningdek, sud xususiy ajrim chiqarishi mumkin emas (O'zR "Advokatura to'g'risida"gi qonunning 10-m.). Advokatning mehnatiga ko'rsatilgan yuridik yordam uchun jismoniy va yuridik shaxslardan advokatlar byurolari, hay'atlari va firmalariga kelib tushgan mablag'lar hisobidan haq to'lanadi. Yuridik xizmat uchun

haq to'lash advokat bilan mijoz o'rtasida ixtiyoriy ravishda tuziladigan bitim (shartnoma) asosida amalga oshiriladi.

Shaxs to'lovga qobiliyatsizligi sababli ko'rsatilgan yuridik yordam haqini to'lashdan ozod etilganida, jinoyat ishini ko'rib chiqishda qatnashishga tayinlangan advokatning yuridik yordami uchun haq to'lash O'zR Adliya vazirligi va O'zR Moliya vazirligi tasdiqlagan "Gumon qilinuvchiga, ayblanuvchiga yoki sudlanuvchiga yuridik yordam ko'rsatish bo'yicha davlat hisobiga o'tkazilgan advokat mehnatiga haq to'lash tartibi to'g'risida"gi qoidalarga muvofiq davlat hisobidan amalga oshiriladi.

Advokat davlat xizmatida turishi mumkin emas ("Advokatura to'g'risida"gi qonunning 7-m.). Advokat davlat ijtimoiy sug'urtasi bo'yicha barcha nafaqa turlarini olish huquqidan foydalanadi. Advokatga davlat ijtimoiy sug'urtasi bo'yicha nafaqalar belgilash va to'lash hamda davlat pensiya ta'minoti qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi. Advokatlar byurolari, hay'atlari va firmalari mablag'lari advokatlarning ijtimoiy ehtiyojlariga ishlatiladigan fondlar tuzishga haqlidirlar. Advokatning hayoti va sog'lig'i davlat himoyasida bo'ladi. Advokatning hayoti va sog'lig'ini advokatura o'z mablag'lari hisobidan majburiy sug'urta qiladi.

Sug'urta tashkilotlari sug'urta summalarini *quyidagi hollarda to'laydi:*

– advokat o'z kasbiy vazifalarini bajarishi munosabati bilan olgan tan jarohatlari yoki sog'lig'iga boshqacha tarzda yetkazilgan shikastlanish oqibatida o'z kasbiy faoliyatini amalga oshirish vaqtida yoki bunday faoliyatini tugatganidan keyin halok bo'lganda (vafot etganda), uning merosxo'rlariga – advokat o'rtacha oylik ish haqining ellik barobari miqdorida;

– advokat o'z kasbiy vazifalarini bajarishi munosabati bilan bundan keyin advokatlik faoliyati bilan shug'ullanish imkoniyatini istisno etadigan darajada mayib bo'lganda yoki sog'lig'iga boshqacha tarzda shikast yetkazilganda – advokat o'rtacha oylik ish haqining yigirma besh barobari miqdorida;

– advokat o'z kasbiy vazifalarini bajarishi munosabati bilan uning bundan keyin advokatlik faoliyati bilan shug'ullanish imkoniyatini istisno etadigan darajada mehnat qobiliyatini uzil-kesil

yo‘qotishga olib bormaydigan tan jarohatlari olganda yoki sog‘lig‘iga boshqacha tarzda shikast yetkazilganda – advokat o‘rtacha oylik ish haqining besh barobari miqdorida.

"Advokatura to‘g‘risida"gi qonun va advokatura faoliyatini tartibga soluvchi boshqa qonun hujjatlari talablarini buzganlik uchun, shuningdek, advokat nomiga dog‘ tushiruvchi xatti-harakatlarni sodir qilganlik uchun advokatlar intizomiy javobgarlikka tortilishi mumkin. Ularga nisbatan *quyidagi intizomiy choralar qo‘llanilishi mumkin*: ogohlantirish, advokatlik faoliyati bilan shug‘ullanish huquqini beruvchi litsenziyaning amal qilishini olti oygacha muddatga to‘xtatib turish, advokatlik faoliyati bilan shug‘ullanish huquqini beruvchi litsenziyani bekor qilish.

Intizomiy choralar malaka komissiyasi tomonidan (ogohlantirish), yoxud malaka komissiyasining qaroriga asosan litsenziya bergan organ tomonidan (litsenziyani to‘xtatib turish yoki bekor qilish) qo‘llanilishi mumkin. Malaka komissiyalari QR Adliya vaziri, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari adliya boshqarmalari boshliqlarining buyruqlari bilan advokatlar hamda adliya organlari xodimlarini teng miqdorda kiritgan holda tuziladi.

Malaka komissiyalari zarur bilimga va kasb malakalariga ega bo‘lgan shaxslarga advokatlik faoliyati bilan shug‘ullanish huquqini beruvchi litsenziya berish masalasini hal qiladi. Malaka komissiyalarining qarori ustidan Oliy malaka komissiyasiga apellyatsiya berilishi mumkin. Oliy malaka komissiyasining tarkibi O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi hamda advokatlarning jamoat birlashmasi tomonidan advokatlar hamda adliya organlari xodimlarini teng miqdorda kiritgan holda tuziladi.

Advokatlik faoliyatini to‘xtatib turish yoki bekor qilish litsenziyaning amal qilishini to‘xtatib turish yoki bekor qilish yo‘li bilan amalga oshiriladi.

Advokatlik faoliyatini amalga oshirayotgan shaxs jinoiy javobgarlikka tortilgan taqdirda litsenziya bergan organning qarori bilan litsenziyaning amal qilishi va ayblanuvchi sifatida javobgarlikka tortilganidan boshlab sud hukmi kuchga kirgunga qadar, yoxud oqlovchi asoslarga binoan uni jinoiy javobgarlikdan

ozod etish to'g'risida qaror qabul qilingunga qadar to'xtatib turilishi mumkin.

Litsenziya uni bergan organ tomonidan *quyidagi asoslarga binoan bekor qilinadi*:

– advokatlik faoliyatini amalga oshirayotgan shaxsning arizasiga binoan;

– advokatlik faoliyatini amalga oshirayotgan shaxs O'zbekiston Respublikasi fuqaroligini yo'qotgan taqdirda;

– advokatlik faoliyatini amalga oshirayotgan shaxs muomala layoqati belgilangan tartibda cheklangan hollarda yoki muomalaga layoqatsiz deb topilganda;

– advokatlik faoliyatini amalga oshirayotgan shaxsga nisbatan sud chiqargan ayblov qarori qonuniy kuchga kirgan taqdirda;

– shaxs litsenziyani olish chog'ida noqonuniy xatti-harakatlar qilganligidan dalolat beruvchi holatlar ma'lum bo'lib qolganda;

– advokat kasb-odobi normalarini muntazam ravishda buzganida yoki qonun hujjatlarining talablarini qo'pol ravishda buzganida.

Litsenziya malaka komissiyasining intizomiy jazo berish to'g'ri-sidagi qaroriga asosan litsenziyani bergan organ tomonidan to'xtatib qo'yilishi yoki bekor qilinishi mumkin. Advokatning intizomiy qil-mishi to'g'risidagi ish ko'rib chiqilishidan oldin intizomiy javobgar-likka tortish asoslari sinchkovlik bilan tekshirilmog'i lozim.

Litsenziyaning amal qilishini to'xtatib turish yoki bekor qilish to'g'risidagi qaror ustidan ushbu qaror olingan paytdan boshlab bir oy muddat ichida O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligiga yoki sudga shikoyat qilinishi mumkin (O'zR "Advokatura to'g'risida"gi qonunining 14-m.).

Bundan tashqari, advokatlik faoliyati uni amalga oshirayotgan shaxsning tashabbusi bilan yoxud mazkur faoliyatni amalga oshirishga to'sqinlik qiladigan holatlar yuzaga kelgan taqdirda ham bekor qilinishi mumkin. Bu holda mijozning xohishiga ko'ra advokat oldin olgan topshirig'ini bajarishi shart.

Davlat har bir fuqaroning teng va erkin ravishda yuridik yordam olish huquqini ta'minlash maqsadida advokatni belgilangan

tartibda fuqarolar murojaat qilishi uchun qulay joylardan zarur binolar bilan ta'minlaydi; advokatlarning malakasini oshirish bo'yicha tadbirlarni amalga oshirishda ko'maklashadi; advokaturaning faoliyati to'g'risidagi statistik ma'lumotlarni to'playdi va o'rganadi; advokatlarni ularning kasbiy faoliyati bilan bog'liq tajovuzlar, asossiz cheklashlar va tahdidlardan himoya qilish choralarini ko'radi; advokatlik byurolari, hay'atlari, firmalari va Oliy malaka komissiyasining faoliyatiga ko'mak beradi.

Nazorat savollari

1. Yuridik yordam tushunchasining mazmuni va uning ahamiyati nimadan iborat?
2. Advokatlarning hay'atlari tushunchasini ta'riflang va uni tashkil qilishning asosiy prinsiplarini sanab o'ting.
3. Advokatlarning hay'atlarining o'z-o'zini boshqaruvchi organlarining (umumiy yig'ilishlarning, rayosatlarining, taftish komissiyalarining, yuridik maslahatxonalar mudirlarining) vakolatlari nimalardan iborat?
4. Advokatlarning tomonidan ko'rsatiladigan yuridik yordam uchun haq to'lash tartibi qanday?
5. Advokatura to'g'risidagi qonun hujjatlarida qanday intizomiy choralar ko'zda tutilgan?
6. Advokatlik faoliyatini bekor qilish tartibi va asoslari qanday?
7. Advokatning yordamchisi va uning maqomi.
8. Advokatlik faoliyatining kafolatlarini sanab o'ting.
9. Advokatga berilgan ijtimoiy huquqlar.
10. Advokatura va O'zR Adliya vazirligi o'rtasidagi o'zaro munosabatlar qanday?

XV bob. XORIJIY DAVLATLARDA SUD, PROKURATURA VA ADVOKATURA

15.1. Buyuk Britaniya

Angliyada ko‘p asrlar davomida rivojlanib kelgan va hozirda amalda bo‘lgan sud tuzilishi ingliz davlati va huquqining rivojlanish tarixi bilan bevosita bog‘liqdir. Angliya sud tizimining murakkabligi huquqda ayrim o‘rta asr institutlarining saqlanib kelinayotganligi bilan ham izohlanadi.

Angliyaning sud tuzilishi yagona qonun bilan tartibga solinmaydi: sudlarni tashkil qilish va ularning vakolatlari bir qator aktlar bilan belgilanadiki, bu aktlarning ko‘pchiligi yuz yillar muqaddam qabul qilingan. Angliya sudlari uch pog‘onali tizimga egadir. Quyi pog‘onada fuqarolik ishlarini ko‘ruvchi graflik sudlari va jinoyat ishlarini ko‘ruvchi magistrat sudlari turadi. 1971-yilga qadar quyi sudlarga to‘rtlik sessiyalar sudlari ham kirgan bo‘lib, keyinchalik bu sudlar tugatilgan.

Keyingi pog‘onada Angliya va Uels Oliy sudi nomi bilan birlashgan sudlar guruhi turadi va uning tarkibiga Korona sudi (Toj sudi) bilan birga Apellyatsiya sudi va Yuqori sud kiradi. Sud iyerarxiyasining oliy pog‘onasi Lordlar palatasi hisoblanib, u oliy sud instansiyasi sifatida kamdan-kam faoliyat yuritadi hamda faqat apellyatsiya tartibida ish yuritadi.

Lordlar palatasi asosan huquq masalalari bo‘yicha, Angliya va Uels apellyatsion instansiyalarining fuqarolik va jinoyat ishlari bo‘yicha chiqargan qarorlari, shuningdek, Shotlandiya apellyatsion instansiyalarining fuqarolik ishlari bo‘yicha chiqargan qarorlari bo‘yicha apellyatsiya tartibida ish yuritadi. Lordlar palatasi nomidan ishlar Lordlar palatasi sudi tomonidan ko‘rib chiqiladi, u lord-kantsler rahbarligida apellyatsiya bo‘yicha ordinar (oddiy) lordlar va muqaddam sudda oliy mansablarni egallagan va Lordlar palatasi a‘zolari bo‘lmish perlardan hamda barcha sobiq lord-kantslerlardan tashkil topadi. "Apellyatsiya bo‘yicha ordinar lordlar" Lordlar palatasiga, odatda, Apellyatsion sud a‘zolaridan bo‘lgan tajribali yuristlardan tayinlanadi. Ularning soni 7 dan 11 tagacha bo‘ladi.

Bunday ordinar lordlardan ikkitasi shotland yuristlaridan bo'lishi lozim. Lordlar palatasi sudida ishlar Lordlar palatasi nomidan kamida uch lord tarkibida ko'rib chiqiladi va ularning har biri nutq so'zlaydi. Lordlar palatasi sudining ko'pchilik ovoz bilan qabul qilingan xulosasi shikoyat keltirilgan qarorni chiqargan sudga beriladi, bu sud esa o'z navbatida Lordlar palatasi bergan tavsiyalarga muvofiq ish bo'yicha yakuniy qarorni qabul qiladi.

Angliya va Uels Oliy sudiga lord-kantsler raislik qilib, uning tarkibiga uchta mustaqil sud muassasasi – Apellyatsion sud, Yuqori sud va Korona sudi kiradi. Apellyatsion sud fuqarolik va jinoyat bo'limlaridan tashkil topgan bo'lib, uch yoki undan ortiq sudyalardan tarkib topgan hay'atlarda boshqa sudlarning qarorlariga keltirilgan apellyatsiyalarni ko'rib chiqadi. Yuqori sud uchta bo'limdan iborat - qirol kursisi, kantslerlik va oilaviy bo'limlar. Qirol kursisi bo'limi o'ta murakkab fuqarolik ishlarini birinchi instansiyada va jinoyat ishlari bo'yicha magistrat sudlarining hukmlariga keltirilgan apellyatsiyalarni ko'rib chiqish bilan shug'ullanadi. Qirollik kursisi bo'limining tarkibiy qismlari sifatida dengizda tashishlar, kemalarning to'qnashuvlari va bu bilan bog'liq zararlarni undirish va shu kabi nizolarni ko'rib chiquvchi Admiralteystvo sudi hamda savdo-sotiqqa oid ko'plab nizolarni ko'rib chiqishga vakolatli bo'lgan Tijorat sudi mustaqil ravishda faoliyat yuritadi.

Kantslerlik bo'limi birinchi instansiya sudi sifatida mulkni boshqarish, ishonchnoma berilgan mol-mulk, kompaniyalar faoliyati, bankrotlik va boshqa shu kabilarga bog'liq fuqarolik ishlarini ko'rib chiqadi. Kantslerlik sudining tarkibiy qismi sifatida Patent sudi faoliyat yuritib, bosh nazoratchining patentlar, dizayn va savdo markalari masalalari bo'yicha iltimosnomalarini ko'rib chiqadi. Oila bo'limi asosan oilaviy munosabatlar masalalari yuzasidan, shu jumladan, nikohni bekor qilish, er-xotinning alohida yashashi, aliment undirish, homiylik va vasiylik bo'yicha magistrat sudlarining qarorlariga keltirilgan shikoyatlarni ko'rib chiqadi. Yuqori sud bo'limlarida ishlarni birinchi instansiyada ko'rib chiqish yakka sudya tomonidan, apellyatsiyalarni ko'rib chiqish esa ikki yoki uch sudyadan iborat hay'atlar tomonidan amalga oshiriladi.

Qirol kursisi bo'limida muayyan sharoitlarda ish prisyajniylar (maslahatchilar) ishtirokida muhokama qilinishi mumkin.

Bir qator sud muassasalarining o'rniga 1971 yilda tashkil topgan Korona sudi ayblov akti bo'yicha javobgarlikka tortilganlarning ishlari, ya'ni ancha jiddiy jinoyatlar to'g'risidagi ishlarni birinchi instansiyada, albatta prisyajniylar ishtirokida (boshqa ingliz jinoyat sudlarida prisyajniylar yo'q), shuningdek, magistrat sudlarining hukmlari qarorlariga keltirilgan apellyatsiyalarni ko'rib chiqadi. Yagona sud hisoblangan Korona sudi markazlari Angliya va Uelsning yirik shaharlarida joylashgan o'z okruglari bo'yicha doimiy ravishda majlislar o'tkazib turadi. Oldin aybdorlik to'g'risidagi verdiktni chiqarish uchun prisyajniylarning barchasi ovoz berishi lozim bo'lgan bo'lsa, Jinoyat ishlari bo'yicha odil sudlov to'g'risidagi 1967 yildagi qonunga binoan, endi 11 yoki 12 prisyajniyning 10 tasining yoki 10 prisyajniyning 9 tasining ovozi kifoya qiladi. Prisyajniylar sudi chiqargan oqlov hukmi ustidan apellyatsiya shikoyati keltirish mumkin emas. Prisyajniylar ishtiroki talab etilmagan hollarda, Korona sudida ishlar sudya tomonidan yakka holda ko'rib chiqiladi. Korona sudida sudya sifatida Yuqori sud sudyalari, okrug sudyalari (bu lavozim 1971-yilda Korona sudi va graflik sudlarining sudyalik korpuslarini to'ldirish uchun joriy etilgan) hamda rekordyorlar – sudyalik vakolatlarini "qo'shimcha ish" sifatida bajaruvchi yuristlar faoliyat yuritadilar. Apellyatsion shikoyatlarni sudyalar yoki rekordyorlar 2-4 yarashtiruvchi sudyalar ishtirokida ko'rib chiqadilar⁴⁶.

Graflik sudlari (ularning soni 350 dan oshadi) – fuqarolik ishlari bo'yicha odil sudlovning asosiy organlari bo'lib, ularda birinchi instansiyada fuqarolik ishlarining 90% ko'rib chiqiladi. Graflik sudlarining vakolat doirasi xuddi shunday fuqarolik ishlarini birinchi instansiyada ko'rib chiquvchi Yuqori sudlarga qaraganda da'vo turlari bilan bog'liq holda farqlanuvchi da'vo miqdoriga ko'ra cheklanadi (*masalan*, shartnomalar va deliktlardagi da'volar bo'yicha 5ming f.st. gacha). Graflik sudlari qarorlari Apellyatsiya sudiga faqat qaror chiqargan sudning roziligi bilan va qoida

⁴⁶ Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник. / отв. ред. – д. ю. н., проф. А.Я. Сухарев. – 2е изд., изм. и доп. – М.: НОРМА. 2001.

bo'yicha, fakt masalalari bo'yicha emas, balki huquq masalalari bo'yicha yoxud dalillarning maqbulligi yuzasidagina shikoyat keltirilishi mumkin.

Magistrat sudlari (prisyajniylar ishtirokisiz) jinoyat ishlarining asosiy ko'pchiligini ko'rib chiqadilar (yiliga 98%gacha). Mazkur sudlar sudlanganlarga jarima yoxud qoida bo'yicha, olti oygacha muddatga ozodlikdan mahrum qilish jazosinigina tayinlashlari mumkin. Agar magistratlar ayblanuvchi bundan ko'ra og'irroq jazoga sazovor degan xulosaga kelsalar, ish ko'rib chiqish uchun Korona sudiga o'tkaziladi. Magistratlar shuningdek, ayblov akti bilan yuritiladigan ishlar bo'yicha dastlabki eshitishni ham o'tkazadilar. Bu eshitishlar davomida ular ayblanuvchini Korona sudiga berish uchun dalillar etarliligi masalasini hal etadilar. Magistratlarning fuqarolik yuridiksiyasi o'ta cheklangan bo'lib, avvalo, qarzlarni undirish to'g'risidagi nizolarni hal qilish va oila huquqining ayrim masalalari bilan bog'liqdir. Magistratlar odatda yarashtiruvchi sudyalari deb atalib, (ularning soni 20mingdan oshadi), ko'p hollarda ular professional yurist bo'lmaydilar va yuridik ma'lumotga ega bo'lmaydilar. Ayrim magistrat sudlari sudyalari yig'ilishi qaroriga ko'ra voyaga yetmaganlarning huquqbuzarliklari to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish huquqiga ega bo'ladilar. Voyaga yetmaganlarning huquqbuzarliklari to'g'risidagi ishlarini ko'rib chiquvchi hay'at tarkibiga bu sudyalardan uchasi kiritiladi, ularning biri yoki ikkitasi albatta ayolsudya bo'lishi lozim. Mazkur sud 21 yoshgacha bo'lgan o'smirlar va yoshlar tomonidan sodir etilgan huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqadi.

Sanab o'tilgan umumiy yurisdiksiya sudlaridan tashqari, Angliya va Uelsda turlicha vakolatga ega bo'lgan ixtisoslashgan sudlar ham mavjud bo'lib, ularning ayrimlari tribunal deb nomlanadi, bu esa ularning sudlarga nisbatan ahamiyati kamroq ekanligini bildiradi. 1967-yilda Buyuk Britaniyada Ma'muriyat ishlari bo'yicha parlament vakilligi xizmati tashkil etildi. Bu xizmat o'z xodimlari yordamida odatda Vakillar palatasi a'zosining tegishli murojaatidan so'ng hukumat muassasalarining xatti-harakatlari ustidan keltirilgan shikoyatlar yuzasidan tekshiruv ishlarini olib boradi. Bunday tekshiruvlar natijalari to'g'risida parlament vakili

unga murojaat qilgan Vakillar palatasi a'zosiga va tegishli hukumat muassasasiga, ayrim hollarda – Vakillar palatasining o'ziga xabar qiladi.

Buyuk Britaniyadagi barcha sud lavozimlari saylanish natijasida emas, balki tayinlanish natijasida egallanadi. Yuqori turuvchi sud sudyalari lordkantsler tavsiyasi bilan qirolicha tomonidan, quyi sudlar sudyalari esa lord-kantsler tomonidan tayinlanadi. Oliy sud sudyalari kamida o'n yillik mehnat stajiga ega bo'lgan barristerlardan, okrug sudyalari esa xuddi shunday stajga ega bo'lgan barristerlardan yoki shu lavozimni kamida uch yil egallab kelgan rekordyorlardan tayinlanadi.

Jinoyat ishlarini tergov qilish, qoidaga ko'ra, politsiya tomonidan amalga oshirilib, uchastka boshliqlari (bosh konstebllar) ishni sudga oshirishni rad etish, gumon qilinuvchini rasmiy "ogohlantirish" bilan cheklanish kabi keng vakolatlarga egalar. Ingliz sudlarida ko'pchilik jinoyat ishlari bo'yicha ayblovni qo'llash an'anaviy ravishda politsiya tomonidan, yoxud ayrim fuqarolar tomonidan amalga oshirilgan, va faqat eng jiddiy jinoyatlar yuzasidan tergov ommaviy ta'qiblar direktori idorasi tomonidan olib borilgan va bu idora shu va boshqa ayrim ishlar yuzasidan sudlarda ayblovni qo'llashni o'z zimmasiga olgan. Bu sohada oxirgi vaqtlarda jiddiy o'zgarishlar yuz berdi. 1985 yilda qabul qilingan Jinoyatlar uchun ta'qib qilish to'g'risidagi qonun Angliya va Uels uchun davlat ("qirol") ayblovchilari xizmatini tashkil qilib, bu xizmat bosh attorney tomonidan tayinlanadigan va uning rahbarligida ishlaydigan ommaviy ta'qiblar direktori tomonidan boshqariladi.

Fuqarolik protsessida tomonlarning vakillari funksiyasi, jinoyat ishlari bo'yicha himoya funksiyasi va boshqa yuridik xizmatlarni ko'rsatish advokatlar tomonidan bajarilib, Angliyada advokatlar azaldan ikki toifaga bo'linadi – barristerlar va solisitorlar. Barristerlar – bu oliy sud instansiyalarida ishtirok etishga mutlaq huquqi bo'lgan yuristlardir (xuddi solisitorlar kabi, ular shuningdek, quyi instansiya sudlarida ishtirok etishga ham haqlidirlar). Barrister bo'lish uchun tajribali barristerda stajirovkani va ancha cho'ziladigan o'quv kursini o'tash hamda tegishli

imtihonlardan o'tish lozim, shundan so'ng barristerlar korporatsiyasiga kiruvchi birlashmalar – "inn"lardan birining a'zoliciga qabul qilinishi mumkin. Barristerlarning faoliyati ko'pgina an'anaviy vakolatlar va cheklashlar bilan bog'liqdir. Xususan, ular o'z klientlari bilan faqat solisitorlar orqaligina muomala qilishlari, tog'a va parikda yurishlari va sh.k.ni bajarishlari lozim. Eng tajribali va malakali barristerlar lord-kantsler tavsiyasi bilan qirolicha tomonidan "qirolicha maslahatchisi" lavozimiga tayinlanadi, bu esa ularga qo'shimcha vakolatlar va imtiyozlar beradi. Barristerlar korporatsiyasi mustaqil hisoblanadi hamda senat va barristerlar kengashi tomonidan boshqariladi.

Solisitorlar – ancha ko'p sonli yuristlar toifasi bo'lib, ular ko'pincha doimiy asosda o'z kliyentlariga maslahatlar beradilar, fuqarolik va jinoyat ishlarini o'z kliyentlari manfaatlarini doirasida tinglashga tayyorlaydilar, ayblov yoki himoya tomonidan, shuningdek, quyi instansiya sudlarida taraflarning vakillari sifatida ishtirok etadilar. Solisitorlar korporatsiyasining rahbari Yuridik jamiyat bo'lib, mazkur jamiyat saylanadigan kengash tomonidan boshqariladi. Solisitorlikka nomzodlar yuridik ma'lumotga ega bo'lishlari yoxud Yuridik jamiyat qoshida o'quv kursini tugatishlari lozim, ular maxsus imtihonlarni topshirib, ikki yillik stajirovkani o'taydilar.

So'nggi yillarda kam ta'minlanganlarga bepul yoki imtiyozli yuridik yordam ko'rsatish tizimi tez rivojlandi. 1988 yilda qabul qilingan qonunga ko'ra, qashshoqlarga yuridik yordam ko'rsatish bo'yicha Kengash (bu Kengash tajribali barristerlar va solisitorlardan tayinlanadi) maxsus fond ta'sis etib, bu fond hisobidan bepul yoki imtiyozli yuridik yordam ko'rsatishga mablag'lar ajratiladi⁴⁷.

Shimoliy Irlandiyaning sud tizimi.

Sud tizimi avtonom xususiyatga ega bo'lsa-da, ko'p hollarda Angliya sud tizimiga o'xshaydi. Bu erda uchta suddan iborat va nomlari xuddi shunday bo'lgan Oliy sud mavjud. Quyi sudlarga *graflik* va *magistrat* sudlari kiradi. Shimoliy Irlandiya va Angliya

⁴⁷ Решетников Ф.М. Правовые системы стран мира (Справочник) –М.: Изд.юрид. лит., 1993.-В.39-43.

sud tizimlari o'rtasidagi farqlar ayrim tashkiliy va tartib jihatlariga tegishlidir. Men oroli va Bo'g'oz orollari o'z sud tizimlariga egalar. Ularning oliy sudlari chiqargan qarorlarining apellyatsiyasi Maxfiy kengashning Sud komiteti tomonidan ko'rib chiqiladi⁴⁸.

15.2. Germaniya

Asosiy qonunning 92-moddasiga ko'ra, odil sudlovni amalga oshirish sudyalarning vakolatiga kiradi va Federal Konstitutsiyaviy sud, Asosiy qonunda ko'zda tutilgan federal sudlar va erlar sudlari orqali amalga oshiriladi. Germaniyada shu tariqa, roman huquq tizimidagi mamlakatlardan farqli, konstitutsiyaviy adliya odil sudlovni amalga oshirishi lozim bo'lgan organlar tizimining bir qismi sifatida ko'riladi.

GFR Konstitutsiyasi adliyaning besh asosiy sohasini farqlaydi (umumiy, mehnat, ijtimoiy, moliyaviy va ma'muriy) hamda ularga muvofiq beshta sud tizimini ta'sis etadi, bu tizimlarning har biri o'z oliy sud organi tomonidan boshqariladi. Bunda umumiy sudlarning vakolatiga ma'muriy adliya organlarining va boshqa ixtisoslashtirilgan sudlarning vakolatiga kirmaydigan barcha fuqarolik va jinoyat ishlarini ko'rib chiqish kiradi. Umumiy sudlarning faoliyati Sud ko'rilishi to'g'risidagi qonun bilan, tegishli qonunlar va ular to'g'risidagi nizomlar bilan tartibga solinadi.

Oliy federal sud umumiy sudlar tizimiga rahbarlik qiladi. U Karlsruhe shahrida joylashgan bo'lib, sud raisi, senatlar va sudlaridan tarkib topgan. Oliy federal sudda shuningdek, sud tergovchilari ham bo'lib, ular hukmlari ustidan shu sudga shikoyat keltirilgan ayrim jinoyat ishlarini eshitishga tayyorlash bilan shug'ullanadilar. Oliy federal sud tarkibiga fuqarolik ishlari bo'yicha 11senat, jinoyat ishlari bo'yicha 5senat va maxsus masalalarni (kartellar ishlari bo'yicha, advokatlar, notariuslar ishlari bo'yicha va b.) ko'rib chiqish uchun etti senat kiradi.

Jinoyat ishlari bo'yicha Oliy federal sud kompetentsiyasiga erlarning yuqori sudlari tomonidan ish birinchi instansiyada ko'rib

⁴⁸ Безнасюк А.С., Рустамов Х.У. Судебная власть: Оliy o'quv yurtlari uchun darslik. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2002. - В. 218.

chiqilganda chiqarilgan hukmlarga, shuningdek, prisyajniylar sudi va er sudlarining katta palatalarining hukmlariga, agar bu hukmlar ustidan yerning yuqori sudiga kassatsiya shikoyat keltirish mumkin bo'lmasa, keltirilgan kassatsiya shikoyatlarini ko'rib chiqish kiradi. Oliy federal sud yangi ochilgan holatlar bo'yicha ayblov hukmi chiqarilgan holda ham, oqlov hukmi chiqarilgan holda ham ishni yangidan ko'rib chiqishi mumkin. 1969-yildan Oliy federal sud vakolatiga jinoyat ishlarini birinchi instansiyada ko'rish kirmaydi.

Fuqarolik ishlari bo'yicha Oliy federal sud kompetentsiyasiga erlarning yuqori sudlari tomonidan chiqarilgan qarorlarga keltirilgan kassatsiya shikoyatlarini ko'rib chiqish kiradi. Kassatsiya tartibida shikoyat keltirish deganda (u reviziya deb ataladi) GFRda sudning qarori yoki hukmi ustidan hukmning ishning haqiqiy holatlariga mos kelish-kelmasligi asoslari bo'yicha emas, balki faqat qonunni buzish yoki uni noto'g'ri qo'llash asoslari bo'yicha shikoyat keltirish tushuniladi.

Oliy federal sudda tegishli fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha senatlar tashkil etilib, bu senatlar huquqning tegishli sohasi uchun o'ta muhim ahamiyat kasb etuvchi masalalar yuzasidan qarorlar qabul qiladi. Fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha senatlarning qarashlarida tafovutlarni bartaraf etish zarur bo'lgan hollarda birlashgan katta senat chaqiriladi, uning tarkibiga Oliy federal sud raisi va katta senatlarning barcha a'zolari kiradi.

Barcha umumiy sudlar ichida faqat Oliy federal sudgina umumfederal muassasa hisoblanadi, qolgan barcha quyi turuvchi sudlar tegishli erlarning sudlari hisoblanadi. Ayrim erlarning umumiy sudlari tuzilishi va vakolatlari o'rtasida farqlar mavjud, biroq ular unchalik jiddiy emas. Erlarning yuqori sudlari ham birinchi instansiya sudi sifatida, ham apellyatsiya va kassatsiya instansiyalari sifatida ish yuritadilar. GFR tarkibiga kiruvchi barcha erlarda bunday sudlar tashkil etilgan va ularning soni birdan to'rttagacha bo'ladi. (Erlarning eng yiriklaridan biri – Bavariyada uchta yuqori sud va Myunhenda Bavariya oliy sudi bo'lib, bu oliy sud erning yuqori sudlari vakolatlari bilan bir qatorda ayrim turdagi fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha Bavariya sudlari uchun

kassatsiya instansiyasi sifatida Oliy federal sud funksiyalarini bajaradi.)

Yerning yuqori sudi rais tomonidan boshqarilib, uning tarkibiga fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha etarli miqdorda senatlar tashkil etiladi va bu senatlarga ularning raislari rahbarlik qiladi. Birinchi instansiya sudi sifatida jinoyat ishlari bo'yicha senat er yuqori sudi a'zolaridan bo'lgan beshta professional sudya tarkibida davlatga xiyonat, josuslik, terroristik aktlar yoxud erning quyi turuvchi sudlari sudloviga tegishli bo'lgan, biroq o'ta ahamiyatli yoki murakkab deb topilgan jinoyatlar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqadi.

Kassatsiya instansiyasi sifatida fuqarolik ishlari bo'yicha senatlar er yuqori sudining uchta a'zosi tarkibida quyi sudlarning qarorlari va ajrimlariga keltirilgan apellyatsiya shikoyatlarini ko'rib chiqadi, ayrim masalalar yakka sudya tomonidan hal etilishi mumkin. Jinoyat ishlari bo'yicha senatlar er yuqori sudining uchta a'zosi tarkibida uchastka sudyalarining apellyatsiya shikoyati keltirilmaydigan hukmlari ustidan; er sudlarining apellyatsiya shikoyatlari bo'yicha chiqargan hukmlari ustidan, shuningdek, prisyajniylar sudlari yoki er sudining katta palatasi chiqargan hukmlari ustidan keltirilgan kassatsiya shikoyatlarini ko'rib chiqadi, biroq keltirilgan kassatsiya shikoyatiga asos federal qonun hujjatlari me'yorlarining buzilishi emas, balki faqat er qonun hujjatlari me'yorlarining buzilishi bo'lishi kerak.

Yer sudlari birinchi instansiya sudi sifatida ham, quyi turuvchi sudlarning qarorlari va hukmlariga keltirilgan shikoyatlarni ko'rib chiquvchi ikkinchi instansiya sudi sifatida ham ish yuritadi. Har bir er sudi tarkibiga unga rahbarlik qiluvchi rais, fuqarolik (shu jumladan tijorat) ishlari bo'yicha va jinoyat ishlari bo'yicha tashkil qilinadigan palatalar kiradi.

Yer sudlarining jinoyat ishlari bo'yicha palatalari uchastka sudlari yoki er yuqori sudlari sudloviga kiritilmagan barcha jinoyat ishlarini birinchi instansiyada ko'rib chiqadi. Ularning sudloviga uch yildan ortiq muddatga ozodlikdan mahrum qilish yoki psixiatriya kasalxonasiga majburiy joylashtirish jazolari ko'zda tutilgan barcha jinoyatlar to'g'risidagi ishlar kiradi. Ishlarni birinchi

instansiyada yoki prisyajniylar sudi sifatida ish yurituvchi jinoyat ishlari bo'yicha palata, yoki jinoyat ishlari bo'yicha katta palata ko'rib chiqadi. GFRda prisyajniylar sudi uchta professional sudyadan va ikki sheffendan tashkil topadi (sheffen deb ishni muhokama qilishda ishtirok etuvchi va professional sudyalar bilan birgalikda sudlanuvchining aybli yoki aybsizligi va unga jazo chorasi qo'llash masalasi yuzasidan qaror qabul qiluvchi prisyajniy maslahatchilarga aytiladi). Prisyajniylar sudi qasddan odam o'ldirish yoki odamlarning hayoti uchun xavf tug'dirish bilan bog'liq boshqa jinoyatlarda (o't qo'yish, portlatish, samolyotlarni olib qochishga urinish, bosqinchilik va aybni og'irlashtiruvchi holatlarda tovlamachilik qilish va hokazo) ayblash yuzasidan jinoyat ishlarini ko'rib chiqish zarurati tug'ilganda chaqiriladi.

Jinoyat ishlari bo'yicha katta palata uchta sudya va ikki sheffen tarkibida jinoiy tajovuzlar to'g'risidagi er sudlari sudloviga tegishli ishlarning asosiy qismini ko'rib chiqadi. Okrugida yerning yuqori sudi joylashgan yer sudlarida davlat jinoyatlari to'g'risidagi ishlar bo'yicha palata tashkil etilib, bu palatada asosan, "demokratik huquqiy davlatga tahdid" bilan hamda g'ayriqonuniy tashkilotlar faoliyatini ta'qiqlashni buzish bilan bog'liq ishlar ko'riladi. Jinoyat ishlari bo'yicha katta palata uchta sudya va ikki sheffen tarkibida yer sudi nomidan uchastka sudlarida sheffenlar sudi chiqargan hukmlarga keltirilgan apellyatsiya shikoyatlarini ko'rib chiqadi.

Uchastka sudlari (ularning soni tobora qisqarib, 1990-yilda GFRda 550 ta va Farbiy Berlinda 7 tani tashkil qilgan) umumiy sudlar tizimining quyi bo'g'inini tashkil qiladi. Uchastka sudyasi sudloviga 1500 evrogacha miqdordagi mulkiy nizolar, shuningdek, da'vo miqdorida qat'i nazar yashash joylari va boshqa binolarni ijaraga berish to'g'risida nizolar, mehmonxonalar egalari va mijozlari o'rtasidagi, transport vositalari haydovchilari va yo'lovchilari o'rtasidagi, sayyohlik byurolari va sayyohlar o'rtasidagi va sh.k. nizolar tegishlidir. Uchastka sudlarida bir yoki bir nechta sudya nikoh-oila ishlariga tegishli, jumladan, nikohni bekor qilish, aliment undirish va sh. k. ishlarni ko'rib chiqishga ixtisoslashadi.

Uchastka sudlarida jinoyat ishlari sudya tomonidan yakka tartibda, yoki sheffenlar sudi tomonidan ko'rib chiqilishi mumkin. Uchastka sudyasi yakka tartibda xususiy ayblov tartibida qo'zg'atilgan ishlarni, bundan tashqari, qilmish toifasiga kiruvchi jinoiy harakatlar to'g'risidagi ishlarni, va nihoyat, prokuror taklifiga ko'ra, qilmish uchun tayinlanadigan jazodan og'irroq, ya'ni bir yildan ortiq ozodlikdan mahrum qilish jazosini qo'llash kutilmaydigan ayrim jinoyat ishlarini ko'rib chiqadi.

Uchastka sudyasi ayblanuvchining roziligi bilan prokuratura yoki politsiya taqdim qilgan materiallar asosida sud muhokamasini o'tkazmasdan, "jazo to'g'risidagi buyruq" yo'li bilan hukm chiqarishi mumkin. Biroq bu holatda ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq jazo tayinlanishi mumkin emas, "jazo to'g'risidagi buyruq" esa sudlangan shaxs bir hafta ichida uni bekor qilishni va sud muhokamasi o'tkazishni talab qilmagan hollardagina ijro etiladi. Sheffenlar sudi uchastka sudyasi va ikki sheffen tarkibida hay'at sifatida ish ko'radi. Sheffenlar jamoalarda yashovchi 30 yoshga etgan va cheklashlari (sudlanganligi, jismoniy yoki ruhiy kasalligi, mansab majburiyatlari va sh.k.) bo'lmagan fuqarolar ichidan jamoa kengashi tuzgan ro'yxat asosida ishga jalb etiladi.

Umumiy sudlar tizimiga mustaqil tuzilma sifatida voyaga yetmaganlarning ishlari bo'yicha sudlar ham kiritilgan. Bu sudlar 14 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan voyaga yetmaganlar ayblanayotgan huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni, shuningdek, voyaga yetmaganlarning ishi bo'yicha sud hulqi "o'smirlarga xos" deb topgan 21 yoshgacha bo'lgan yoshlarning jinoyat ishlarini ko'rib chiqadi. Aynan shu sudlarda, umumiy sudlardagidek, voyaga yetmaganlarning manfaatlari katta yoshlilar tomonidan buzilganligi to'g'risidagi ishlar, shuningdek, voyaga yetmaganni guvoh sifatida co'roq qilish lozim bo'lgan ishlar ko'rib chiqilishi mumkin. Shu turdagi sud muassasalariga yer sudlaridagi voyaga yetmaganlarning ishlari bo'yicha palatalar (uchta professional sudya va ikkita sheffen tarkibida) hamda uchastka sudlarida voyaga yetmaganlarning ishlari bo'yicha sheffenlar sudi (professional sudya va ikkita sheffen tarkibida) va voyaga yetmaganlarning ishlari bo'yicha sudya kiradi. Voyaga yetmaganlarning ishlari bo'yicha sheffenlar sifatida yoshlar

bilan ishlash tajribasiga ega bo'lgan shaxslar (qoidaga ko'ra, ularning biri – ayol) tayinlanadi.

GFRda faoliyat yurituvchi ixtisoslashtirilgan sudlar orasida umumiy sudlar bilan bir qatorda mehnat masalalari bo'yicha sudlar ham muhim o'rin tutadi. Bu sudlarning faoliyati ish haqi to'lash, ta'tillar berish, ishdan bo'shatish masalalari bo'yicha yollovchilar va individual xizmatchilar o'rtasidagi nizolarni, shuningdek, kasaba uyushmalari va tadbirkorlar birlashmalari o'rtasidagi nizolar, jumladan, ish tashlashning yoki korxonalar yopilishining huquqqa xilofligi kabi masalalarni ko'rib chiqishga qaratilgan. Mazkur tizimga Kassel shahrida joylashgan mehnat masalalari bo'yicha Federal sud rahbarlik qilib, besh senatdan tashkil topgan. Bu senatlar hay'atlarida uchta professional sudya va ikki "faxriy" sudyalari (ular tegishli tadbirkorlar va kasaba uyushmalarining vakillari bo'ladi) shu tizim quyi sudlarining qarorlariga keltirilgan kassatsiya shikoyatlarini ko'rib chiqadilar. GFR yerlarining har birida mehnat masalalari bo'yicha bittadan yer sudi bo'lib, Shimoliy Reyn-Vestfaliyada esa mehnat masalalari bo'yicha ikkita yer sudi ta'sis etilgan.

Mehnat masalalari bo'yicha yer sudlari apellyatsiya instansiyasi hisoblanib, unda quyi sudlarning qarorlariga shikoyatlar keltiriladi. Mehnat masalalari bo'yicha sudlar – bu tizimning eng quyi instansiyasi bo'lib (GFR hududida ularning soni 107 taga boradi) – birinchi instansiyada barcha mehnat nizolarini ko'rib chiqadi.

Ijtimoiy masalalar bo'yicha sudlar tizimi ijtimoiy sug'urta, ishsizlarga va "vataniga qaytganlarga" nafaqalar to'lash, bepul yoki imtiyozli tibbiy yordam ko'rsatish va shu kabi masalalar bilan bog'liq nizolarni ko'rib chiqish uchun ta'sis etilgan. Bunday sudlar tizimi Federal sud tomonidan boshqariladi. Federal sud 12 senatdan tashkil topgan bo'lib, ularda quyi sudlarning qarorlariga keltirilgan kassatsiya shikoyatlari ko'rib chiqiladi⁴⁹. Ijtimoiy masalalar bo'yicha Federal sud va erlarning tegishli sudlarida ishlar uchta professional sudya va ikkita "faxriy sudya"dan iborat hay'atlarda,

⁴⁹ Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник. 1 отв. ред. – д. ю. н., проф. А.Я. Сухарев. – 2е изд., изм. и доп. – М.: НОРМА. 2001. - В.172.

quyi instansiya sudlarida esa bir professional sudya va ikkita "faxriy sudya"dan iborat hay'atlarda ko'rib chiqiladi. "Faxriy sudyalar" tarkibi teng huquqlilik asosida tuziladi: nizoda ishtirok etuvchi tomonlardan bittadan vakil qatnashadi (sug'urta qilingan xizmatchilar yoki ishsizlardan va tadbirkorlardan, kasalxona kassalaridan va shu kassalar hisobiga bemorlarni davolovchi vrachlardan va hokazo).

Moliyaviy sudlar tizimi asosan, soliqlar to'lash va boj to'lovlari bilan bog'liq nizolarni ko'rib chiqish uchun ta'sis etilgan. Federal moliyaviy sud sakkiz senat tashkil etilgan bo'lib, beshta professional sudyadan iborat hay'atlarda moliyaviy sudlarning qarorlariga keltirilgan kassatsiya shikoyatlari huquq masalalari bo'yichagina va nizo miqdori 5000 yevrodan oshsagina, ko'rib chiqiladi. Birinchi instansiya sudi hisoblangan, biroq darajasi jihatidan erlarning tegishli yuqori sudlariga teng bo'lgan moliyaviy sudlarda ishlar uchta professional sudya va ikkita "faxriy sudya"dan iborat hay'atlarda ko'rib chiqiladi.

GFRda ma'muriy adliya tizimi jismoniy va yuridik shaxslarning davlat boshqaruvi organlarining aktlari va xatti-harakatlariga nisbatan keltirgan shikoyatlarini, shuningdek, mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlari o'rtasidagi nizolarni ko'rib chiqish uchun ta'sis etilgan bo'lib, bu shikoyatlar va nizolar boshqa sudlar sudloviga tegishli bo'lmasligi lozim. Qoidaga ko'ra, xatti-harakatlariga shikoyat keltirilayotgan boshqaruv organi yoki mansabdor shaxsga e'tiroz bildirilib, yuqori turuvchi boshqaruv organiga keltirilgan shikoyat qanoatlantirilmaganidan so'nggina ma'muriy adliya organlariga shikoyat bilan murojaat qilish mumkin. Mazkur tizimni Federal ma'muriy sudi boshqarib, u Berlin shahrida joylashgan.

Ma'muriy sudlar ma'muriy adliya sudloviga tegishli bo'lgan ishlarning asosiy qismini birinchi instansiyada uchta professional sudya va ikkita "faxriy sudya"dan iborat tarkibda ko'rib chiqadi. Ma'muriy sudlarning qaroriga ko'ra, shikoyat keltirilgan davlat boshqaruvi organi akti bekor qilinishi yoxud fuqarolar va muassasalarning mansabdor shaxslarning xatti-harakatlari bilan buzilgan huquqlari tiklanishi mumkin.

Yuqorida sanab oʻtilgan beshta oliy sud organlari ayrim sud tizimlarini (umumiy, maʼmuriy va b.) boshqarib, alohida va bir-biridan mustaqil hisoblanadi. Jiddiy huquqiy masalalar yuzasidan ularning nuqtai-nazarlari oʻrtasida kelishmovchilik kelib chiqqan hollarda, Asosiy qonunga koʻra (95-m.), Oliy federal sudlarning umumiy senati chaqiriladi, bu senat chiqargan qaror barcha tizim sudlari uchun majburiydir va u sud amaliyotining yagonaligini taʼmin-laydi. Mustaqil sud muassasalari sifatida ayrim ixtisoslashtirilgan sud-lar, jumladan umumfederal darajada ham, faoliyat yuritadi. Bularga, xususan, fuqaro-xizmatchilarning hukumat xatti-harakatlariga keltir-gan shikoyatlarini koʻrib chiquvchi Federal intizomiy sud va erlarning intizomiy sudlari, shuningdek, Myunhenda joylashgan Federal patent sudi kiradi.

GFR oliy davlat va sud muassasalari orasida 1951 yilda taʼsis etilgan Federal konstitutsiyaviy sud alohida oʻrinni egallaydi. U Karlsrueda joylashgan boʻlib, har birida Federal konstitutsiyaviy sudning sakkiz aʼzosi boʻlgan ikki senatdan tashkil topgan. Butun sudning va birinchi senatning ishiga Federal konstitutsiyaviy sud raisi, ikkinchi senat ishiga vitserais rahbarlik qiladi. Federal konstitutsiyaviy sud Konstitutsiyani sharhlashning munozarali masalalarini, Konsti-tutsiyaning boshqa federal qonunlar va yerlarning hukumatlari chiqargan qonunlar bilan muvofiqligi yuzasidan nizolarni koʻrib chiqadi. Federal konstitutsiyaviy sudning vakolatlari GFR parlamenti va erlarning hukumatlari chiqargan qonunlarni, hukumatning va boshqa boshqaruv organlarining har qanday qarorlarini va nihoyat, har qanday sud instansiyalari, jumladan, oliy federal sudlarning qarorlarini ularning konstitutsiyaga zidligi asosida bekor qilish imkoniyatini oʻz ichiga oladi. Federal konstitutsiyaviy sud turli tashkilotlar va fuqarolar birlashmalarining faoliyatini konstitutsiyaga zid deb topishga haqlidir. Federal konstitutsiyaviy sudning muhim vazifasi bu hukumat organlari tomonidan jamoalar va ayrim fuqaro-larning asosiy konstitutsiyaviy huquqlari buzilganligi toʻgʻrisidagi shikoyatlarini koʻrib chiqishdir. GFRga kiruvchi erlarning aksariyati-da oʻz konstitutsiyaviy sudlari mavjud boʻlib, ularning vakolati erlar-ning Konstitutsiyasi qoidalarini sharhlash va unda

mustahkamlangan huquqlarning buzilishi yuzasidan shikoyatlarni ko'rib chiqish bilan cheklanadi. Mazkur sudlarning qarorlari ustidan shikoyat keltirilishi mumkin emas.

Federal sudlarning sudyalari rasman o'z lavozimlariga tegishli vazirning (Oliy federal sudga tayinlanishda – Adliya vaziri, mehnat ishlari bo'yicha Federal sudga tayinlanishda – Mehnat vaziri va sh.k.) qaroridan so'ng GFR Prezidenti tomonidan tayinlanadilar. Bundan oldinroq esa sudyalikka nomzodlar tarkibi GFR tegishli vaziridan va erlarning tegishli idoralari rahbarlaridan, shuningdek, Bundestag tomonidan saylangan 11 a'zodan iborat maxsus komissiya tasdiqidan o'tishlari lozim. Komissiyalarda, ular qoidaga ko'ra, bir necha nomzodlar ichidan saylab olinadi.

Ayrim yerlardagi sudlarda sudyalik lavozimini egallash turlicha kechadi. Ba'zi erlarda sudyalar bosh vazir tomonidan tayinlansa, boshqalarida – shu erning Adliya vaziri tomonidan tayinlanadi. Yana ba'zilarida esa er parlamenti deputatlardan, sudyalardan va advokatlardan tashkil topgan saylov komiteti – maxsus komissiya tomonidan nomzod saylangach, sudyalik lavozimi egallanadi. Bundan tashqari, ko'p erlarda biror er sudlaridagi sudyalik lavozimini egallash uchun Vazirlar Mahkamasining barcha a'zolari – barcha vazirlarning roziligi talab etiladi. Barcha sudyalar o'z lavozimlariga umrbod tayinlanadilar.

GFR federal parlamenti tomonidan bevosita 12-yil muddatga faqat Federal konstitutsiyaviy sud sudyalari saylanadilar: ularning yarmi Bundestag tomonidan, qolgan yarmi Bundesrat tomonidan saylanadi. Sudyalar o'z lavozimlaridan sudyalar va prokurorlar uchun Federal intizomiy sud yoxud er intizomiy sudi qarori bilangina chetlatilishlari mumkin. Intizomiy ish GFR yoki erlarning adliya vazirlari tomonidan qo'zg'atilishi mumkin. Sudyalarning iste'foga chiqish yoshi 65 yosh (Federal konstitutsiyaviy sud a'zolari uchun – 68 yosh).

Jinoyat ishlarini tergov qilish asosan, federal hukumat yoki yerlarning Ichki ishlar vazirining bo'ysunishida bo'lgan politsiya xizmatlari tomonidan amalga oshiriladi. Eng murakkab jinoyat ishlari bo'yicha dastlabki tergov politsiya xizmatlari ishtirokida prokuratura tomonidan olib boriladi, bunday ishlarning soni

nisbatan ancha kamdir. Ayrim hollarda, "sud tergov" tartibida ba'zi tergov harakatlari sudya-surishtiruvchilar tomonidan o'tkaziladi, ularning vazifasini odatda uchastka sudyalari bajaradi.

Ayb e'lon qilish prokuratura tomonidan, yoxud, xususiy shikoyat bo'yicha, jabrlanuvchi tomonidan amalga oshiriladi, biroq sud muhokamasida prokuror ishtiroki majburiydir. Prokuratura qator hollarda ishni sudga oshirishni rad etish vakolatiga ega, xususan, ayblanuvchi yoki uning yaqin qarindoshlari yo'l hodisasi natijasida jiddiy zarar ko'rgan bo'lsa. Qonunda ko'zda tutilgan hollarda prokuratura vakillari fuqarolik ishlarini muhokama qilishda ham ishtirok etadilar.

Prokuratura organlari barcha umumiy sudlar qoshida mavjuddir. Oliy federal sud qoshida prokuratura funksiyasini bosh federal prokuror va unga bo'ysunuvchi federal prokurorlar amalga oshiradilar (ularning barchasi GFR adliya vazirining umumiy rahbarligida faoliyat yuritadilar). Bosh federal prokuror GFR Prezidenti tomonidan Bundesrat roziligi bilan tayinlanadi. Erlarning oliy sudlari qoshida, er sudlari va uchastka sudlari qoshida tegishli prokurorlar faoliyat yuritib, ular ustidan har bir erning adliya vaziri rahbarlik qiladi. Uchastka prokurorlarining (bu ularning rasmiy nomlanishi) vakolatlari cheklangan: ular faqat uchastka sudlarida qatnashishlari mumkin. Prokuraturaning mansabdor shaxslari yuqori turuvchi prokurorlarning qonuniy ko'rsatmalariga bo'ysunishlari shart.

Jinoyat ishlari bo'yicha ayblanuvchilarni himoya qilish, shuning-dek, boshqa toifadagi ishlar bo'yicha taraflarning manfaatlarini himo-ya qilish advokatlar tomonidan amalga oshiriladi. Advokatning uchastka sudida sudyaning yakka tartibda jinoyat va fuqarolik ishlarini ko'rib chiqishida ishtirok etishi majburiy emas, biroq qonunda ayrim istisno holatlar ko'rsatilgan. Advokatlar mehnat ishlari bo'yicha yuqori instansiya sudlarida taraflarning manfaatlarini himoya qilishlari majburiydir, ijtimoiy masalalar bo'yicha, moliyaviy va ma'muriy sudlarda ishtirok etishlari mumkin.

Advokatlik faoliyati bilan shug'ullanish uchun universitet yuridik fakulteti bitiruvchisi uch-to'rt yil muddat sudlarda,

prokurorlarda va advokatlarda stajirovka o'tashi, er oliy sudi qoshidagi komissiyaga imtihon topshirishi va shundan so'nggina qaysi er sudida advokatlik faoliyatini yuritmoqchi bo'lsa, o'sha er adliya idorasidan tegishli ruxsatnoma olishi lozim. GFRda har bir advokat advokatlik faoliyati yuritishga ruxsat berilgan oliy er sudi yoki er sudidagina o'z byurosini ochishi mumkin. U yoki bu oliy er sudi okrugida faoliyat yurituvchchi advokatlar bitta (ba'zan, agar ularning soni 500dan ortiq bo'lsa, ikkita) advokatlar hay'atiga birlashadilar. Oliy federal sudda ish yuritishga ruxsat berilgan advokatlar alohida hay'atga (maxsus komissiya tomonidan juda ham qattiq tanlovdan so'ng GFR adliya vaziri qarori bilan) birlashadilar. GFRda mavjud bo'lgan barcha advokatlar hay'atlari Federal advokatlar birlashmasiga kiradilar. Bu birlashma, xususan, kam ta'minlanganlarga bepul yoki imtiyozli yuridik yordam ko'rsatish uchun choralar ko'radi.⁵⁰

15.3. AQSH

AQSH davlat tuzilishi 1607-1776-yillarda Amerikada amalda bo'lgan ingliz mustamlaka tizimi davrlaridagi huquqiy negizlar va institutlardan boshlanadi. AQSH konstitutsiyaviy tamoyillari, bundan tashqari, shubhasiz, Buyuk frantsuz burjua-demokratik inqilobidan oldingi davr siyosiy-huquqiy g'oyalari ta'sirida ham shakllangan. Amerika huquqiy maktabi an'analariga muvofiq, AQSHda amalda bo'lgan qonun chiqaruvchi, ijroiya, ma'muriy, sud va boshqa organlarning ulkan, beso'naqay, sertarmoq va serqamrov, o'ta murakkab tizimi AQSH Konstitutsiyasi asosida shakllangan va faoliyat yuritadi, deb hisoblanadi.⁵¹

AQSHda bir vaqtning o'zida sudlarning yagona federal tizimi va 50 shtatning har birining, Kolumbiya okrugining va to'rt federal hududning mustaqil sud tizimlari faoliyat yuritadi. Federal sudlar vakolatiga, avvalo, federal qonun hujjatlarida ko'zda tutilgan jinoyatlar to'g'risidagi jinoyat ishlarini hamda federal hukumatga

⁵⁰ Решетников Ф.М. Правовые системы стран мира (Справочник) –М.: Изд.юрид.лит., 1993. -В.57-65.

⁵¹ Филиппов С.В. Судебная система США. –М.: Наука. 1980. -В. 3.

nisbatan da'volar bo'yicha va federal qonunlarni qo'llash bilan bog'liq nizolar bo'yicha yoki ikki turli mamlakatlarda yashovchi fuqarolar o'rtasida kelib chiquvchi nizolar bo'yicha (bunda da'vo miqdori 10 000 dollardan kam bo'lmasligi kerak) fuqarolik ishlarini ko'rib chiqish kiradi. Qator masalalar bo'yicha federal sudlarning va shtatlar sudlarining vakolatlari jinoyat ishlari bo'yicha ham, fuqarolik ishlari bo'yicha ham mos keladi, bu esa ularning vazifalarini chegaralash yuzasidan o'ta murakkab qoidalarni ishlab chiqishga olib keldi.

Federal sud tizimiga AQSH Oliy sudi, apellyatsiya va okrug sudlari, shuningdek, maxsus sudlar kiradi. Federal sudlarning butun tizimiga AQSH Oliy sudi rahbarlik qiladi va u bir vaqtning o'zida oliy davlat muassasalari tizimida Kongress va Prezident bilan bir qatorda o'ta muhim maqomga egadir. AQSH Oliy sudi AQSH Konstitutsiyasida tilga olingan yagona sud muassasasi bo'lib, to'qqiz sudyadan iboratdir, bu sudyalarning birini AQSH Prezidenti rais etib tayinlaydi. Oliy sud a'zolari, shu jumladan rais ham, prezident tomonidan tayinlanib, Senatda tasdiqlanadi. Oliy sud birinchi instansiyada ikki yoki undan ortiq shtatlarning o'rtasidagi nizolar bo'yicha ishlarni, taraflarning biri xorijiy davlat elchisi bo'lgan da'volar bo'yicha ishlarni va boshqa ishlarni ko'rib chiqadi (amaliyotda bunday ishlar turi juda kamdir). Uning asosiy funksiyasi – quyi turuvchi federal sudlar va shtatlar sudlarining qarorlariga keltirilgan va "federal masala"ga daxli bo'lgan shikoyatlarni, shuning-dek, biror shtat qonuni yoki AQSH Kongressining biror akti AQSH Konstitutsiyasiga zid kelishi to'g'risidagi har qanday sud qarorini bekor qilish to'g'risidagi iltimoslarni ko'rib chiqishdan iboratdir. Oliy sud shuningdek, apellyatsion sudning iltimosi bilan, fuqarolik yoki jinoyat ishi yuzasidan yuzaga kelgan biror-bir huquq masalasini tushuntirish va unga majburiy sharh berish huquqiga ham ega. Oliy sud ishlarni etarlicha jiddiy va umumahamiyatga ega deb topgan hollarda, ularni o'z tashabbusi bilan o'z ish yurituviga olishi mumkin, biroq bunday hollar juda kamdan-kam uchraydi.

Da'vogarlar Oliy sudga o'zlarining ishlarini ko'rib chiqish va qaror qabul qilish uchun quyi turuvchi sud ish yurituvidan talab

qilib olishni iltimos qilib murojaat qilishlari mumkin. Oliy sud o'z xohishiga ko'ra bunday iltimoslarni qanoatlantirishi yoki qanoatlantirmasligi mumkin. Bunda sud "to'rtlar qoidasi"dan kelib chiqib ish ko'radi. To'qqiz sudyadan to'rttasi ishni talab qilib olishga rozi bo'lsa, ish Oliy sud ish yurituviga qabul qilinadi. Aks holda iltimos rad etiladi, quyi turuvchi sud qarori esa o'z kuchida qoladi. Ishni talab qilib olishni rad etish Oliy sudning quyi turuvchi sud qarorini to'g'ri deb topganligini bildirmaydi, balki mazkur ish bilan bog'liq holda ko'tarilgan yuridik masala sud manfaatlari doirasiga kirmasligini, har holda rad etish vaqtida kirmasligini bildiradi⁵².

Apellyatsiya sudlari 1891-yilda AQSH Oliy sudi va okrug sudlari o'rtasidagi oraliq yurisdiksiya sudlari sifatida ta'sis etilgan edi. Hozirgi vaqtda 13 ta apellyatsiya sudlari bor: Kolumbiya federal okrugida bitta, 3 tadan 10 ta shtatgacha hududni qamrab oluvchi va o'z rasmiy tartib raqami bo'lgan har bir apellyatsiya okrugida – 11 ta, va nihoyat, 1982 yilda ta'sis etilgan va bojxona va patent ishlari bo'yicha shikoyatlarni hamda Pretenziya sudi qarorlariga keltirilgan shikoyatlarni ko'rib chiquvchi federal yurisdiksiyadagi Apellyatsiya sudi.

Har bir apellyatsiya sudi ishida AQSH Oliy sudi a'zolaridan biri ishtirok etadi (ular bitta-ikkita apellyatsiya sudlariga biriktirib qo'yilgan). Birinchi 12 apellyatsiya sudlari okrug sudlarining hukmlari va qarorlariga, bir qator ma'muriy organlarning qarorlariga (agar ularda huquqiy normalarning buzilganligi namoyon bo'lsa) keltirilgan shikoyatlarni ko'rib chiqadilar, shuningdek, birinchi instansiya sudi sifatida ayrim masalalar yuzasidan buyruqlar chiqaradilar. Apellyatsiya sudi sudyalari va hay'atlari qarorlariga keltirilgan shikoyatlarni muhokama qilish uchun, shuningdek, sudyalar o'rtasidagi munozaralarni hal qilish uchun apellyatsiya sudlarining plenum yig'ilishlari chaqiriladi.

Okrug sudlari (ularning nomlanishi "tuman sudlari" deb tarjima qilinadi) – federal sud tizimining asosiy bo'g'inidir. Mamlakatning butun hududi shtatlar o'rtasidagi chegaralarni

⁵² Даниэл Джон Мидор. «Американские суды». Уэст Паблицинг Компани. Сент-Пол, Миннесота. 1991. -В.24.

hisobga olgan holda okruglarga bo'lib chiqilgan, shu sababli bir shtatda bittadan to'rttagacha okrug mavjud. Tegishli okrug sudlari AQSHning dengiz orti hududlarida ham tuzilgan. Hozirgi vaqtda hammasi bo'lib 95 okrug sudi bor, ularning har birida 2 tadan 27 tagacha sudya faoliyat yuritadi (ularning biri apellyatsiya sudlaridagidek tartibda rais etib tayinlanadi). Ular birinchi instansiyada federal adliya vakolatiga kiruvchi fuqarolik va jinoyat ishlarini, shuningdek, ma'muriy idoralarning xatti-harakatlariga nisbatan keltirilgan shikoyatlarni ko'rib chiqadilar. Jinoyat ishlari va da'vo miqdori 20 dollardan ko'p bo'lgan fuqarolik da'volari, agar buni ayblanuvchi va da'vogar talab qilsa, prisyajniylar ishtirokida ko'riladi.

Umumiy sudlar tizimi bilan bir qatorda bir necha ixtisoslashtirilgan federal sudlar ham mavjuddir. Bu sudlarning tizimi 1982-yilda jiddiy o'zgarishlarga uchradi. Mazkur tizimda *Pretenziyalar* sudi muhim o'rinni egallaydi. Mazkur sud xususiy shaxslar va korporatsiyalarning AQSH hukumatiga nisbatan shartnomalarning buzilishi natijasida yetkazilgan ziyonni undirish to'g'risidagi va boshqa bir qator asoslar bo'yicha 10000 dollardan ortiq miqdordagi fuqaroviy da'volarni ko'rib chiqadi.

1980-yilda Bojxona ishlari bo'yicha sudning nomi *Tashqi savdo bo'yicha sud* deb o'zgartirildi. Bu sud to'qqiz sudyadan iborat tarkibda ish yuritib, bu sudyalari yakka tartibda qaror chiqarishlari mumkin va ular sudning shtab-kvartirasi joylashgan Nyu-York shahrida, yoxud zarur hollarda AQSHning boshqa port shaharlaridan birida ish ko'radilar. Turli ixtisoslikdagi boshqa federal sud muassasalari qatorida, xususan, Soliq sudi ham bo'lib, u federal soliqlar miqdorini belgilash va ularni to'lash bilan bog'liq nizolarni ko'rib chiqadi⁵³.

Ellikta shtatning har biri o'zining rasman qabul qilingan Konstitutsiyasiga egadir. Bu hujjatlar, xuddi Federal Konstitutsiya kabi, hokimiyatlarning bo'linish tamoyilini o'zlarida mujassam etib, bunga muvofiq, shtat qonun chiqaruvchi yig'ilishi (ba'zan bosh assambleya deb ataladi) qonun chiqaruvchi organ hisoblanadi,

⁵³ Решетников Ф.М. Правовые системы стран мира (Справочник) -М.: Изд.юрид.лит., 1993. -В.181-183.

gubernator – ijro hokimiyatining oliy lavozimi hamda sud tizimi sud hokimiyati funksiyalarini bajaradi. Ayrim shtatlarda sud tizimi birinchi instansiya sudlari va apellyatsiya sudlari darajasida Konstitutsiyaning o‘zida mustahkamlangan, Boshqa shtatlarda esa Konstitutsiya qonun chiqaruvchi yig‘ilishga sud tizimini ta’ sis etish huquqini beradi.

Sud tizimlari Konstitutsiyada belgilab qo‘yilganligi yoki qonun chiqaruvchi yig‘ilishning aktlari bilan ta’ sis etilishidan qat’i nazar, umuman olganda ellikta shtatda ham sud tizimlari o‘xshashdir. Biroq, boshqaruvning boshqa jihatlari kabi, ular ham ayrim jihatlari bilan farqlanadi⁵⁴.

Shtatlardagi sud tizimlarining o‘ziga hosliklari ko‘proq mazkur shtatda sud tizimi shakllanishining tarixiy shart-sharoitlari bilan izohlanadi. Ba’zan yangidan tashkil etilgan shtatlar qo‘shni shtatlardagi sud tuzilishidan nusxa ko‘chirib olganlar. Shtatlarda ko‘proq umumiy sudlarning ikki va uch pog‘onali tizimi, shuningdek, cheklangan yoki maxsus yurisdiksiyadagi turli sudlar mavjud. O‘zida faqat birinchi instansiya sudini va oliy sud organini mujassam qilgan ikki pog‘onali umumiy sudlar tizimi hududi kichik va axolisi kam bo‘lgan shtatlarga xos, uch pog‘onali, oraliq, apellyatsion yurisdiksiya sudlari bo‘lgan umumiy sudlar tizimi esa yirik shtatlarda mavjud bo‘lib, ularda ko‘riladigan fuqarolik va jinoyat ishlari soni ancha ko‘pdir. Umumlashtirishga urinish shtatlardagi sud hokimiyatining amaldagi tuzilishini buzib ko‘rsatishga olib kelishi mumkin. Quyidagi shtatlar sud tizimining asosiy qismlarining bayoni asosiy model va variantlarni ajratish bilan birga beriladi. Ilovada shtatlar sud tizimlarining to‘rt tipi shemasi variatsiyalar bilan birgalikda beriladi.

Shtatdagi sud tizimini boshqaruvchi sud ko‘proq, *oliy sud* nomi bilan yuritiladi, biroq qator shtatlarda u *apellyatsion sud* deb ataladi. Bu sudlar beshtadan to‘qqiztagacha sudyadan iborat bo‘lib, ularning biri sud raisi etib tayinlanadi. Shtatlarning oliy va unga muvofiq sudlari, asosan, quyi sudlarning qarorlariga keltirilgan apellyatsiya shikoyatlarini ko‘rib chiqish bilan mashg‘ul bo‘ladi. Ko‘pchilik

⁵⁴ Даниэл Джон Мидор. «Американские суды». Уэст Паблицинг Компани. Сент-Пол, Миннесота. 1991. -В.10.

shtatlarda apellyatsiya shikoyatlarini va boshqa murojaatlarni ko'rib chiqishga qabul qilishni Oliy sudning o'zi hal qiladi, o'lim jazosi belgilangan hukmlarga keltirilgan apellyatsiya shikoyatlarini ko'rib chiqish esa majburiydir. Ayrim shtatlarda esa oliy sudga kelib tushgan barcha shikoyatlar hech qanday istisnosiz ko'rib chiqilishi lozim, degan qoida amal qiladi.

Shtatlar oliy sudlarining ma'muriy organlar qarorlariga keltirilgan shikoyatlar yoki ishlarni ko'rib chiqish munosabati bilan konstitutsiyalarni sharhlash va shtatlar qonun hujjatlariga baho berishdagi ahamiyati beqiyosdir. Mazkur vazifaning ahamiyati so'nggi o'n yilda yanada oshdi, bunga sabab ayrim shtatlarning oliy sudlari fuqarolarning huquqlarini himoya qilish borasida AQSH Oliy sudiga nisbatan qat'iyatliroq qarorlar qabul qilish yo'lini tutmoqdalar.

Oraliq yuridiktsiya sudlari ("oraliq" iborasi ba'zan ularning rasmiy nomlanishiga kiradi) qator shtatlarda birinchi instansiya sudlari va boshqa sud muassasalarining hukmlari va qarorlariga keltirilgan shikoyatlarni ko'rib chiqish uchun tuzilgan. Ular turlicha nomlanadilar, biroq ko'pincha ular *apellyatsion sudlar* deb ataladi. Ba'zan shtatlarda alohida jinoyat ishlari bo'yicha apellyatsion sud tashkil etiladi, ayrim hollarda oraliq yurisdiksiya sudlari shtat oliy sudining apellyatsion bo'linmasi sifatida faoliyat yuritadi. Ularning tarkibiga 10 tadan 50 tagacha sudya kiradi. Ishlar odatda, uch sudyadan iborat hay'at tarkibida ko'riladi. Ayrim shtatlarda apellyatsion sudlar birinchi instansiyada, shu jumladan prisyajniy maslahatchilar ishtirokida muayyan toifadagi fuqarolik va jinoyat ishlarini ko'rib chiqadilar. Bu holda sud jarayoni yakka sudya tomonidan olib boriladi.

Shtatlar sud tizimining asosiy bo'g'ini – umumiy yurisdiksiya sudlari bo'lib, ular turlicha nomlanadilar. *Masalan*, Nyu-York shtatida ular *oliy sudlar* deb, Kaliforniya shtatida – *yuqori sudlar* deb, biroq ko'proq *okrug sudlari* deb ataladi. Mazkur sudlar tashkil etilishi va miqdoriy tarkibi jihatidan jiddiy farqlanadi. Qoidaga ko'ra, ular birinchi instansiyada tegishli shtatning qonun hujjatlarida ko'zda tutilgan barcha jinoyatlar (kam ahamiyatli qilmishlardan tashqari) to'g'risidagi jinoyat ishlarini, da'vo miqdoridan qat'i nazar

barcha fuqarolik ishlarini (mazkur shtatda tuzilgan ixtisoslashtirilgan sudlar sudloviga tegishli ishlardan tashqari) ko‘rib chiqadilar. Ayrim shtatlarda okrug sudlari besh yilgacha muddatga, hatto bir yilgacha muddatga ozodlikdan mahrum qilish mumkin bo‘lgan jinoyatlar to‘g‘risidagi jinoyat ishlarinigina ko‘rib chiqishga haqlidirlar, bu esa mazkur shtatning apellyatsion sudining alohida huquqlari doirasini kengaytiradi. Shu bilan birga okrug sudlari cheklangan yurisdiksiya sudlariga nisbatan yuqori turuvchi instansiya sifatida ish ko‘radilar, chunki ular qator hollarda bu sudlarning qarorlariga keltirilgan shikoyatlarni ko‘rib chiqishga haqlidirlar. Okrug sudlarida ishlar yakka sudya tomonidan yoki prisyajniy maslahatchilar ishtirokida sudyalar tomonidan ko‘rib chiqiladi.

Yuqorida sanab o‘tilgan sudlar umumiy tizimi bo‘g‘inlaridan tashqari, har bir shtatda cheklangan yurisdiksiya sudlari ham mavjud bo‘lib, bu sudlarga jarima bilan yoki qoidaga ko‘ra, qisqa muddatli ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadigan kam ahamiyatli jinoyatlar to‘g‘risidagi ishlarni, shuningdek, da’vo miqdori kam, ko‘pincha, 1 000 dollargacha bo‘lgan fuqarolik ishlarini ko‘rib chiqish topshirilgan. Bu sudlar munitsipal shahar sudlari, politsiya sudlari, ba’zan esa graflik sudlari, umumiy sessiyalar sudlari kabi nomlar bilan yuritiladi. Ularda ishlar magistratlar yoki yarashtiruvchi sudyalar tomonidan ko‘rib chiqilib, bu sudyalarning professional yuridik tayyorgarlikka ega bo‘lishi majburiy emas.

Ko‘pgina shtatlarda maxsus yurisdiksiya sudlari ham mavjud bo‘lib, ular ayrim hollarda mustaqil, boshqa hollarda esa, okrug sudlari qoshida tashkil etiladi. Bularga soliqlar bo‘yicha, er nizolari bo‘yicha, meros ishlari bo‘yicha, shtat hokimiyatlariga *pretenziyalar* bildirish bo‘yicha sudlar, *yo‘l harakati qoidalarini buzish* to‘g‘risidagi ko‘p sonli ishlarni ko‘rib chiquvchi sudlar va hokazolar kiradi. Ular orasida voyaga yetmaganlar ishlari bo‘yicha sudlar muhim o‘rinni egallaydi, bu sudlar ko‘pincha *oilaviy sudlar* funksiyalarini ham bajaradilar. Mazkur sudlar voyaga yetmaganlar sodir qilgan huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlarni muhokama qiladilar, o‘z farzandlari to‘g‘risida g‘amho‘rlik qilmaydigan ota-

onalarga nisbatan choralar ko‘radilar, yomon oilalardagi tarbiya shart-sharoitlarini nazorat qiladilar, oilaviy mojarolarni hal qilishga o‘rinadilar va sh.k.

Federatsiya va shtatlar darajasidagi muassasalar tizimida konstitutsiyaviy nazoratni amalga oshiruvchi maxsus organlar mavjud emas, chunki bu vazifa umumiy yurisdiksiya sudlari tomonidan amalga oshiriladi⁵⁵. Federal sudlaridagi sudyalik lavozimlariga tayinlash Senat roziligi bilan AQSH prezidenti tomonidan amalga oshiriladi, bunda Senat prezident taklif qilgan nomzodni rad etish huquqiga ega. Federal sudyalikka nomzodlarga kasbiy mahorat jihatidan ham, axloq jihatidan ham yuqori talablar qo‘yiladi (advokat, yuristmaslahatchi yoki universitet professori sifatida katta ish tajribasiga ega bo‘lish, sha’niga dog‘ tegmaganlik va sh.k.). Federal sudyalar o‘z lavozimlariga umrbod tayinlanadilar, ularni faqat *impichmentdek* murakkab jarayon natijasida lavozimdan chetlatish mumkin.

Shtat sudlarida sudyalik lavozimiga tayinlash turli qoidalar asosida o‘tkaziladi. Ko‘pgina shtatlarda oliy sudlar va apellyatsiya sudlari sudyalari gubernator tomonidan Senat yoki shtatning boshqa qonun chiqaruvchi organi roziligi bilan 6-15 yil muddatga ko‘pincha takroran tayinlanish huquqi bilan tayinlanadilar. Xuddi shu tartibda ayrim Amerika shtatlaridagi quyi turuvchi sud instansiyalari sudyalari ham o‘z lavozimlarini egallaydilar. Biroq shtatlardagi ko‘pchilik sudyalar aholi tomonidan saylov kampaniyalari davomida saylanadilar. Bunday tizim garchi tashqi tomondan xalqchil ko‘rinsa-da, aslida ko‘pincha bu erda nomzodlarni qo‘llovchi bir-biriga raqib siyosiy partiyalarning manfaatlari birinchi o‘ringa chiqib qoladi, kasbiy va shaxsiy sifatlar esa e’tibordan chetdan qoladi, shu sababli bu tizim AQSHda haqli ravishda tanqidga uchramoqda. Natijada ko‘pgina shtatlarda so‘nggi o‘n yilliklar davomida lavozimlarni egallash tizimining yangi variantlari ishlab chiqilmoqda.

Jinoyat ishlari bo‘yicha tergov o‘tkazish FBR tomonidan va boshqa ko‘plab federal xizmatlar tomonidan, shuningdek, tegishli

⁵⁵ Решетников Ф.М. Правовые системы стран мира (Справочник) – М.: Изд. юрид. лит., 1993. -В. 183-185.

shtatlar hokimiyatiga, yoxud graflik, shahar yoki qishloq munitsipalitetiga bo'ysunuvchi va bir-biridan mustaqil bo'lgan ko'psonli politsiya muassasalari tomonidan amalga oshiriladi. Ular qamoqqa olish, gumon qilinuvchilarni so'roq qilish, jinoyat dalillarini qidirish va to'plashga haqlidirlar. Qamoqqa olish, tintuv va boshqa ayrim tergov harakatlari politsiya tomonidan sud sanksiyasini olgach o'tkaziladi, istisno hollarda esa, bu harakatlar o'tkazilganidan so'ng sud sanksiyasi olinadi.

Qator hollarda dastlabki tergov yoxud har bir federal sud okrugida bo'lgan federal attorneyning, yoxud shtat bosh attorneyning, yoxud mahalliy (graflik, shahar va b.) attorneyning apparatlari tomonidan o'tkaziladi. Mazkur mansabdor shaxslar mustaqil ravishda harakat qiladilar va bir-birlariga bo'ysunmaydilar. Bundan tashqari, muayyan ishlar bo'yicha qaror qabul qilishda federal okrug attorneylari adliya departamenti (vazirligi)ga rahbarlik qiluvchi AQSH bosh attorneydan ham to'la mustaqildirlar. Mohiyatan, barcha darajadagi attorneylar jinoiy ta'qibni qo'zg'atishda va ayblanuvchini sudga berish masalasini hal qilishda hal qiluvchi o'ringa egalar. Ko'pchilik shtatlarda, shuningdek, maxsus organ – katta jyuri ham saqlanib qolgan bo'lib, uning tarkibiga 12-23 prisyajniylar kiradi va ular ishni sudga o'tkazish uchun ayblovdagi etarli dalillar mavjudligini tekshiradilar (ayrim hollarda katta jyuri tergov organi sifatida ham ish ko'rishi mumkin)

Attorneylarning eng muhim vazifasi – sudga ayblovni qo'llashdir. Sudga berish bosqichida ayblov vakillari aksariyat hollarda ayblanuvchini aybiga iqror bo'lish to'g'risidagi bitimni tuzishga majbur qiladilar. Bu shuni anglatadiki, ayblanuvchi o'zining ishi prisyajniylar sudi ishtirokisiz ko'rilishiga rozilik beradi, buning o'rniga unga uncha og'ir bo'lmagan jinoyatda ayblash bilan cheklanishga (masalan, bosqinchilik o'rniga o'g'irlikda), yoxud o'lim jazosi yoki ozodlikdan mahrum qilish jazosini tayinlashni talab qilmaslikka va'da beriladi. Attorneylar sud prisyajniylari tomonidan chiqarilgan oqlov hukmlaridan tashqari, jinoyat ishlari bo'yicha chiqarilgan boshqa hukmlar ustidan yuqori turuvchi sudga shikoyat keltirishga haqlidirlar. Attorneylar shuningdek, AQSH tarafi sifatida, yoxud bunda Amerika davlati

(federal attorneylar) yoki ayrim shtatlar, grafliklar, shaharlarning manfaatdorligi bo'lsa, birinchi instansiya sudlarida va fuqarolik ishlari bo'yicha apellyatsion shikoyatlarni ko'rib chiqishda qatnashishga haqlidirlar. Federal attorneylar Senat roziligi bilan AQSH prezidenti tomonidan tayinlanadilar. Ko'pgina shtatlarda mahalliy darajadagi attorneylar aholi tomonidan saylanadilar va, qoidaga ko'ra, u yoki bu siyosiy partiyaning qo'llab-quvvatlashi natijasida o'z lavozimlarini egallaydilar.

Amerika sudlaridagi ishlarni taqdim qilishning tortishuvli jarayonida yuristlarning o'zni beqiyosdir. Taraflar o'zlarining advokatlari orqali sudda o'z qarashlari va vajlarini bayon qiladilar. Garchi sudda xususiy shaxslar vakilsiz ishtirok etishga haqli bo'lsalar-da, biroq advokatlar ishni samaraliroq hal qilish uchun juda zarurdirlar.

Jinoyat ishlari bo'yicha ayblanuvchilar manfaatlarini himoya qilish va fuqarolik jarayonida taraflarga vakillik qilish advokatlar tomonidan amalga oshirilib, AQSHda advokatlar huquq vakolatlari bo'yicha toifalarga bo'linmaydilar, biroq bu ularga u yoki bu masalalar bo'yicha yoki faoliyat turlari bo'yicha ixtisoslashishga halal bermaydi. AQSH Oliy sudining so'nggi o'n yilliklarda chiqargan va jinoyat-protsessual xarakterdagi konstitutsiyaviy qoidalarga bag'ishlangan qarorlariga muvofiq, ayblanuvchi ushlangan vaqtdan boshlab ishda o'z himoyachisining ishtirok etishiga haqlidir, agar ayblanuvchi advokat yollashga qurbi etmasa, u tergov va sud muhokamasining eng muhim bosqichlarida, shuningdek, hukm ustidan shikoyat keltirish davrida bepul yuridik yordam olishga haqlidir. Biroq ko'pgina shtatlarda bepul yuridik yordamdan faqatgina ozodlikdan mahrum qilish yoki o'lim jazosi xavf solib turgan ayblanuvchilar foydalanishlari mumkin, yuridik yordamning o'zi esa aksariyat hollarda tajribasiz yoki bunday turdagi ishlari boshidan oshib yotgan advokatning so'roq qilishda qatnashishi va ishda ishtirok etishi bilan cheklanadi.

So'nggi o'n yilliklarda qashshoqlarga yuridik yordam ko'rsatish bo'yicha ommaviy agentliklarning (public defenders agencies) a'zolari bo'lmish yuristlar amalga oshirayotgan himoya turi keng tarqalmoqda. Bunday agentliklar ko'proq mahalliy

budjetlar hisobi-dan⁵⁶, assotsiatsiyalar a'zolarining badallari va hayriya ehsonlari hisobidan moliyalashtiriladi. Tabiiyki, bunday manbalar har doim ham etarli bo'lavermaydi va, odatda, yordamga muxtoj bo'lganlarga kerakli yordamni to'la ta'minlashga imkon bermaydi.

Bunday vaziyatning sababi oddiy va barcha mamlakatlardagi yuristlarga ma'lum – jinoyat ishlari bo'yicha sifatli yuridik yordam ko'rsatish uchun tajribali advokatlarni jalb qilish uchun katta gonorarlargina kifoya qilmaydi, ekspertlarni taklif qilish, himoya dalillarini qidirib topish (bu esa ko'proq xususiy detektivlar yordamida amalga oshiriladi, ularga ham to'lash zarur) va shu kabi harakatlarni bajarish uchun katta harajatlar qilish kerak bo'ladi. AQSH va anglo-sakson jinoyat-sudlov tizimidagi boshqa mamlakatlarda ko'p kuch va vositalarni talab qiladigan himoya dalillarini topish va to'plash himoya tomonigagina yuklanganligi sababli, bunday harajatlarga zarurat o'ta sezilmoqda.⁵⁷

Advokatlik amaliyoti bilan shug'ullanish huquqini olish uchun aksariyat shtatlarda sudlar tomonidan tashkil qilinadigan imtihonlardan o'tish talab qilinadi. Ko'pgina shtatlarda (biroq hammasida emas) bunday imtihonni topshirishga ruxsat olish uchun oliy yuridik ma'lumot to'g'risidagi diplom taqdim qilinadi. Imtihon topshirganidan so'ng advokatlik amaliyotiga ruxsat berilgan shaxs mazkur shtatdagi barcha sudlarda ishtirok etish huquqini oladi. Boshqa shtatlardagi sudlarda ishtirok etish uchun advokat yoki yangidan imtihon topshirishi, yoki tegishli ruxsatnoma olishi kerak bo'ladi. So'nggi qoida federal sudlarga ham tegishlidir.

Amerikalik advokatlar advokatlik mahkamalari tarkibida yoki mustaqil ravishda ish yuritadilar. Korporatsiyalarda ishlovchi advokatlar hamda davlat attorneylari shtat yuristlari assotsiatsiyalariga birlashadilar (ayrim shtatlarda tegishli amaliyot

⁵⁶ Jinoyat ishlari bo'yicha kam ta'minlangan shaxslarni himoya huquqi bilan ta'minlash federal sudlari tomonidan ko'rib chiqiladi, ularga ko'rsatiladigan yuridik xizmat uchun moliyaviy ta'minot federal sudlarining AQSH ma'muriy sud idoralari nazoratida bo'lgan byudjet hisobidan qoplanadi. Ushbu ma'muriy sud idoralari ma'lumotiga ko'ra, federal sudlari tomonidan 2000-yil ayblanuvchilarga nisbatan ko'rsatilgan to'la yoki qisman bepul yuridik xizmat 70% tashkil etgan.

⁵⁷ Гуценко К.Ф., Головки Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств. Изд. 2-е. доп. и испр. –М.: «Зерцало-М», 2002, - В.203-204.

bilan shugʻullanish uchun bunday assotsiatsiyaga aʼzo boʻlish majburiy shart hisoblanadi). Butun mamlakat miqyosida bunday birlashmalarning faoliyati Amerika yuristlar assotsiatsiyasi tomonidan muvofiqlashtiriladi va yoʻnaltiriladi. Amerika yuristlar assotsiatsiyasining 400 000 ga yaqin aʼzosi boʻlib, u oʻta nufuzli siyosiy kuch hisoblanadi. Mazkur assotsiatsiya shtatlar qonun hujjatlarining yaqinlashuv jarayonlarida muhim oʻrin egallaydi, federal qonun hujjatlariga oʻzgartirishlar kiritishni taklif etadi, kasbiy etika masalalari bilan shugʻullanadi va hokazo.⁵⁸

15.4. Fransiya

Hozirgi vaqtda Fransiyada amalda boʻlgan sud va prokurorlik muassasalari tizimining asosi Birinchi imperiya zamonida, yaʼni XIX asr boshida qoʻyilgan. 1958-1963-yillardagi islohotlar natijasida bu tizimda muhim oʻzgarishlar yuz berib, ularning asosiy mazmuni yarashtiruvchi sudlar institutini tugatish va sud instansiyalarining umumiy sonini ularni yiriklashtirish va sudlov vakolatini oʻzgartirish yoʻli bilan qisqartirishdan iborat boʻldi.

Prezidentlik hokimiyatining koʻpayishi, sud-prokurorlik organlarining toʻlaligicha prezidentga boʻysunishi, maxsus tribunallar va Davlat xavfsizligi sudining taʼsis etilishi, sudlar va tribunallarining siyosiy jinoyatlar toʻgʻrisidagi ishlar boʻyicha vakolat doirasini ken-gaytirish – zamonaviy Fransiyadagi sud va prokuratura organlarining tuzilishi va faoliyatining oʻziga xos jihatlari shulardan iborat. Barcha sudlar umumiy va maxsus sudlarga boʻlinadi. Umumiy sudlar tizimida birinchi instansiya sudlarini, apellyatsiya va kassatsiya sud instansiyalarini farqlash mumkin.

Umumiy sudlar tizimiga boshchilik qiluvchi Kassatsion sud Fransiyadagi eng koʻhna davlat muassasalaridan hisoblanadi. Kassatsion sud Parijda joylashgan boʻlib, 1967 yildagi islohotdan soʻng uning tarkibiga olti palata – fuqarolik ishlari boʻyicha beshta va jinoyat ishlari boʻyicha bitta palata kiradi. Oʻz navbatida

⁵⁸ Решетников Ф.М. Правовые системы стран мира (Справочник) – М.: Изд. юрид. лит., 1993. - В. 185-187.

"fuqarolik" palatalari fuqarolik ishlari bo'yicha birinchi, ikkinchi va uchinchi palatalarga, savdo va moliya palatasiga hamda ijtimoiy masalalar bo'yicha palatalarga (bu palata ijtimoiy sug'urta, mehnat shartnomalari kabi masalalar bo'yicha ishlarni ko'rib chiqadi) bo'linadi.

Kassatsion sud qarorlari palatalarning biri tomonidan, yoxud uch palata vakillaridan tashkil topgan aralash palata tomonidan, va nihoyat, sudning birinchi raisi, palatalar raislari va oqsoqollari (duayenlar) va har bir palatadan ikkitadan vakildan tarkib topgan plenum tomonidan chiqariladi. Ishlarning aksariyati palatalarning birortasi tomonidagina ko'rib chiqiladi. Kassatsion sud vakolatiga quyi turuvchi sudlarning qarorlariga keltirilgan kassatsiya shikoyatlarni ko'rib chiqish kirib, mazkur qarorlar bo'yicha odatdagi apellyatsion tartibda shikoyat keltirish uchun asoslar bo'lishi ham mumkin. Bunda sud fakt bo'yicha emas, balki faqat huquq masalalari – qonunning noto'g'ri qo'llanilishi va protsessual me'yorlarning buzilishi bo'yicha shikoyatlarni ko'rib chiqadi. Jinoyat ishlari bo'yicha Kassatsion sud sudlangan shaxsning manfaatlarini ko'zlab, qonuniy kuchga kirgan hukmlarni yangi ochilgan holatlar bo'yicha qayta ko'rib chiqishga haqli, bunda oqlov hukmlari ustidan shikoyat keltirish huquqiga faqat sudlangan shaxs ega bo'ladi. Kassatsion sud quyi sudning qarori yoki hukmini bekor qilgach, odatda ishni o'z tavsiyalari bilan o'sha darajadagi boshqa sudga yangidan ko'rib chiqish uchun yuboradi.

Biroq ishdagi barcha faktik holatlar shubha uyg'otmasa, Kassatsion sud o'zining oxirgi qarorini chiqarishga haqlidir. Kassatsion sud faqat konkret ishlar yuzasidan qaror chiqaradi, biroq, bu qarorlar sudlar tomonidan shunga o'xshash ishlar muhokamasi chog'ida yoki u yoki bu huquqiy institutlarni talqin qilishda yo'llanma sifatida xizmat qilganligi sababli, sud amaliyotiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi va butun mamlakat miqyosida qonunni bir xilda qo'llanilishini ta'minlaydi. Shu ma'noda, jinoyatlar bo'yicha siyosatning ko'pgina jiddiy masalalarini odatda mustaqil hal qiluvchi jinoyat ishlari bo'yicha palata qarorlari ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Fransiya apellyatsiya sudlarining hozirgi vaqtdagi soni quyidagicha: qit'ada 30 ta apellyatsiya sudi, ularning yurisdiksiyasi bir necha (ikkitadan to'rttagacha) departamentni qamrab oladi hamda Fransiyaning dengizorti hududlarida faoliyat yurituvchi beshta apellyatsiya sudi. Apellyatsiya sudlarida, odatda, jinoyat va fuqarolik ishlari bo'yicha bir nechta palatalar bo'ladi, ayrimlarida esa, shuningdek, *savdo ishlari* bo'yicha va *ijtimoiy masalalar* bo'yicha palatalar ham mavjud.

Jinoyat ishlari bo'yicha palatalar palata raisi va sudning ikki a'zosi tarkibida jinoiy deliktlar va qilmishlar to'g'risidagi ishlar bo'yi-cha quyi sudlarning qarorlariga keltirilgan apellyatsiya shikoyatlarini ko'rib chiqadilar (og'ir jinoyatlar to'g'risidagi ishlar bo'yicha prisyajniylar sudi hukmlari ustidan apellyatsiya tartibida shikoyat keltirilishi mumkin emas). Jinoyat ishi bo'yicha apellyatsiya shikoyatini ko'rib chiqqach, palata apellyatsiya sudi nomidan yoki hukmni o'z kuchida qoldiradi, yoki uni bekor qilib, odatda, o'zi ish bo'yicha yangi qaror (mohiyatan, hukm) chiqaradi. Faqat zarur hollardagina, palata ishni mazmunan ko'rib chiqish uchun quyi turuvchi sudga yuborishi mumkin. Har bir apellyatsiya sudi tarkibida bir yoki undan ortiq ayblov kameralari mavjud bo'lib, ular kamera raisi va ikki sud a'zosidan tashkil topadi. Ayblov kamerasi dastlabki tergov ustidan, xususan, ayblanuvchini dastlabki qamoqqa olish ustidan nazorat organi sifatida, shuningdek, sudga berish organi sifatida ish yuritadi. Fuqarolik ishlari bo'yicha palatalar umumiy yurisdiksiyadagi quyi turuvchi fuqarolik sudlari hamda boshqa sud organlari tomonidan chiqarilgan qarorlarga keltirilgan apellyatsiya shikoyatlarini ko'rib chiqadilar.

Birinchi instansiya sudlari fuqarolik ishlarini muhokama qilish bo'yicha katta protsess tribunallari va kichik protsess tribunallariga, jinoyat ishlarini muhokama qilish bo'yicha esa prisyajniylar sudiga, axloq tuzatish tribunallari va politsiyaviy tribunallarga bo'linadi. Frantsuz sudlaridagi "tribunal" iborasi ularning favquloddalik xususiyatini ifodalamaydi, balki aksincha, ularning sudlarga nisbatan vakolat doirasi cheklanganligini bildiradi. Fransiyadagi 36 departamentning har birida kamida bittadan *katta protsess tribunali* (ularning soni – 181ta) bor.

Katta protsess tribunallarida ishlar, odatda, kamida uchta sud-yadan iborat hay'atlarda ko'rib, ayrim toifadagi ishlar bo'yichagina, tomonlar roziligi bo'lsa, sudyaning yakka tartibda ko'rishiga yo'l qo'yiladi. Katta protsess tribunali vakolatiga da'vo summasi 30 000 frankdan ko'p bo'lgan mulkiy xarakterdagi fuqarolik ishlarini, shuningdek, aniq belgilangan toifadagi ishlarning katta qismini (bularga ko'chmas mulk to'g'risidagi, nikoh va nikohni bekor qilish to'g'risidagi, farzandlikka olish to'g'risidagi, fuqarolik to'g'risidagi va hokazolar kiradi) muhokama qilish kiradi. Agar katta protsess tribunali okrugida savdo tribunali bo'lmasa, uning vazifalarini ham katta protsess tribunali bajaradi.

Kichik protsess tribunallari (1983-yildagi islohotdan so'ng ularning soni 470 taga etgan) 1958-yilda har bir kanton axolisi tomonidan saylangan va 1790-yildan mavjud bo'lgan yarashtiruvchi sudlar o'rniga ta'sis etildi. Bu tribunallar barcha departamentlar va okruglarning bosh shaharlarida, shuningdek, ayrim yirik kantonlarda joylashgan. Har bir kichik protsess tribunalida ishlar sudya tomonidan yakka tartibda ko'riladi. Mazkur tribunal vakolatiga belgilangan toifadagi ishlarni, jumladan 30 000 frankkacha miqdordagi mulkiy xarakterdagi da'volar bo'yicha ishlarni muhokama qilish kiradi (da'vo miqdori 13 000 frankkacha bo'lgan ishlar bo'yicha qarorlar ustidan apellyatsiya tartibida shikoyat keltirilishi mumkin emas).

Mutlaq vakolatiga og'ir jinoyatlar to'g'risidagi jinoyat ishlarini ko'ruvchi prisyajniy sudlari Parijda va har bir departamentda yig'ilish o'tkazadilar va tegishli nomlarga egadirlar. Har bir sud tarkibiga rais (apellyatsion sud a'zosi) boshchiligidagi uchta professional sudya hamda to'qqizta prisyajniy maslahatchilar kirib, prisyajniy maslahatchilar o'z vazifalarini bajarish uchun maxsus komissiyalar tanlovidan so'ng qur'a tashlash yo'li bilan saylovchilarniing departament ro'yxatlari bo'yicha chaqiriladilar. Sud sessiyalari har chorakda, zarur hollarda esa bundan ham tez-tez o'tkazilib turadi.

Prisyajniylar maslahatxonada professional sudyalar bilan birgalikda hukm uchun muhim bo'lgan barcha, shu jumladan jazo tayinlash to'g'risidagi masalalar yuzasidan qaror qabul qiladilar.

Prisyajniylar sudi qarori ko‘pchilik ovoz bilan qabul qilinadi, biroq ayblanuvchining ahvolini og‘irlashtiruvchi qaror, shu jumladan aybni engillashtiruvchi holatlarning mavjudligini rad etish to‘g‘risidagi qaror ovoz berishda qatnashuvchilarning 12 tasidan kamida 8 tasining ovozi bo‘lganda qabul qilinadi. Boshqa birinchi instansiya sudlarining qarorlaridan farqli prisyajniylar sudi qarori chiqarilganidan so‘ng birinchi va so‘nggi instansiyada qabul qilindi deb hisoblanadi va uning ustidan apellyatsion tartibda shikoyat keltirilishi mumkin emas, oqlov hukmi ustidan ayblov tomonidan kassatsiya tartibida shikoyat keltirilishiga ham o‘rin yo‘q.

Axloq tuzatish tribunallari birinchi instansiyada *jinoiy deliktlar* to‘g‘risidagi ishlarni ko‘rib chiqadilar (Fransiya JKning 1-moddasida jinoiy deliktlar uchun jazolar axloq tuzatish jazolari deb nomlanganligi bois, "axloq tuzatish" iborasi kelib chiqqan). Axloq tuzatish tribunali sifatida navbati bilan fuqarolik ishlarini ham, jinoyat ishlarini ham ko‘ruvchi katta protsess tribunali ham ish yuritishi mumkin. Ish hajmi katta bo‘lgan katta protsess tribunallarida sudyalar soni ko‘p bo‘lib, jinoyat ishlarini ko‘rishga ixtisoslashuvchi bir yoki bir necha palata tashkil etiladi, ya‘ni bunday palata axloq tuzatish tribunali sifatida doimiy ish yuritadi. Axloq tuzatish tribunallarida ishlar uch sudyadan iborat hay‘at tarkibida ko‘rib chiqiladi. 1975-yilda ayrim katta protsess tribunallarida iqtisodiy va moliyaviy xarakterdagi jinoiy deliktlar to‘g‘risidagi o‘ta murakkab ishlarni muhokama qilishga ixtisoslashgan sudyalar hay‘atlari tuzilgan edi.

Politsiyaviy tribunallar birinchi instansiyada kam ahamiyatli jinoiy qilmishlar – jazosi 10 000 frank miqdordagi jarima yoki, kamdan-kam hollarda, bir kundan ikki oygacha muddatga qamoqqa olish bo‘lishi mumkin bo‘lgan qilmishlar to‘g‘risidagi ishlarni ko‘rib chiqadi ("politsiyaviy" iborasi shu bilan bog‘liqliki, Fransiya JKning 1-moddasida qilmishlar uchun jazolar politsiyaviy jazolar deb ataladi). Ularda ishlar navbati bilan fuqarolik ishlarini ham, jinoyat ishlarini ham ko‘ruvchi kichik protsess tribunali sudyasi tomonidan yakka tartibda ko‘rib chiqiladi (ayrim hollarda politsiyaviy tribunal sifatidagina ish yurituvchi, ya‘ni faqat jinoyat

ishlarini ko‘rishga ixtisoslashgan kichik protsess tribunallari tashkil etiladi).

Umumiy sudlar tizimiga ixtisoslashgan bo‘linmalar sifatida voyaga yetmaganlar ishlari bo‘yicha adliya muassasalari kiradi. Voyaga yetmaganlar ishlari bo‘yicha prisyajniylar sudi 16 yoshdan 18 yoshgacha bo‘lgan voyaga yetmaganlarni og‘ir jinoyatlarni sodir qilishda ayblash yuzasidan ishlarni ko‘rib chiqadi. U uch professional sudyadan va to‘qqiz prisyajniydan iborat. 13-18 yoshdagi voyaga yetmaganlarning jinoiy deliktlari va eng jiddiy qilmishlari, shuning-dek, 13-15 yoshdagi o‘smirlarning og‘ir jinoyatlari to‘g‘risidagi ishlar katta protsess tribunallari okruglarida tashkil etiluvchi voyaga yetmaganlarning ishlari bo‘yicha tribunallar tomonidan ko‘rib chiqiladi. Mazkur tribunallar voyaga yetmaganlarning ishlari bo‘yicha sudya va yoshlar tarbiyasi muammolariga qiziqish ko‘rsatgan shaxslar orasidan adliya vaziri tomonidan tayinlanuvchi *ikki maslahatchidan* (asessordan) tashkil topadi. Sudya voyaga yetmaganlarning jinoiy deliktlari va qilmishlari to‘g‘risidagi ishlarni yakka tartibda ham ko‘rishi mumkin, biroq bu holda u ularga nisbatan faqat tarbiyaviy va nazorat xususiyatidagi choralarni qo‘llashga haqli bo‘ladi. Sudya va voyaga yetmaganlarning ishlari bo‘yicha tribunal chiqargan qarorlar ustidan *maxsus apellyatsion sud palatasiga* shikoyat keltirilishi mumkin.

Frantsuz jinoyat adliya tizimining o‘ziga xos qirralaridan biri jazoni ijro qilish bo‘yicha sudyaning mavjudligi bo‘lib, 1958-yildagi JPK va keyingi chiqqan qonunlar bergan vakolatlarga muvofiq, u mahkumning jazoni, shu jumladan ozodlikdan mahrum qilish jazosini o‘tash jarayoniga faol aralashishga haqlidir. U sinov bilan jazosi kechiktirilgan mahkumlar ustidan nazoratni tashkil qiladi, ozodlikdan mahrum qilingan mahkumlarni saqlash rejimini o‘zgartirish to‘g‘risidagi, ularga ta‘tillar berish to‘g‘risidagi masalalarni hal qiladi, ularni muddatidan ilgari shartli ozod qilish to‘g‘risida iltimosnoma kiritadi va hokazo. Jazoni ijro qilish bo‘yicha sudyalik vazifasi uch yil muddatga katta protsess tribunali sudyalaridan biri zimmasiga yuklatiladi.

Umumiy sudlar tizimiga, avvalo, kichik protsess tribunali darajasida, muayyan toifadagi ishlarni muhokama qilishga ixtisoslashgan bir qator sud muassasalari tutashadi. Ular qatoriga *savdo tribunallari, pryudomlar kengashlari, ijtimoiy sug'urta bo'yicha komissiyalar, yer ijarasi bo'yicha paritet tribunallari, dengiz savdosi bo'yicha tribunallar* va shu kabilar kiradi. Ulardan savdo tribunallari va pryudomlar kengashlari ko'proq ahamiyatga egadir.

Parlamentning ikkala palatasi tomonidan ularning a'zolaridan teng miqdorda (12 tadan sudya va ularning 6 tadan o'rinbosari) saylanadigan Odil sudlov yuqori sudi umumiy sudlar tizimidan tashqarida bo'lib, alohida o'rinni egallaydi. 1958 yilgi Konstitutsiyaga muvofiq, Odil sudlov yuqori sudi xizmat vazifasini bajarish chog'ida mamlakat prezidentini davlatga xiyonatda ayblash yuzasidan, shuningdek, vazirlarni og'ir jinoyatlar va jinoiy deliktlarni sodir qilishda ayblash yuzasidan jinoyat ishlarini ko'rish uchun tuziladi. Bunday ishlarni tergov qilish va ayblanuvchilarni Odil sudlov yuqori sudiga berish faqat parlamentning har ikkala palatasi qaroriga ko'ra amalga oshiriladi.

Bundan tashqari, 1993 yil 27 iyuldagi Konstitutsiyaviy Qonun bilan tuzilgan Respublika odil sudlov Palatasi ham mavjud bo'lib, mazkur Palata ham, Odil sudlov yuqori sudi kabi, siyosiy jinoiy sud toifasiga kiradi. Respublika odil sudlov Palatasi hukumat a'zolarining *mansab jinoyatlari* yoki *qilmishlari* uchun jinoiy javobgarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish uchun ta'sis etilgan. Muqaddam hukumat a'zolarining javobgarligi Respublika Prezidentining javobgarligiga o'xshash bo'lib, fuqarolar vazirlarning xatti-harakatlari ustidan shikoyat keltirishga haqlari yo'q edi.

Kassatsion sud rahbarligidagi umumiy sudlar tizimidan mustaqil ravishda ma'muriy adliya organlari tizimi faoliyat yuritadi. Ularda davlat boshqaruvi organlarining xususiy shaxslarning huquqlari va manfaatlariga daxl qilgan xatti-harakatlari va aktlari ustidan keltirilgan shikoyatlar ko'rib chiqiladi. Ma'muriy adliya tizimiga Davlat kengashi rahbarlik qilib, u bir vaqtning o'zida davlat boshqaruv organi – hukumat qoshidagi maslahat muassasasi

hisoblanadi. Davlat boshqaruvi organlarining xatti-harakatlari va aktlari ustidan keltirilgan shikoyatlarning asosiy qismini birinchi instantsiyada ko'rib chiqish ma'muriy tribunallar (ularning soni 25 ta) zimmasida bo'lib, ularning okruglari bir necha departament hududini qamrab oladi. Umumiy sudlar tizimidagi sudyalari o'z vazifalariga Respublika Prezidenti dekreti bilan; Kassatsion sudning mansabdor shaxslari va apellyatsion sudlarning birinchi raislari magistratura Yuqori kengashi tavsiyasi asosida, qolgan sudyalari magistratura Yuqori kengashining ijobiy xulosasi bilan adliya vazirining taqdimnomasi bo'yicha tayinlanadilar. Ma'muriy tribunallar sudyalari Ichki ishlar vazirining adliya vaziri bilan kelishilgan taqdimnomasi bo'yicha hukumat dekretlari bilan tayinlanadilar. Odatda, umumiy vakolatdagi sudyalari Milliy magistratura maktabini tugatgach va konkurs tanlovidan o'tgach tayinlanadilar, (bu maktabga kirish uchun oliy yuridik ma'lumotga ega bo'lish lozim). Ma'muriy sud sudyalari Milliy ma'muriy maktab bitiruvchilari orasidan tayinlanadi.

Kassatsion sud tarkibiga tayinlanish uchun yuqori talablar qo'yilgan bo'lib, bularga yuqori mansablardagi sudyalik lavozimida ish tajribasiga ega bo'lish, universitet professori sifatida ishlash kabilar kiradi. Konstitutsiya (64-m.) umumiy vakolat sudyalarining almashtirilmasligi prinsipini e'lon qilgan. Sudya o'z vazifasidan faqat jiddiy qilmish sodir etganida yoki og'ir kasallikka yo'liqqanida Oliy magistratura kengashi tomonidan chetlatilishi mumkin. Sudya roziligisiz uni boshqa ishga, hatto yuqoriroq mansabga ham o'tkazilishi mumkin emas. Sudyalari 65 yoshlarida, 1988-yilda o'rnatilgan qoidalarga ko'ra, Kassatsion sud sudyalari va uning birinchi raisi tegishli ravishda 66 va 68 yoshlarida iste'foga chiqadilar.

Jinoyatlarning asosiy qismini tergov qilish sud politsiyasi tomonidan amalga oshirilib, mazkur politsiya ofitserlari mustaqil ravishda dastlabki surishtiruv o'tkazishga, boshqa mansabdor shaxslarning agentlari esa – ayrim protsessual harakatlarni o'tkazishga haqlidirlar. Ayniqsa, shunday deb nomlanuvchi oshkor jinoyatlarni ular bevosita sodir etilishi bilanoq tergov qilishda sud politsiyasi ofitserlarining vakolatlari ulkandir. Politsiya

surishtiruvidan so'ng o'tkaziladigan dastlabki tergov tergov sudyasi tomonidan o'tkaziladi. Og'ir jinoyatlar to'g'risidagi ishlar bo'yicha dastlabki tergov o'tkazilishi majburiy, jinoiy deliktlar to'g'risidagi ishlar bo'yicha dastlabki tergov o'tkazilishi mumkin va faqat istisno holatlarda qilmishlar to'g'risidagi ishlar bo'yicha dastlabki tergov o'tkaziladi. Tergov sudyalari o'z vazifalariga katta protsess tribunali sudyalari orasidan uch yil muddatga tayinlanadilar. O'z vazifalarini bajarish davomida ular katta protsess tribunali tarkibida qoladilar va hatto o'zlari tergov qilgan ishlardan tashqari, boshqa ishlarning muhokama qilinishida ishtirok eta oladilar.

Sudda jinoiy ta'qib, qoidaga ko'ra, prokuratura tomonidan amalga oshirilib, u ishni sudga oshirishni o'z xohishiga ko'ra rad etish bo'yicha keng huquqlarga ega. Politsiyaviy tribunallarda 10 kungacha qamoq jazosi tayinlanishi mumkin bo'lgan qilmishlar bo'yicha ayblovni politsiya komissarlari qo'llab-quvvatlaydilar.

Fransiyada prokuratura adliya vaziri rahbarligidagi markazlash-gan organlar tizimidan iborat bo'lib, har bir apellyatsion sudda o'zining yordamchilariga ega bo'lgan bosh prokuror faoliyat yuritadi va uning bosh yordamchisi *bosh advokat* deb ataladi. Bosh prokuror bevosita adliya vaziriga bo'ysunadi va o'z navbatida, apellyatsion sud hududidagi prokuraturaning barcha mansabdor shaxslariga rahbarlik qiladi.

Bosh prokuror shaxsan yoki o'rinbosarlari orqali apellyatsion sudda va apellyatsion sud joylashgan joyda tuzilgan prisyajniylar sudida ayblovni qo'llab-quvvatlaydi. *Respublika prokurorlari* (Fransiyada quyi instansiya prokurorlari shunday deb nomlanib, ularning vakolat doiralari kengdir) axloq tuzatish tribunallari qoshida faoliyat yuritib, mazkur tribunal hududida barcha jinoyat ishlari bo'yicha jinoiy ta'qibni amalga oshiradilar. Ular shaxsan yoki o'rinbosarlari orqali prisyajniylar sudida, axloq tuzatish tribunallarida, shuningdek, zarur hollarda, politsiyaviy tribunallarda ayblovni qo'llab-quvvatlaydilar. Prokuratura vakillari shuningdek, "jamiyat manfaatlari" talab qilgan hollarda, barcha instansiya sudlaridagi fuqarolik ishlarida ham rasman qatnashadilar.

Kassatsion sud bosh prokurori o'z apparati bilan prokuratura organlari tizimida alohida o'rinni egallaydi, chunki uning

funksiyalari shu sudda ishtirok etish bilan cheklangan. Jinoyat protsessida ayb-lanuvchini himoya qilish hamda fuqarolik va ma'muriy protsesslarda tomonlarga vakillik qilish advokatlar zimmasiga yuklatilgan. Har bir katta protsess tribunali qoshida advokatlar hay'atlari bo'lib, ular kengash va oqsoqol tomonidan boshqariladi. Hay'atga a'zo bo'lish va shu orqali fransuz sudlarida ishtirok etish uchun oliy yuridik ma'lumotga ega bo'lish, kasbiy tayyorgarlik markazlaridan biriga o'qishga kirish uchun imtihon topshirish, u yerda bir yillik o'quv kursini o'tash va kasbiy layoqat to'g'risida sertifikat olish talab etiladi. Advokatlar individual amaliyot bilan shug'ullanishlari yoki qo'shma advokatlik idoralari tuzishlari mumkin. Kassatsion sud va Davlat kengashida ishtirok etishga Kassatsion sud qoshidagi (oltmishta a'zosi bor) hay'at tarkibiga qabul qilingan advokatlarga haqlidirlar.⁵⁹

15.5. Yaponiya

Hozirgi zamon Yaponiya sud tizimi 1947-1948 yillardagi postkontitutsion islohotlar natijasida yaratildi. Bu tizim Oliy sudni, yuqori sudlarni, hududiy, oilaviy va boshlang'ich sudlarni o'z ichiga oladi. Yapon sud tizimiga rahbarlik Oliy sud tomonidan amalga oshirilib, u oliy sud instansiyasi sifatida, oliy konstitutsiyaviy nazorat organi sifatida va quyi turuvchi barcha sudlar ustidan rahbarlik qiluvchi organ sifatida keng vakolatlarga egadir. Oliy sud nafaqat sudlarning, balki advokatlarning ish qoidalarini belgilaydi, bu qoidalarga prokurorlar ham rioya etishlari lozim. Oliy sud Tokioda joylashgan bo'lib, rais va 14 ta sud a'zosidan iborat.

Oliy sud so'ngi instansiya sifatida fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha quyi sudlarning qarorlari va hukmlariga keltirilgan shikoyatlarni, odatda, besh sudyadan iborat hay'at tarkibida ko'rib chiqadi. Oliy sud o'z ish yurituviga ishning faktik holatlarini baholash yuzasidan emas, balki faqat huquq masalalari bo'yicha shikoyatlarni oladi (shikoyat keltirilayotgan qarorning xususiyati, uni chiqargan sud instansiyasining darajasi va hokazolarga ko'ra sud

⁵⁹ Решетников Ф.М. Правовые системы стран мира (Справочник) – М.: Изд. юрид. лит., 1993. - В. 212-219.

qarorlari ustidan shikoyat keltirishning bir necha turi mavjud). Oliy sud albatta to'la tarkibda qonun hujjatlari yoki ma'muriy aktlarning Konstitutsiyaga zidligi yuzasidan shikoyatlarni, shuningdek, Konstitutsiyani sharhlash yoki unga o'zgartirishlar kiritish yoxud Oliy sudning o'zining avvalgi qarorlariga o'zgartirish kiritish masalasi yuzaga kelgan ishlarni ko'rib chiqadi.

Yuqori sudlar (ular 8 ta bo'lib, mamlakatning turli qismlaridagi yirik shaharlarda joylashgan) asosan, apellyatsion instansiya sifatida ish yuritib, uch sudyadan iborat hay'atda fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha quyi turuvchi sudlarning qarorlari va hukmlariga, jumladan ikkinchi instansiyada chiqarilgan qarorlarga keltirilgan shikoyatlarni ko'rib chiqadi. Bundan tashqari, besh sudyadan iborat hay'atlarda davlatga qarshi jinoyatlar ko'rib chiqiladi. Oliy sud qaroriga muvofiq, zarur hollarda har bir yuqori sudning bitta-ikkita bo'linmasi (filiali) qo'shimcha ravishda ta'sis etilishi mumkin.

Yaponiya sud tizimining eng muhim bo'g'ini – hududiy sudlar bo'lib, ular 47 prefekturaning har birining markazida joylashgan (ularning aksariyati boshqa shaharlarda o'z bo'linmalariga ega). Ularda birinchi instansiyada yuqori va boshlang'ich sudlar sudloviga kiradigan ishlardan tashqari, fuqarolik va jinoyat ishlarining asosiy qismi ko'riladi (ayrim hududiy sud bo'linmalarining vakolatlari toifasiga ko'ra biroz cheklangan). Bu sudlar shuningdek, fuqarolik ishlari bo'yicha boshlang'ich sudlar chiqargan qarorlarga keltirilgan shikoyatlarni ko'rib chiqadi.

Boshlang'ich sudlar – eng quyi instansiya bo'lib, da'vo miqdori kam bo'lgan (bu miqdor vaqt-vaqti bilan Oliy sud tomonidan qayta ko'rib chiqib turiladi) fuqarolik ishlarini hamda jarima ko'rinishidagi jazo tayinlanishi mumkin bo'lgan jinoyat ishlarini, shuningdek, ozodlikdan mahrum qilish jazosi qo'llaniladigan ayrim toifadagi jinoyatlar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqadi (bu sudlar ko'pi bilan uch yil muddatga ozodlikdan mahrum qilish jazosini tayinlashga haqlidirlar). Boshlang'ich sudlarda ishlar *yakka sudya* tomonidan ko'rib chiqiladi. Yapon sudlarining birortasida ham prisyajniylar mavjud emas. 1923 yilda prisyajniylar sudi ta'sis etildi, biroq prisyajniylar sudi tomonidan chiqarilgan hukm ustidan shikoyat keltirish mumkin bo'lmaganligi

sababli ishi prisyajniylar ishtirokida ko‘rilishiga haqqi bo‘lgan shaxslarning 99%i ulardan foydalanishdan bosh tortganlar. 1946-yildagi Konstitutsiyada va undan keyingi qonun hujjatlarida prisyajniylar sudi to‘g‘risida so‘z yuritilmagan.

Konstitutsiyaviy nazorat, ya’ni qonun hujjatlari yoki ma’muriy aktlarning Konstitutsiyaga muvofiqligini tekshirish faqat Oliy sud tomonidan emas, balki quyi turuvchi sudlar tomonidan ham amalga oshirilishi mumkin, ularning ayrimlari so‘nggi o‘n yilliklar ichida ham ichki, ham tashqi siyosatga daxldor muhim hukumat qarorlarini Konstitutsiyaga zid deb topish to‘g‘risidagi o‘ta ilg‘or nuqtai nazardagi qarorlarni bir necha bor qabul qilganlar. 1947-yildan Yaponiyada ma’muriy adliya tizimi mavjud emas, shu sababli ma’muriy organlarning xatti-harakatlari ustidan keltirilgan shikoyatlar birinchi instansiyada hududiy sudlarda fuqarolik ishlarining bir turi sifatida ko‘rib chiqiladi.

Yaponiyada prokuratura o‘z ahamiyatiga ko‘ra muhim hisoblan-gan adliya vazirligi tizimi tarkibiga kiradi (vazirlik yurituvida bundan tashqari, immigratsion xizmatlar va "qo‘poruvchi tashkilotlar" ustidan nazorat, qamoqxonalar muassasalari bor). Prokuratura bosh prokurorga bo‘ysunuvchi markazlashgan tashkilot bo‘lsa-da, uning tuzilishi avvalo, sud tizimiga muvofiqlashtirilgan: Oliy sud qoshida, yuqori, hududiy, oilaviy va boshqa sudlar qoshida (bosh) prokuratura xizmatlari mavjud. Prokurorlar eng muhim jinoyat ishlari bo‘yicha cheklangan miqdorda tergov olib boradilar, qolgan barcha ishlar yuzasidan politsiya o‘tkazadigan surishtiruv va tergov ustidan hamda jinoiy jazolarni ijro qilish ustidan nazorat olib boradilar.

Ular zarur hollarda jinoiy ta’qibni qo‘zg‘aydilar, ayblov xulosasini tuzadilar, uni sudga beradilar va sudda ayblovni qo‘llab-quvvatlaydilar, shuningdek, sudda fuqarolik ishlarini muhokama qilishda "jamoat manfaatlarini" himoya qiladilar. Sudlov ishlarini yuritishning amaldagi qoidalariga muvofiq, prokuror ayblanuvchi va uning himoyachisiga o‘zida bo‘lgan barcha dalillarni taqdim qilishga majbur bo‘lmaganidek, ayblanuvchining foydasiga amal qiluvchi dalillarni, shu jumladan uning *alibisini* tasdiqlovchi dalillarni yashirishi mumkin. Prokuror shuningdek, sud

muhokamasigacha sudyani ham ish materiallari bilan tanishtirishga majbur emas, u sudyaga boshqa hech qanday hujjatlarsiz ayblov xulosasining o'ziningina beradi.

Konstitutsiyaga muvofiq, jinoyat ishlari bo'yicha ayblanuvchini himoya qilish advokat tomonidan amalga oshirilib, advokat ayblanuv-chining taklifi bilan, yoki advokatning xizmatiga haq to'lashga imkoni bo'lmagan hollarda davlat tomonidan tayinlanadi. Yaponiyada barcha sudyalari o'z lavozimlariga 10 yil muddatga tayinlanadilar. Tayinlanishlar Vazirlar Mahkamasi tomonidan, aksariyat sudlarda Oliy sud tuzgan nomzodlar ro'yxati asosida amalga oshiriladi (Oliy sud raisi imperator tomonidan tayinlanadi). 10 yil o'tgach, sudya o'z lavozimiga qayta tayinlanishi mumkin, bu jarayon qonunda belgilangan iste'fo yoshiga (65 yoki 70 yosh) yetguncha davom etadi. Konstitutsiyada sudya nufuzini oshirishga qaratilgan qator choralar ko'zda tutilgan.

Xususan, Oliy sud a'zolariga tayinlanishdan oldin Vakillar palatasiga o'tkaziladigan navbatdagi saylovlar davomida "xalq ko'rigi"dan o'tish lozim. Agar saylovchilarning aksariyati biror-bir sudyani ishdan chetlatishni talab qilsa, u holda o'sha sudya o'z lavozimidan mahrum bo'ladi. Bunday protsedura har o'n yilda qaytariladi. Mazkur qoidalar tashqi tomondan juda samarali ko'rinsa-da, ko'pchilik yapon davlatshunoslari bunga jiddiy shubha bilan qaraydilar, chunki saylovchilarning ko'pchiligi Oliy sud a'zolarini yaxshi bilmaydilar va ovoz berishga jiddiy ahamiyat bermaydilar. Barcha sudlar sudyalari o'z vazifalaridan oshkora muhokama qilish natijasida impichment jarayoniga muvofiq chetlatilishlari mumkin (impichment jarayoni sudyani ayblash parlamentning maxsus organlari tomonidan muhokama qilinishini bildiradi).

Sudyalik lavozimini egallash uchun, shuningdek, prokuror yoki advokat bo'lish uchun qat'iy tanlov qoidalari belgilangan. Ko'rsatilgan uch yo'nalishning birida o'zini amaliy faoliyatga bag'ishlashni xohlagan yapon universitetlari yuridik fakultetlarining bitiruvchilari adliya vazirligi maxsus komissiyasi tomonidan har yili o'tkaziladigan imtihonlardan o'tishlari lozim. Bu komissiya qo'yadigan talablar shunchalik yuqoriki, imtihon

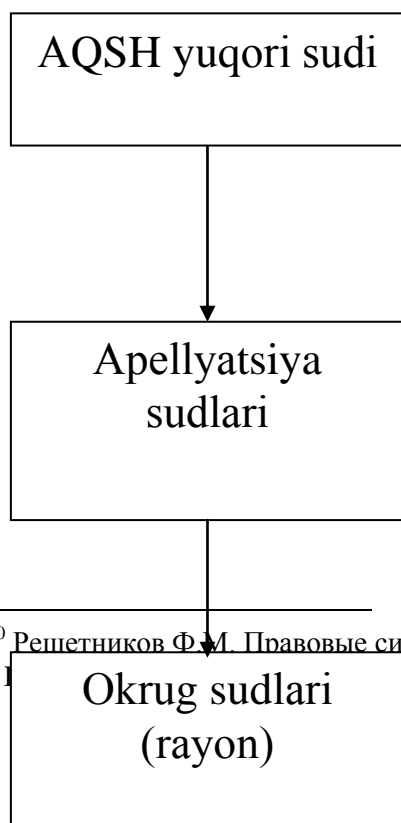
topshiruvchilarning 2-3%gina bu talablarga javob bera oladi. Yaponiyada professional yuristlar korporatsiyasi o'z hamkasblari sonini ataylab cheklaydi: 120mln. axolisi bo'lgan mamlakatda 2000 sudya, 2100 prokuror, 12000ga yaqin advokat bo'lib, bu boshqa kapitalistik mamlakatlardagidan ancha kamdir. Yaponiyada yangi kadrlarning asosiy manbai bo'lmish adliya xodimlarini tayyorlash kurslari g'alviridan yiliga ko'pi bilan 500 kishi o'tadi⁶⁰.

ILOVA

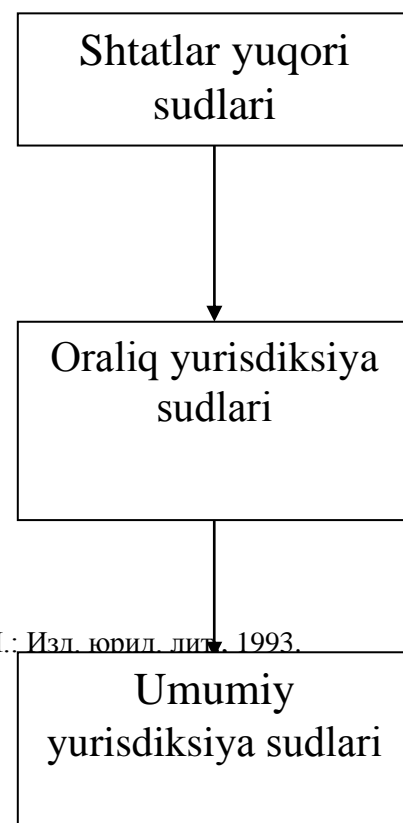
KALIFORNIYA ILLINOYS AYOVA VIRDJINIYA

AQSH SUD TIZIMI

Shtatlarda federal sudlar tizimi



Sud tizimi



⁶⁰ Решетников Ф.М. Правовые системы стран мира (Справочник) – М.: Изд. юрид. лит., 1993.

Maxsus yurisdiksiya
sudlari

Chegaralangan
yurisdiksiya sudlari

VIRDJINIYA SHTATI SUD TIZIMINING TUZILISHI

Oliy sud

7 sud`ya to`liq tarkibda yig`iladi

Majburiy yurisdiksiya jinoiy va intizomiy ishlar bo`yicha o`tkaziladi

Diskresion yurisdiksiya fuqarolik va jinoyat ishlari bo`yicha, o`lim jazosi nazarda tutilmagan, voyaga etmaganlarning, dastlabki ko`rib chiqish, oraliq ko`rib chiqish

Eng yuqori
instansiyasi sudi

Apellyasiya sudlari (6 sud. okruglar)

88 sud`ya hay`at tarzida yig`iladi

Majburiy yurisdiksiya o`lim jazosi nazarda tutilmagan fuqarolik, jinoiy, ma`muriy va voyaga etmaganlar ishlar bo`yicha

Diskresion yurisdiksiya ma`muriy, birlamchi ko`rib chiqish dastlabki hal qilish

Oraliq
instansiyasining
apellyatsiya sudlari

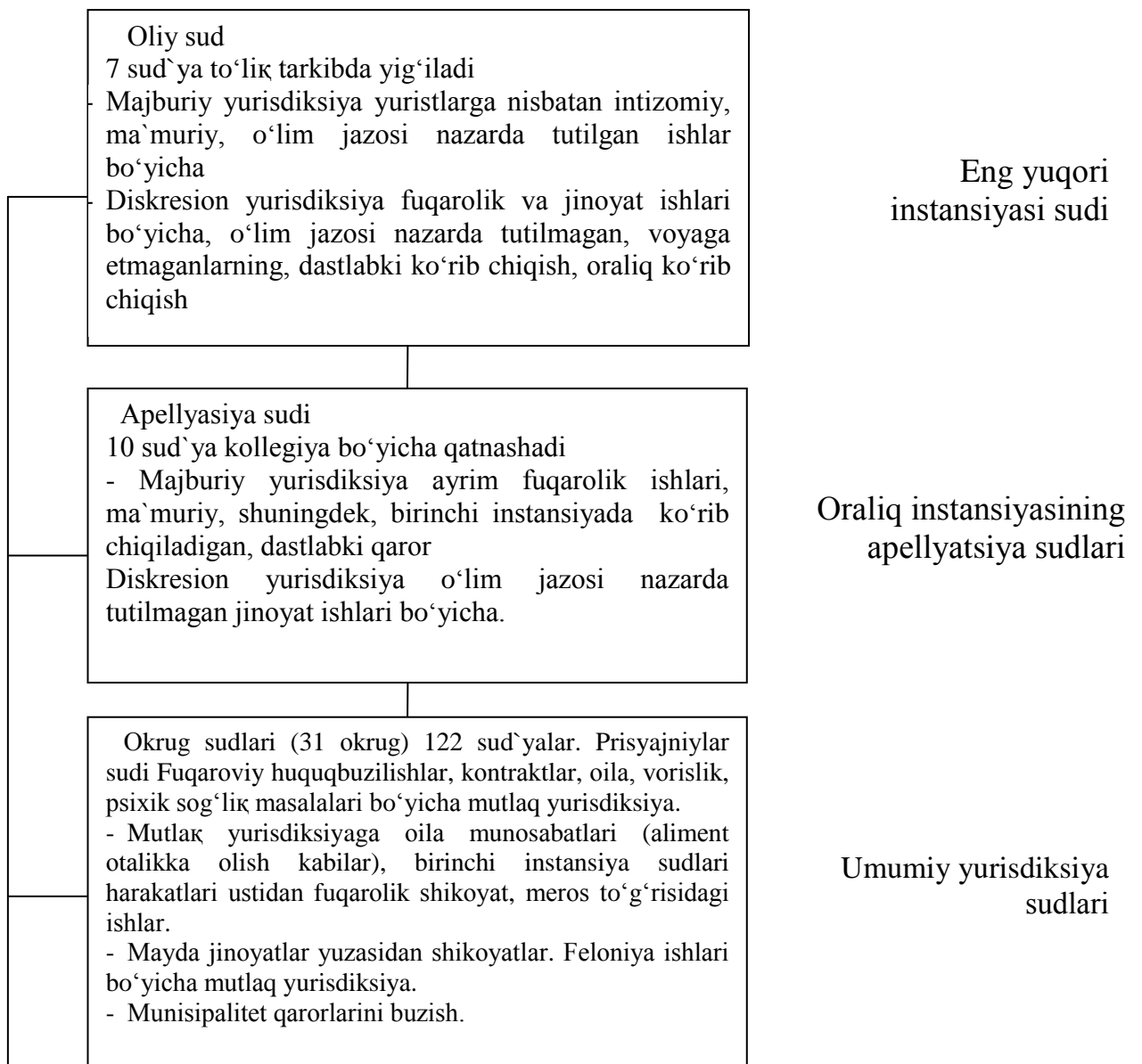
Yuqori turuvchi sudlar (58 graflik)

7725 sud`yalar, 113 komissarlar va arbitrlar (prisyajniylar sudi)

- Fuqarolik huquqbuzilishlar, kontraktlar, (25 000 dol. va undan yuqori bo`lgan), boshqa fuqarolik ishlar. Oila, vorislik, psixik sog`lik masalalari bo`yicha mutlaq yurisdiksiya. Transport vositasi mast holda boshqarish. Jinoyat ishlari bo`yicha shikoyatlar, feloniya sudlovi bilan bog`liq ishlar bo`yicha mutlaq yurisdiksiya. Voyaga etmaganlar huquqbuzarliklari bo`yicha mutlaq yurisdiksiya.

Umumiy
yurisdiksiya sudlari

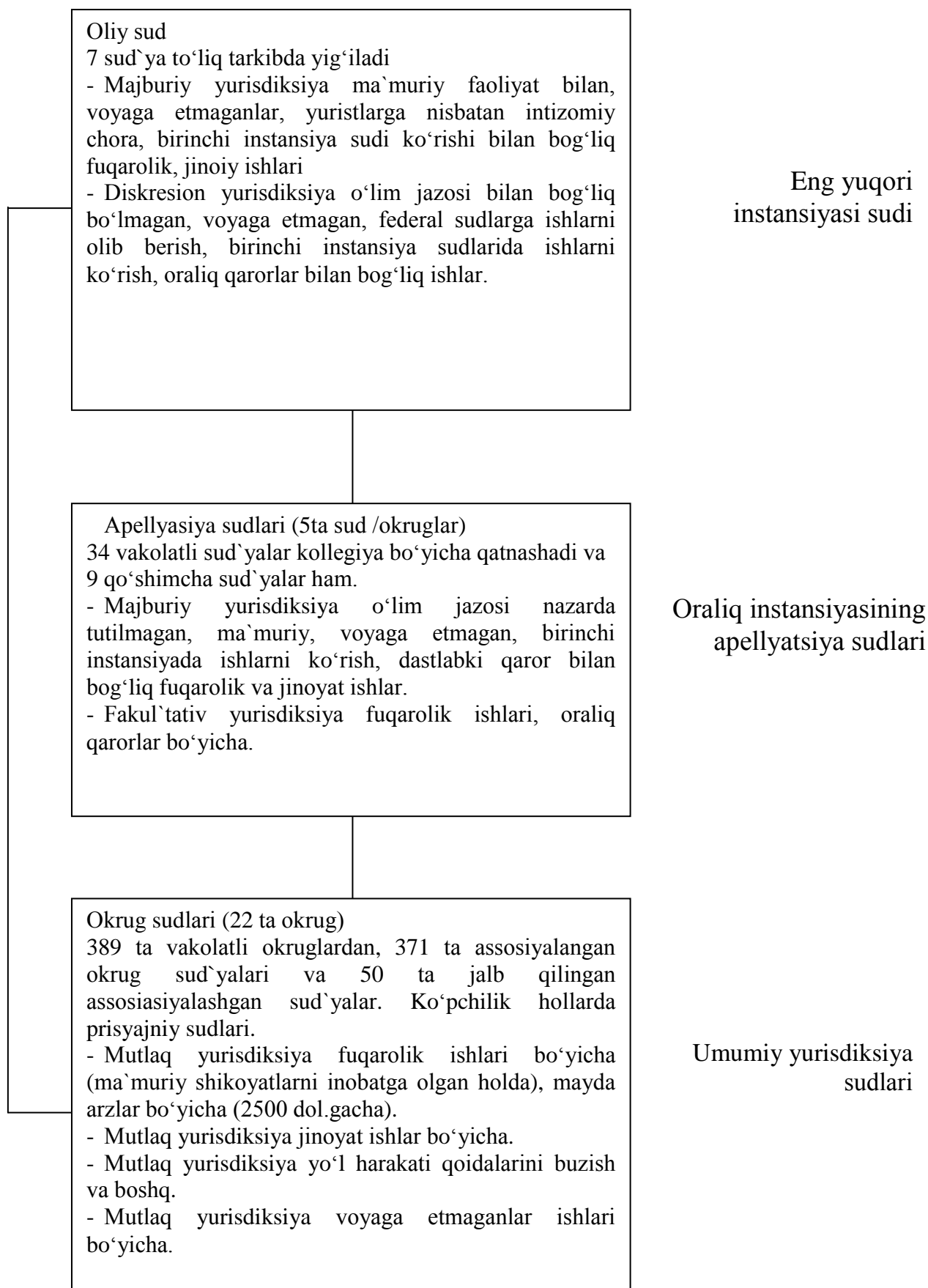
AYOVA SHTATI SUD TIZIMINING TUZILISHI



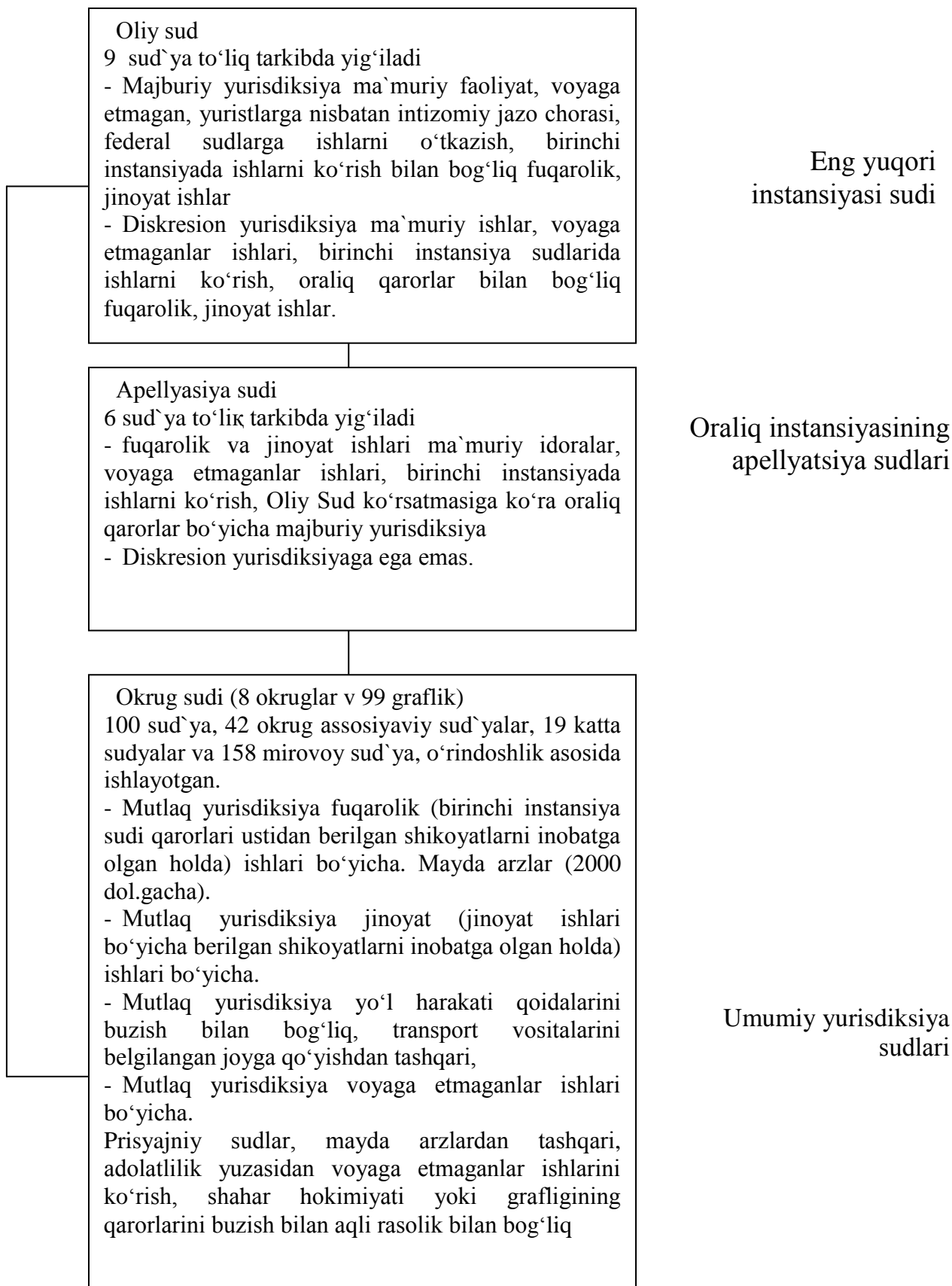
|

Yurisdiksiyasi
chegarlangan sud

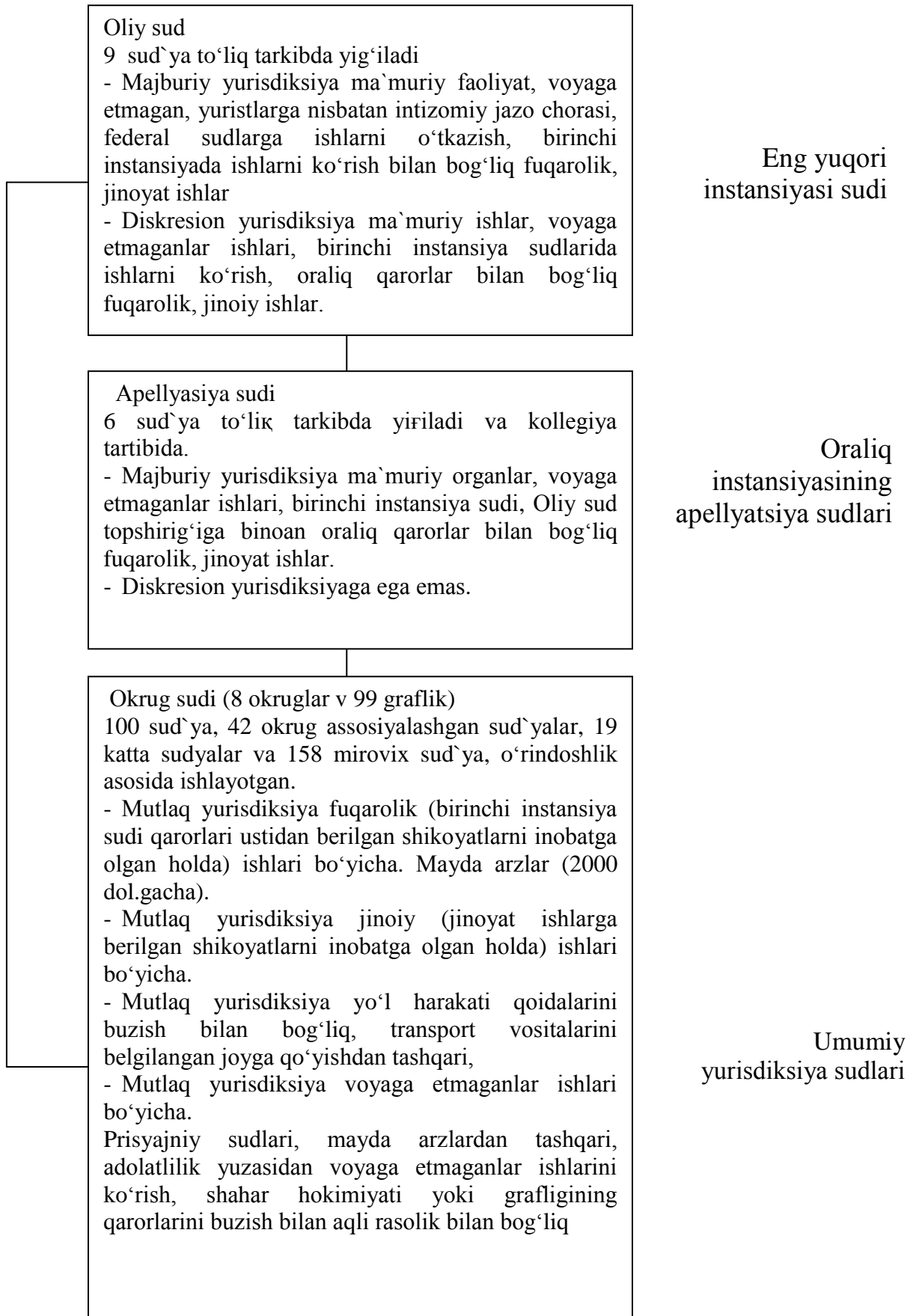
KALIFORNIYA SHTATI SUD TIZIMINING TUZILISHI



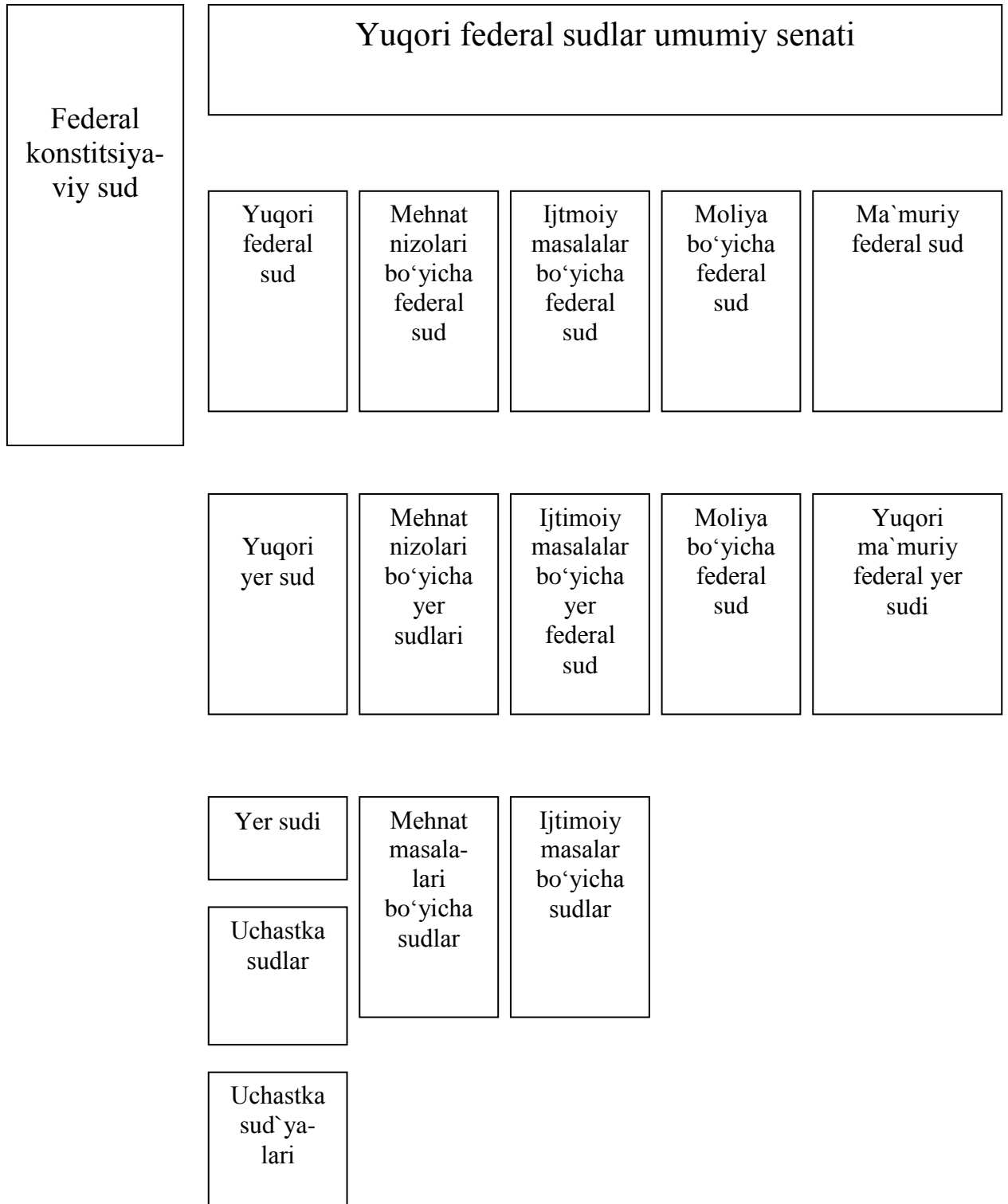
ILLINOYS SHTATI SUD TIZIMINING TUZILISHI



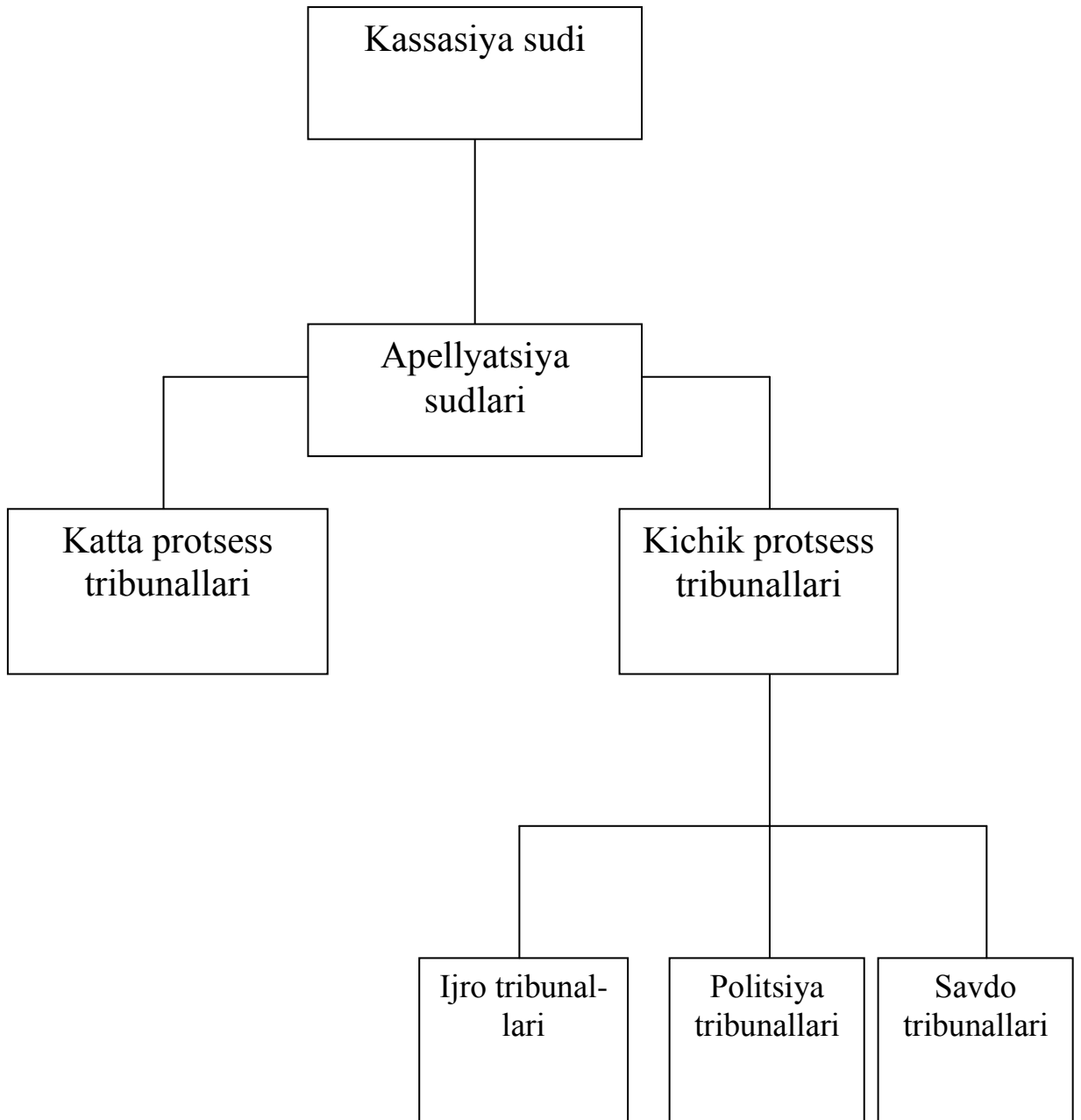
ILLINOYS SHTATI SUD TIZIMI STRUKTURASI



GERMANIYA SUD TIZIMI



FRANSIYA SUD TIZIMI



NAZORAT UCHUN TESTLAR

1. Qaysi organ va muassasalar Adliya vazirligi tizimiga kiradi?

A) Qoraqalpog‘iston Respublikasi Adliya vazirligi, viloyat hokimiyatlari va Toshkent, Samarqand, Termiz shaharlarining adliya boshqarmalari, notariat muassasalari, ZAGS (FHDYO), Toshkent sud ekspertizasi ilmiy tadqiqot instituti, Toshkent yuridik (Yuridik) kolledji, "Adolat" nashriyot, huquqiy yordam xo‘jalik hisob markazi, O‘zR Oliy sudi, O‘zR Konstitutsiyaviy sudi;

V) Qoraqalpog‘iston Respublikasi Adliya vazirligi, viloyat hokimiyatlari va Toshkent shahar adliya boshqarmalari, notariat muassasalari, Toshkent sud ekspertizasi ilmiy tadqiqot instituti (Tosh SEITI), FHDYO, Qonunchilik muammolari tadqiqot instituti, Toshkent Yuridik kolledji, TDYI, "Adolat" nashriyoti va huquqiy yordam xo‘jalik hisob markazi;

S) Qoraqalpog‘iston Respublikasi Adliya vazirligi, viloyat hokimliklari va Toshkent shahar adliya boshqarmalari, O‘zR Oliy sudi, advokatura, harbiy sudlar;

D) Qoraqalpog‘iston Respublikasi Adliya vazirligi, viloyat hokimliklari va Toshkent shahar adliya boshqarmalari, notariat muassasalari, O‘zR Oliy sudi, notariat muassasalari, FHDYO, ToshSEITI, qonunchilik muammolari tadqiqot instituti, harbiy sudlar, xo‘jalik sudlari, TDYI, Toshkent yuridik kolledj, "Adolat" huquqiy yordam xo‘jalik hisob markazi va nashriyoti;

2. Quyida prokuratura-tergov xodimlari hamda o‘quv, ilmiy va boshqa prokuratura muassasalar xodimlariga qo‘llaniladigan intizomiy jazo turlarini ko‘rsating:

A) ogohlantirish, xayfsan, qat‘iy xayfsan, mansab darajasini pasaytirish, "O‘zR prokuraturasining faxriy xodim" ko‘krak belgisidan mahrum qilish, mansabini pasaytirish, ishdan ozod etish, mansab darajasidan mahrum qilib ishdan bo‘shatish, 3 oyga mansabdan cheklash, ish haqining 50% ushlab qolish;

V) ogohlantirish, xayfsan, qat'iy xayfsan, mansab darajasini pasaytirish, "O'zR prokuraturasining faxriy xodim", ko'krak belgisidan mahrum qilish, mansabini pasaytirish, ishdan bo'shatish, mansab darajasidan mahrum qilib ishdan ozod etish;

S) ogohlantirish, xayfsan, qat'iy xayfsan, mansab darajasini pasaytirish, "O'zR prokuraturasining faxriy xodim", ko'krak belgisidan mahrum qilish, 1 oyga mansabdan chetlatish, 3 oyga mansabdan chetlatish, ishdan ozod etish, mansab darajasidan mahrum qilib ishdan ozod etish;

D) ogohlantirish, xayfsan, qat'iy xayfsan, mansab darajasini pasaytirish, "O'zR prokuraturasining faxriy xodim" ko'krak belgisidan mahrum qilish, ish haqining 50%ni ushlab qolish, lavozimdan ozod etish, mansab darajasidan mahrum qilib lavozimidan ozod etish;

E) ogohlantirish, xayfsan, qat'iy xayfsan, mansab darajasini pasaytirish, (lishenie nagr.) "O'zR prokuraturasining faxriy xodim" ko'krak belgisidan mahrum qilish, lavozimdan ozod etish, mansab darajasidan mahrum qilib lavozimdan ozod etish, 3 oyga lavozimdan chetlatish.

3 prokuratura xodimlarini rag'batlantirishning qanday usullarini bilasiz?

A) tashakkurnoma, pul mukofoti, mansab darajasini ko'tarish, "O'zR prokuraturasining faxriy xodim" ko'krak belgisi bilan mukofotlash;

V) tashakkurnoma, pul mukofoti, mansab darajasini ko'tarish, lavozimini ko'tarish, "O'zR prokuraturasining faxriy xodim" ko'krak belgisi bilan mukofotlash;

S) tashakkurnoma, pul mukofoti, sovg'a, mansab darajasini ko'tarish, lavozimini ko'tarish, "O'zR prokuraturasining faxriy xodim" ko'krak belgisi bilan mukofotlash, "O'zR xizmat ko'rsatgan yurist" unvoni bilan mukofotlash;

D) tashakkurnoma, pul mukofoti, sovg'a, qimmatli sovg'a, mansab darajasini ko'tarish, "O'zR prokuraturasining faxriy xodim" ko'krak belgisi bilan mukofotlash, "O'zRda xizmat ko'rsatgan yurist" unvoni bilan mukofotlash;

E) tashakkurnoma, pul mukofoti, sovgʻa, mansab darajasini koʻtarish, lavozimini koʻtarish, "OʻzR prokuraturasining faxriy xodim" koʻkrak belgisi bilan mukofotlash, "OʻzR xizmat koʻrsatgan yurist" unvoni bilan mukofotlash.

4. Qaysi hollarda prokuratura-tergov xodimlariga nisbatan intizomiy jazo qoʻllaniladi?

A) xizmat burchlarini bajarmaslik yoxud toʻlaqonli bajarmaslik, prokuratura xodimi shaʼniga dogʻ tushiradigan xatti-harakat;

V) zimmaga yuklatilgan vazifalarni bajarmaslik yoki beparvolik bilan bajarish hamda maʼmuriy javobgarlik nazarda tutilgan qilmishlar;

S) zimmaga yuklatilgan vazifalarni bajarishdan bosh tortish yoki prokuratura xodimi unvoniga toʻgʻri kelmaydigan faoliyat bilan shugʻullanish;

D) zimmaga yuklatilgan vazifalarni bajarishdan bosh tortish yoki muvofiq boʻlmagan darajada bajarish, yoxud maʼmuriy javobgarlik nazarda tutilgan qilmish;

E) zimmaga yuklatilgan vazifalarni bajarmaslik yoki notoʻgʻri bajarganligi hamda maʼmuriy javobgarlik nazarda tutilgan qilmish uchun.

5. Prokuror lavozimiga taqdim etilayotgan shaxslarga nisbatan qanday talablar qoʻyiladi?

A) OʻzR fuqaroligi, davlat tilini bilish, oliy maʼlumotga ega boʻlish, zaruriy kasbiy va maʼnaviy fazilatlar;

V) OʻzR fuqaroligi, oliy yuridik maʼlumotga ega boʻlishi, zaruriy kasbiy fazilatlar, sogʻlomligi, 25 yoshdan kichik boʻlmasligi;

S) OʻzR fuqaroligi, oliy yuridik maʼlumot, davlat tilini bilish, zaruriy kasbiy va maʼnaviy fazilatlar, 35 yoshdan kichik boʻlmasligi;

D) OʻzR fuqaroligi, davlat tilini bilish, oliy maʼlumot, zaruriy kasbiy va maʼnaviy fazilatlar, 65 yoshdan oshmaganligi, sogʻligʻlik darajasi;

E) O‘zR fuqaroligi, davlat tilini bilish, oliy ma’lumot, zaruriy kasbiy va ma’naviy fazilatlar, 30 yoshdan kichik bo‘lmaslik.

6. Prokuraturani tashkil etish tamoyillarini ko‘rsating:

A) departizatsiya, markazlashtirish, mahalliy organlardan mustaqillik, birlik, oshkoralik;

V) birlik tamoyili, markazlashganlik, mustaqillik;

S) birlik tamoyili, hay’atlik, mahalliy davlat organlari va boshqaruv organlardan mustaqillik, Toshkent shahar va viloyat hokimlarini qonuniylik va jinoyatchilikning asosiy tendentsiyalari to‘g‘risida xabardor qilish, boshqarma bo‘limlarining qonuniylikning ijrosini ta’minlash, davlat va jamiyat osoyishtaligini hamda fuqarolarning huquqlarini himoya qilish bo‘yicha majburiyatlarni bajarish to‘g‘risida xabar berish;

D) markazlashganlik, mahalliy organlardan mustaqillik, birlik, hay’atlik, O‘zR Oliy vakillik organlari oldida bo‘ysunuvchanlik tamoyillari;

E) birlik, markazlashganlik, mahalliy davlat boshqaruv organlaridan mustaqillik, qonuniylik va jinoyatchilikning asosiy tendentsiyalari, boshqarma bo‘limlarining qonuniylik ijrosini ta’minlash, davlat va jamiyat osoyishtaligini hamda fuqarolarning huquqlarini himoya qilish bo‘yicha majburiyatlarining bajarilishi to‘g‘risida ma’lumotlar berish tamoyillari.

7. Prokuratura xodimlarining mansab darajalarini to‘g‘ri ko‘rsating.

A) haqiqiy davlat adliya maslahatchisi, 1-daraja davlat adliya maslahatchisi, 2-daraja haqiqiy davlat adliya maslahatchisi, 3-daraja davlat adliya maslahatchisi, katta adliya maslahatchisi, adliya maslahatchisi, kichik adliya maslahatchisi, 1-darajali yurist, 2-darajali yurist, 3-darajali yurist, kichik yurist;

V) 1-daraja haqiqiy davlat adliya maslahatchisi, 2-darajali haqiqiy davlat adliya maslahatchisi, 3-darajali haqiqiy davlat adliya maslahatchisi, davlat adliya maslahatchisi, katta adliya

maslahatchisi, adliya maslahatchisi, kichik adliya maslahatchisi, 1-darajali yurist, 2-darajali yurist, 3-darajali yurist;

S) haqiqiy davlat adliya maslahatchisi, 1-unvon (rang)dagi davlat adliya maslahatchisi, 2-unvondagi davlat adliya maslahatchisi, 3-unvondagi davlat adliya maslahatchisi, katta adliya maslahatchisi, kichik adliya maslahatchisi, 1,2,3-unvondagi yurist, katta yurist, kichik yurist;

D) Bosh davlat adliya maslahatchisi, 1-unvon (rang)dagi davlat adliya maslahatchisi, 2-unvondagi davlat adliya maslahatchisi, 3-unvondagi davlat adliya maslahatchisi, katta adliya maslahatchisi, kichik adliya maslahatchisi, 1,2,3-darajali yurist, katta yurist, kichik yurist;

E) Bosh davlat adliya maslahatchisi, 1-darajali davlat adliya maslahatchisi, 2-darajali davlat adliya maslahatchisi, 3-darajali davlat adliya maslahatchisi, katta adliya maslahatchisi, adliya maslahatchisi, kichik adliya maslahatchisi, 1,2,3-darajali yurist, katta yurist, kichik yurist.

8. Prokuror nazorati tushunchasini huquqni muhofaza qiluvchi faoliyat sifatida izohlangan:

A) Prokuror nazorati—bu davlat tomonidan belgilangan maxsus vakolatli mansabdor shaxslar—prokurorlar tomonidan O‘zR hududida qonunlarning aniq va bir xilda bajarilishi, huquqbuzarliklarni topish va o‘z vaqtida yo‘qotish, aybdorlarni qonunda belgilangan tartibda javobgarlikka tortish yo‘li bilan amalga oshiriladigan faoliyat;

B) Prokuror nazorati – bu davlat nomidan harakat qiladigan maxsus vakolatli mansabdor shaxslar-prokurorlar tomonidan O‘zR va Qoraqalpog‘iston Respublikasi hududi barcha normativ huquqiy aktlarning aniq va bir xilda bajarilish, jinoyat ishlarini tergov qilish jarayonida aniqlash va yo‘qotish yo‘li bilan amalga oshiriladigan faoliyat;

S) Prokuror nazorati-bu davlat nomidan harakat qiladigan maxsus vakolatli mansabdor shaxslar—tergovchi va prokurorlar tomonidan (huquqbuzarliklarni aniqlash) aybdorlarni ma’muriy

javobgarlikka tortish yo‘li bilan O‘zR hududida barcha qonunlarni ta‘minlash va ijrosini amalga oshiruvchi faoliyat;

D) Prokuror nazorati – bu davlat nomidan harakat qiladigan maxsus vakolatli mansabdor shaxslar–prokurorning barcha xodimlari tomonidan jinoiy javobgarlikka tortish yo‘li bilan O‘zR hududida qonuniylikni ta‘minlash va fuqarolarning xavfsizligini amalga oshirish faoliyatidir;

E) Prokuror nazorati–bu davlat nomidan harakat qiladigan maxsus vakolatli mansabdor shaxslar – prokuratura organlarining barcha xodimlari tomonidan intizomiy javobgarlikka tortish yo‘li bilan O‘zR hududida huquq – tartibotni ta‘minlash, barcha qonunlarning xavfsizligini va aniq bajarilishini ta‘minlovchi faoliyatidir.

9. O‘zR Bosh Prokurori kim tomonidan lavozimdan ozod etiladi?

A) O‘zR Prezidenti O‘zR Oliy Majlisining tasdig‘i bilan;

V) O‘zR Vazirlar Mahkamasi tomonidan;

S) O‘zR Oliy Majlisi O‘zR Prezidenti roziligi bilan;

D) O‘zR Prezidenti O‘zR Oliy sud tasdig‘i bilan;

E) O‘zR Adliya vazirligi O‘zR Oliy Majlisining tasdig‘i yordamida.

10. O‘zR Prokuraturasi qanday tizimga ega?

A) O‘zR Prokuraturasi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Prokuraturasi, Toshkent shahar va viloyatlar prokuraturalari, shahar va tuman prokuraturalari. Transport prokuraturasi, harbiy prokuratura, ixtisoslashgan prokuraturalar, soliq va valutaga oid jinoyatlar bilan kurashish departamenti va uning joydagi boshqarmalari;

B) O‘zR Prokuraturasi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Prokuraturasi, viloyat, Toshkent shahar, Samarqand shahri, shahar va tumanlar, tumanlararo, hududiy prokuraturalari, transport, harbiy prokuraturalari, ixtisoslashgan prokuraturalari, tog‘ prokuraturalari;

S) O‘zR Prokuraturasi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Prokuraturasi, viloyat, Toshkent shahar, shahar va tumanlar,

viloyatlararo, tumanlararo, hududiy prokuraturalari, soliq va valutaga oid jinoyatlar bilan kurashish departamenti;

D) O‘zR Prokuraturasi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Prokuraturasi, viloyat, Toshkent shahar, Nukus shahri, viloyatlararo, tumanlararo, hududiy prokuraturalari, tabiatni muhofaza qiluvchi, o‘rmon, tog‘, ixtisoslashgan prokuraturalar;

E) O‘zR Prokuraturasi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Prokuraturasi, viloyat, tuman, shahar, Toshkent shahar, viloyatlararo, tumanlararo, prokuraturalari, transport, daryo, havo prokuraturalari, tabiatni muhofaza qiluvchi prokuratura va ixtisoslashgan prokuraturalari.

11. Qoraqalpog‘iston Respublikasi prokurori kim tomonidan va qanchaga tayinlanadi?

A) O‘zR Bosh prokurori, O‘zR Prezidentning roziligi bilan 5 yilga;

V) O‘zR Prezidenti, O‘zR Oliy Majlisning tasdig‘i bilan 10 yilga;

S) O‘zR Jo‘qorg‘i Kengesi O‘zR Bosh prokurorining roziligi bilan 5 yilga;

D) O‘zR Bosh prokurori O‘zR Oliy Majlisining tasdig‘i bilan 10 yilga;

E) O‘zR Bosh prokurori Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesining taqdimnomasiga binoan.

12. Harbiy prokuraturaning tizimini ko‘rsating:

A) O‘zR harbiy prokuraturasi, armiya, flot, birlashmalar prokuraturalari;

V) O‘zR harbiy prokuraturasi, harbiy okruglar prokuraturalari, hududiy harbiy prokuraturalari;

S) O‘zR harbiy prokuraturasi, O‘zR Qurolli kuchlar turlarining prokuraturalari, qismlar, birlashmalar va garnizonlar prokuraturasi;

D) O‘zR Qurolli kuchlar turlarining, qismlar, garnizonlar prokuraturalari va Qoraqalpog‘iston Respublikasi harbiy prokuraturasi;

E) Qoraqalpog‘iston Respublikasi harbiy prokuraturasi, O‘zR harbiy prokuraturasi, qism, birlashmalar, dengiz harbiy prokuraturalari.

13. O‘zR Bosh Prokurori kim tomonidan tayinlanadi?

- A) O‘zR Prezidenti O‘zR Oliy Majlisi tasdig‘i bilan;
- V) O‘zR Mudofaa vaziri tomonidan;
- S) O‘zR Bosh Prokurori tomonidan;
- D) O‘zR Oliy Majlisi O‘zR Prezidentining taqdimnomasi bilan;
- E) O‘zR Vazirlar Mahkamasi tomonidan.

14. Viloyat, Toshkent shahar va ularga tenglashtirilgan prokurorlar kim tomonidan va qanchaga tayinlanadilar?

- A) O‘zR Bosh Prokurori 5 yilga;
- V) O‘zR Oliy Majlisi O‘zR Prezidenti taqdimnomasi bilan 5 yilga;
- S) Tegishli hokim tomonidan 10 yilga;
- D) O‘zR Adliya vaziri 10 yilga;
- E) O‘zR Prezidenti 5 yilga.

15. Viloyat, Toshkent shahar, tuman, shahar va ularga tenglashtirilgan prokurorlar kim tomonidan lavozimidan ozod etiladi?

- A) O‘zR Oliy Majlisi;
- V) O‘zR Prezidenti;
- S) O‘zR Bosh Prokurori;
- D) O‘zR Adliya vaziri;
- E) O‘zR prokuratura hay‘ati.

16. O‘zR Bosh prokurorining birinchi o‘rinbosari kim tomonidan tayinlanadi?

- A) O‘zR Bosh Prokurori;
- V) O‘zR Prezidenti taqdimnomasiga binoan O‘zR Oliy Majlisi;
- S) O‘zR Adliya vaziri;
- D) O‘zR Oliy Majlisining tasdig‘i O‘zR Prezidenti;

E) O‘zR Vazirlar Mahkamasi O‘zR Prezidentining tasdig‘i bilan.

17. Prokuratura xodimlarining ma‘muriy huquqbuzarlik va intizomiy javobgarlik to‘g‘risidagi masalalar kim tomonidan hal qilinadi?

- A) O‘zR Prezidenti;
- V) O‘zR Bosh Prokurori;
- S) Ichki ishlar vaziri;
- D) Yuqori turuvchi prokuror;
- E) O‘zR Oliy Majlisi.

18. Qoraqalpog‘iston Respublikasi prokurori kim tomonidan o‘z lavozimidan ozod etiladi?

- A) O‘zR Vazirlar Mahkamasi;
- V) O‘zR Prezidenti Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesi bilan;
- S) O‘zR Adliya vaziri;
- D) Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesi O‘zR Bosh prokurori roziligi bilan;
- E) O‘zR Oliy Majlisi O‘zR Prezidentining roziligi bilan.

19. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Prokuratura hay‘atining tuzilishini to‘g‘ri ko‘rsating:

A) Qoraqalpog‘iston Respublikasi prokurori (rais), uning birinchi o‘rinbosari, o‘rinbosarlar, prokuratura organlarining boshqa xodimlari, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Adliya vaziri;

V) Qoraqalpog‘iston Respublikasi prokurori (rais), uning birinchi o‘rinbosari, o‘rinbosarlar, prokuratura organlarining boshqa xodimlari;

S) Qoraqalpog‘iston Respublikasi prokurori, O‘zR Bosh prokurori (rais), uning birinchi o‘rinbosari, o‘rinbosarlar, prokuratura organlarining boshqa xodimlari;

D) Qoraqalpog‘iston Respublikasi prokurori, O‘zR Bosh prokurori (rais), Qoraqalpog‘iston Respublikasi Adliya vaziri, O‘zR Bosh prokurori o‘rinbosarlari, va Qoraqalpog‘iston Respublikasi prokurorining birinchi o‘rinbosari;

E) Qoraqalpog‘iston Respublikasi prokurori (rais), uning birinchi o‘rinbosari va o‘rinbosarlari, O‘zR Bosh prokurorining birinchi o‘rinbosari, prokuratura organlarining boshqa xodimlari, Adliya vaziri, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Oliy sudining raisi.

20. Quyida ko‘rsatilgan tushunchalarning qaysi biri prokuraturaning tashkil etish tamoyili hisoblanadi?

A) Tezkor hukmlar;

V) Prokuratura organlarining birligi va markazlashganligi;

S) Jinoiy ishni qo‘zg‘atish;

D) Jinoyatlarni ko‘rib chiqish;

E) Prokurorlarning tayinlanishi.

21. Prokuratura organlari hay‘atining eng muhim qarorlarini hayotga tatbiq etadi?

A) O‘zR Bosh prokurori va tegishli prokurorlarning ko‘rsatmalari bilan;

V) O‘zR Bosh prokurori tomonidan tasdiqlangan yo‘riqnomalari bilan;

S) O‘zR Bosh prokurori va tegishli prokurorlarning buyrug‘i bilan;

D) O‘zR qonunlari va xalqaro shartnomalari bilan;

E) Prokurorlarning qarorlari bilan.

22. O‘zR prokuratura organlarining faoliyatini ta‘minlash va tartibga solish hamda ularning vakolatlarini qanday belgilanadi?

A) O‘zR Konstitutsiyasiga, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, O‘zR Bosh prokurorning buyruqlari, va (boshqa) O‘zbekiston hududida amalda bo‘lgan boshqa huquqiy aktlar bilan;

V) O‘zR Konstitutsiyasi, O‘zR "Prokuratura to‘g‘risida"gi qonun va huquqiy aktlar bilan;

S) O‘zR Konstitutsiyasi, O‘zR "Prokuratura to‘g‘risida"gi qonun, O‘zR Bosh prokurori buyruqlari, xalqaro shartnoma va bitimlar hamda O‘zR hududida amalda bo‘lgan boshqa huquqiy aktlar bilan;

D) O‘zR Konstitutsiyasi, O‘zR "Prokuratura to‘g‘risida"gi qonun, O‘zR Bosh prokurorning ko‘rsatmalari, farmoyishlari hamda boshqa huquqiy aktlar bilan;

E) xalqaro shartnoma va bitimlar, O‘zR Konstitutsiyasi, O‘zR "Prokuratura to‘g‘risida"gi qonun, Jinoyat-protsessual Kodeksi, Jinoyat Kodeksi va boshqa normativ huquqiy aktlar bilan.

23. O‘zR Bosh prokurorning faoliyati kimga bo‘ysundirilgan?

A) O‘zR Oliy sudiga, O‘zR Prezidentiga;

V) O‘zR Konstitutsiyaviy sud va Oliy Majlisga;

S) O‘zR Prezidenti va Oliy Majlisga;

D) O‘zR Prezidenti, O‘zR Vazirlar Mahkamasi va Oliy majlisga;

E) O‘zR Adliya vaziri, Toshkent shahar hokimi va O‘zR Prezidentiga.

24. Prokurorning shikoyat yoki ariza bo‘yicha qabul qilgan qarori ustidan qayerga shikoyat qilsa bo‘ladi?

A) Tuman (shahar) sudiga;

V) O‘zR Konstitutsiyaviy sudiga;

S) O‘zR Adliya vazirligiga;

D) yuqori turuvchi prokurorga;

E) hokimiyatga, sudga.

25. O‘zR Bosh prokurorining hisobdorligini aniqlang:

A) O‘zR Bosh prokurori O‘zR Prezidenti va O‘zR Oliy majlisi oldida hisobdor;

V) O‘zR Bosh prokurori O‘zR Prezidenti oldida hisobdor;

S) O‘zR Bosh prokurori O‘zR Konstitutsiyaviy sud va O‘zbekiston Resespublikasi Prezidenti oldida hisobdor;

D) O‘zR Bosh prokurori O‘zR Prezidenti, O‘zR Oliy Majlisi va O‘zR Konstitutsiyaviy sud oldida hisobdor;

E) O‘zR Bosh prokurori O‘zR Oliy Majlisi oldida hisobdor.

26. O‘zR "Prokuratura to‘g‘risida"gi qonuni qachon qabul qilingan?

- A) 1992-yil 3-iyulda;
- V) 1995-yil 6-mayda;
- S) 2001-yil 29-avgustda;
- D) 1994-yil 22-sentabrda;
- E) 1995-yil 1-aprelda.

27. O‘zR Bosh prokurorining birinchi o‘rinbosarini kim tayinlaydi va lavozimidan ozod qiladi?

- A) O‘zR Bosh prokurori;
- V) prokuratura organlarining hay‘ati;
- S) O‘zR Oliy Majlisi tasdig‘i bilan Adliya vazirligi;
- D) O‘zR Oliy Majlisning tasdig‘i bilan O‘zR Prezidenti;
- E) O‘zR Vazirlar Mahkamasining tasdig‘i bilan O‘zR Prezidenti.

28. O‘zR Prokuratura hay‘atining shaxsiy tuzilishi kim tomonidan tasdiqlanadi?

- A) O‘zR Oliy Majlisining tasdig‘i bilan O‘zR Prezidenti tomonidan;
- V) O‘zR Prezidenti tomonidan;
- S) O‘zR Bosh Prokurori tomonidan;
- D) O‘zR Oliy Majlisi;
- E) O‘zR Vazirlar Mahkamasi.

29. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Prokurorining birinchi o‘rinbosari va o‘rinbosarlari kim tomonidan tayinlanadi va lavozimdan ozod etiladi?

- A) O‘zR Bosh Prokurori;
- V) O‘zR Bosh Prokurorning roziligi bilan Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesi tomonidan;

S) Qoraqalpog‘iston Respublikasi Oliy vakillik organi tomonidan;

D) Qoraqalpog‘iston Respublikasi Prokurori;

E) O‘zR Prezidentining roziligi bilan O‘zR Bosh prokurori tomonidan.

30. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Prokuratura hay‘atining shaxsiy tuzilishi kim tomonidan tasdiqlanadi?

A) O‘zR Prezidenti;

V) O‘zR Bosh Prokurori;

S) Qoraqalpog‘iston Respublikasi Prokurori;

D) Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesi;

E) O‘zR Oliy Majlisi.

31. O‘zR Bosh prokurori barcha xodimlari uchun umummajburiy bo‘lgan qanday aktlarni chiqaradi?

A) qarorlar, taqdimnomalar, yozma ko‘rsatmalar;

V) ogohlantirishlar, qonunlar, farmonlar, e’tirozlar;

S) jinoiy ishlarni qo‘zg‘atish to‘g‘risidagi qarorlar, yo‘riqnomalar, farmonlar;

D) buyruqlar, ko‘rsatmalar, yo‘riqnomalar;

E) e’tirozlar, yozma ko‘rsatmalar, yo‘riqnomalar.

32. Qonunga zid bo‘lgan akt bo‘yicha prokuror yoki uning o‘rinbosarlari shu aktni qabul qilgan yoki yuqori turuvchi organga taqdim etiladigan hujjat bu...

A) Yozma ko‘rsatma;

V) qaror;

S) e’tiroz;

D) ko‘rsatmalar;

E) ogohlantirishlar.

33. Prokuratura zimmasiga yuklatilgan muammolarni hal qilishda eng muhim shartlarni ko‘rsating:

A) Prokuratura organlarining deportizatsiyasi, tayinlanuvchanlik, birlik va markazlashganlik;

V) Vakolatlik, yuqori ma'naviy fazilat hamda prokuror tergov xodimlarining ongli shaxsiy tartib;

S) Mustaqillik, oshkoralik, O'zR Prezidenti oldida hisobdorlik;

D) Ishdagi faollik, qonunga hurmat, prokuratura organlari xodimlarining adolatligini;

E) Qonun ustuvorligi, huquq tartibotni mustahkamlash, jinoyatni sodir etgan shaxslarga nisbatan jinoiy javobgarlikning qo'llanilishi.

34. Viloyat prokurorlari kim tomonidan o'z lavozimidan ozod etiladi?

A) O'zR Oliy Majlis tasdig'i bilan O'zR Prezidenti tomonidan;

V) O'zR Vazirlar Mahkamasi tomonidan;

S) O'zR Prezidenti roziligi bilan O'zR Oliy Majlis tomonidan;

D) O'zR Bosh Prokurori tomonidan;

E) O'zR Prezidentining roziligi bilan O'zR Bosh Prokurori tomonidan.

35. Prokuratura organlari lavozimi birinchi bor tayinlanayotgan shaxs tomonidan qabul qilinadigan qasamyod matni kim tomonidan tasdiqlanadi?

A) O'zR Bosh Prokurori;

V) O'zR Prezidenti;

S) O'zR Oliy Majlisi;

D) O'zR Oliy Majlis tasdig'i bilan O'zR Prezidenti tomonidan;

E) O'zR Vazirlar Mahkamasi.

36. Prokurorlarni attestatsiyadan o'tkazish tartibi kim tomonidan belgilanadi?

A) O'zR prokuratura xodimlari mukofatlash va intizomiy javobgarlik to'g'risidagi Nizom bilan;

V) O'zR Prezidenti;

S) O'zR Bosh Prokurori;

D) O'zR Oliy Majlisi;

E) O'zR Vazirlar Mahkamasi.

27. Prokuratura xodimlarining ma'muriy huquqbuzarlik, intizomiy javobgarlik masalalari kim tomonidan hal qilinadi?

- A) O'zR Oliy Majlisi;
- V) O'zR Prezidenti;
- S) Yuqori turuvchi prokuror;
- D) Bosh prokuror;
- E) Sud.

38. Dastlabki tergovni amalga oshirish vakolatiga ega bo'lgan mansabdor shaxslarni ko'rsating:

A) Prokuratura tergovchilari, ichki ishlar organlarining tergovchilari, milliy xavfsizlik xizmatining tergovchilari, prokurorlar, O'zR Prezidentini qo'riqlash xizmatining xodimlari, xususiy izquvarlar, harbiy qism komandirlari;

V) Prokuratura tergovchilari, ichki ishlar organlarining tergovchilari, milliy xavfsizlik xizmatining tergovchilari, prokurorlar;

S) Prokuratura tergovchilari, ichki ishlar organlarining tergovchilari, sudyalari, sud tergovchilari, milliy xavfsizlik xizmatining tergovchilari;

D) Prokuratura tergovchilari, harbiy prokuratura tergovchilari, transport prokuraturasining tergovchilari, ichki ishlar organlarining tergovchilari, milliy xavfsizlik xizmatining tergovchilari, soliq inspeksiyasi va bojxona tergovchilari, prokurorlar;

E) Prokuratura tergovchilari, ichki ishlar organlarining tergovchilari, milliy xavfsizlik xizmatining tergovchilari, sud tergovchilari, xususiy izquvarlar, prokurorlar.

39. O'zR Ichki ishlar vazirligi o'z vazifalari va funksiyalarini amalga oshirishda qanday prinsiplarga asoslanadi?

A) birlik, markazlashganlik, mustaqillik, aybsizlik prezumpsiyasi;

V) qonuniylik, shaxslarning qonunlarini himoya qilish, oshkoralik, haqiqatni o'rnatish;

S) yakka boshchilik asosidagi hay'atlik, qonuniylik, shaxsga hurmat, baynalminallik, oshkoralik, davlat organlari bilan

hamkorlik, jamoat birlashmalari, mehnat jamoalari va aholi bilan o‘zaro hamkorlik, ijtimoiy fikrni inobatga olish, irqiga, tiliga, o‘troqligiga qarab ichki ishlar organlari xodimlarining huquqlarini cheklashga yo‘l qo‘ymaslik;

D) qonuniylik, oshkoralik, departizatsiyalashgan yakka boshchilik asosdagi hay’atlik, shaxsga hurmat, baynalminallik, davlat tilini bilish;

E) Aybsizlik prezumpsiyasi, shaxslarning huquqlarini himoya qilish, oshkoralik, davlat organlari, jamoat birlashmalari, mehnat jamoalari va aholi bilan hamkorlik, ijtimoiy fikrni inobatga olish va baynalminallik;

40. Advokatlik faoliyatini amalga oshirish uchun litsenziyani qaysi davlat organi beradi?

A) Qoraqalpog‘iston Respublikasi Adliya vazirligi, viloyat va Toshkent shahar adliya boshqarmalari;

V) O‘zR Adliya vazirligi;

S) O‘zR Vazirlar Mahkamasi;

D) Adliya vazirligining malaka komissiyasi;

E) to‘g‘ri javob ko‘rsatilmagan.

41. O‘zR "Advokatura to‘g‘risida"gi qonuni qachon qabul qilingan?

A) 1992-yil 9-dekabrda;

V) 1996-yil 27-dekabrda;

S) 1993-yil 6-mayda;

D) 1997 -yil 26-dekabrda;

E) 1994-yil 22-sentabrda.

42. Advokat yordamchisi kim bo‘la oladi?

A) 25 yoshga to‘lgan, oliy yuridik ma’lumotga ega bo‘lgan shaxslar;

V) Oliy kasbiy fazilatlarga ega, oliy yuridik ma’lumotga ega, davlat tilini yaxshi biladigan shaxslar;

S) Yuridik ma’lumotga ega O‘zR fuqarosi;

D) Yuridik ma'lumotga ega, tegishli malaka imtihonini topshirgan O'zR fuqarosi;

E) 25 yoshga to'lgan, oliy yuridik ma'lumotga ega bo'lgan va tegishli malaka imtihonini topshirgan O'zR fuqarosi.

43. Advokatlik faoliyatini to'xtatib qo'yish yoki tugatish qaysi holatlarda yuz beradi?

A) O'zR Prezidentining Farmoni bilan;

V) O'zR Adliya vazirining qarori bilan;

S) Litsenziyani to'xtatib qo'yish yoki bekor qilish bilan;

D) O'zR Bosh Prokurorining tegishli buyrug'i bilan;

E) hamma javoblar to'g'ri.

44. Qaysi hollarda litsenziya to'xtatib qo'yiladi yoki bekor qilinadi?

A) O'zR Adliya vaziri qarori asosida O'zR Oliy Majlisi tomonidan;

V) kuchga kirgan sud qarori asosida O'zR Adliya vazirligi tomonidan;

S) malaka komissiyasining intizomiy javobgarlik to'g'risidagi qaror asosida shu litsenziyani bergan organ tomonidan;

D) malaka komissiyasining qarori asosida hokim tomonidan;

E) O'zR Adliya vazirining xulosasi asosida O'zR Prezidenti tomonidan.

45. Litsenziyani to'xtatib qo'yish yoki bekor qilish qarorga nisbatan qaerga shikoyat qilish mumkin?

A) shikoyat qilish mumkin emas;

V) Konstitutsiyaviy sud va prokurorga;

S) O'zR Prezidenti yoki O'zR Oliy Majlisga;

D) tegishli yoki yuqori turuvchi hokimga;

E) O'zR Adliya vazirligi yoki sudga.

HUQUQNI MUHOFAZA QILISH ORGANLARI

fanidan

ISHCHI O‘QUV DASTURI

5380100 – “Yurisprudensiya”

ta`lim yo`nalishi uchun

“Huquqni muhofaza qilish organlari” fani tushunchasi, predmeti va tizimi

Huquqni muhofaza qilish faoliyati tushunchasi. Huquqni muhofaza qilish faoliyatining asosiy yo`nalishlari (funktsiyalari) va uni amalga oshiruvchi organlarning umumiy tavsifi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimov asarlarida Huquqni muhofaza qiluvchi organlar haqida. « Huquqni muhofaza qiluvchi organlar» fani tushunchasi va mazmuni. Yuridik fanlar tizimida « Huquqni muhofaza qiluvchi organlar» fanining tutgan o‘rni. Prezidentimiz I.A Karimovning «Bizning bosh maqsadi-miz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni moder-nizatsiya va isloh etishdir» deb nomlangan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisidagi ma`ruzasida huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini takomillashtirish bo‘yicha kelib chiqadigan asosiy vazifalar. huquqni muhofaza qilish organlari to‘g‘risidagi qonun hujjatlari.

Prokuratura va prokuror nazorati

Prokuror nazorati, uning asosiy vazifalari. Prokuratura faoliyati-ning asosiy yo‘nalishlari. Prokuratura organlarini tashkil etish va faoliyatining asosiy prinsiplari. O‘zbekiston Respublikasi prokuratura organlarining tashkil etilishi, tuzilishi va tizimi. Prokuratura organlari xodimlari. O‘zbekiston Respublikasida prokuratura organlarining tashkil topishi va rivojlanishi.

Jinoyatlarni aniqlash va tergov qilish

Jinoyatlarni aniqlash va tergov qilish tushunchasi. Dastlabki tergov tushunchasi va vazifalari. Dastlabki tergov va surishtiruv, ular-ning munosabati. Surishtiruv bosqichlari. Tergovchining protsessual vakolatlari. Tergovchining surishtiruv organlari bilan o‘zaro munosabati. Surishtiruv organlari.

Yuridik yordam ko‘rsatishni tashkil etish

Advokatura tushunchasi, uning vazifasi va advokatlik faoliyatining turlari. O‘zbekistonda advokaturaning rivojlanish bosqichlari. Advokatlik faoliyatining tashkiliy shakllari. Advokatlarning huquq va majburiyatlari.

Seminar mashg‘ulotlari

« Huquqni muhofaza qiluvchi organlar” fani tushunchasi, predmeti va tizimi. Prokuratura va prokuror nazorati. Jinoyatlarni aniqlash va tergov qilish. Yuridik yordam ko‘rsatishni tashkil etish.

3. AMALIY YOKI SEMINAR MASHG‘ULOTLARI, LABORATORIYA ISHI, REFERAT, KURS ISHLARINING NAMUNAVIY RO‘YXATI

3.1. Seminar mashg‘ulotlarining namunaviy boblari

1. O‘zbekiston Respublikasi Prokuraturasi va uning organlari.
2. Surishtiruv va dastlabki tergov organlari.
3. Jinoyat ishlari bo‘yicha yuridik yordam va uning tashkil etilishi.
4. Xorijiy davlatlarda sud, prokuratura va boshqa huquq tartibot organlari.

M.H. RUSTAMBOYEV, A.T.ALLAMURATOV

HUQUQNI MUHOFAZA QILISH ORGANLARI

Muharrir: S.Usmonov.

Texnik muharrir: J.Abdujalilov.

Kompyuterda sahifalovchi: A.Xudaybergenova.

Bosishga ruxsat etildi:

Hajmi: b.t. Adadi: Buyurtma: №
TDYI kichik bosmaxonasida bosildi.
Toshkent shahri, Sayilgoh 35.